

T.C.

**YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**1915-1928 ARASI EMVAL-İ METRUKE
UYGULAMALARI**

Yüksek Lisans Tezi

Hasan GÜNER

TEMMUZ-2015

**1915-1928 ARASI EMVAL-İ
METRUKE UYGULAMALARI**

Hasan GÜNER

2015

T.C.
YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

1915-1928 ARASI EMVAL-İ METRUKE UYGULAMALARI

Yüksek Lisans Tezi

Hasan GÜNER

Danışman
Prof. Dr. Ahmet KANKAL

Ankara-2015

T.C.
YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

1915-1928 ARASI EMVAL-İ METRUKE UYGULAMALARI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı ve imzası:

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir yüksek lisans derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

Tez Jürisi Üyeleri

Ad- Soyadı	İmzası
<u>Prof. Dr. Ahmet KANKAL</u>
<u>Prof. Dr. M. Vedat GÜRBÜZ</u>
<u>Prof. Dr. İ. Ethem ATNUR</u>

Tez Sınav Tarihi .../.../2015

Enstitü Müdürü

Ad- Soyadı	İmzası
-------------------	---------------

İNTİHAL

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Hasan GÜNER

T.C.
YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

.././2015

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE
BİLDİRİM

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'ne göre hazırlamış olduğum "1915-1928 ARASI EMVAL-İ METRUKE UYGULAMALARI" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerde erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Yıldırım Beyazıt Üniversitesi yerleşkelerinde erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu süresin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Hasan GÜNER

ÖZET

Ermenilerin bir kısmı, I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti için en sıkıntılı günlerinde Ruslarla işbirliği yapmış ve Osmanlı Ordusu'nu arkadan vurarak isyan etmişlerdir. Bunun üzerine yaşadıkları yerlerden çıkarılarak vatanın daha güvenli bölgelerine zorunlu göç ettirilmiştir. Güvenlik gerekçesiyle gerçekleşen bu zorunlu göç esnasında Ermeniler bazı eşyalarını yanlarında götürebilseler bile taşınır mallarının çok önemli bir kısmını ve taşınmazlarını (arazi, arsa, bina) geride bırakmışlardır. Ermenilerden kalan bu malların korunması, idaresi ve tasfiyesi önemli bir sorun teşkil etmiştir. Hükümet bu sorunun çözümü adına Ermenilerin geride bıraktıkları mallarla ilgili ilk düzenlemeyi sevk ve iskân kararını aldıktan sadece üç gün sonra yapmıştır. 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı'nda Ermenilerin geride bıraktıkları malların idaresi ile ilgili birçok temel esasa yer verilmiş ve bazı açıklamalar yapılmıştır. Daha sonra yapılan diğer düzenlemeler Meclis-i Vükela Kararı'nda ana hatları belirlenen esaslar etrafında şekillenmiştir. Yapılan düzenlemeler ile Ermenilerin geride bıraktıkları malları konusunda özel yetkili emval-i metruke komisyonları kurulmuş ve emval-i metrukeye ilişkin tüm işlemler bu alanda uzmanlaşmış komisyonlar tarafından yapılmıştır. Yapılan düzenlemeler ile bir yandan Ermenilerin daha önce yaşadıkları yerler ile mülkiyet ilişkilerinin yani bir anlamda aidiyetlerin kesilmesi hedeflenirken diğer yandan da Ermenilerin daha önceki yaşadıkları yerlerde isyan edebilme potansiyelleri ortadan kaldırılmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın bitmesini müteakip zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin geri dönmeye müsaade edilmiştir. Geri dönen bu kimselerin iskânı ve mallarının iadesi dönemin hükümetlerini oldukça zorlamıştır. Mütareke Dönemi diye adlandırabileceğimiz bu dönemde, zorunlu göçe tabi tutulan kimselere ait olan mallar yasal düzenleme yapılmaksızın iade edilmiştir. 08 Ocak 1920 tarihli Kararname ile de fiili uygulamalar yasal dayanağa kavuşturulmuştur. Bu dönemde emval-i metruke kapsamındaki malların çok büyük çoğunluğu ilk sahiplerine iade edilmiştir.

Milli Mücadele Hareketi'nin, etkinliğini artırması ve bağımsızlık mücadelesini kazanması ile birlikte emval-i metruke konusu Meclis'in gündeminde sıkça yer almıştır. Bu dönemde yürürlüğe konulan düzenlemeler ile emval-i metrukenin kapsamı Müslümanları da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bununla birlikte Lozan Antlaşması öncesinde ve sonrasında yapılan hukuki düzenlemeler ile emval-i metruke konusu kalıcı olarak çözüme kavuşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ermeniler, zorunlu göç, emval-i metruke, emval-i metruke komisyonları, emval-i metruke tasfiye komisyonları, geri dönüş.

ABSTRACT

Armenians cooperated with Russians on the First World War's roughest days for the Ottoman State and rioted by stabbing the Ottoman Army in the back. Therefore, they have been expelled from the place they lived and have been compulsorily migrated to safer lands. During this compulsory migration, which has been occurred for security reasons, Armenians left behind an important part of their movable properties and real estates (land, buildings etc.) although they took some of these properties and estates with them while leaving. The protection, management and liquidation of these assets left behind by the Armenians constituted a significant problem. The government made the first regulation about the assets left behind by the Armenians only three days later than that it made the decision of dispatch and settlement. Many basic principles about the management of the assets left behind by the Armenians were included and some explanations were made in the decision of Meclis-i Vükela dated 30th May 1915. The following other regulations were shaped around the principles which had been mostly outlined in the Meclis-i Vükela Decision. By means of these regulations, special Abandoned Goods Commissions were founded for the assets left behind by the Armenians and all the operations related to the abandoned goods were done by the commissions specialized on this area. Via these regulations it was aimed to end the Armenians' property relations with the places they lived on the one hand, and their potential to riot in the places they lived before were eliminated on the other hand.

After the First World War ended, the people who had been subjected to compulsory migration were allowed to come back. The resettlement of the people coming back and giving their assets back put a big strain on governments at that time. During this period, which can be named the Armistice Period, the goods which had belonged to the people who had been subjected to compulsory migration were given back without a legal regulation. A legal basis was built for de facto applications with the Enactment dated 8th January 1920. In this period, most of the abandoned goods were given back to their first owners.

The issue of abandoned goods has been a topical issue in the Assembly for a long time when National War of Independence Movement enhanced its efficiency and won its independence. With the regulations which were made in this period, the scope of abandoned goods was enlarged in order to include the Muslims. In addition to this, with the legal regulations made before and after the Treaty of Lausanne the issue of abandoned goods was solved permanently.

Key words: Armenians, compulsory migration, abandoned goods, abandoned goods commissions, commissions for the liquidation of abandoned goods, coming back.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma esnasında benden yardımlarını esirgemeyen, bilgi ve tecrübesiyle yol gösteren, tez danışmanım Prof. Dr. Ahmet KANKAL'a en içten saygılarımı sunar ve teşekkür ederim. Ayrıca gerek elindeki belgeleri ve kaynakları benimle paylaşan gerekse de konunun tarihsel sürecini anlamamda beni aydınlatan Yrd. Doç. Dr. Firdes TEMİZGÜNEY'e, hukuki metinleri daha iyi anlamamda ve yorumlamamda bana destek olan ve yardımlarını esirgemeyen meslektaşlarım Emekli Milli Emlak Kontrolörü Salahaddin KARDEŞ'e ve Maliye Uzmanı Suat ŞİMŞEK'e çok teşekkür ederim. Onların değerli katkıları olmasaydı bu çalışma çok eksik olurdu.

Çalışmanın önemli bir boyutunu oluşturan arşiv belgelerinin temini konusunda bana destek olan Osmanlı Arşivi Daire Başkanı Önder BAYIR'a ve Ruhi ÇAKIR'a, özellikle bana Osmanlıca'yı öğreten; belgeleri okumamda ve kontrolünde mesai kavramı olmaksızın bana destek olan hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet VANLIOĞLU'na çok teşekkür ederim. Yine birçok eserden ve çalışmadan faydalandığım, sıcaklıklarını, desteklerini daima hissettiğim Türk Tarih Kurumu ve Devlet Arşivleri Kütüphanesi çalışanlarına da teşekkür ederim. Özellikle de bu çalışmayı tamamlamam için elinden gelen her türlü fedakârlığı yaparak bana destek olan aileme en içten teşekkürlerimi sunarım.

Ankara-2015

Hasan GÜNER

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL.....	IV
ÖZET.....	VI
ABSTRACT	VII
TEŞEKKÜR.....	VIII
İÇİNDEKİLER.....	IX
KISALTMALAR.....	XII

GİRİŞ

1. Zorunlu Göç Uygulamasına Kadar Türk-Ermeni İlişkileri.....	1
2. 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu ve Zorunlu Göç Uygulamaları.....	11
3. Emval-i Metruke Kavramı ve Kapsamı	16

BİRİNCİ BÖLÜM

İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİNDE ERMENİ MALLARI

1.1. Ermeni Malları İle İlgili 30 Mayıs 1915 Tarihli Meclis-i Vükela Kararı	21
1.2. Ermenilerin İskân ve İaşeleri İle İlgili 30 Mayıs 1915 Tarihli Sevk ve İskân Talimatnamesi	23
1.3. Emval-i Metruke İdare Komisyonlarının Kurulması ile İlgili 10 Haziran 1915 Tarihli Talimatname.....	27
1.4. Emval-i Metruke İle İlgili 26 Eylül 1915 Tarihli Kanun-ı Muvakkat	44
1.5. Tasfiye Komisyonlarının Kurulması ile İlgili 8 Kasım 1915 Tarihli Nizamname	66
1.6. Ermenilere Sevk Olundukları Yerlerde Bedelsiz Arazi Verilmesi ile İlgili 05 Ekim 1916 Tarihli Kanun-ı Muvakkat.....	74
1.7. 08 Kasım 1915 tarihli Nizamnamede Değişiklik Yapan 20 Ekim 1917 tarihli Nizamname	75

İKİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİNDE ERMENİ MALLARI

2.1. Mütareke Dönemi ve Değişen Politikalar	78
2.2. Geri Dönüşlerin Başlamasıyla Karşılaşılan Sorunlar ve Müslüman Göçmenlerin Durumu	83

2.3. Malların İadesi İçin Hükümete Yapılan Baskılar ve Malların İadesinde Fiili Uygulamalar	90
2.4. Ermeni Mallarıyla İlgili Yapılan Soruşturma ve Yargılamalar.....	96
2.5. İadeler İçin Kanun Hazırlıkları	105
2.6. 08 Ocak 1920 tarihli Reddi Emval Kararnamesi ve İadelerin Hukuki Dayanağa Kavuşması	109
2.7. İngiliz Fevkalade Komiserliği'nin ve Ermeni-Rum Şubesi'nin Faaliyetleri	124
2.8. Sevr Antlaşmasında Ermeniler ve Emval-i Metruke	130

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELEDEN 1928'E ERMENİ MALLARI

3.1. Değişen Koşullar ve Ankara Hükümeti	139
3.2. Yapılan Antlaşmalarda Ermeniler ve Emval-i Metruke.....	140
3.3. Büyük Millet Meclisi Tarafından Yapılan İlk Düzenlemeler ile 20 Nisan 1922 Tarihli ve 224 sayılı Kanun.....	142
3.4. 08 Kasım 1915 tarihli Nizamnamede Değişiklik Yapan 31 Ekim 1922 Tarihli Kararname	149
3.5. 15 Nisan 1923 Tarih ve 333 sayılı Kanun.....	151
3.6. 26 Eylül 1915 Tarihli Tasfiye Kanunu'nun Uygulama Biçimini Bildiren 2455 sayılı Talimatname.....	162
3.7. Lozan'da Azınlık Hakları ve Ermeniler	170
3.8. İç Mevzuatın Lozan Antlaşması'na Uyumu İçin Yapılan Düzenlemeler	175
3.9. 28 Mayıs 1928 tarih ve 1331 sayılı Temlik Kanunu.....	178
3.10. Emval-i Metruke Cari Hesaplarının Bütçeye İrat Kaydedilmesi	184

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EMVAL-İ METRUKE UYGULAMALARI

4.1. Emval-i Metruke Komisyonları ve Heyetler	185
4.2. Tutulan Defter ve Cetveller.....	194
4.3. Taşınmazlar Yönünden Emval-i Metruke Uygulamaları	198
4.4. Taşınırlar Yönünden Emval-i Metruke Uygulamaları	205
4.5. Mahsul ve Ürünler Yönünden Emval-i Metruke Uygulamaları.....	212
4.6. Borçlar ve Alacaklar Yönünden Emval-i Metruke Uygulamaları	213
4.7. Malların İadesi Yönünden Emval-i Metruke Uygulamaları	217

4.8. Emval-i Metrukenin veya Gelirlerinin Kullanıldığı Yerler	225
4.8.1. Müslüman Muhacirlere Dağıtılan/Muhacirlerin İskânı İçin Kullanılan Mallar .	225
4.8.2. Halka Dağıtılan Mallar	227
4.8.3. Ordunun İhtiyaçları İçin Kullanılan Mallar	229
4.8.4. İktisadi Amaçlar İçin Kullanılan/Müslüman-Türk Müteşebbise Verilen Mallar	232
4.8.5. Ermenilerin Sevk ve İaşe Masraflarını Karşılama İçin Kullanılan Mallar	237
4.8.6. Hükümetin Bir Takım İhtiyaçları İçin Kullanılan Mallar.....	237
4.8.7. Ermeni Suikast Komiteleri Tarafından Şehit Edilen veya Bu Uğurda Haksızlığa Uğramış Kimselerin Ailelerine Verilen Mallar	239
4.9. Malların Tasfiyesinde Yaşanan Suiistimler ve Alınan Önlemler.....	240
4.10. Emval-i Metruke Hesaplarının Tasfiyesi	242
SONUÇ	244
KAYNAKÇA.....	250

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

age: Adı geçen eser

agm: Adı geçen makale

agt: Adı geçen tez

ATBD: Askerî Tarih Belgeleri Dergisi

AÜSBF: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

AÜHFD: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BEO: Bab-1 Ali Evrak Odası

BKK: Bakanlar Kurulu Kararları

Bkz: Bakınız

BMGM: Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Evrakı

BMM: Büyük Millet Meclisi

BMMZC: Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C: Cilt

Çev: Çeviren

Der: Derleyen

DH. EUM. AYŞ: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemî

DH. EUM. VRK: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Odası Belgeleri

DH. HMS: Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği

DH. İ. UM: Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye

DH. KMS: Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı

DH. MHC: Dâhiliye Nezareti Muhacirin Komisyonu Evrakı

DH. ŞFR: Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî

DH. UMVM: Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

DÜİT: Dosya Usul-ı İdareler Tasnifi

Ed: Editör

İİBF: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

İSUM: İstihbarat-ı Siyasiye-i Umumiye Mecmuası

HR. İM: Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı

HR. SYS: Hariciye Nezareti Siyasi

Hız: Hazırlayan

Krş. Grş: Karşı Görüş

MAZC: Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi

MMZC: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

MV: Meclis-i Vükela Mazbataları

m² : Metre kare

NP: Nurettin Peker Koleksiyonu

S: Sayı

s: Sayfa

ss: Sayfalar arası

ŞD. HU: Şura-yı Devlet Heyeti Umumiyye

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TBMMZC: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

TİGM: Toprak İskân Genel Müdürlüğü

TTK: Türk Tarih Kurumu

vb: Ve benzeri

vd: Ve diğerleri

vs: Ve saire

Yay. Haz: Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

1. Zorunlu Göç Uygulamasına Kadar Türk-Ermeni İlişkileri

Türklerin Ermenilerle bilinen ilk ve yoğun temasları, XI. yüzyılın başlarında (1015-1020 arası) Anadolu'ya seferler düzenleyen Selçuklular döneminde olmuş, böylece Türklerin Ermenilerle yakın teması başlamıştır.¹ Selçukluların hâkimiyeti altında yaşayan Ermeniler, siyasi ve iktisadi müsamahanın yanı sıra, dini inançlarının gereklerini rahatça ve özgürce yerine getirmişler ve Türklerin yönetiminde barış içerisinde yaşamışlardır.² Osmanlılar döneminde ise Orhan Gazi'nin Kütahya'da yerleşik Ermenileri ve dini liderlerini Bursa'ya getirtmesi ile başlayan ilişkiler Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethettikten sonra Ermeni Patrikliği kurması ve Ermenileri müstakil bir millet olarak tanınması ile farklı bir boyut kazanmıştır.³

Türkler ile Ermeniler, yüzyıllar boyunca bir arada yan yana ama ayrı ayrı gruplar halinde hayat sürmüşler, farklı dinlere inanmışlar, fakat pek çok müşterek âdete, kültüre, hatta ortak kadere sahip olmuşlardır.⁴ Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermeniler zimmi statüsünde kabul edilmiş, Müslüman halka tanınan hemen hemen bütün haklar Ermeni halkına da tanınmıştır. Dolayısıyla Ermeniler bazı istisnalar dışında hemen hemen bütün temel hak ve hürriyetlerden yararlanmışlardır. Bunun tabii sonucu olarak da Ermeniler, Türklerle birlikte Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinde ve toplumun her katmanında yer almışlardır. Osmanlı Devleti, gayrimüslimlere ve Ermenilere dini ve sosyal işlerinde bazı istisnalar dışında müdahale etmemiştir.⁵ Ermeniler hem daha önceki Türk Devletlerinin hem de Osmanlı Devleti'nin idaresinden memnun olduklarından bu devletlere tabii olmayı kolay benimsemiştir. Ermeniler Osmanlı Devleti döneminde gördükleri hoşgörü ve bunun karşılığında devlet kademelerinde almış oldukları görevlerde göstermiş oldukları özverili

¹ Ersan, Mehmet, "Selçuklu Ermeni İlişkileri", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. 6, s. 1111

² Şeker, Mehmet, **Fethihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 108 ve 161; Aslan, Halide, "Selçuklular", **İslam Tarihi El Kitabı**, (Ed. Eyüp Baş), Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 665

³ Ercan, Yavuz, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, C. 4, s. 204; Kazıcı, Ziya, "Osmanlılarda Hoşgörü", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. 10, s. 408

⁴ Bozkurt, Gülnihal, "Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Ankara, C. 44, S. 1, 1995, s. 50

⁵ Küçük, Cevdet, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, C. 4, s. 209-210

çalışma ve devlete bağlılıklarından dolayı “*millet-i sadıka*” olarak nitelendirilmişler ve hep el üstünde tutulmuşlardır.⁶ Bu bağlamda II. Abdülhamit, Ermenilerin Osmanlılığı en iyi benimsemiş ve onu en iyi temsil etmiş millet olduğunu belirtmiştir.⁷ Öyle ki Ermenilere, Türkleşmiş Hristiyanlar⁸ ve bizim cici Hristiyan evlatlarımız⁹ dahi denildiği olmuştur. Osmanlı Devleti’nin çatısı altında huzurlu bir hayat yaşayan Ermeniler, özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren devletin büyümesinde her bakımdan önemli hizmetlerde bulunmuşlar; Osmanlı bürokrasisi içinde önemli görevler üstlenmişlerdir.¹⁰

Türklerle yüzyıllarca bir arada dostça yaşayan Ermeniler, Osmanlı Devleti’ne bağlılık ve sadakat konusunda bir tereddüt yaşamamışlardır. XIX. yüzyılın ikinci yarısı öncesinde bazı ufak tefek huzur bozucu hareketler olmuş ise de bunlar milli temelden ziyade din temelli, çok küçük hatta bireysel teşebbüsler olarak kalmıştır. Münferit ve bireysel istisnai bazı olaylar dışında Ermenilerle Türkler arasında genel olarak olumsuz bir olaya rastlanmamıştır.¹¹ Bunda, Osmanlı’nın suiistimallere imkân vermeyen gücü ve vatandaşlarını iyi takibi, Osmanlı Ermenilerinin mezheplerinin büyük devletlerle farklılığı, Doğu Hristiyanlığının özgünlüğü, Ermenilerin Osmanlı coğrafyasında dağınık bulunmaları, Müslümanlara çok yakın olan yaşam tarzları ve Türkçe konuşmaları ile kentlerde yaşayan eğitilmiş çok sayıda Ermeni’nin durumundan memnun olması etkili olmuştur.¹²

Ancak Türkler ve Ermeniler arasındaki yüzlerce yıllık dostluk, bazı iç ve dış olayların etkisi ile zamanla aşınmaya ve bozulmaya başlamıştır. Türk-Ermeni dostluğunun bozulmasında en önemli aktör Rusya; en önemli olay ise 1789 sonrası yayılan milliyetçilik hareketleri olmuştur. 21 Temmuz 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya’nın

⁶ Göyünç, Nejat, **Osmanlı İdaresinde Ermeniler**, Gültepe Yayınları, İstanbul, 1983, s. 50; Akçura, Ergün Öz- Kaya, Mehmet, “Ermeni Komitelerinin Anadolu’da Çıkardıkları İsyanlar (1878-1905)”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2014, S. 62, s. 1892

⁷ Fırat, M. Ferhat, **Abdülhamit Döneminde Ermeniler “Sözde Ermeni Soykırımı”**, Paradoks Yayınları, İstanbul, 2010, s. 21

⁸ Göyünç, Nejat, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeniler”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. 10, s. 433-434; Gümüş, Nebi, “Osmanlı’da Birlikte Yaşama Tecrübesi: Ermeniler Örneği”, **Milet ve Nihal**, C. 6, S. 2, 2009, s. 181. Alman Generali Moltke de Ermenileri “Ben onları Hristiyanlaşmış Türkler zannettim” diye tanımlamaktadır. (Yusuf Ziya Bildirici, “Ermeni Soykırımı Aldatmacası ve 1919-1920 Adana Katliamları”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. 13, s. 905)

⁹ Bashanov, Mihail, (Çev. İlyas Kemaloğlu) **Türkiye’de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri)**, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, Ankara, 2013, s. 47

¹⁰ Uras, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Yeni Matbaa, Ankara, 1950, s. 152; Serdar, Mehmet Törehan, “Osmanlı Devlet Kademesinde Görev Yapan Ermeniler”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2014, S. 60, ss. 722-727; Göyünç, agm, s. 434

¹¹ Kankal, Ahmet, “Ermeni Edebi Eserlerinde Ermenilerin Türk Devletine ve Türk Toplumuna Bakışları”, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBARD)**, Diyarbakır, S. 5, Mart 2005, s. 4

¹² İzgi, Ömer, “Türkler ve Ermeniler: Osmanlı Deneyimi”, **Osmanlı’nın Son Döneminde Ermeniler**, (Ed. Türkkata Atatöv), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 94, Ankara, 2002, s. 14-15

Osmanlı Devleti içindeki Hristiyanların koruyucusu olduğu kabul edilmiş, böylece Rusya, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışma hakkını yasal olarak elde etmiştir. Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Rusya, Ermeniler üzerindeki koruyuculuk hakkını kullanarak Ermenileri kendi çıkarları doğrultusunda etkilemeye başlamıştır.¹³ Rusya'nın Ermenileri kendi çıkarları doğrultusunda etkilemesi ve 1789 Fransız İhtilali sonrası yayılan milliyetçilik hareketleri neticesinde Ermenilerin Türk komşuları ve yönetimi ile ilişkileri gerginleşmeye başlamıştır. Gerek Osmanlı Devleti'nin zayıflaması, gerek 1789 Fransız İhtilali'nin tüm dünyaya yaydığı milliyetçi düşüncelerin bazı Ermenileri etkilemesi, gerekse de siyasi ticari ve dini kimselerin/yabancı misyonerlerin/emperyalist devletlerin Hristiyan azınlıklara kendi emellerini gerçekleştirmek için yaptığı propagandaların etkisi sonucu, "*millet-i sadıka*"da da bir takım huzursuzluklar, Ermeni Kilisesi tarafından desteklenen milliyetçi kıpırdanışlar, tedhiş hareketleri ve ihtilalci eylemler baş göstermiş ve bağımsız bir devlet kurma hülyaları oluşmaya başlamıştır.¹⁴ Ermenilerde ayrılıkçı milliyetçi duyguların oluşmasında, gelişmesinde, örgütlenmesinde ve dış desteğe sahip olmasında misyonerlik kuruluşları ile Avrupa ve Amerika'ya okumaya giden Ermeni gençleri önemli rol oynamıştır.¹⁵

Osmanlı Devleti ile Ermeniler arasındaki ilişkilerde, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve bu savaş esnasında/sonrasında yaşanan olaylar iki toplum için bir dönüm noktası veya bir kırılma noktasını teşkil etmektedir. Bu olay, iki toplum arasındaki yeni bir dönemin başlangıcıdır. Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nden ayrılma isteğinin ilk açık belirtisi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır.¹⁶ Rusya, Şark Meselesini halletmek ve Osmanlı tebaası Hristiyanları korumak iddiasıyla 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmiş,¹⁷ savaş sonrasında 03 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma öncesinde, Ermeni Patriği Nerses Varjabedian, Rus Ordusu'nun başkumandanlık karargâhına giderek Rus Çarının himayesinde Doğu Anadolu'da Ermeniler için muhtariyet (otonomi) talep etmiştir.¹⁸ Patriğin bir Ermeni Devleti

¹³ Şahin, Hasan, "Kaynarca'dan (1774) Paris Barışı'na (1856) Kadar Şark Meselesi Perspektifinde Osmanlı-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C.12, s. 858

¹⁴ Halaçoğlu, Yusuf, "Ermeni Tehciri ve Gerçekler", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. 13, s. 862; Eser, Feridun, "Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında ve Devamında Yabancı Devletlerin Rolü", **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, Eylül-Aralık 2014, S. 61, s. 906-907

¹⁵ Dinceç, Emine, "Amerikan Misyoner Okullarının Ermeni Ayrılıkçı Hareketindeki Etkileri Üzerine Bir İnceleme", **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, Eylül-Aralık 2014, S. 61, ss. 1470-1475

¹⁶ Kuran, Ercüment, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu", **Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu**, (Ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000, s. 58

¹⁷ Afyoncu, Erhan, **1000 Soruda Osmanlı İmparatorluğu** 4, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 255

¹⁸ İpek, Nedim, "1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. 13, s.17; Kodaman, Bayram, "II. Abdülhamit ve Kürtler-Ermeniler", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Isparta, Mayıs 2010, S. 21, s. 133

kurulması teklifi kabul görmemiş, ancak Antlaşmaya, -Rusya'nın menfaatine de uygun olmak üzere- Ermenilerin Kürtler ve Çerkezlerle karşı güvenliğinin sağlanmasını ve yaşadıkları bölgelerde ıslahatlar ve gerekli düzenlemelerin yapılmasını öngören 16. madde eklenmiştir.¹⁹ Ayastefanos Antlaşması'nı kendi çıkarları için uygun bulmayan İngiltere'nin girişimleri ile devletlerarasında yeni görüşmeler yapılmış ve 04 Haziran 1878 tarihinde Berlin Antlaşması imzalanmıştır.²⁰ Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi ile Osmanlı Devleti, Ermenilerin yaşadığı bölgelerde ıslahatlar yapmayı ve yaptığı bu ıslahatları, antlaşmaya imza koyan devletlere bildirmeyi yükümlenmiştir.²¹ Böylece Ermeni meselesi uluslararası bir mesele haline almıştır.²² Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi ile Ermeniler, hem meselelerini diplomatik ve devletlerarası hale getirmişler hem de Avrupa kamuoyunun dikkatini çekmişler dolayısıyla kendileri açısından önemli kazanımlar elde etmişlerdir.²³ Ayrıca Ermenilerin üzerindeki Rus vesayeti kısmen de olsa kalkmış, başta İngiltere olmak üzere Avrupalı Devletlerin himayesini kazanmışlardır.

Ermenilerin bağımsızlığına gidecek yolda önemli dönemeç olarak görülen ıslahatların Osmanlı yönetimince bilinçli bir şekilde sürüncemede bırakılması,²⁴ Batılı Devletlerin konuya bir müddet duyarsız kalması, özellikle 1880'lerden itibaren kurulan Ermeni cemiyet ve siyasi yapılanmalarının²⁵ teröre yönelimine sebebiyet vermiştir. Ermeni örgütleri tarafından 1890-1914 tarihleri arasında birçok kanlı eylem gerçekleştirilmiştir.²⁶ İhtilalci Ermeni çetelerinin yaptıkları eylemlerin amacı, kanlı bir isyan, devletin bu isyana çok sert tepki vermesi ve isyanı çok kanlı biçimde bastırması, bunun üzerine Avrupa kamuoyunun ve büyük devletlerinin dikkatinin olanlara çekilmesi ve desteklerinin

¹⁹ Münir Süreyya Bey, **Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, No: 53, Ankara, 2001, s. 7; Karabekir, Kazım, **Ermeni Dosyası**, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s. 132

²⁰ Halaçoğlu, Yusuf, **Ermeni Tehciri**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006, s. 29

²¹ Konukçu, Enver, "Osmanlılar ve Millet-i Sadıkadandan Ermeniler", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, C. 4, s. 329

²² An, Ömer Faruk, "Ermeni Sorununun Özet Tarihi", **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2014, S. 60, s. 92

²³ Kodaman, "II. Abdülhamit ve Kürtler-Ermeniler", s. 134

²⁴ Kodaman, Bayram, "XX. Yüzyıl Başında Sivas Vilayeti (1901)", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, Gelişim Matbaası, Ankara, 1987, s. 171; Saydam, Abdullah, "İmtiyaz Talebinden İstiklal Hayaline", **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2014, S. 62, s. 1879

²⁵ Ermeniler tarafından kurulan cemiyet ve komitelerin en önemlileri olarak; Hayırsever Cemiyeti, Fedakârlar Cemiyeti, Anavatan Müdafileri Derneği, Kara Haç Cemiyeti, İttihad ve Halas, İhtilalci Armenakan Partisi, İhtilalci Hınçak Partisi, Ermenistan İhtilal Federasyonu (Taşnaksutyun) ve Ramgavar Partisi'ni sayabiliriz.

²⁶ Ermenilerin siyasi amaçlarla yaptıkları ilk eylem 20 Haziran 1890 tarihinde Erzurum'da meydana gelmiştir. Bu eylemi 29 Temmuz 1890'da Kumkapı, 1983'te Yozgat, 1894'te Sason-Talori, 1895'te Zeytun, Erzurum, Malatya, 1896'da Van, Maraş, Zeytun ve Elbistan, 1904'te Sason-Talori-Kulp isyanları takip etmiştir. Ayrıca 30 Eylül 1895'te Babıali Nümayişi, 25 Ağustos 1896'da Osmanlı Bankası işgali, 21 Temmuz 1905 Cuma Günü, Abdülhamit Han'a, Taşnaksutyun tarafından bombalı suikast düzenlenmesi diğer önemli olaylardır. (Detaylı bilgi için bibliyografyadaki eserlere başvurulabilir.)

sağlanmasının ardından, bu devletlerin olaya müdahalesi ile tam bağımsızlığın ya da hiç olmazsa özerkliğin sağlanmasıdır.²⁷

İttihat ve Terakki Yönetimi daha iktidara gelmeden Ermeniler ile bazı temaslarda bulunmuştur. Bu bağlamda 27-29 Aralık 1907'de Paris'te yapılan İkinci Jön Türk Kongresi'ne Taşnaksutyun üyeleri de katılmıştır.²⁸ II. Abdülhamit tahttan indirilip, Meşrutiyetin ilan edilmesiyle Ermenilerin şiddet olaylarının biteceğini ve Ermeni sorununun çözüme kavuşacağını düşünen İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri, yönetimlerinin ilk dönemlerinde özellikle Taşnaksutyun ve Sosyal Demokrat Hınçak Partisi ile ilişkileri iyi tutmaya ve geliştirmeye çalışmışlardır.²⁹ Bu doğrultuda dönemin başlarında İttihat ve Terakki ile Ermeni komiteleri arasında karşılıklı olumlu ilişkiler oluşmuştur. İttihat ve Terakki'nin bu yaklaşımından dolayı II. Meşrutiyetin ilanından sonra Ermeni komiteleri ve terör örgütleri meşrutiyet kazanmış ve yasal hale gelmiştir. Özellikle Taşnaksutyun ve Hınçak komiteleri faaliyetlerini açıktan yapmaya başlamış, illerdeki yapılanmalarını tamamlayarak üyelerini artırmışlardır.³⁰ Bu dönemde, Taşnaksutyun, Sosyal Demokrat Hınçak Partisi, Anayasal Ramgavar Partisi ve Veragazmyal Hınçak Partisi olmak üzere dört Ermeni siyasi partisi faaliyet göstermiştir.³¹ Öte yandan Ermeni siyasi partileri de programlarında değişikliğe gitmiş, ihtilalci düşünce ve faaliyetlerinden vazgeçtiklerini³² ve meşrutiyetin muhafazasına çalışacaklarını, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinden vazgeçildiğini gazetelerinde ilan dahi etmişlerdir. Ermeni komiteleri de yaptıkları faaliyetlere bir süre ara vermişlerdir. 1896 yılında meydana gelen hadiselerde ölenlerin hatırasını anmak için Ermeni mezarlığında düzenlenen toplantıya çok sayıda Türk de samimiyetle katılmış ve mezarlar üzerinde nutuklar söylenmiştir.³³

²⁷ **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898) I**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, No:78, Ankara, 2006, ss. 34-36; Laçiner, Sedat, **Hangi Ermeni Sorunu**, Usak Yayınları, Ankara, 2011, s. 3; Akşin, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitapevi, Ankara, 2011 s. 53-54; Yerasimos, Stefanos, **Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu**, Türkiye Bilimler Akademisi Forumu, Ankara, 2002, s. 10

²⁸ Kaya, Yakup, "Ermeni Cemiyetleri İle Jön Türk Münasebetlerinin Ermeni Milliyetçiliğinin Yükselişindeki Yeri", **Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler** C. IV, (Yay. Haz. M. Metin Hülügü-Şakir Batmaz-Gülbadi Alan), Kayseri, 2009, s. 308-309

²⁹ Akşin, Jön Türkler, ss. 112-117

³⁰ Öztuna, Yılmaz, "Türkler ve Ermeni Sorununun Oluşturduğu Siyasal Ortam", **Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler**, (Ed. Türkkata Atatöv), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 94, Ankara, 2002, s. 57

³¹ Akgündüz, Ahmet- Öztürk, Said- Kara, Recep, **Sorularla Ermeni Meselesi**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 248

³² Akbulut, İlhan, "Türk Tarihinde Ermeniler", **AÜSBF Dergisi**, Ankara, 1995, C. 50, S. 1, s. 34

³³ Koçaş, M. Sadi, **Tarihte Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1990, s. 189; Uras, age, s. 581-582

Bu olumlu hava çok uzun sürmemiş, Meşrutiyetin ilk günlerindeki iyimserlik dolu heyecan zamanla azalmıştır. İttihat ve Terakkinin Rumların ve Ermenilerin beklediği ayrıcalıkları kurumlaştırmak ve bu yolda ıslahatlar yapmak yerine her türlü ayrıcalığı ortadan kaldırmaya yönelik politikalar izlemesi ile azınlıklar özellikle de Ermeniler beklediğini bulamamıştır. Bunun sonucu olarak da Ermeniler, yeniden eski faaliyetlerine dönmeye başlamıştır.³⁴ 31 Mart Vakasının meydana getirdiği karışık ortamda, 14 Nisan 1909 tarihinde Adana’da Ermeni isyanı başlamış ancak isyan kısa sürede bastırılmıştır.³⁵ Adana İsyanı, Türklerle Ermeniler arasındaki ilişkilerin çok hassas ve kırılğan olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Adana Olaylarından sonra İttihat ve Terakki ile Taşnaksutyun arasında görüşmeler yapılarak Adana Olaylarının bir ikaz dersi olarak düşünüldüğü belirtilmiştir. Ayrıca vatanın bağımsızlığını ve bütünlüğünü ebediyen muhafaza etmek, bazı kimselerde oluşan kötü düşünceleri ortadan kaldırmak ve Osmanlı’yı meydana getiren unsurlar arasında iyi münasebetler kurmak için³⁶ 5 maddelik ittifak anlaşması imzalanmıştır. Yapılan anlaşma ile iki tarafın da meşrutiyeti güçlendirmek için çalışacakları belirtilmiştir.³⁷ Bu doğrultuda Balkan Savaşları’na kadar İttihat Terakki ve Ermeniler arasında bazı anlaşmazlıklar olsa bile her iki taraf temkinli bir beraberlikle ilişkileri devam ettirmeye çalışmıştır. Ancak İttihat ve Terakki ile Ermeniler arasındaki ilişkilerin bozulmasında veya kopmasında Balkan Savaşları’nın önemli bir rolü vardır. Bu savaş sonrasında Ermeni derneklerinin siyasi faaliyetleri daha da artmış, Ermeniler Avrupa’ya temsilciler heyeti göndererek bağımsızlıklarını sağlama çabasında olmuşlardır.³⁸ İttihat Terakki Yönetimi de Osmanlılık düşüncesinden vazgeçerek Türkçülüğe kaymaya başlamıştır.³⁹

³⁴ Uras, age, s. 582; İter, Erdal, “Taşnaksutyun”, **Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Ankara, 2011, s. 87

³⁵ **Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları I**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, No:112, Ankara, 2010, ss. 3-35; Çoruh, Haydar, “1909 Adana Ermeni İsyanı ile İlgili Tanin Gazetesi’nde Yayınlanan İki Vesika Hakkında Hüseyin Cahid’in Değerlendirmesi”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2014, S. 62, s. 2040

³⁶ Selvi, Haluk, **Millet-i Sadıkada İsyan**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 69-70. Ayrıca Ermeni Patrikliği Adana Olaylarından dolayı kamuoyunda Ermeniler aleyhine oluşan kanaatinin düzeltilmesi için Ermenilerin eskiden beri Osmanlı Devleti’ne sadık oldukları ve bunun korunması uğrunda fedakârlıktan geri durmayacaklarına dair Hükümet tarafından kamuoyuna bir açıklama yapılmasını talep etmiş, bunun üzerine konu Meclis-i Vükela’da görüşülerek bütün vilayet ve livalara tebliğ edilmek ve gerekirse gazetelerde yayınlanmak üzere bir bildiri hazırlanmasına karar verilmiştir. (Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları I, ss. 61-66)

³⁷ Uras, age, s. 584-585

³⁸ Tunçay, Mete, **Cihat ve Tehcir**, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2008, s. 78

³⁹ Yerasimos, age, s. 10; Akçam, Taner, **Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 40-41

Öte yandan Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi gereğince yapmayı yükümlendiği ıslahatlar için bir takım çalışmalar yapmış, konunun tarafı Avrupalı Devletler ile karşılıklı notalar verildikten sonra nihayet 8 Şubat 1914 tarihinde Said Halim Paşa ile Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Gülkeviç arasında tarihe Yeniköy Antlaşması olarak geçen “Şarki Anadolu Vilayetleri Islahat Projesi” imzalanmıştır.⁴⁰ Böylece Ermeni meselesi uluslararası olma niteliğini kaybederek yeniden Osmanlı-Rus meselesi haline gelmiştir. Bununla birlikte İttihat ve Terakki iktidarının ileri gelenleri, bu antlaşmayı Ermenilerin bağımsızlığının ilk adımı ve Osmanlı Ermenilerini Devletten koparacak sürecin başlangıcı olarak görüyor ve antlaşmayı uygulamamak için önlemler düşünüyorlardı. İttihat ve Terakkinin beklediği fırsatı, 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da Avusturya-Macaristan veliahdının öldürülmesinin ardından çıkan I. Dünya Savaşı vermiştir. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ıslahat projesinde belirtilen genel müfettişler göreve başlayamamıştır. 1914 yılı Kasım başlarında da Osmanlı Devleti, Almanya'nın yanında savaşa katılmış,⁴¹ savaş ortamı dolayısıyla ıslahatların şimdilik uygulanamayacağı belirtilerek genel müfettişlik teşkilatı 31 Aralık 1914 tarihinde padişah iradesiyle feshedilmiştir.⁴²

Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nden kopmasından sonra, ülkede özerklik ya da bağımsızlık yolunda ilerleme kaydedememiş tek Hristiyan millet olarak Ermeniler kalmıştı. Ancak Ermenilerin bağımsızlıklarını sağlama noktasında bazı dezavantajları vardı. Öncelikle en kalabalık oldukları ve en yoğun buldukları Doğu Anadolu'da bile nüfus yoğunluğundan yoksun idiler. İkinci olarak da Ermenilerin yoğun bulunduğu bölgeler, ulaşımın gelişmediği, coğrafyanın çetin ve deniz ulaşımının çok zor olduğu yani lojistik imkânlarının büyük dezavantaj oluşturduğu yerlerdi. Ayrıca diğer Balkan ülkelerinin aksine Ermeniler Avrupalı büyük bir devletin himayesinden ve aktif kefilliğinden yoksun idiler.⁴³ Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı'nın aslında çok da güçlü olmadığı bütün dünya tarafından anlaşılmıştı. Ancak Ermenilerin bağımsızlık yolunda önlerine çıkan büyük dezavantajları vardı. Bu elverişsiz koşullara rağmen bağımsızlık mücadelesi vermek çok

⁴⁰ Münir Süreyya Bey, age, s. 98; Karaca, Erdem, “Ahmet Ağaoğlu'nun Kaleminden Şarki Anadolu Islahatı (1913-1914)”, **Gazi Akademik Bakış**, Ankara, 2010, C. 3, S. 6, s. 23

⁴¹ 29 Ekim 1914'te Osmanlı gemileri, Rus liman ve gemilerini bombalamış, Rusların 1 Kasım 1914'te Osmanlı'ya taarruzu ile Osmanlı fiilen savaşa girmiştir. Bunun hukuki boyutu ise 11 Kasım'da tamamlanmıştır. (Yavuz Özdemir, “I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2002, S. 44, s. 323)

⁴² Türkmen, Zekeriya, “Unutulan Senaryo”, **Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Ankara, 2011, s. 52

⁴³ Dadrian, N. Vahakn, **Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sorunu Olarak Jenosid**, Belge Yayınları, İstanbul, 1995, s. 35-36

büyük bir risk, hayatların ortaya konduğu bir kumardı. Fakat Ermeniler adına hareket ettiklerini ve Ermenileri temsil ettiklerini iddia eden Ermeni örgütleri bu riski almaya, bu kumarı oynamaya razı ve hazır dılar.⁴⁴ 1 Ağustos 1914 tarihinde Avrupa’da I. Dünya Savaşı’nın başlaması ile birlikte hem gelişen olayları değerlendirmek hem de olası bir Osmanlı-Rus Savaşı’nda Ermenilerin nasıl bir tavır takınacaklarını belirlemek üzere Ermeni Taşnak Partisi tarafından, 2-14 Ağustos 1914 tarihleri arasında Erzurum Tiyatrosu’nda 28 oturum olarak gerçekleştirilen, 8. Ermeni Devrimci Federasyonu Kongresi düzenlenmiştir. Kongrede, Ermeniler, İttihatçılar karşısında muhalefette kalmaya, İttihat ve Terakki’ye ve teşkilatlarına karşı şiddetle mücadeleye karar vermiştir.^{45,46} Osmanlı Devleti Rusya ile savaşa başlamadan önce her taraftan Ermeni gönüllüleri Rus Ordusu’na katılmaya başlamış, Osmanlı’ya karşı savaşacak çetelere, intikam alaylarına girmek için Kafkasya’ya akın etmişlerdir.⁴⁷

Taşnakların, İttihatçılara karşı mücadele kararı alması üzerine Osmanlı Hükümeti, 6 Eylül 1914’te Ermenilerin yoğun oldukları vilayetlere Ermeni örgüt liderlerinin sürekli izlenmesi için talimatlar göndermiştir. 29 Ekim 1914 tarihinde Türk-Rus Savaşı’nın başlamasıyla birlikte Taşnaksutyun ve Hınçak başta olmak üzere diğer Ermeni komiteleri de Osmanlı’ya aynı anda savaş ilan etmiş ve bu doğrultuda bildirimler yayınlamıştır.⁴⁸ Bu yaşananlar sonrasında Talat Paşa ve İttihat Terakki Hükümeti, Ermenilerin, ileriki süreçte Devlet için daha büyük sorunlar oluşturacağını düşünüyordu. Çünkü artık Ermenilerin İttihatçılarla bağları tamamen kopmuştu ve bağımsızlık peşinde koşan Ermenilerin daha da sertleşmesi kaçınılmazdı. Ancak Osmanlı Devleti, Ermeni çetelerinin tüm faaliyetlerine karşı hep toleranslı davranmış, nerede ise kangren halini almış bu gaileyi, tabiri caizse hep aspirin mahiyetinde önlemlerle geçiştirmeye çalışmıştır. Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Taşnak

⁴⁴ Güner, Hasan, “100. Yılında Ermenilerin Zorunlu Göçü ve Yaşananlar”, **Mali Kılavuz**, Ankara, 2015, S. 67, s. 133

⁴⁵ Demirel, Muammer, **Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri (1914-1918)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, ss. 22-24; Bununla birlikte Erdal İlter, toplantının temmuz ayı içerisinde yapıldığını ifade etmektedir. (İlter, agm, s. 92)

⁴⁶ Kamuran Gürün Kongrede, olası bir Osmanlı-Rus Harbi’nde Türkiye’deki Ermenilerin hükümete karşı cephe almamasının kararlaştırıldığını ancak bu kararın tutulmadığını ifade etmektedir. (Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2010, s. 283). Taner Akçam da Ermeni önderlerinin tarafsızlık politikasını savunduklarını ve Osmanlı vatandaşı olan Ermenilerin, Devlete sadık kalacaklarını söylediklerini, bununla birlikte Rusya’da yaşayan Ermenilerin, Ermeni birlikleri oluşturarak Rusların yanında savaşa katıldığını ifade etmektedir. (Akçam, **Türk Ulusal Kimliği**, s. 106)

⁴⁷ Uras, age, s. 601; Selvi, Haluk, “Savaş Başlarırken”, **Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Ankara, 2011, s. 56

⁴⁸ Uras, age, s. 602; Demirel, age, s. 27-28; Koçaş, age, s. 218. Hınçakyan Şirketi’nin Kilikya Kazası İdaresi namına Ermenilere yaptığı ilanda; Erzurum, Kayseri, Yozgat, Tokat, Amasya, Sason Ermenilerine hitap ediliyor ve bütün Ermenilerin düşmanlarına karşı muharebe etme vaktinin geldiği belirtiliyordu. (Hasan Akar- Müjdat Özbay, **Milli Mücadele Yıllarında Niksar**, Niksar Belediyesi Yayınları, Tokat, 2011, s. 59)

Komitesinin ileri gelenlerine özellikle de Erzurum Mebusu Varteks Efendi'ye "Ermenilerin düşmanla işbirliği yapmaktan hemen vazgeçmelerini ve Ermenilerin isyan ve ihtilal hareketlerine giriştikleri takdirde sorumluluğun Osmanlı Devleti'ne ait olmayacağını ve çok şiddetli tedbirlerle karşılaşacaklarını" bildirmiştir.⁴⁹ Başkumandan Vekili Enver Paşa da, Ermeni Patriği ile görüşerek Osmanlı Devleti'nin bu zor zamanlarda Ermeni vatandaşlarından sadakat beklediğini ancak merkeze intikal eden raporlara göre, Ermenilerin Türk memurları öldürdüklerini ve karışıklıklar çıkardığını belirterek, bu durumun önüne geçilebilmesi için Patriğin, Ermenilere tavsiyede bulunmasını istemiştir.⁵⁰ Bununla birlikte gerek Taşnak Komitesinin ileri gelenleri -özellikle de Erzurum Mebusu Varteks Efendi- gerekse de Ermeni Patriği ile yapılan görüşmelerin bir işe yaramadığı anlaşılmaktadır.

Ermenilerin I. Dünya Savaşı devam ederken Ruslarla birlikte hareket etmeleri, Rus Ordusuna kılavuzluk ve rehberlik yapmaları ve Osmanlı Ordusu'nun geçiş yolları üzerindeki ikmal yerlerine zarar vermeleri,⁵¹ 15 Nisan 1915 tarihinde önce Van çevresinde, 17 Nisan'da Çatak'ta, 18 Nisan'da Bitlis'te ve ayın 20'sinde Van merkezinde büyük bir ayaklanma başlatmaları ve Osmanlı Ordusu cephede olduğu için bu isyanların bastırılmaması daha radikal önlemler alınmasını gerektirmiştir.⁵² Ermeni ileri gelenlerini uyarmasına rağmen pek bir şeyin değişmediğini ve Ermenilerin yine isyan ettiğini gören Osmanlı yöneticileri kendilerini adeta bir kıskacın içinde hissediyorlardı.⁵³ Devletin güvenliğini zedeleyecek bu isyanlar üzerine olayları başlatan ve Ermenileri silahlandıran komite yuvalarını dağıtmak için, seferberlik ilanından dokuz ay sonra, 24 Nisan 1915'te vilâyetlere ve mutasarrıflıklara "acele ve gizli" kaydı ile Ermeni komite merkezlerinin kapatılmasını, evrakına el

⁴⁹ Akgündüz-Öztürk-Kara, age, s. 237

⁵⁰ Demirel, age, s. 28. Ayrıca Osmanlı Ordusu Başkumandanlığı Vekâlet'inden 7 Nisan 1915 tarihinde Ermeni Patriğine yazılan yazıda; Ermeni Patriğinden vatan evlatlarına tavsiyede bulunması istenmiştir. (Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD), Aralık 1982, S. 81, Belge Numarası 1824)

⁵¹ Ortaylı, İlber, "Batı Kendine Suç Ortağı Arıyor", **Yeni İpek Yolu Dergisi**, Konya, Nisan 2001, S. 158, s. 20

⁵² **ATBD**, Aralık 1982, S. 81, Belge Numarası 1825,1826; Altıntaş, Ahmet, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Tehcir Kararı Alması ve Uygulaması", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Afyonkarahisar, C. VII, S. 1, (Ermeni Özel Sayısı) Haziran 2005, s. 78; Oktay, Hasan, "Portre (1): Manukyan", **Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Ankara, 2011, s. 128. Öte yandan Vahakn. N. Dadrian, Sarıkamış yenilgisinin ve Van İsyanının Ermenilere karşı yeni tedbirler almak için fırsat doğurduğunu ifade etmektedir. (Dadrian, N. Vahakn, **Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller Toplu Makaleler Kitap 1**, Belge Yayınları, İstanbul, 2007, s. 198)

⁵³ Yurdun doğusunda isyanlar devam ederken doğu cephesinin gerisinde bulunan ve Tokat ve Amasya'yı da içine alan Sivas'ta da isyan hazırlıkları vardı ve Devlet tahminlerine göre sadece Sivas'ta 30.000 isyancı vardı. (Akar, Özbay, age, s. 40; Selvi, agm, s. 58) Doğuda savaş ve isyanlar devam ederken Sivas'ta isyana hazır bekleyen bu isyancıların varlığı, dönemin yöneticilerinin kendilerini bir kıskacın içinde hissetmelerine neden olmuştur.

konulmasını ve komite elebaşlarının tutuklanmasını bildiren bir talimat yollamıştır.⁵⁴ Talimatname sonrasında İstanbul'da Taşnaksutyun, Hınçak ve Ramgavar Partisine mensup komiteciler tutuklanmıştır. Tutuklananların sayısı ile ilgili farklı bilgiler vardır.⁵⁵ Öte yandan İstanbul'da tespit edilen 610 komitecinin çoğu adreslerinde bulunamamıştır. Tutuklananların bir kısmı Ayaş'a bir kısmı da Çankırı'ya gönderilmiştir.⁵⁶ 24 Nisan 1915 tarihi, bir anlamda Ermenilerin, bağımsız devlet olma hülyalarına vurulan ağır bir darbedir.⁵⁷ Bundan dolayı, Ermeniler bu günü katliam günü, soykırım günü olarak nitelendirmektedirler.

Zorunlu göç kararının alınmasında en önemli faktör olan Van İsyanı bütün hızıyla devam ederken,⁵⁸ yukarıda belirtildiği gibi yurdun farklı yerlerinde de isyanlar çıkmıştır. Bunun üzerine Başkumandan Vekili Enver Paşa, 2 Mayıs 1915 tarihinde Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'ya yolladığı yazıda; Van Gölü çevresinde ve Van Valiliğince bilinen yerlerdeki Ermenilerin, isyanlarını sürdürmek için daima toplu ve hazır halde bulunduğunu, toplu halde bulunan Ermenilerin buralardan çıkarılarak isyan yuvalarının dağıtılması düşüncesinde olduğunu, 3. Ordu Komutanlığı'nın verdiği bilgiye göre Rusların 20 Nisan 1915 tarihinde kendi sınırları içindeki Müslümanları sefil ve perişan bir halde sınırlarımızdan içeriye soktuğunu, hem buna karşılık olmak ve hem isyan yuvalarını dağıtmak amacı ile ya bu Ermenilerin aileleriyle birlikte Rus sınırı içine göndermenin veya bu Ermenilerin ve ailelerinin Anadolu içinde çeşitli yerlere dağıtmanın gerekli olduğunu belirterek kendi tercihinin isyancıların, ailelerinin ve isyan bölgesi halkının sınırlarımız dışına gönderilmesi ve onların yerine dışarıdan gelen Müslüman halkın yerleştirilmesi olduğunu belirtmiştir.⁵⁹ Osmanlı Ordusu'nda görev yapan Alman subayları da Enver Paşa'nın düşüncesine paralel olarak güvenilirliği olmayan Ermeni nüfusun sınır bölgelerinden tahliye edilmesini

⁵⁴ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR.) 52/96, 52/97, 52/98.** 11 Nisan 1331/24 Nisan 1915; Sarıay, Yusuf, "Ermeni Tutuklamaları ve 24 Nisan Gerçeği", **Yapay Sorun Ermeni Meselesi** (Yay. Haz. Mahir Aydın) İstanbul, 2008, s. 42

⁵⁵ Kamuran Gürün, Azmi Süslü ve İlhan Akbulut 2.345 kişinin tutuklandığını belirtmektedir. (Gürün, age, s. 307; Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No: 5, Van, 1990, s. 109; Akbulut, agm, s. 35) Bununla birlikte Ahmet Akgündüz ve Yusuf Sarıay İstanbul'da 235 kişinin tutuklandığını belirtmektedir. (Akgündüz-Öztürk-Kara, age, s. 305; Sarıay, "Ermeni Tutuklamaları ve 24 Nisan Gerçeği", s. 51)

⁵⁶ **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İsyanı**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2007, s. 127-128; Sarıay, "Ermeni Tutuklamaları ve 24 Nisan Gerçeği", s. 51

⁵⁷ Çiçek, Kemal, "Osmanlı Ermenilerinin 1915'teki Tehciri: Bir Değerlendirme", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Ankara, Yaz 2010, C. 3, S. 6, s. 2

⁵⁸ Türkiye'nin Ermeni Meselesi: Aslında Ne Oldu?, **Analist**, Ankara, Nisan 2012, S. 14, s. 20

⁵⁹ **ATBD**, Aralık 1982, S. 81, Belge Numarası 1830

önermiştir.⁶⁰ Enver Paşa'dan gelen bu yazı ve Alman subayların telkini üzerine ve durumun nezaketi karşısında, Talat Paşa, bir kanun çıkarmadan ve Meclis-i Vükela kararı olmadan bütün sorumluluğu üzerine alarak, Ermenilerin vatanın başka bölgelerine göç ettirilmesi uygulamasını başlatmıştır.⁶¹ Talat Paşa önce Van, Bitlis ve Erzurum bölgelerinde bulunan Ermenilerin savaş alanı dışına çıkarılmalarını⁶² ilgili valilerden, 3. ve 4. Ordu Komutanlarıyla işbirliği yaparak hemen uygulamaya koymalarını emretmiştir.⁶³

2. 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu ve Zorunlu Göç Uygulamaları

Belli bölgelerde zorunlu göç uygulamasının başlamasının ardından 24 Mayıs 1915 tarihinde, İtilaf Devletleri bir bildirge yayınlarak Osmanlı Hükümeti'nin bütün üyelerini ve memurlarını Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Ermenilere karşı yapılan fiillerden dolayı sorumlu tutulacaklarını bildirmiştir.⁶⁴ Sevk ve iskânın sorumluluğunu daha fazla tek başına taşıyamayacağını anlayan Talat Paşa, sevk uygulamalarını yasal dayanağa kavuşturmak için⁶⁵ 26 Mayıs tarihli bir tezkire hazırlamış, bu tezkireden bir gün sonra da 27 Mayıs 1915 tarihinde “*Vakt-i Seferde İcraat-ı Hükümete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkında Kanun-ı Muvakkat*” yürürlüğe konulmuştur.⁶⁶ Toplam dört maddeden oluşan Kanun,⁶⁷ savaş halinde devlet yönetimine karşı gelenler için askeri birliklerce alınacak tedbirleri içermektedir. Kanunun 1. maddesi ile savaş zamanında; ordu, kolordu, tümen komutanları ve bunların vekilleri ve müstakil mevki komutanları, halk tarafından herhangi bir surette hükümet emirlerine, ülke savunması ve asayişin korunmasına

⁶⁰ Yavuz, Celalettin, “1915 Ermeni Zorunlu Göçüne Alman Subaylarının Bakışı”, **Türk Yurdu**, C. 26, S. 226, Haziran 2006, s. 38

⁶¹ Çiçek, Kemal, **Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917)**, TTK Yayınları, Ankara, 2012, ss. 33-38

⁶² **BOA. DH. ŞFR. 53/93**. 10 Mayıs 1331/23 Mayıs 1915

⁶³ Sarıнай, Yusuf, “Sevk ve İskân”, **Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Ankara, 2011, s. 215

⁶⁴ Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi** Cilt III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 36-37; Aktan, Gündüz, “Devletler Hukukuna Göre Ermeni Sorunu”, **Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler**, (Ed. Türkkata Atatöv), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 94, Ankara, 2002, s. 244

⁶⁵ Timur, Taner, **1915 ve Sonrası Türkler ve Ermeniler**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 42

⁶⁶ **Takvim-i Vekayi**, 19 Mayıs 1331/1 Haziran 1915, No: 2189

⁶⁷ Kanun halk arasında ve kamuoyunda kısaca Tehcir Kanunu olarak adlandırılmış ve bu ismi ile bilinmiştir. Arapça kökenli bir kelime olan *tehcir*, yurdundan çıkarma, hicret ettirme, sürme; göç ettirme, göç etmesine sebep olma anlamlarına gelmektedir. *Tehcir etmek ise*; bir yerden göç ettirmek, sürmek olarak tanımlanmaktadır. (**Türkçe Sözlük**, C. 2, Türk Dil Kurumu Yayınları, 9. Baskı, Ankara, 1998, s. 2167) Osmanlı tarih terminolojisinde ise *tehcir* kelimesi, bugünkü tabirle tam olarak, ülke içinde bir yerden başka bir yere nakil anlamını taşıyan “*zorunlu göç*” karşılığında kullanılmıştır. Bu nedenle *tehcir*in anlamı, çoğu kimsenin ve özellikle Ermeni diasporasının kullandığı, yurt dışına çıkarma anlamındaki “*deportation*”la eşdeğer değildir. Nitekim Ermenilerin öncelikle sevk edildiği Musul, Halep, Suriye vilayetleri ile Zor, Urfa sancakları Osmanlı toprağıdır. (Kemal Beydilli, “Tehcir”, **Türkiye Vakfı Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. 40, s. 319-320)

ilişkin uygulamalar ve düzenlemelere karşı muhalefet, silahlı tecavüz ve direniş görürlerse, derhal askeri kuvvetler ile en şiddetli surette önlem almaya ve tecavüz ve direnişi tamamen yok etmeye yetkili ve mecbur tutulmuşlardır. 2. maddesinde de; ordu, müstakil kolordu ve tümen komutanlarının, askeri gereklerden ötürü veya casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri köyler ve beldeler halkını, tek tek veya toplu olarak diğer mahallere sevk ve iskân ettirebileceği belirtilmiştir. Dolayısıyla ordu, kolordu ve tümen komutanları ile bunların vekillerine ve müstakil mevki komutanlarına memleketin savunması, asayişin korunması amacıyla verilen emirlere itaat etmeyen ve silahla karşı koyanları cezalandırma ile tecavüz ve direnişi yok etme yetkisi verilirken, casusluk veya ihanet eden köy veya kasaba halkını, teker teker veya toplu olarak başka yerlere nakletme izin ve yetkisi ise sadece ordu, kolordu ve tümen komutanlarına verilmiştir. Böylece herkese sevk yetkisi tanınmamıştır. Kanununun 3. maddesinde kanunun yürürlüğe giriş tarihi, 4. maddesinde de kanunun uygulamasından sorumlu olanlar belirtilmiştir. Yapılan düzenleme ile zorunlu göç uygulaması idarecilerin yorum ve anlayışına bırakılmamış, uygulamanın niçin ve nasıl yapılacağı belli esaslara bağlanmıştır.

Kanun metninde, herhangi bir etnik grup, zümre, ırk, din ve mezhep belirtilmediği veya ima edilmediği gibi devletin bir bölgesi de esas alınmamış, isyana teşebbüs eden tüm unsurlar, bu kanun kapsamında değerlendirilmiştir. Zorunlu göç uygulaması, I. Dünya Savaşı sırasında, devlete isyan eden, düşmanla iş birliği yapan yani devlet aleyhinde faaliyette bulunan Ermeniler başta olmak üzere bazı Rumlara, Araplara, Arnavutlara, Boşnaklara, Keldani ve Süryaniler ile Yahudilere⁶⁸ ve Müslümanlara ayırım gözetilmeden uygulanmış, bunlar isyan etme ihtimalleri bulunmayan vatanın bir başka bölgesine nakledilmiştir.⁶⁹ Herhangi bir devletin, benzer bir durumda böyle bir önleme başvurusu, o devletin en doğal ve meşru hakkıdır. Ayrıca göç ettirme işi idari tasarruflara değil, kanun

⁶⁸ Birsnel, Haktan, **Türkiye'nin Azınlık Politikaları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 121; Beyoğlu, Süleyman, "Ermeni Propagandasının Gölgelediği Gerçek: Tehcir Kanunu ve I. Dünya Savaşı'nda Arap Tehciri", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, İstanbul, 2004, S. 11, s. 33

⁶⁹ Taner Akçam, sürgünlerin sadece savaş sırasında ortaya çıkmış bir ihtiyaç olmadığını, sürgün kararının daha köklü bir sorunu çözmek için alındığını, amacın Anadolu'nun homojenleştirilmesi ve Ermenilerden temizlenmesi olduğunu iddia etmektedir. (Taner Akçam, **Ermeni Meselesi Hallolunmuştur**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 133) Nesim Şeker de İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Birinci Dünya Savaşı esnasında etnik yeniden yapılandırma politikası izlediğini, bu politikanın genellikle "*Türkleştirme*" olarak tanımlandığını ve bu politika içerisinde Ermenilerin zorunlu göçünün özel bir yer tuttuğunu iddia etmektedir. (Nesim Şeker, "Türklük ve Osmanlılık Arasında: Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye'de Milliyet Arayışları Ya Da Anasır Meselesi", **İmparatorluktan Cumhuriyet'e Türkiye'de Etnik Çatışma**, (Der. Erik Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.158) Aynı şekilde Vahakn N. Dadrian da 1910 yılında Selanik'te toplanan İttihatçı Kongresi'nin gizli tartışmalarında, Türkiye'nin zorla homojenleştirilmesi kararı alındığını söylemektedir. (Dadrian, Jenosid, s. 39)

hükümüne dayandırılmış, zorunlu göçe tabi tutulacaklara hazırlık yapmaları için genel olarak bir hafta ile on beş gün arasında bir hazırlık süresi tanınmıştır.⁷⁰ Öyle ki Erzurum dışında pek çok doğu vilayetinden sevk, 1 Temmuz 1915 sonrasında başlamıştır. Bu bağlamda Elazığ ve Trabzon'dan sevkiyat 1 Temmuz'da,⁷¹ Sivas'tan 5 Temmuz'da,⁷² Mersin'den 5 Ağustos'ta, Yozgat'tan 9 Ağustos'ta,⁷³ Adapazarı'ndan 13 Ağustos'ta başlamıştır.⁷⁴ Nakle tabi tutulan Ermeniler, en fazla 1000'er kişilik kabileler halinde sevk edilmişler ve kabilelerin korunması için imkânlar ölçüsünde koruma verilmiştir.⁷⁵ Ayaklanma, Ermeni çetelerine katılma ve düşman saflarına geçme gibi durumların kuvvetle muhtemel görüldüğü doğu bölgelerinde askerlik yaşından büyük erkekler ailelerinden ayrılarak göç ettirilirken, bu tehlikenin olmadığı bölgelerde erkekler aileleri ile birlikte göç ettirilmiştir.⁷⁶ Bununla birlikte tüm Ermeniler zorunlu göçe tabi tutulmamıştır.⁷⁷

Ermenilerin zorunlu göçe tabi tutulmasından hükümetin beklediği gayenin ne olduğu, 29 Ağustos 1915 tarihinde birçok vilayete çekilen telgrafta açıklanmıştır. Söz konusu telgrafta; Ermenilerin buldukları yerlerden çıkarılarak belirlenen yeni yerleşim yerlerine sevklerinden hükümetin beklediği gayenin; bu unsurun hükümet aleyhine

⁷⁰ Bununla birlikte komite üyesi erkeklerden 24 saat ile 48 saat arasında değişen sınırlı bir sürede zorunlu göçe tabi tutulanlar da vardı. Ancak bunlar köylüler ve sivil halk değil komite mensubu erkeklerdir. (Çiçek, "Osmanlı Ermenilerinin 1915'teki Tehciri: Bir Değerlendirme", s. 6-7)

⁷¹ Özdemir, Hikmet ve diğerleri, **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, TTK Yayınları, Ankara, 2010, s. 80

⁷² Akçam, Taner, **1915 Yazıları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 65. (Kitap hakkında bir değerlendirme için bkz. Ümit Kurt, "1915 Yazıları Vesilesiyle Yeniden Ermeni Meselesi", **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 198, Haziran 2010)

⁷³ Çiçek, Kemal, "I. Dünya Savaşı'nda Ermeniler: Bir Zorunlu Göç Hikâyesi", **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2014, S. 63, s. 2786

⁷⁴ Akçam, 1915 Yazıları, s. 60

⁷⁵ Sezer, Cemal, **Ermenilerin Sevk ve İskânı Hakkında Yapılan Uygulama ve Yardımlar (1915-1917)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2011, s. 31-32

⁷⁶ Demirel, Muammer, Yaşayanların Anılarıyla Tehcir, **Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu** (Ed. Bülent Bakar, Necdet Öztürk, Süleyman Eroğlu), IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 266

⁷⁷ İstanbul ve Batı Anadolu şehirlerindeki Ermeniler zorunlu göçe tabi tutulmamış, bu şehirlerden sadece örgütlere üye olanlar göç ettirilmiştir. Hastalar, âmâlar sakat ve yaşlılar yer değiştirmeye tabi tutulmadıkları gibi, Katolik ve Protestan mezhebinden olanlar, (göç dışı tutulanlardan zararlı eylemleri görülenler ister Katolik, ister Protestan olsun yeni yerleşim bölgelerine sevk edilmişlerdir.) Osmanlı Ordusu'ndaki asker, subay ve sağlık sınıflarında hizmet gören Ermeniler ve aileleri, merkezdeki ve taşradaki Osmanlı Bankası şubelerinde, rejî idaresinde ve bazı konsolosluklarda çalışan Ermeniler hükümete bağlı kaldıkları ve iyi halleri görüldükleri sürece zorunlu göçe tabi tutulmamışlardır. Düyun-ı Umumiye'deki Ermeniler, öğretmenler ve aileleri, Ermeni milletvekilleri ve aileleri, kendi işleriyle uğraşan tüccar ve esnaf, bazı amele ve ustalar da göç ettirilmemişlerdir. Ayrıca, yetim çocuklar ve dul kadınlar da göç ettirilmeyerek, yetimhanelerde ve köylerde koruma altına alınmışlar ve kendilerine maddî yardımda bulunulmuştur. Edirne'de Avusturya hayır müesseslerinden Sör Dagram Mektebindeki bazı Ermeni kızlarının da sevki uygun görülmemiştir. (Bülent Bakar, **Ermeni Tehciri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, ss. 96-101; İbrahim Ethem Atnur, **Türkiye'de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi (1915-1923)**, Babil Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 28-29; Sarımay, "Sevk ve İsyan", s. 217; Davut Kılıç, "Tehcir Olunmayanlar", **Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Ankara, 2011, ss. 246-250)

faaliyetlerde bulunmalarını ve bir Ermenistan Hükümeti kurmak hakkındaki milli emellerini takip edemeyecek bir hale getirilmelerini temine yönelik olduğu ve masum kişi ve şahısların imhasının hedeflenmediği belirtilmiştir.⁷⁸ Telgrafta ayrıca, sevkiyat esnasında kabilelerin can emniyetinin sağlanması ve göçmenler ödeneğinden karşılanmak üzere iaşelerine ait her türlü tedbirin alınması, (...) kabilelere saldırıya ve özellikle gasp ve hayvani hislerine yenik düşerek ırza geçmeye teşebbüs edenlerle bunlara ön ayak olan jandarma ve memurlar hakkında gecikmeksizin kanuni önlem alınması ve şiddetle cezalandırılmaları ve bu gibilerin derhal görevden alınarak Divan-ı Harplere teslim edilmeleri gerektiği bildirilmiştir.⁷⁹

Ermenilerin zorunlu göçü gerek iklim şartları, gerekse meydana gelen yığılmalar yüzünden zaman zaman durdurulmuştur. Bu bağlamda 27 Ekim 1915 tarihinde belli yerlere gönderilmek üzere toplanmış ve yola çıkarılmış olanlar dışındaki Ermenilerin sevk edilmemeleri vilayet ve mutasarrıflıklara bildirilmiştir.⁸⁰ Zorunlu göç uygulaması kış mevsimi dolayısıyla 25 Kasım 1915'ten itibaren kısmen durdurulmuştur.⁸¹ 21 Şubat 1916 tarihinde ise Ermenilerin yer değiştirmesine son verildiği bütün illere bildirilmiştir. Ancak bunun zararlı kimseleri kapsamayacağı, komitelerle ilgisi olanların derhal toplatılarak Zor Sancağına⁸² gönderilmeleri gerektiği belirtilmiştir.⁸³ Osmanlı Hükümeti görülen idari ve askeri gereksinim üzerine 15 Mart 1916 tarihinde vilayetlere ve mutasarrıflıklara gönderdiği genel bir emirle, Ermeni göçünün durdurulduğunu ve bundan böyle hiçbir gerekçeyle yer değiştirme yapılmayacağını bildirmiş, böylece Ermenilerin zorunlu göçü tamamen sona ermiştir.⁸⁴

⁷⁸ **BOA. DH. ŞFR. 55/292.** 16 Ağustos 1331/29 Ağustos 1915

⁷⁹ Osmanlı Devleti, zorunlu göç esnasında meydana gelen suiistimalleri araştırmak, kanunlara aykırı hareket eden memur ve jandarmalar hakkında gerekli tahkikatı yapmak ve suçlu görülenleri sıkıyönetim mahkemelerine göndermek amacıyla Temyiz Mahkemesi ve Şura-yı Devlet üyelerinden ve ceza mahkemesi başkanlarından soruşturma komisyonları oluşturup Anadolu'ya yollamıştır. (Akgündüz, Öztürk, Kara age, s. 336) Sevk edilen kabilelere saldıranlardan 1915 yılı sonu itibarıyla 1673 kişi mahkemelere sevk edilmiş ve Divan-ı Harp'te yargılanmıştır. Bunlardan 524 kişinin hapse, 67 kişinin idama, 68 kişinin kürek, para, pranga ve sürgün cezalarına çarptırıldığı Osmanlı arşivlerinden anlaşılmaktadır. Yine idam cezalarının infaz edildiği de bilinmektedir. (**ATBD**, Ekim 1985, S. 85, Belge Numarası 2018)

⁸⁰ Bayır, Önder, "Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Sevkiyatının Uygulanışı", **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2014, S. 63, s. 2883.

⁸¹ **BOA. DH. ŞFR. 58/124.** 12 Teşrin-i Sani 1331/25 Kasım 1915. Söz konusu belgede, kış mevsiminin hükmünü icraya başladığı şu sıralarda kimsesiz kadın ve çocukların uzak mesafeye sevk edilmesinin pek çok probleme sebep olacağı ifade edilerek bu kimselerin sevk edilmemesi ve uygun köylere yerleştirilmeleri gerektiği belirtilmiştir.

⁸² Asıl adı Deyr-i Zor olan sancak, 1857 yılında kurulmuştur. Sancak merkezi olan Deyr-i Zor, Suriye'nin kuzeydoğusunda, Fırat Nehri üzerinde yer alan bir şehirdir. Deyr-i Zor İl'i, Şam'dan 450 km. uzaklıktadır.

⁸³ Halaçoğlu, "Ermeni Tehciri ve Gerçekler", s. 884

⁸⁴ **BOA. DH. ŞFR. 62/21.** 2 Mart 1332/15 Mart 1916; Sarıay, Sevk ve İsyan, s. 230

Peki, ne kadar Ermeni sevk ve iskâna tabi tutulmuştur? Bunun için öncelikle Osmanlı Devleti'nde o dönemde yaşayan toplam Ermeni nüfusunun bilinmesi önem kazanmaktadır.⁸⁵ Osmanlı Devleti'nin 1914 yılı resmi nüfus sayımlarına göre Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeni nüfusu 1.229.007'dir.⁸⁶ Diğer resmi ve özel kaynaklara göre de Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin nüfusu 1.300.000-1.900.000 arasında değişmektedir.⁸⁷ Bu bilgiler ışığında 1914 yılı itibariyle Osmanlı Devleti'nde 1.500.000 veya bu rakamın biraz üzerinde Ermeni'nin yaşadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermeni nüfusu hakkında bilgi verdikten sonra peki bunlardan ne kadarı zorunlu göçe tabi tutulmuştur. Bu konu hakkında da çeşitli rakamlar ifade edilmektedir. Yusuf Halaçoğlu'na göre; zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin sayısı 438.758'dir ve bunlardan 382.148'i yerlerine ulaşmıştır.⁸⁸ Ahmet Akgündüz ve Bülent Bakar'a göre; I. Dünya Savaşı sırasında 500.000 civarında Ermeni, Suriye ve Irak topraklarına göç ettirilmiştir.⁸⁹ Kemal Çiçek'e göre en abartılı rakamlarla bile tahminen 600-700 bin kadar Ermeni Suriye ve civarına nakledilmiştir.⁹⁰ Murat Bardakçı ise Talat Paşa'ya ait olduğunu öne sürdüğü bir deftere dayanarak zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin sayısını 924.158 olarak vermektedir.^{91,92} Bu bilgiler doğrultusunda 600-700 bin civarında

⁸⁵ Ancak zorunlu göçe tabi tutulan ve bu göç esnasında ölenlerin sayısı hakkında iddiası olanlar, kendi rakamlarını doğru çıkarabilmek için toplam Ermeni nüfusunu farklı göstermektedirler.

⁸⁶ Karpat, H. Kemal, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 399. Bu rakama Katolik Ermeniler dâhildir. Servet Mutlu, Osmanlı'nın bu resmi 1914 nüfus istatistiklerine üst sınır tahmini yaparak Ermeni nüfusunu 1.670.000 olarak hesaplamıştır. (Servet Mutlu, "Osmanlı Nüfusu", **Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Ankara, 2011, s. 384

⁸⁷ Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermeni nüfusu; Ana Britannica'ya göre 1910 yılında 1.500.000, İngilizlerin 1913'te yayımladığı yıllığa göre 1.056.900, Patrikhane'ye göre 1912 yılında 1.915.651, Hovannisian'a göre 1914 yılı için 2 milyondan az 1.5 milyondan fazla, Pastırmacıyan'a göre 2.100.000, Justin McCarthy'ye göre 1914 yılında 1.698.303, Lozan'da da kabul gören David Magie'e göre 1.479.000, Cuinet'e göre Asya Türkiye'sinde 1.475.011, Prof. Dr. Stanford Show'a göre 1.294.851, Nejat Göyünç'e göre Anadolu'da 1.161.169, yine İngilizlerin 1917 yılında başlayıp 1919 yılında biten istatistiğine göre 1.602.000 kişidir. (Göyünç, age. s. 41; Gürün, age. s. 138)

⁸⁸ Halaçoğlu, Yusuf, **Sürgünden Soykırma Ermeni İddiaları**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2011, s. 66. Yusuf Halaçoğlu, zorunlu göçe tabi tutulanlarla iskân yerlerine ulaşanlar arasındaki farkın, tehcir uygulamasının Şubat 1916 tarihi itibariyle durdurulması nedeniyle büyük oranda göçmenlerin buldukları vilâyetlere yerleştirilmesinden kaynaklandığını belirtmektedir.

⁸⁹ Akgündüz-Öztürk-Kara, age, s. 356; Bakar, age, s. 108

⁹⁰ Çiçek, "I. Dünya Savaşı'nda Ermeniler: Bir Zorunlu Göç Hikâyesi", s. 2789. Kemal Çiçek aynı makalede; yetkililerin izni dışında kabilelerden ayrılanlar ve özellikle Rusya'nın doğudan çekilmesi ile Kafkasya ve diğer ülkelere kaçanlarla birlikte yerlerinden ayrılan/çıkarılan Ermeni sayısının bir milyona yaklaştığını ifade etmektedir.

⁹¹ Bardakçı, Murat, "Talat Paşa'nın Tehcir Belgeleri 3", **Hürriyet**, 26 Nisan 2006

⁹² NTV Tarih Dergisi de zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin sayısını gösteren ve Lozan Konferansı'nın danışman ve genel sekreteri Reşid Saffet Atabinen'in terekesinden çıkan bazı belgeleri yayınlamıştır. Buna göre zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin sayısı Murat Bardakçı'nın belirttiği gibi 924.158'dir. (Ermeni Tehciri: 3 Belge, 3 Gerçek, **NTV Tarih Dergisi**, S. 22, Kasım 2010, ss. 40-42.) Dergide, Reşid Saffet

Ermeni'nin zorunlu göçe tabi tutulduğunu, kendiliğinden buldukları yerleri terk edenlerle birlikte yerlerinden ayrılan Ermenilerin toplam sayısının bir milyon civarında olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bununla birlikte hükümetin muktedir olamayışı, bazı idarecilerin basiretsizliği, memleketin içinde bulunduğu savaş durumu gibi nedenler zorunlu göçün mükemmel bir şekilde uygulanmasını engellemiştir.⁹³ Sevke tabi tutulan Ermeniler zorunlu göç sırasında bazı zorluklar yaşamışlar, Ermeni kabilelerine yapılan saldırılar sonucu hayatını kaybedenlere ilâve olarak, savaş ortamında devlette çekilen yiyecek sıkıntısı, taşıma araçlarının asker sevkinde ve ordunun mühimmat ihtiyacında kullanılması ve bu yüzden göçmenlere yeterli sayıda taşıma aracı verilememesi, en kötüsü de zorunlu göç sırasında hemen bütün dünyada baş gösteren ve sadece Ermenileri değil, Müslümanları da kırıp geçiren bulaşıcı hastalıklar nedeniyle⁹⁴ Ermenilerden bir kısmı yollarda ve yeni iskân yerlerinde ölmüştür.⁹⁵ Dönemin Diyarbakır Valisi Reşit Bey'in de belirttiği gibi Ermenilerin zorunlu göçü savaş şartlarında değil de Ermeni hareketlerinin ilk başladığı savaş öncesi dönemde yapılırsa idi verilen kayıplar ve yaşanan mağduriyetler daha az olabilecekti.⁹⁶ Çünkü savaş döneminde ordusunu bile sevk edemeyen Hükümet'in binlerce sivil Ermeni'yi sorunsuz bir şekilde nakletmesi nerede ise imkânsızdı.

3. Emval-i Metruke Kavramı ve Kapsamı

Emval-i metruke kavramı, Arapça kökenli iki kelimenin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur. Bu kavramı tanımlayabilmek için öncelikle emval-i metruke kavramını oluşturan kelimeleri ayrı ayrı açıklamak yararlı olacaktır. Buna göre; "*emval*", mal

Atabinen'in nam-ı diğer Kara Şemsi'nin terekesinden çıkan belgenin, Murat Bardakçı'nın yayınladığı belgenin eşi olduğu ama kopyası olmadığı ve belgenin tarihinin 2 Kasım 1922 olduğu belirtilmektedir.

⁹³ Uras, age, s. 628; Laçiner, age, s. 59; Güner, "100. Yılında Ermenilerin Zorunlu Göçü ve Yaşananlar", s. 140

⁹⁴ Kankal, agm, s. 21; Erickson, Edward, "Tarihçi Dr. Edward Erikson İle Yapılan Söyleşi", **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, 2010-2011, S. 37-38, s. 307-308. Salgın hastalıklardan ölümler hakkında detaylı bilgi için bkz. Hikmet Özdemir, **Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918**, TTK Yayınları, Ankara, 2005

⁹⁵ Yusuf Halaçoğlu, zorunlu göç sebebiyle Ermeni kayıplarının 50.000 civarında olduğunu, Anadolu, Suriye ve Kafkasya'daki toplam Ermeni kaybının ise 250.000-300.000 civarında olduğunu (Halaçoğlu, Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları, s. 75), Kamuran Gürün, toplam Ermeni kayıplarının 300.000'i geçmediğini (Gürün, age, s. 327); Azmi Süslü, 200.000-300.000 civarında olduğunu (Süslü, age, s.142) Ahmet Akgündüz 200.000 civarında olduğunu (Akgündüz, Öztürk, Kara, age, s. 356) Yerasimos, çoğunluğu sıcaktan, soğuktan, açlıktan ve hastalıktan olmak üzere 600.000-800.000 arası olduğunu belirtmektedir. (Yerasimos, age, ss. 17-19) Guenter Lewy, kayıpların 642.000 olduğunu, (Guenter Lewy, "Tarihçi Dr. Guenter Lewy İle Söyleşi", **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, 2010-2011, S. 37-38, s. 321) Vahakn N. Dadrian ise 1 milyon Ermeni'nin öldürüldüğünü belirtmektedir. (Dadrian, Jenosid, s. 11)

⁹⁶ Bilgi, Nejdet, "Diyarbakır Valisi Reşit Bey'in Ermeni Meselesine İlişkin Bazı Görüşleri", **Türk Yurdu Dergisi**, Haziran 2006, C. 26, S. 226, s. 34

kelimesinin çoğulu olup mülkiyet konusu olabilen⁹⁷ bütün maddi şeyler ile mameleke⁹⁸ giren bütün haklar anlamına gelmektedir. Arazi, arsa ve diğer taşınmazlar, taşınır, irtifak hakkı, alacaklar, telif hakkı, tercüme hakkı gibi şeyler emval kelimesinin içeriğini oluşturmaktadır. “*Metruk*” kelimesi ise terk edilmiş, kullanılmaktan vazgeçilmiş anlamında kullanılmaktadır. Osmanlı toprak hukukunda metruk kelimesi ilk kez 1858 tarihli Arazi Kanunnamesinde kullanılmıştır.⁹⁹ Arazi Kanunnamesinin 1. maddesinde, Osmanlı Devleti’nde hukuki bakımdan mülk, miri, vakıf, metruk ve mevat arazi olmak üzere beş çeşit arazi olduğu belirtilmiştir. Ziraat arazisi olmayan ve devlet tarafından tüm halkın veya bir köy veya kasabanın istifadesine terk edilen topraklar anlamına gelen metruk arazi, kanunnamenin 5. maddesine göre; yollar gibi bütün insanların yararlanmasına ayrılanlar ile mera, yaylak, kışlak gibi bir veya birden fazla köy ve kasabanın yararlanmasına terk ve tahsis edilmiş olanlar olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.¹⁰⁰ Bu anlamda metruk arazi, mülkiyeti terkedilmiş, sahihsiz hale gelmiş arazi olmayıp, toplumun tamamının veya belirli bir kısmının ortak kullanma ve yararlanmasına ayrılmış arazidir. Bu bağlamda metruk arazi kavramını bugünkü anlamda kamu malları/kamu emlaka kavramı karşılamaktadır.¹⁰¹

Bu açıklamalar doğrultusunda emval-i metruke kavramının kelime karşılığı ise terk edilmiş mallardır. Ancak Türk Hukuk Terminolojisinde bu kavram, kelime anlamının dışında “Hükümetçe görülen siyasi veya idari zorunluluk nedeniyle buldukları yerden başka yere nakledilen, kendiliğinden buldukları yeri terk ederek kayıp ve kaçak durumuna düşen, yabancı ülkelere giden veya emval-i metruke kanunlarının yayınlandığı tarihte düşman işgali altında bulunan yerlere kaçan kimselerin bıraktıkları malları” ifade eden özel bir anlama sahiptir.¹⁰² Osmanlı hukuk sisteminde emval-i metruke uygulaması I. Dünya

⁹⁷ *Mülkiyet*; insan ile mülkiyet konusu eşya arasında kurulan ve insana eşya üzerinde münhasıran tasarrufta bulunma, başkalarının tasarrufunu engelleme hakkı veren aidiyettir. *Mülkiyet hakkı ise*, bir kimsenin başkasına zarar vermemek ve yasaların koyduğu sınırlamalara uymak koşuluyla bir şey üzerinde dilediği biçimde yararlanma, tasarruf etme, başkasına devretme, kullanım biçimini değiştirme, harcama ve tüketme, hatta yok etme yetkilerini kapsayan ve herkese karşı ileri sürülebilir haktır. (Suat Şimşek, **Türk Hukukunda ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Mülkiyet Hakkı**, Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Yayın No: 2011/413, Ankara, 2011, ss. 2-4

⁹⁸ *Mamelek*; bir kişinin hukuki bütünlük teşkil etmek üzere sahip ve yükümlü olabileceği, para ile ölçülebilen mal, hak ve borçlarının tamamıdır. Kısaca mameleki mal varlığı olarak da tanımlayabiliriz. (Salahaddin Kardeş, **Milli Emlak Sözlüğü**, Devlet Malları Uzmanları Derneği Yayınları, Ankara, 2008, s. 126)

⁹⁹ 1839’da tımar sisteminin kaldırılması ile oluşan boşluğu doldurmak için 6 Haziran 1858 (25 Mayıs 1274) tarihinde yürürlüğe konulan ve İslami esaslara göre hazırlanan Arazi Kanunnamesi toplam 132 maddeden oluşmaktadır. (**Osmanlı’dan Günümüze Tapu Arşiv**, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayınları, No:1, Ankara, 2009, s. 17)

¹⁰⁰ **Arazi Kanunnamesi**, (Hz. Orhan Çeker), Ebru Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 13-16

¹⁰¹ Eren, Fikret- Başpınar, Veysel, **Toprak Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2005, s. 77

¹⁰² Kardeş, Salahaddin, **Ansiklopedik Hazine Malları Sözlüğü**, Maliye Bakanlığı APK Kurulu Başkanlığı Yayınları, Yayın No: 2004/36, Ankara, 2004, s. 267; Çokçetin, Kadir, **Milli Emlak Açısından Türk-**

Savaşı'ndan önce de vardır. Bununla birlikte bu kavramın günümüzde hala popüler olmasında ve bir mesele olarak gündemde kalmasında, nakle tabi tutulan Ermenilerin malları önemli bir rol oynamaktadır.

Zorunlu göçe tabi tutulan, buldukları yeri kendi isteği ile terk ederek kayıp ve kaçak durumuna düşen kimselerin geride bıraktıkları mallar ile ilgili olarak gerek Osmanlı Devleti zamanında, gerek daha sonraki dönemde yapılan hukuki düzenlemelere ise doktrinde kısaca emval-i metruke mevzuatı denilmektedir. Emval-i Metruke Kanunları olarak da bilinen ve iki tanesi İttihat Terakki Dönemi'nde,¹⁰³ dört tanesi de¹⁰⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Türkiye Cumhuriyeti Dönemi'nde olmak üzere toplam altı kanunun yanı sıra, çıkarılan birçok bakanlar kurulu kararı, kararname, tüzük, yönetmelik, genel tebliğ ve genelge emval-i metruke mevzuatını oluşturmuş ve uygulamaya yön vermiştir.

Emval-i metruke mevzuatının uygulama alanı yani kapsamı, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun 1. maddesinde, 20 Nisan 1922 tarihli ve 224 sayılı Kanunun 1. ve 5. maddelerinde ve 15 Nisan 1923 tarihli ve 333 sayılı Kanunun 6. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nda emval-i metruke mevzuatının kapsamı, 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu hükümleri gereğince başka mahallere nakledilen gerçek ve tüzel kişilerin terk etmiş oldukları malları, alacakları ve borçları olarak dar bir biçimde belirtilmiştir. Bu bağlamda 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'na göre emval-i metruke kavramı sadece zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin mallarını ifade etmektedir. Dolayısıyla zorunlu göçe tabi tutulmayan kimselerin malları emval-i metruke kapsamında değildir ve bu kimseler taşınır ve taşınmazlarına eskiden olduğu gibi istedikleri şekilde tasarruf edebileceklerdir. Divan-ı Harpte olanların durumu ise haklarında verilecek hükme göre belirlenecektir.¹⁰⁵ Emval-i metruke mevzuatı, nakledilen kimsenin mezhebine

Yunan Mübadelesi İle Emvali Metruke Kanunlarının İncelenmesi ve Günümüze Etkisi, Yayınlanmamış Mesleki Tez, İstanbul, 2009, s. 4

¹⁰³ Genel kabule göre; İttihat ve Terakki Dönemi emval-i metruke mevzuatına üç kanun dâhil edilmektedir. Bunlar 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu ve 5 Ekim 1916 tarihli kanundur. Ancak emval-i metruke mevzuatına dâhil edilen 27 Mayıs 1915 tarihli Kanun'da emval-i metruke ile ilgili herhangi bir hüküm bulunmamaktadır.

¹⁰⁴ 20 Nisan 1922 tarihli ve 224 sayılı Kanun, 15 Nisan 1923 tarihli ve 333 sayılı Kanun, 28 Mayıs 1928 tarihli ve 1331 sayılı Temlik Kanunu ve yine 28 Mayıs 1928 tarihli ve 1349 sayılı Kanun.

¹⁰⁵ **BOA. DH. ŞFR. 55-A/227.** 30 Ağustos 1331/12 Eylül 1915. Dâhiliye Nezareti'nden Urfa Mutasarrıflığına çekilen telgrafta; zorunlu göçe tabi tutulmayan Ermenilerin taşınır ve taşınmazlarını eskiden olduğu gibi istedikleri şekilde idare edebilecekleri, Divan-ı Harpte olanların hakkında yapılacak işlemlerin bu kimseler hakkında hüküm verildikten sonra belirlenebileceği, her iki durumdaki kimselere ait malların korunmasının hükümetin genel görevi olduğu belirtilmiştir. Aynı anlamda; **BOA. DH. ŞFR. 70/79.** 10 Teşrin-i Sani 1332/23 Kasım 1916. Krş. Grş. Hilmar Kaiser, "1915-1916 Ermeni Soykırımı Sırasında Ermeni Mülkleri, Osmanlı Hukuku ve Milliyet Politikaları", **İmparatorluktan Cumhuriyet'e Türkiye'de Etnik Çatışma,** (Der. Erik Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 155

bağlı olmaksızın tüm nakledilenlere uygulanacaktır. Bir diğer ifade ile nakledilen kimsenin Katolik, Ortodoks ya da Protestan olmasının kanunun uygulanması anlamında bir önemi yoktur.¹⁰⁶ Ahalisi nakledilmiş yerler halkından (bu yerlerde doğan veya ikamet eden) olup da yabancı memleketlerde veya diğer yerlerde olduğu için genel sevke tabi tutulamayanların malları da emval-i metruke kapsamındadır.¹⁰⁷ Ayrıca ahali nakledilen yerlerde doğmadığı veya ikamet etmediği halde bu gibi yerlerde mal ve taşınmaz edinen kimselerin de malları ile ilişkilerinin kesilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁰⁸ Böylece sadece nakledilen kimselerin değil nakledilen yerde herhangi bir malı bulunan diğer kimselerin de bu yerlerle mali ilişkilerinin kesilmesi istenmiştir.

Emval-i metruke mevzuatının kapsamı 224 sayılı Kanunun 1. maddesi ile düşman istilasından kurtulan mahallerde sahipleri kaçan veya kaybolan kimselerin mallarını; 5. maddesi ile de savaş veya siyasi zor durum nedenleri ile diğer mahallere kaçmış veya kaybolmuş oldukları hükmen sabit olan kişilerin mallarını içine alacak şekilde genişletilmiştir. 224 sayılı Kanun'dan yaklaşık bir sene sonra yürürlüğe konulan 333 sayılı Kanunun 6. maddesi ile de emval-i metruke mevzuatının kapsamı daha da genişletilerek her ne suretle olursa olsun kaybolan veya bir yerden ayrılan veyahut yabancı ve işgal edilmiş ülkelere veya İstanbul ve bağlı yerlerine kaçanların terk edilmiş taşınır ve taşınmazları, borçları ve alacakları da emval-i metruke kapsamına alınmıştır.

Lozan Antlaşması'nın imzalanması ile savaş hali hukuken sona ermiştir. Antlaşma'nın yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1924 tarihinden sonra, emval-i metruke mevzuatında öngörülen davranışlar meydana gelse dahi bu mevzuat hükümlerinin uygulanması artık mümkün değildir. Bir diğer ifade ile emval-i metruke mevzuatı, Sevk ve İskân Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 1 Haziran 1915 tarihi ile 6 Ağustos 1924 tarihi

¹⁰⁶ BOA. DH. ŞFR. 57/37. 3 Teşrin-i Evvel 1331/16 Ekim 1915

¹⁰⁷ BOA. Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.) 2875/7-7/a. 1 Teşrin-i Sani 1332/14 Kasım 1916. Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyetinden Hariciye Nezareti'ne yazılan tezkirede; Moses ve Nerses Demirciyan'ın Osmanlı Devleti vatandaşı olduğunun anlaşıldığı, bilinen ahali nakledilmiş yerlerde doğan veya ikamet eden olup da yabancı memleketlerde veya diğer yerlerde olduğu için genel sevke uyamayanlar (tabi olamayanlar) ile herhangi bir sebeple sevk esnasında eskiden beri ikamet ettikleri yerlerden başka yerlerde tutulan veya iskân edilen Ermenilerin asıl memleketlerine dönmeleri uygun olmayacağından bunların mallarının da Tasfiye Kanunu'na tabi olduğu ve mali alakalarının kesilmesinin zaruri olduğu bildirilmiştir. Bu yazışmalarda ayrıca anılan şahısların tabiiyet değişikliği hakkında usul ve kanuna uygun resmi izin bulunduğu dair bir kayıt ve bilgi olmadığı için resmi izin olmaksızın tabiiyet değiştirmenin geçerli olamayacağı, bundan dolayı da anılan kişilerin Osmanlı vatandaşı olduğu belirtilmiştir.

¹⁰⁸ BOA. Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği (DH. HMS.) 12/76. 16 Kânun-ı Sani 1331/29 Ocak 1916. Bilumum Tasfiye Komisyonlarına gönderilen telgrafta; ahali nakl edilen mahallerde mütevellit ve mütemekkin olmayıp da bu gibi mahallerde emval ve emlaki bulunan Ermenilerin bu yerlerle mali alakalarının kesileceğinden dolayı bu kimselerin oralarda ne gibi emval ve emlakının bulunduğu bildirilmesi istenmiştir.

arasındaki olaylara uygulanacaktır.¹⁰⁹ Rum Ortodoksların dışında kalan ve emval-i metruke mevzuatının kapsamına giren Türk vatandaşları, 6 Ağustos 1924 tarihinde mallarının başında değilse kendileri hakkında emval-i metruke mevzuatı uygulanacaktır. 6 Ağustos 1924 tarihinde malının başında bulunmayan kimseler, sonradan Türkiye'ye dönse dahi, malları daha önce hazineye intikal ettiği için kendisine geri verilmeyecektir. Bununla birlikte emval-i metruke mevzuatı, Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1924 tarihinden sonra Rum Ortodokslara uygulanmayacaktır. Çünkü bu kimselerin malları hakkında, Yunanistan ile imzalanan anlaşmalarla özel hükümler getirilmiştir. Bu kimseler hakkında bu özel hükümler uygulanacaktır.¹¹⁰

Yapılan tüm bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, emval-i metruke mevzuatı sadece zorunlu göçe tabi tutulan kimseleri değil, herhangi bir suretle kaybolan, kaçan veya buldukları yerden ayrılan tüm kimseleri kapsamaktadır. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sebebiyle on binlerce insanın, bulunduğu yerleri terk ettiği, kaçtığı veya kaybolduğu göz önüne alındığında, zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin geride bıraktıkları mallar, emval-i metruke içerisinde muhtemelen küçük bir yekûn oluşturacaktır.

¹⁰⁹ Aytaç, Önder, **Emval-i Metruke**, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2012, s. 14

¹¹⁰ Kardeş, Salahaddin, "Osmanlının 700'üncü Yılında Tehcir Dedikleri", **Maliye Dergisi**, Ankara, Mayıs-Ağustos 1999, S. 131, s. 33

BİRİNCİ BÖLÜM

İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİNDE ERMENİ MALLARI

1.1. Ermeni Malları İle İlgili 30 Mayıs 1915 Tarihli Meclis-i Vükela Kararı

27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu'nda, kimlerin ve niçin zorunlu sevke tabi tutulacağı düzenlenmiş ancak zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin geride bıraktıkları mallar hakkında herhangi bir hükme yer verilmemiştir. Bununla birlikte hükümet, Ermenilerin sevk edilmesi kararını aldıktan sadece üç gün sonra, sevk edilen kimselerin geride bıraktıkları malların akıbeti ile ilgili bazı düzenlemeler yapmıştır. Yapılan düzenlemeler ve taşraya gönderilen talimatlar ile bir yandan geride kalan malların belli esaslar çerçevesinde idare edilmesi, diğer yandan da keyfi uygulamaların ve yasadışılığın önlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda zorunlu sevke tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları malların durumu ile ilgili ilk düzenlemeler genel kabule göre Meclis-i Vükela'nın 30 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kararında ve yine aynı tarihli bir talimatnamede yer almaktadır.¹¹¹

Meclis-i Vükela tarafından alınan 30 Mayıs 1915 tarih ve 24 numaralı Kararda¹¹²; sevkin gerekçeleri, sevke tabi tutulacak yerler, yeni iskân bölgeleri, sevk ve iskânın nasıl yapılacağı, sevk güzergâhında can ve mal güvenliğinin sağlanmasına yönelik uyarılar yer

¹¹¹ Öte yandan Taner Akçam, Ermeni malları konusundaki ilk düzenlemelerin bu tarihten önce yapıldığını iddia etmektedir. Akçam'a göre; Ermeni malları konusunda yapılan ilk düzenlemeler 17 ve 23 Mayıs 1915 tarihidir. Akçam, 17 Mayıs 1915 tarihli ilk karar ile ülkeyi terk edenlerin ve asker kaçaklarının mallarına hükümetçe el konulduğunu; 23 Mayıs 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nin Dördüncü Ordu Komutanlığı'na yolladığı resmi yazıda ise nakledilen Ermenilerin taşınır mallarını ve eşyalarını yanlarında götürebilecekleri ve taşınmazlarına dair detaylı talimatın tebliğ edilmek üzere olduğu ifadesinin yer aldığını, bundan dolayı da Ermenilerin geride bıraktıkları mallar ile ilgili ilk sistematik düzenlemelerin 30 Mayıs tarihinden önce olduğunu iddia etmektedir. (Taner Akçam-Ümit Kurt, **Kanunların Ruhunu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 32-33) Akçam'ın bu görüşüne dayanak olan iki belgeden **BOA. Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.) 4355/326591** numaralı belge Osmanlı Arşivleri'nden talep edilmiş ancak restorasyon çalışmasında olduğundan dolayı tarafıma verilememiştir. Diğer dayanak ise **BOA. DH. ŞFR. 53/94-1** numaralı belgedir. Bu belge tarafımda da okunmuştur ve belgede Akçam'ın da belirttiği gibi "*taşınmazlara dair mufassal talimatname der desti tebliğdir*" ifadesi yer almaktadır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu'ndan önce de Devlete isyan eden, bulunduğu bölgede karışıklık çıkaran veya Devlet aleyhine faaliyetlerde bulunan unsurları zorunlu göçe tabi tutmuştur. Dolayısıyla Akçam'ın Ermeni malları konusunda ilk olduğunu belirttiği bu düzenlemelerin tüm Ermenileri değil ülkeyi terk edenleri, asker kaçaklarını ve 27 Mayıs 1915 tarihinden önce çeşitli sebeplerle başka bölgelere nakledilenleri kapsamaması muhtemeldir.

¹¹² Meclis-i Vükela Kararı için; Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920), ss. 155-157; Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi** Cilt III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, ss. 40-42; Süslü, age, ss. 111-113; Gürün, age, s. 309-310; Akgündüz, Ahmet, "Ermeni Meselesine Yaklaşım Hatalarımız; Tehcir ve Soykırım Kavramları Işığında 1915 Tarihli Kararname", **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2014, S. 63, ss. 2812-2815

aldığı gibi Ermenilerden sevki gerekenlerin yeni iskân bölgelerinde kesin bir surette yerleşene kadar işlerinin muhacirin tahsisatından sağlanması ile ilgili hükümler de yer almaktadır. Kararda ayrıca, göç ettirilene geçmişteki ekonomik durumları nispetinde emlak ve arazi verileceği, muhtaç durumda olanlara ikamet edecekleri yeni evlerinin yapımı için yardım yapılacağı, ihtiyaç sahibi çiftçilere ve sanatkârlara tohumluk, araç ve gereç verileceği belirtilmiştir.

Meclis-i Vükela Kararı'nda Ermenilerin geride bıraktıkları mallar hakkında da açıklamalar yapılmıştır. Buna göre; geride kalan mal ve eşyaların aynen verileceği veya kıymetlerinin kendilerine münasip bir şekilde iade edileceği, boşaltılan köylere göçmenlerin ve aşiretlerin yerleştirileceği, sevke tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları emlak ve arazilerin kıymeti takdir edilerek göçmenlere dağıtılacağı, kasabalardan ve şehirlerden göçe tabi tutulan kimselerden kalan taşınmazların ise sayım, cins tespiti, kıymet ve miktarı tespit edildikten sonra göçmenlere dağıtılacağı, göçmenlerin uzmanlık ve uğraş alanları dışında kalan zeytinlik, dutluk, bağ ve portakallık gibi yerlerle dükkân, han, fabrika ve depo gibi gelir getiren yerlerin açık artırma ile satışının veya kiralanmasının yapılacağı, elde edilen gelirlerin kendilerine verilmek üzere sahipleri adına emaneten mal sandıklarında tutulacağı, ortaya konan işlemlerin yapılması sırasında meydana gelecek masrafların muhacirin tahsisatından ödeneceği belirtilmiştir. Kararda ayrıca geride kalan malların korunması ve yönetiminin sağlanması, iskân işlemlerinin hızlandırılması, düzenlenmesi ve teftişi ile bu konudaki talimatname hükümleri ile verilecek emirleri uygulamak üzere, doğrudan doğruya Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olmak üzere bir başkan ile biri dâhiliye memurları arasından, diğeri maliye memurları arasından seçilecek ve tayin edilecek iki üye olmak üzere toplam üç kişiden oluşan komisyonların kurulacağı ve görev yerlerine gönderileceği, komisyon gönderilmeyen yerlerde ise talimatname hükümlerinin valiler tarafından uygulanacağı ifade edilmiştir.

30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı'nda üç ana konu dikkati çekmektedir. Birincisi, Ermenilerin zorunlu göçe tabi tutulmasının gerekçeleri, sevkini nasıl uygulanacağı ve sevke tabi tutulanların can ve mallarının korunarak yeni iskân yerlerine yerleşimlerinin ve adaptasyonlarının sağlanması; ikincisi, Ermenilerin geride bıraktıkları malların korunması ve idaresi ile ilgili yapılacaklar ve üçüncüsü, bu işleri yapmakla yetkili olan bir komisyonun kurulması, görev ve yetkileridir. Böylece Meclis-i Vükela Kararı'nda ilk defa Ermenilerden kalan malların korunması ve yönetiminden sorumlu olacak bir komisyon kurulmasından bu komisyonun ismi belirtilmeksizin bahsedilmiştir.

1.2. Ermenilerin İskân ve İaşeleri İle İlgili 30 Mayıs 1915 Tarihli Sevk ve İskân Talimatnamesi

Sevk ve iskân kararının alınmasından sadece üç gün sonra yani 30 Mayıs 1915 tarihinde sevke tabi tutulanların sevki ve sevkle ilgili meydana gelebilecek sorunların çözümü ile görevlendirilen ve Dâhiliye Nezareti'ne bağlı İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından *Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkalâde-i Siyasiye Dolayısıyla Mahall-i Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilerin İskân ve İaşesiyle Hususat-ı Saireleri Hakkında Talimatname*¹¹³ hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur.

Toplam 15 maddeden oluşan ve esas itibari ile sevk ve iskânın hangi ana ilkeler etrafında yapılacağını düzenleyen talimatnamede; sevki gereken ahalinin sevklerini temin görevinin mahalli memurların idaresine ait olduğu (madde 1), sevk edilen Ermenilerin yolculuk esnasında canlarının ve mallarının korunması ile yiyecek temini ve istirahatlerinin yolculuk güzergâhında yani geçtikleri yerlerde bulunan yönetim makamlarına ait olduğu,¹¹⁴ bu konuda meydana gelecek gevşeklik ve ilgisizlikten sırasıyla bütün memurların sorumlu olduğu (madde 3), yerleşme yerlerine ulaşan Ermenilerin durumun gereğine ve yerine göre ya ayrı olarak mevcut köy ve kasabalara ilave suretiyle inşa edilecek evlere veyahut hükümet tarafından belirlenecek yerlerde kurulacak köylere yerleştirileceği,¹¹⁵¹¹⁶ köylerin sağlığı korumaya, tarım ve bayındırlığa uygun yerlerde kurulmasına dikkat edilmesi gerektiği (madde 4), yerleşme bölgelerinde köy kurulmasına uygun boş arazi, kullanıcılarının mirasçı bırakmadan ölümü sonucunda devlete kalan arazi ve devlet arazisi bulunmadığı takdirde

¹¹³ **TTK Arşivi Nurettin Peker Koleksiyonu (NP.) 1.6; ATBD, S. 83, 1983, Belge Numarası 1916, ss. 129-133; Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918 C. 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005, ss. 132-137; Süslü, age, s. 114-115; Çiçek, “I. Dünya Savaşı’nda Ermeniler: Bir Zorunlu Göç Hikâyesi”, s. 2779-2780**

¹¹⁴ Talimatnamenin bu maddesi ile kabilelerin beslenme ihtiyaçlarını temin görevi geçtikleri yerlerdeki yöneticilere verilmiş olsa da daha sonra yayımlanan talimatnameler ile gerekli yerlerde merkezi ambar, mutfak ve fırın hazırlanması ve yeterli miktarda memur bulundurulması da emredilmiştir. (Kemal Çiçek, “Göçmenlerin Yaşamı”, **Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Ankara, 2011, s. 270)

¹¹⁵ Suriye Cephesi Komutanı olan Cemal Paşa’nın sorumluluk alanı olan Şam’da, çok sayıda büyük bina Ermenilerin iskânı için hazırlanmış ve Şam’da bulunan Ermenilerin çoğunluğu buralara yerleştirilmiştir. (Celalettin Yavuz, “Göçmenler ve Cemal Paşa”, **Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Ankara, 2011, s. 301)

¹¹⁶ Taner Akçam da 1915 yılı sonlarına kadar hükümetin yeni yerleşim yerleri oluşturma ve Ermenileri buralarda asimile etme düşüncesine sahip olduğunu, ancak Suriye’ye ulaşan Ermeni sayısının fazlalığı nedeniyle 1916 yılı başından itibaren bu politikadan vazgeçtiğini ve imha politikası izlendiğini belirtmektedir. (Akçam, 1915 Yazıları, ss. 86-88)

devletin mülkiyetinde bulunan çiftlik¹¹⁷ ve köylerin bu yönde kullanılmasının uygun olacağı (madde 5)¹¹⁸ belirtilmiştir. Bu madde ile yerleşme bölgelerinde köy kurmak için öncelikle boş arazilerin, mirasçı bırakmadan vefat edenlerden devlete kalan arazilerin ve diğer devlet arazilerinin kullanılacağı, bunlar bulunmadığı veya ihtiyacı karşılamadığı takdirde emlak-ı miriyeden¹¹⁹ yani devletin mülkiyetinde bulunan çiftlik ve köylerin bu iş için kullanılacağı ifade edilmiştir. Kullanıcıların mirasçı bırakmadan ölümü sonucunda devlete kalan topraklar ise mülkiyeti devlete ait ancak tasarrufu kullanıcılarında olan miri topraklar olabileceği gibi ölen kişinin özel mülkiyetinde olan yani tapulu toprakları da (Arazi Kanunnamesinin ifadesiyle “*mülk arazi*”) olabilecektir.¹²⁰

Talimatnamenin ilerleyen maddelerinde; Ermeni iskân edilecek köyler ve kasabalarla yeniden kurulacak Ermeni köyleri sınırının Bağdat Demir Yoluyla bağlantı hatlarından ve

¹¹⁷ *Çiftlik*, hem hane halkını besleyebilecek hem de yeniden üretim masrafları çıktıktan sonra üretim fazlasının vergi olarak alınabilmesini sağlayacak büyüklükte ve bölünemez tarım arazisidir. (M. Altuğ İmamoğlu, **Mülkiyet ve Toprak Sistemleri**, Yazıt Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 196)

¹¹⁸ ATBD’sinin 83. sayısında Talimatname çevirisi yapılırken arazi-i haliyye ifadesi sahihsiz topraklar şeklinde ifade edilmiştir ki bu ifade hatalıdır. Arazi-i haliyye kavramı sahihsiz arazileri değil boş arazileri ifade etmektedir. Çünkü buralar henüz özel hukuk kişilerinin mülkiyetinde, tasarrufunda ya da kullanımında bulunmayan yerlerdir. Yoksa bu yerler üzerinde devletin mülkiyet hakkı vardır. Zira İslam hukukunda ve buna paralel olarak gelişen Osmanlı uygulamasında, özel mülkiyette bulunan arazi ile vakıfların mülkiyetinde bulunan arazi dışında kalan tüm arazinin devletin mülkiyetinde ya da hüküm ve tasarrufu altında olduğu kabul edilmiştir. Öyle ki Cumhuriyet dönemi hukuku da bu uygulamayı benimsemiştir. 4721 sayılı Medeni Kanun’un 715. maddesi de sahihsiz yerler ile yararı kamuya ait malların devletin hüküm ve tasarrufunda olduğunu vurgulamaktadır. Öte yandan hali arazi kavramı Türk hukukunda da kullanılmaktadır. Bu doğrultuda Cumhuriyet döneminde yürürlükte bulunan mevzuatta, henüz kimsenin mülkiyetinde bulunmayan yerleri kastetmek için ‘*hali arazi*’ kavramı kullanılmıştır.

¹¹⁹ Madde metninde arazi-i miriye (miri arazi) ve emlak-ı miriye ifadeleri geçmektedir ki arazi-i miriye rakabesi (çıplak mülkiyeti) devlete ait olmak üzere tasarruf hakkı hususi memuru tarafından belli bir bedel karşılığında ve süresiz olarak fertlere ihale ve tefviz edilen tüm arazileri ifade etmektedir. (Halil Cin, “Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin TMK. Karşısındaki Durumu”, **AÜHF**, C. 22, S. 1, 1966 s. 755) Emlak-ı miriye ya da emlak-ı emiriyye ise fetih sırasında devlet namına temellük edilen, devletçe yeniden inşa olunan, sahibinin mirasçı bırakmadan vefat etmesiyle Hazineye kalan veya iltizam bedeli ve mukataat karşılığında hazine namına tefevvüz olunan her nevi emlak, çatılı bina ile devlet malı olan çiftlik vesairesidir. (Erdoğan Öner, **Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare**, Maliye Bakanlığı APK Yayınları, No: 2001/359, Ankara, 2001, s. 112) Bir diğer ifade ile emlak-ı miriye devlete ait ancak mülkiyete geçirilmiş, bir nevi tapulu hale gelmiş yerleri ve arazileri ifade etmektedir. Bu anlamda arazi-i miriye daha genel bir anlama sahipken emlak-ı miriye daha dar bir alanı ifade etmektedir.

¹²⁰ Talimatname metninde ifadesini bulan arazi-i mahlûle, miri arazide kullanıcının (tasarruf eden kişinin), özel mülkiyette bulunan arazilerde ise malikin mirasçı bırakmadan vefatı üzerine devlete intikal eden araziye veya Osmanlı tabiiyetinden çıkan kimsenin devlete kalan arazisini ifade etmektedir. (Cin, agm, s. 755) Bir başka ifadeyle bu araziler, bir zamanlar herhangi bir kişinin mülkiyetinde ya da tasarrufunda iken (miri arazide olduğu üzere) bu kişilerin mirasçı bırakmaksızın vefatı nedeniyle sahihsiz kalmış yerlerdir. Osmanlı hukuk sisteminde bu gibi yerlerin mülkiyetinin ya da tasarruf hakkının devlete intikal ettiği kabul edilmiştir. Özel mülkiyette bulunan arazide, malikin mirasçı bırakmadan vefatı halinde devlete intikal eden arazinin mülkiyetidir; buna karşılık miri arazinin çıplak mülkiyeti devlete ait olduğu ve burayı kullananlar bu araziler üzerinde yalnızca İslam ve Osmanlı hukukuna özgü bir tasarruf hakkına sahip oldukları için miri araziye tasarruf edenlerin mirasçı bırakmaksızın vefatı halinde devlete intikal eden, bu arazinin tasarruf hakkıdır.

diğer demiryolları hatlarından en az yirmi beş kilometre uzak bulunması gerektiği (madde 6), ilave suretiyle köyler ve kasabalara yerleştirilen Ermeniler ile yeni kurulacak köylerde iskân edilen Ermenilerin nüfus kaydına esas olabilecek bir şekilde sağlam ve düzenlilikle kaydedileceği, ev itibariyle her ailenin ismi, lakabı, yaşı, sanatı, geldiği ve yerleştiği yeri ve her aileyi oluşturan aile bireylerinin isimlerini ve yaşlarını gösteren bir defter düzenleneceği (madde 7), kendisine ayrılan yere iskân edilen bir kimsenin bağlı olduğu komisyonun izni olmaksızın ve yörenin güvenlik kuvvetlerinden özel belge almaksızın başka yere gitmesinin yasak olduğu (madde 8), beslenme ve yerleşme konularının hızlı bir şekilde yürütülmesi, göç edenlerin sağlığının korunması ve refahının sağlanmasıyla ilgili işlerin, o bölgenin en büyük mülkiye memurları yetkili yönetici olmak üzere, muhacirin komisyonlarına ait olduğu, muhacirin komisyonu bulunmayan yerlerde ise Muhacirin Nizamnamesine uygun olarak yeniden kurulmasının gerekli olduğu (madde 10) belirtilmiştir.

Talimatnamede ayrıca nakledilen Ermenilerin taşınabilir bütün mallarını ve hayvanlarını yanlarında götürebileceği¹²¹ (madde 2), kendileri için ayrılan yere gelen Ermenilerin kesin şekilde yerleşmesine kadar beslenmesi ile ihtiyacı olanların evlerinin yapımının muhacirin tahsisatından¹²² karşılanmak üzere hükümete ait olduğu¹²³ (madde 9), yerleştirilen her aileye geçmişteki ekonomik durumları ve şimdiki ihtiyaçları göz önüne alınarak uygun miktarda arazi verileceği (madde 12), bu arazinin ayrılması ve dağıtımının muhacirin komisyonuna ait olduğu (madde 13), ayrılan arazinin sınırları ve dönümü tespit edildikten ve geçici alındı kâğıdı karşılığında sahiplerine dağıtıldıktan sonra, tapu ve emlak işlemlerine esas olabilecek düzenli bir biçimde özel defterine kayıt olunacağı (madde 14), ihtiyaç sahibi sanatkârlara ve tarımla uğraşanlara uygun miktarda sermaye veyahut araç ve gereç verileceği (madde 15) belirtilmiştir. Bununla birlikte zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin tüm taşınır eşyalarını ve hayvanlarını yanlarında götürebilmeleri teknik olarak mümkün değildir. Bu yüzden Ermeniler taşınırılarının ve hayvanlarının ancak belli bir

¹²¹ Hükümet sevke tabi tuttuğu Ermenilerin taşınır eşyalarını götürmelerine 30 Mayıs 1915 tarihli Talimatnameden önce de izin vermekte idi. Örneğin Erzurum, Van ve Bitlis Vilayetlerine çekilen 23 Mayıs 1915 tarihli telgrafta; “*nakledilen Ermenilerin kaffe-i emval-i menkule ve eşyalarını birlikte götürebilecekleri*” belirtilmiştir. **BOA. DH. ŞFR. 53/93**. 10 Mayıs 1331/23 Mayıs 1915

¹²² Nakledilen kimselerin sevk, iaşe, iskân masraflarının karşılanması için muhacirin tahsisatından birçok defa ödenek yollanmıştır. Örnek olmak üzere; **BOA. DH. ŞFR. 55-A/17**. 19 Ağustos 1331/1 Eylül 1915; **BOA. DH. ŞFR. 55-A/135**. 25 Ağustos 1331/7 Eylül 1915; **BOA. DH. ŞFR. 68/73**. 7 Eylül 1332/20 Eylül 1916.

¹²³ Ermenilerin sevk, iaşe, iskân masraflarının karşılanması için seferberlik tahsisatından da ödenek yollanmıştır. Örnek olmak üzere; **BOA. DH. ŞFR. 74/234**. 22 Mart 1333/22 Mart 1917; **BOA. DH. ŞFR. 75/244-245**. 26 Nisan 1333/26 Nisan 1917

kısmını yanlarında götürebilmişler ve önemli miktarda taşınır eşyayı geride bırakmak zorunda kalmışlardır.

Talimatnameyi dikkatle incelediğimizde; Ermenilerin sevklerinin güvenli ve problemsiz bir şekilde yapılarak can ve mal güvenliklerinin sağlanması (madde 1, 3), yeni iskân yerlerine adapte olabilmeleri ve insani bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmelerinin temin edilmesi¹²⁴ (madde 2, 4, 5, 9, 10, 12, 15) ve sevke tabi tutulan bu kimselerin yeni yerleşim yerlerinde de tehdit unsuru olmamaları için dikkat edilmesi gereken hususlar ve güvenlik kaygıları (madde 6, 8) göze çarpmaktadır.¹²⁵ Ayrıca sevk edilen bu insanların, hem nüfus hem de bunlara dağıtılacak arazi kayıtlarının düzenli bir biçimde tutulmasının amaçlandığı¹²⁶ görülmektedir.¹²⁷

Hükümet hazırladığı talimatname ile zorunlu göçe tabi tuttuğu kimselerin yol emniyetlerini sağlama görevini yerel memurlara vermiş, bu konuda meydana gelebilecek herhangi bir gevşeklik veya ilgisizlikte sırasıyla bütün memurların sorumlu olduğunu net bir biçimde ifade etmiştir. Zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin yeni yerleşim yerlerinin demir yolu hatlarından belli bir uzaklıkta olması ve yerleşimi sağlanan bir kimsenin komisyonun izni olmadan ve yerel güvenlik makamlarından izin belgesi almadan başka yerlere seyahat edememesi gibi bazı güvenlik tedbirlerine de yer verilmiştir. Ayrıca hükümet, sevke tabi tuttuğu kimselerin yeni yerleşim yerlerine uyum sağlayabilmeleri ve insanca yaşayabilmeleri için iaşelerin karşılanması, ihtiyacı olanlara ev yapılması, önceki ekonomik durumlarına ve şimdiki ihtiyaçlarına uygun olarak arazi verilmesi ve ihtiyaç sahibi çiftçi ve meslek sahiplerine sermaye, alet-edevat verilmesi gibi düzenlemeler yapmıştır. Öyle ki Ermenilerin yeni iskân bölgelerini ziyaret eden bazı yabancı diplomatlar, kısa süre içerisinde

¹²⁴ Zorunlu göç esnasında Suriye Cephesi Komutanı olan Cemal Paşa, 4. Ordu sorumluluk sahasında iskân edilecek Ermeni göçmenlerin yaşam koşullarının düzeltilmesi ve iskânın sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için Hüseyin Kazım Bey başkanlığında emekli bir vali ve Ordu'nun Karargâh Tabibi Yüzbaşı Akif Şakar Bey'den oluşan bir komisyon kurmuş ve bu komisyon Ermenilerin koşullarının iyileştirilmesi ile ilgilenmiştir. Bu bağlamda göçmenlere ekmeğe dağıtılmış, göçmenler için hastane, hamam yapılmış ve bu kimseler uygun işlerde istihdam edilmiştir. (Yavuz, agm, s. 298-299)

¹²⁵ Benzer güvenlik kaygıları **BOA. DH. ŞFR. 54/315** sayılı (22 Haziran 1331/5 Temmuz 1915) belgede de ifade edilmiştir.

¹²⁶ Dâhiliye Nezareti'nden Haleb Vilayetine çekilen 13 Eylül 1915 tarihli telgrafta; şimdiye kadar iskân olunmak üzere Haleb'e nerelerden ve kadar Ermeni muhacir geldiğinin ve bunlardan ne kadarını hangi mevkilerde iskân edildiğinin bildirilmesi istenmiştir. (**BOA. DH. ŞFR. 55-A 240**. 31 Ağustos 1331/13 Eylül 1915)

¹²⁷ Osmanlı Devleti, Ermenilerin sevk ve iskânına ilişkin bilgileri düzenli kayıt altına almak için gösterdiği titizliği, plan ve programı nakle tabi tuttuğu diğer unsurların sevk ve iskânında da göstermek istemiştir. (Beyoğlu, "Ermeni Propagandasının Gölgelediği", s. 44) Bununla birlikte sevk ve iskânın uygulandığı dönemin koşulları göz önüne alındığında, kısa bir zaman aralığında bir yerden başka bir yere sevk edilen on binlerce kişinin hem nüfus hem de bunlara dağıtılan arazi kayıtlarının düzenli bir şekilde tutulabilmesi çok zor hatta imkânsız gözükmektedir.

Ermenilerin üretim yapabilir hale geldiklerini kaydetmişlerdir.¹²⁸ Bununla birlikte dönemin savaş koşulları dikkate alındığında talimatname metninde yer alan bu düzenlemelerin tamamının hayata geçirilmesi oldukça zor gözükmektedir. Ancak yapılan bu düzenlemeler hükümetin iradesini ve düşüncesini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Öte yandan talimatnamede sevke tabi tutulan Ermenilerin sadece geride bıraktıkları taşınırları ve hayvanları hakkında düzenleme yapılmış, ancak taşınırları dışında kalan mal varlıkları hakkında (taşınmazları, alacakları ve borçları) herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Bununla birlikte talimatnamenin yürürlüğe konmasını müteakip taşraya gönderilen emirlerle talimatnamede yer verilmeyen bu konular hakkında gerekli yönlendirmeler yapılmıştır. Bu doğrultuda sevk edilen kişilerin ekonomik durumları ve içinde buldukları durum itibari ile ödeme gücü çekecekleri düşünülerek borçlarının alınmayacağı¹²⁹ ve Ermenilerin geride bıraktıkları malların bedelleri hükümet tarafından sahiplerine ödeneceğinden, bunların korunarak sahipleri adına artırma ihalesiyle satılması gerektiği taşraya bildirilmiştir.¹³⁰

1.3. Emval-i Metruke İdare Komisyonlarının Kurulması ile İlgili 10 Haziran 1915 Tarihli Talimatname

Ermenilerin sevkini fiilen başlamasıyla birlikte nakledilen kimselerin geride bıraktıkları malların ne olacağı konusu önemli bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Bu problemin çözümü noktasında 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı'nda zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları malların geleceği ile ilgili bazı açıklamalar yapılmış, 30 Mayıs 1915 tarihli Talimatnamenin 2. maddesinde de göçe tabi tutulan Ermenilerin nakil esnasında taşınabilir eşyalarını ve hayvanlarını yanlarında götürebilecekleri belirtilmişti. Bununla birlikte Ermeniler tüm taşınır eşyalarını ve hayvanlarını yanlarında götürememişler, önemli miktarda taşınır eşyayı geride bırakmışlardır. Öte yandan problem sadece taşınırlarla sınırlı değildi, ayrıca geride kalan taşınmazlar yani evler, binalar dükkânlar, arazi ve arsalar; alacak ve borçlar vardı. 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı'nda taşınmazların akıbeti ile alakalı bazı açıklamalara yer verilmiş, ancak bu açıklamalara aynı tarihli talimatnamede hiç değinilmemişti. Dolayısıyla genel olarak zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin sevk, iskân ve işleriyle alakalı olan ancak bir maddesinde taşınır eşyalara ve hayvanlara da temas eden 30 Mayıs

¹²⁸ Çiçek, "Göçmenlerin Yaşamı", s. 256

¹²⁹ BOA. DH. ŞFR. 53/200. 19 Mayıs 1331/1 Haziran 1915

¹³⁰ BOA. DH. ŞFR. 53/303. 27 Mayıs 1331/9 Haziran 1915

1915 tarihli Talimatname, Ermenilerin geride bıraktıkları taşınmazları, alacakları ve borçları hakkında yetersiz kalıyordu. Üstelik zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin yanlarında götüremedikleri taşınırlar hakkında yapılacak işlem de belli değildi. Bu nedenle Meclis-i Vükela Kararı'nda da belirtildiği üzere Ermenilerin geride bıraktıkları mallar hakkında daha detaylı ve açıklayıcı bir düzenlemeye acilen ihtiyaç vardı.

Bu ihtiyaç doğrultusunda 10 Haziran 1915 tarihinde toplam 34 maddeden oluşan "*Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkalade-i Siyasiye Dolayısıyla Mahall-i Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilere Ait Emval ve Emlâk ve Arazinin Keyfiyet-i İdaresi Hakkında Talimatname*"¹³¹ hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur. Talimatnameyi dikkatle incelediğimizde üç ana konu üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.

1. Emval-i metrukenin idaresi için özel bir komisyon kurulması ile bu komisyonların görev ve yetkileri, (madde 1, 2, 23-34)

2. Sevke tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları malların durumu, (madde 2-10, 20-22)

3. Göçmenlerin iskânı (madde 11-19).

Talimatnamede, öncelikle zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları emlak, arazi ve diğer konuların bu talimatname hükümlerine göre idare ve yönetiminden sorumlu olmak üzere özel olarak teşkil edilecek komisyonların kurulacağı (madde 1) belirtilmiştir. İlerleyen maddelerde de boşaltılan köyler ve kasabalarda bulunan bütün emval-i metrukenin bu talimatname hükümleri doğrultusunda idare ve yürütülmesinin emval-i metruke idare komisyonlarına ait olduğu (madde 23) belirtilerek birinci maddede kurulacağı belirtilen özel komisyonların isminin emval-i metruke idare komisyonu olacağı açıklanmıştır. Böylece hem 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı'nda kurulacağı belirtilen komisyonlar hayata geçirilmiş, hem de emval-i metruke mevzuatı kapsamında ilk defa emval-i metruke idare komisyonundan bahsedilmiştir.¹³² Özel olarak atanmış bir başkan ve iki üye olmak üzere (üyelerden biri mülkiyeden diğeri maliyeden atanacaktı) toplam üç kişiden oluşacak olan emval-i metruke idare komisyonları (madde 30) Ermenilerin

¹³¹ TTK Arşivi, NP. 1.1; BOA. Dâhiliye Nezareti Muhacirin Komisyonu (DH. MHC.) 76/59; ATBD, S. 81, Ankara, 1982, Belge Numarası 1832, ss. 147-148; Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918 C. 1, ss. 139-146; Süslü, age, ss. 117-121; Çiçek, "I. Dünya Savaşı'nda Ermeniler: Bir Zorunlu Göç Hikâyesi", ss. 2780-2782. Bununla birlikte Vahakn N. Dadrian, ve Tessa Hofmann söz konusu Talimatnameden Yasa diye bahsetmektedir. (Dadrian, Jenosid, s. 50; Tessa Hofmann, **Takibat, Tehcir ve İmha Osmanlı İmparatorluğu'nda 1912-1922 Yılları Arasında Hıristiyanlara Yönelik Yaptırımlar**, (Çev. Suzan Zengin) Belge Yayınları, İstanbul, 2013, s. 119)

¹³² Güner, Hasan, "Ermenilerin Geride Bıraktıkları Mallar Hakkında Yapılan İlk Düzenlemeler ve Emval-i Metruke Komisyonları", **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, Eylül-Aralık 2014, S. 63, s. 3150

geride bıraktıkları malların yönetimi ve tasfiyesi konusunda yetkili kılınmıştır. Bu komisyonların kurulması sonrasında emval-i metruke hakkındaki tüm işlemler talimatname hükümleri doğrultusunda bu komisyonlar aracılığı ile yapılacaktır. Bu komisyonların ilk görevi ise bir köy veya kasabanın boşaltılmasından hemen sonra zorunlu göçe tabi tutulan kimselerden kalan ve içinde eşya bulunan tüm binaların komisyonca uygun görülecek memur veya özel heyet tarafından derhal mühürlenerek koruma altına alınmasını sağlamak olmuştur.¹³³ (madde 2) Eşyalı binaların mühürlenmesi ve emniyet altına alınmasında yetki emval-i metruke idare komisyonlarında olmakla birlikte uygulamayı komisyonların bizzat kendisi değil görevlendireceği memurlar ya da özel heyetler yapacaktır. Yapılan bu düzenleme ile Ermenilerden kalan eşyalı binaların emniyet altına alınması, böylece gerek eşyalı hanelerin gerek ticari işyerlerinin ve bu yerlerin içindeki eşyaların usulsüz kullanımının ve onun bunun eline geçerek yağmalanmasının önüne geçilmek istenmiştir.

Talimatnamede emval-i metruke idare komisyonlarının kurulması, çalışma usulleri, görev ve yetkilerine ilişkin olarak yer alan diğer hükümler ise şu şekildedir: Emval-i metruke idare komisyonları emval-i metrukenin yönetimi hususunda idari yönden doğrudan doğruya Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olacak ve nezaretin emirleri doğrultusunda görev yapacaktır. Bununla birlikte kabul ettikleri ve uygulayacakları kararlar ve yapacakları işlemler hakkında yerel idareyi de bilgilendireceklerdi. (madde 24) talimatname hükümlerinin uygulanması ile emval-i metrukenin korunması ve idaresi için gereken komisyon ve heyetin oluşturulması, Dâhiliye Nezareti'nden alınacak izne bağlı olarak maaşlı memurların görevlendirilmesi ve Dâhiliye Nezareti'nden alınacak emirler ile bu talimatname hükümleri çerçevesinde talimat ve açıklama düzenlenmesi emval-i metruke komisyonlarına ait olup düzenlenen talimat ve açıklamanın bir sureti vilayet makamına verilecekti. (madde 25) Anlaşılacağı üzere emval-i metruke idare komisyonları, Dâhiliye Nezareti'nden aldıkları talimatlar ve bu talimatnamenin belirlediği esaslar çerçevesinde emirler ve açıklamalar düzenleme yetkisine sahiptir. Bu düzenleme ile emval-i metrukenin yönetiminden sorumlu olan komisyonların karşılaşılabilecekleri muhtemel sorunlar karşısında merkezin talimatını beklemeden hızlı bir şekilde çözüm üretebilmeleri sağlanmıştır. Talimatnamede ayrıca emval-i metruke idare komisyonunun gördüklerinin ve araştırdıklarının sonuçlarını, ayrıntılı olarak ve yaptığı

¹³³ Talimatnamede köy ve kasabanın boşaltılmasından sonra, ahaliye ait ve içinde eşya bulunan tüm binalar ifadesi yer almaktadır. Bununla birlikte vilayet ve kaza (ilçe) merkezindeki eşyalı binaların da bu kapsamda değerlendirilmesi ve derhal mühürlenerek koruma altına alınması mantık gereğidir. Vilayet, liva ve kazalarda memur bulunduğu ve bu memurlar tarafından mallar koruma altına alındığı için Talimatnamede bu yerlerin belirtilmesine ihtiyaç duyulmadığı düşünülmektedir.

işlerin özetini en az on beş günde bir Dâhiliye Nezareti'ne ve vilayete bildirmekle yükümlü olduğu (madde 27), emval-i metruke idare komisyonunun malların idaresi konusunda ve talimatname hükümleri çerçevesinde yapacağı tebligatının yerel memurlar tarafından yerine getirileceği (madde 28), emval-i metruke idare komisyonu üyelerinin atandıkları bölgelerde bulunan metruk emvalin, emlak ve arazinin¹³⁴ yönetim ve korunması ile hesap işlerinden ortaklaşa sorumlu olduğu (madde 29), haberleşme ve yazışmaların başkan tarafından veya başkanın kendi yerine seçtiği üye tarafından başkan namına yapılacağı (madde 31), emval-i metruke idare komisyonu başkanının, uygun gördüğü üyeyi bu talimatnamede bulunan bir konunun araştırılmasına ve denetimine veyahut bizzat yapılmasına memur edebileceği (madde 32), muhacirin tahsisatından verilmek üzere emval-i metruke komisyonu başkanına, günlük bir buçuk ve üyelerine de birer lira ödenek tahsis edildiği gibi görev nedeniyle görev yerlerinin çevresindeki yerlere gittiklerinde ayrıca yolluk verileceği (madde 33), komisyon atanmayan veya gönderilmeyen illerde bu talimatname hükümlerinin uygulanmasının yerel idare merkezlerine ait olacağı (madde 34) belirtilmiştir. Anlaşılacağı üzere hükümet, emval-i metruke idare komisyonlarından gördüklerinin ve araştırdıklarının sonuçlarını ayrıntılı olarak bildirmesini istemektedir. Bunu istemekteki gayesi varsa düzenlemelerin eksikliklerini görmek, gelecek bilgiler ve yönlendirmeler doğrultusunda bu eksiklikleri gidermek ve belki de en önemlisi tüm yurttaki uygulama birliğini sağlamaktır.¹³⁵

Talimatname ile emval-i metruke idare komisyonlarına emval-i metruke ile ilgili görev ve yetkiler dışında göçmenlerin iskânı ile ilgili görev ve yetkiler de verilmiştir. Buna göre; ahali tahliye edilen yerlere göçmen yerleştirilmesi, yerleştirme işlemlerinin çabuklaştırılması ve düzenlenmesi ile bu işlemlerin kontrol ve denetimi, yerel idare ile anlaşarak bu doğrultuda karar alınması ve uygulanması da emval-i metruke idare komisyonlarının görev ve yetkileri arasında sayılmıştır. (madde 26) Talimatnamenin 26. maddesinde de belirtildiği üzere ahali tahliye edilen yerlerde yerleştirilmek üzere göçmen gönderilmesi ve bu göçmenlerin yerleştirilmesi ile ilgili işlemleri yapmakla muhacirin komisyonları ve memurları yetkili ve görevlidir. Bununla birlikte Ermenilerden kalan yerlere göçmenlerin yerleştirilmesi konusunda emval-i metruke idare komisyonlarının daha etkin olacağı düşünülmüş olmalı ki bu komisyonlar, Ermenilerden kalan malların yönetim

¹³⁴ Talimatname metninde emval ve emlak ve arazi-i metruke diye ayrı ayrı belirtilmiş olmasına rağmen bugünkü anlamda “*mallar*” kavramı emval, emlak ve arazi kelimesinin ihtiva ettiği anlamı tek başına karşılamaktadır.

¹³⁵ Güner, “Ermenilerin Geride Bıraktıkları Mallar Hakkında Yapılan İlk Düzenlemeler”, s. 3151

ve tasfiyesinden ayrı olarak göçmenlerin yerleştirilmesi işlemlerini yapmak ve yapılan işlemleri denetlenmek ile de görevlendirmiştir.¹³⁶

Talimatnamede detaylı olarak düzenlenen diğer bir önemli husus da zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları malların durumudur. (madde 2-10, 20-22) Talimatnamede, öncelikle içinde eşya bulunan tüm binaların mühürlenerek hemen koruma altına alınacağı (madde 2), koruma altına alınan eşyaların cinsi, miktarı, takdir edilen değerleri ve sahiplerinin isimleri ayrıntılı olarak deftere kaydedildikten sonra, kilise, okul ve han gibi depo olarak kullanılmaya elverişli yerlere taşınarak sahipleri ayırt edilebilecek şekilde ayrı ayrı yerleştirileceği ve eşyanın korunmasına özen gösterileceği, eşyanın özelliği ve miktarı ile sahiplerinin ismi ve alındığı yer ile muhafaza edildiği yeri bildirir bir kayıt defteri düzenleneceği, düzenlenen defterin aslının yerel idareye ve onaylı bir suretinin ise emval-i metruke komisyonuna verileceği (madde 3), sahipleri bilinmeyen taşınabilir eşyanın ise bulunduğu köy adına kaydedilerek muhafaza edileceği (madde 4), mevcut taşınırılar arasında durduğu zaman bozulma ihtimali olan eşya ile hayvanların, komisyonun uygun göreceği bir heyet tarafından açık artırma yolu ile satılacağı, satış bedelinin sahibi biliniyorsa sahibi adına, sahibi bilinmiyorsa eşyanın bulunduğu köy veyahut kasaba adına emanete alınması için mal sandıklarına teslim edileceği,¹³⁷ satılan malın cinsi, miktarı, kıymeti ve kime ait olduğu, alıcısı ve bedelinin, detaylı olarak özel deftere kaydedileceği ve defterin altının açık artırma heyeti tarafından onaylanacağı, açıklandığı gibi bir tutanak düzenlenerek aslının yerel idareye ve onaylı bir suretinin ise emval-i metruke idare komisyonuna verileceği (madde 5) belirtilmiştir. 5. maddeden, Ermenilerin tüm hayvanlarını yanlarında götüremediği, geride kalan bu hayvanların bakım ve idaresinin bir takım sıkıntılara sebep olduğu, bu yüzden de bir an önce satılmasının düşünüldüğü, dolayısıyla Ermenilerin geride bıraktıkları hayvanların ve mevcut taşınırılar arasında durmakla bozulacak eşyanın

¹³⁶ Bu düşünce haklı bir düşüncedir. Çünkü emval-i metrukenin yönetimi ile sorumlu olan bu komisyonlar nerede ne kadar bina, arazi ve eşya kaldığını en iyi bilecek durumdadır. Eldeki bilgiye göre de göçmenlerin dağıtımını ve iskânını yapmak daha hızlı ve kolay olacaktır. Ancak emval-i metruke komisyonlarına göçmenlerin iskânı ile ilgili olarak verilen bu göreve daha sonraki emval-i metruke düzenlemelerinde yer verilmemiştir.

¹³⁷ Devlet gelirlerinin, pul ve değerli kâğıtların ve emanet mahiyetinde tevdi edilen para ve ayniyatın saklandığı ve hesaplarının tutulduğu maliye dairesi olan mal sandıkları, günümüzdeki Defterdarlıkları ve Malmüdürlüklerini ifade etmektedir. Elde edilen bedelin sahipleri adına mal sandıklarına teslim edilmesinin sebebi mal sahiplerinin gelirin elde edildiği tarih itibari ile gelirin elde edildiği yerde hazır bulunmamalarıdır. Bu malların tasfiyesinden elde edilen gelir mal sahipleri adına bugünkü anlamda Defterdarlıklara ve Malmüdürlüklerine sahipleri adına yatırılmaktadır. Emaneten mal sandıklarına teslim edilen gelirlerin sahibi zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerdir. Emanete alınan bedellerin Maliye'ye aktarılması ya da Maliye'ye ait olması gibi bir durum söz konusu değildir. İlerde de bahsedileceği üzere elde edilen ve emaneten mal sandıklarına alınan bedeller uzun yıllar sahiplerinin alması beklendikten sonra ancak 1928 yılı bütçesi ile Maliye'ye aktarılmıştır.

göçmenlere dağıtılmasının düşünülmediği anlaşılmaktadır. Yine talimatnamede, kiliselerde bulunan eşya ve tasvirler ile kutsal kitapların deftere kaydedilerek bir tutanağa bağlanacağı ve yerlerinde korunmalarına özen gösterileceği ve daha sonra bu eşyaların kilisenin bulunduğu köy halkının nakledildikleri yerlere hükümet tarafından gönderileceği (madde 6), nakledilen kimselerden her birine ait metruk emlak ve arazinin cinsi, çeşidi, miktar ve kıymetleri isimleriyle birlikte deftere geçirileceği ayrıca her köy ve kasabaya ait metruk emlak ve arazi için de emval-i metruke cetvelleri düzenlenerek idare komisyonuna verileceği (madde 7), metruk emlak ve araziden alınacak mahsul ve ürün bulunduğu takdirde bu ürünlerin komisyon tarafından belirlenecek kişilerden oluşan bir heyet tarafından açık artırma yolu ile satılacağı ve satıştan elde edilen bedelin sahibi adına emaneten mal sandıklarına teslim edileceği ve bir tutanak düzenlenerek aslının yerel idareye ve onaylı bir suretinin ise idare komisyonuna teslim edileceği (madde 8) belirtilmiştir. Böylece gerek 3. madde gereğince Ermenilerin boşalttığı yerlerdeki mallar için iki adet kayıt defteri gerekse de geride kalan mallardan elde edilecek ürünler için emval-i metruke idare komisyonları tarafından iki adet tutanak düzenleneceği ve bunların birinin mahalli yönetime, diğerinin de emval-i metruke komisyonuna verileceği açıklanmıştır.

Talimatnamenin 9. maddesinde; henüz hasat edilmemiş ekili yerlere ve mevcut ürünlere alıcı çıkmadığı takdirde bu ürünlerin kefalet karşılığında ve sözleşme ile yarı yarıya paylaşma (ortakçılık, ürün paylaşımı) yoluyla isteklilere verilmesinin uygun olacağı, bu suretle elde edilen kira¹³⁸ ve satış bedellerinin dahi sahipleri adına mal sandıklarına teslim edileceği belirtilmiştir. Ancak bu maddenin çevirisi bir çalışmada hatalı yapılmış¹³⁹, bu da bir takım yanlış anlamalara sebep olmuştur.¹⁴⁰ Şöyle ki talimatnamenin orijinal metni “Zer’iyat ve mahsulat-ı mevcudeye müşteri bulunmadığı takdirde kefalet tahtında bamukavele münasafa tarikiyle taliplilerine itası caiz olup bu surette vaki olan icar ve bayiiye mütehasıl mebalığ dahi eshabı namına mal sandıklarına teslim edilecektir.” şeklinde verilmiş; madde günümüz Türkçesine “Mevcut ürünlere alıcı çıkmadığı takdirde hemen

¹³⁸ İcardan yani kiradan sadece nakit parayı anlamamak gerekmektedir. Çünkü ortakçılık şeklinde yapılacak bir kiralamada kira bedeli nakit ödenebileceği gibi, elde edilen ürünün belli bir oranının verilmesi şeklinde ödenmesi de mümkündür.

¹³⁹ **ATBD**, S. 81

¹⁴⁰ Örneğin Tayfun Eroğlu tezinde bu maddeye, mevcut ürünlere alıcı çıkmadığı durumlarda mallar isteyenlere *bedelinin altında* verilebilecektir şeklinde yer vermiştir. (Tayfun Eroğlu, **Tehcirden Milli Mücadele’ye Ermeni Malları (1915-1922)**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008, s. 32); Hilmar Kaiser de tarladaki ürünlerin açık artırma ile satışının gerçekleşmemesi durumunda ürünün satışının parayla ödeme karşılığında ürünün değerinin altında olabileceğini belirtmiştir. (Hilmar Kaiser, agm, s.135-136). Gerek Tayfun Eroğlu’nun gerekse de Hilmar Kaiser’in maddeyi bu şekilde anlamasına çevirideki “*eksiltme yoluyla*” ifadesinin sebep olması muhtemeldir.

ödenmek koşulu ve anlaşarak eksiltme yolu ile isteyenlere verilebilir. Bu surette elde edilen kiralama ve satış parası dahi sahipleri adına mal sandığına teslim edilecektir.” şeklinde çevrilmiştir. Orijinal metinde yer alan “*münasafa tarikiyle taliplerine itası*” ifadesi hatalı olarak “*anlaşarak eksiltme yoluyla*” şeklinde çevrilmiştir.¹⁴¹ Hâlbuki münasafa kelimesi eksiltme anlamına değil ortakçılık, yarı yarıya paylaşma, iki hisseli olarak anlamına gelmektedir.¹⁴² Dolayısıyla henüz hasat edilmemiş ekili yerlere ve mevcut ürünlere alıcı çıkmadığı takdirde bu ürünler isteyenlere anlaşarak eksiltme yoluyla değil; hisseli olarak veya bölüştürülerek iki kişiye, ortakçılık, ürün paylaşımı yoluyla verilebilecektir. Zaten satım ihalesinin eksiltme yolu ile yapılması mümkün değildir ve işin ruhuna aykırıdır. Ayrıca aynı çeviride¹⁴³ “hemen ödenmek koşulu” ile ifadesine yer verilmiştir ki orijinal metinde bu anlama gelecek veya bu anlamı çağrıştıracak bir sözcük mevcut değildir.

Talimatnamenin 10. maddesinde; yerleri değiştirilen kimselere ait taşınmazların tasarruflarına yönelik olarak sahipleri tarafından nakilden sonra düzenlenen vekâletnameler üzerine hiçbir işlem yapılmayacağı belirtilmiştir. Bu madde ile Ermenilerin yerlerinden ayrıldıkları tarihten sonra taşınmazları üzerinde vekâletname düzenleyerek tasarrufta bulunmaları yani herhangi bir işlem yapmaları engellenmiştir. Böylece hükümet zorunlu göçe tabi tuttuğu kimselerin geride bıraktıkları taşınmazları üzerindeki tasarruflarının devam etmesini istemeyerek, bu kimselerin taşınmazları ile bağlarının tamamen kesilmesini amaçlanmıştır. Madde metninde vekâlet verilecek kimsenin dini, ırkı konusunda herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Dolayısı ile zorunlu göçe tabi tutulan bir kimse güvendiği Türk komşusuna vekâlet verse ya da vermek istese yine durum değişmeyecektir. Burada dikkat çekici olan husus hükümetin Ermenilerin yerlerinden ayrıldıktan sonra vekâletname ile işlem yapmalarını bütün malları için değil, sadece taşınmazları için engellemiş olmasıdır. Yani madde metnine göre, Ermenilerin yerlerinden ayrıldıktan sonra da taşınmazları, alacakları ve borçları üzerinde vekâletname düzenlemek sureti ile işlem yapabilmelerine bir kısıtlama getirilmemiştir. Sevke tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları malların durumu hakkında talimatnamede yer alan diğer düzenlemeler ise şu şekildedir: Satın almak için isteklisi bulunmayan emlak ve arazinin, bu arazilerin imar ve muhafazasını yapan ve kusurlarından dolayı meydana gelebilecek tahribatın ve oluşacak zararların ödenmesini üstlenen ve bu

¹⁴¹ Muhtemelen münasafa kelimesi münakasa (eksiltme) kelimesi ile karıştırılmış olmalıdır.

¹⁴² *Münasafa*; yarı yarıya bölüşme, iki eşit parçaya ayırma (Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Doğu Matbaası, Ankara, 1970, s. 866); ikiye bölmek, iki parçaya taksim etmek, bir kimseyle bir şeyi bir malı bölüşmek. (Hasan Amid, **Ferheng-i Amid**, Tahran, 1369 (1950), Cilt 2, s. 1852)

¹⁴³ **ATBD**, S. 81

doğrultuda kuvvetli kefalet gösteren isteklilere iki seneyi geçmemek üzere kiralanabileceği (madde 20), gerek satılan gerek kira ve yarı yarıya paylaşma suretiyle verilen emlak ve arazinin cinsi, miktarı, yeri, satış ve kira bedeli ile kiracısını ve satın alanını bildirir ayrıntılı cetvellerin düzenleneceği (madde 21),¹⁴⁴ satış ve kiradan elde edilen paranın, sahibi adına emaneten mal sandıklarına verileceği, sonradan yapılacak tebligat ve bilgilendirme doğrultusunda bu paranın sahiplerine ödeneceği (madde 22) belirtilmiştir.

Talimatnamede yer verilen önemli bir diğer husus da Ermenilerin boşalttığı yerlere göçmenlerin iskânı meselesidir. Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başlaması ile birlikte nüfus hareketleri içe doğru bir yön almış bu doğrultuda gerek Balkan Savaşları sonrasında Balkanlardan, gerekse de I. Dünya Savaşı dolayısı ile Kafkaslardan¹⁴⁵ Anadolu'ya doğru yoğun bir nüfus göçü olmuştur.¹⁴⁶ Anadolu'ya gelen göçmenlerin ve muhacirlerin iskânı, yaşamlarını sürdürebilecekleri uygun hanelerin tedariki ve geçimlerini sağlamaları için boş ve dağıtıma uygun arazilerin sağlanması bu dönemde hükümeti meşgul eden önemli bir sorundu. Devletin iktisaden zor günler yaşadığı bu zaman diliminde bir de göçmenlerin iskânı problemi ile karşı karşıya kalan hükümet, ekonomik koşullar göçmenler için yeni ev yapılmasına ve tarım yapılabilir arazi oluşturulmasına imkân vermediği için bu meseleye çözüm üretiliyordu. Tam da bu esnada meselenin etkili, ekonomik, etkin ve uygulanabilir çözümü için Ermenilerin zorunlu göçe tabi tutulması sonucunda boş kalan bina ve arazilerin kullanılması akla gelmiştir. Zaten 2 Mayıs 1915 tarihinde Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'ya yolladığı ve yukarıda da içeriğinden bahsettiğimiz yazıda Enver Paşa, Ermenilerin boşalttığı yerlere Müslüman göçmenlerin yerleştirilmesini arzu ettiğini belirtmiştir. Enver Paşa'nın Ermenilerin boşalttığı yerlere göçmenlerin yerleştirilmesi yönündeki bu düşüncesine 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı'nda yer verilmiş ve Ermenilerin boşalttığı köylere göçmenlerin ve aşiretlerin yerleştirileceği belirtilmiştir. Göçmenlerin ve aşiretlerin Ermenilerin boşalttıkları yerlere iskânının nasıl yapılacağı ise 10 Haziran 1915 tarihli Talimatnamenin 11-19. maddelerinde daha detaylı olarak düzenlenmiştir. Buna göre; tahliyesi sağlanan köylere göçmenlerin yerleştirileceği ve

¹⁴⁴ Bu maddenin orijinal metninde de yine münasafa suretiyle kelimesi geçmektedir. Ancak ATBD'deki çeviri yine hatalı olarak eksiltme suretiyle kiraya verilen şeklinde yapılmıştır.

¹⁴⁵ Bununla birlikte Anadolu'ya doğru göç hareketleri ilk defa Balkan Savaşları ile başlamamıştır. Daha öncesinde de örneğin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında da Anadolu'ya doğru yoğun bir göç olmuştur.

¹⁴⁶ 1912-1920 yılları arasında Balkanlardan gelen Müslüman mülteci sayısı toplam 413.922'dir. Bunun 297.918'i 1912-1915 yılları arasında gelmiştir. (Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanların Etnik Kıyımı (1821-1922)**, TTK Yayınları, Ankara, 2012, s. 181-182)

mevcut binaların ve arazilerin her göçmen ailesinin ihtiyacı ve yapabileceği tarım işleri göz önüne alınarak geçici belgeler ile dağıtılacağı (madde 11) belirtilmiştir. Bu madde ile hükümet, boşaltılan köylerdeki Ermenilerden kalan binaların ve arazilerin göçmenlere dağıtımını amaçlamıştır. Sevke tabi tutulan Ermenilerden kalan binalara Müslüman göçmenlerin yerleştirilmesi ile birlikte hem göçmenlerin iskân sorunu çözüme kavuşturulacak hem de Ermenilerin daha önce yoğun olarak yaşadığı yerlerde yapılacak bu iskânlar ile muhtemel güvenlik riskleri en aza indirilmiş olacaktır.

Göçmenlerin iskânı ile ilgili olarak talimatnamede ayrıca, yerleştirilen göçmenlerin nüfus kayıtlarına esas olabilecek bir surette ve ev itibariyle isimlerinin, geldiği yerin, yerleştirildiği yerin ve yerleşim tarihinin düzgün ve detaylı olarak deftere kaydedileceği; kendilerine dağıtılan binaların ve arazinin cinsi, türü, miktarı, kıymeti ve bulunduğu yerin ayrıca belirtilerek deftere kaydedileceği, yerleştirilme suretiyle kendilerine verilen emlak ve arazi miktarını belirtir bir belgenin kendilerine verileceği (madde 12), yerleştirildikleri köylerde mevcut bulunan binaların ve dikili ağaçların iyi bir şekilde korunmasından o köye yerleştirilen bütün göçmenlerin zincirleme olarak sorumlu olduğu,¹⁴⁷ eğer bunlarda herhangi bir yıkılma ve bozulma olursa tahribatın kimin tarafından yapıldığına bakılmaksızın bedelinin köylünün tümünden tazmin edileceği, bu işin faillerinin derhal köyden çıkarılacağı ve göçmenlik haklarının düşeceği (madde 13), göçmenler yerleştirildikten sonra geriye kalan köylere de o civarda bulunan göçebelerin yerleştirileceği ve onlara da aynı göçmenler gibi işlem yapılacağı (madde 14), şehir ve kasabalarda (ilçelerde) boşaltılan evlere öncelikli olarak şehirli ve kasabalı göçmenlerin yerleştirileceği ve bu göçmenlere geçmişteki iktisadi ve mali durumları ile imar kabiliyetleri¹⁴⁸ göz önüne alınarak yeteri kadar arazi verileceği (madde15), dükkân, han, fabrika, hamam ve depo gibi gelir getiren binalarla göçmenlerin yerleştirilmesine uygun olmayan binaların ve göçmenlere dağıtıldıktan sonra geriye kalan veya göçmenlerin çalışma ve uzmanlıkları dışında kalan emlak ve arazinin idare komisyonları veya bu komisyonların gözetimi altında olarak mahallerin mülkiye ve maliye memurlarından oluşan heyetler aracılığıyla ve açık artırma suretiyle satışa çıkarılmasının

¹⁴⁷ Haksız bir fiil nedeniyle doğan zarardan birden fazla kişinin sorumlu tutulması mümkündür. Buna eski tabirle müteselsil sorumluluk yeni tabirle de zincirleme sorumluluk denilmektedir. Borçlar Kanunu'na göre birden çok kişi birlikte bir zarara sebebiyet verdikleri veya aynı zarardan çeşitli sebeplerden dolayı sorumlu oldukları takdirde, haklarında müteselsil sorumluluğa ilişkin hükümler uygulanacaktır. Bunun için birden fazla kişinin ortak kusurlu davranışları nedeniyle bir zarara sebebiyet vermiş olmaları gerekmektedir. (Ahmet M. Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2003, ss. 295-297)

¹⁴⁸ Mecelle'ye göre imar/ihya; araziye tarıma elverişli duruma getirmektir. Tohum ekmek, fidan ve ağaç dikmek, su kanalları ve suyolu yapmak ihya sayılmıştır. Bu doğrultuda imar kabiliyeti de bir kimsenin layığıyla yapabileceği tarımsal faaliyetlerdir. (Eren-Başpınar, age, s. 85-86)

uygun olduğu (madde 16), şehir ve kasabalara yerleştirilen göçmenlerin nüfus siciline (kayıtlarına) esas olabilecek düzgünlükte ilgilerin isimlerini içeren bir defter ile kendilerine verilen arazinin çeşidini, miktarını ve kıymetini gösterir bir defter tutulacağı (madde 17), şehir ve kasabalar ile bunların civarında bulunan bağ, bahçe, portakallık, zeytinlik ve bunlara benzeyen yerlerin bunların bakım ve korunmalarına gücü yeten ve uzmanlığı olduğunu ispat eden göçmenlere bu doğrultuda senet vermek ve kefil göstermek şartıyla ihtiyaç ve imar kabiliyetleri oranında dağıtılabileceği ve kimlere ne kadar emlak ve arazi verildiği özel defterine kaydedildikten sonra, mülk ve arazi verildiğini gösterir bir belgenin kendilerine verileceği, bu gibi emlakten göçmenlere dağıtılmayan ve verilmeyenlerin on altıncı madde gereğince açık artırma ile satılacağı (madde 18) belirtilmiştir. Bu madde ile hükümet; bağ, bahçe, portakallık ve zeytinlik gibi yetiştirilmesi belli bir uzmanlık isteyen yerleri bunların bakımını bilen ve korumaya gücü yeten kimselere dağıtmayı amaçlamıştır. Böylece bu gibi yerlerin uzman olmayan ellerde ziyan olmasının önlenmesi ve üretimin devamlılığının sağlanması hedeflenmiştir. Hükümet, dağıtım yapılacak kimselerin senet vermesini ve kefalet göstermesini¹⁴⁹ şart koşarak göçmenlerden bu yerlerin bakımını bildiğine dair senet ve kefalet, bir güvence, bir diğer ifade ile referans istemiştir. Maddedeki bu ifadeler bazı yazarlarca farklı şekilde anlaşılmıştır.¹⁵⁰ Örneğin Eroğlu, bu maddeyi muhacirlerin sadece bağ, bahçe portakallık ve zeytinlikler için para ödeyeceği şeklinde yorumlamıştır. Ancak madde metninden bu şekilde bir anlam çıkarmak oldukça zordur. Çünkü madde metninde geçen senet ve kefalet ifadeleri bir borcun mevcudiyetini gösterecek anlamda kullanılmamıştır. Bu ifadeler taşınmaz verilecek kişinin uzmanlığını ispat için istenmiştir. Madde metninde “imar ve muhafazalarına iktidar ve ihtisas bulunduğu ispat ve bu babda senet ita ve kefalet irae etmek şartıyla” ifadesi kullanılmıştır. Anlaşılacağı üzere senet ve kefalet şartı imar ve muhafazadaki uzmanlığı ispat etmek amacıyla istenmiştir. Uzmanlık ispatı şartından (ihtisas bulunduğu ispat...) hemen sonra “*bu babta*” ifadesinin kullanılması senet ve kefalet şartının uzmanlığı ispat etmek amacıyla istendiğini düşündürmektedir. Üstelik eğer taşınmazların bedeli karşılığında dağıtılması söz konusu olsaydı talimatnamede mutlaka ödeme koşulları ile ilgili hükümlere yer verilmiş olması gerekirdi. Oysaki talimatnamede ödeme ile ilgili herhangi bir hüküm yer almamaktadır. Bunun yanı sıra Osmanlı taşınmaz hukukunda tevzi kavramı genellikle devlet tarafından bedelsiz taşınmaz

¹⁴⁹ Kefalet gösterilmesi yazılı olabileceği gibi sözlü beyan şeklinde de olabilecektir.

¹⁵⁰ Eroğlu, agt, s. 33; Hilmar Kaiser de muhacirlerin bağ, meyve bahçesi, zeytinlik ve bunlara benzer yerler için ödeme yapacaklarını belirtmektedir. (Hilmar Kaiser, agm. s. 136)

verilmesi söz konusu olduğunda kullanılmaktadır. Ayrıca bu tür arazilerin dağıtımı, verileceği kimselerin ihtiyaç ve imar kapasiteleri dikkate alınarak yapılacaktır. Böylece bir kimsenin bu alanlarda uzmanlığı olsa bile işleyebileceğinden fazla arazi alması engellenmiş olacaktır. Talimatnamede göçmenlerle ilgili olarak yer alan diğer bir açıklama da 19. maddede yer almaktadır. Buna göre; boşaltılan köy ve kasabalara göçmen sıfatı ile yerleştirilecek olan veyahut yerleştirilmesini isteyen kimselerin, göçmen sıfatına sahip olduklarını ve başka bir tarafa gönderilmediklerini ve yerleştirilmediklerini veya göçmen olup da oralarda yerleştirilmek üzere özel olarak gönderildiklerini gösterir resmi bir belge göstermelerinin zorunlu olduğu belirtilmiştir.

Talimatnamenin göçmenlerle ilgili maddeleri dikkatle analiz edildiğinde görülecektir ki; Hükümetin Ermenilerden kalan mallar konusundaki öncelikli politikası bu malların satış yolu ile tasfiyesi değil bilakis göçmenlere dağıtılmasıdır.¹⁵¹ Ancak göçmenlerin yerleştirilmesine uygun olmayan binalar, dükkân, han, fabrika gibi gelir sağlayan yerler, göçmenlerin uzmanlık alanları dışında kaldığı için verilmeyen araziler ve göçmenlere dağıtıldıktan sonra geriye kalan arazilerin satışı uygun bulunmuştur. Yurtlarından kopup gelen, yanlarında para veya mal varlıklarını getiremedikleri için mağdur olan ve çok zor koşullarda yaşayan göçmenlerin içler acısı durumları ve ekonomik güçleri göz önüne alındığında bu dağıtım büyük oranda bedava olacaktır. Hükümet, Ermenilerden kalan malları göçmenlere dağıtarak bir yandan Ermenilerin zorunlu göçü ile ekonomide oluşan boşluğu doldurarak ekonomik faaliyetlerin ve üretimin devamını sağlamaya çalışırken bir yandan da göçmenlerin iskân sorununu çözme çabasında olmuştur. Öte yandan hükümet iskâna tabi tuttuğu göçmenleri de düzenli olarak kayıt altına almak istemiş ve bu kapsamda nüfus bilgilerini ayrıntılı olarak deftere kaydetme çabasında olmuştur. Bu çaba göçmenlere verilen ev ve araziler için de gözlenmektedir. Öyle ki göçmenlere verilen bu gayrimenkullerin cinsi, nevi, miktarı, mevki ve kıymeti bile tespit edilmek istenmiştir. Düzgün çalışan bir emval-i metruke idare komisyonu zaten bu bilgileri taşınmazları kayıt altına alırken edinmek zorundadır. Ancak yine de içinde bulunulan savaş koşulları, on binlerce insanın bir yerden bir yere nakli gibi durumlar göz önüne alındığında bu kadar detaylı bilgi sağlanmasının ve bu bilgilerin düzenli olarak işlenmesinin zorluğu anlaşılacaktır.

¹⁵¹ Güner, “Ermenilerin Geride Bıraktıkları Mallar Hakkında Yapılan İlk Düzenlemeler”, s. 3154

10 Haziran 1915 tarihli Talimatnamenin yayınlanmasından itibaren emval-i metruke idare komisyonları kurulmaya başlamıştır.¹⁵² Komisyonlar, talimatname hükümleri doğrultusunda Ermenilerden kalan malları kayıt altına almış, bozulması muhtemel olan eşyaları, emval-i metrukeden elde edilecek ürünleri ve hayvanları açık artırma ile satmış, bunlara ilave olarak da göçmenlerin iskânına yardımcı olmuştur. Elde edilen bedeller mal sandıklarına teslim edilmiş, mal sandıklarından da Ermenilere ödenmiştir.¹⁵³ Hükümet, Ermenilerden kalan malların idaresinin sadece bu işte uzmanlaşmış komisyonlarca yani emval-i metruke idare komisyonlarınca yapılmasını istemiştir. Öyle ki Karesi Mutasarrıflığına 27 Haziran 1915 tarihinde çekilen telgrafta; zorunlu göçe tabi tutulan Adalar Ermenilerinden geriye kalan malların Edremit Emval-i Metruke Komisyonu tarafından idaresi uygun görülmeyle, Adalardaki emval-i metrukenin idaresi için mülkiye ve maliye memurlarından oluşan bir komisyon kurulması ve malların talimatname hükümlerine göre yönetilmesi gerektiği bildirilmiştir.¹⁵⁴ Komisyonların teşkiline büyük önem veren hükümet, 28 Haziran 1915'te Kayseri Mutasarrıflığına gönderdiği telgrafta; emval-i metrukenin korunması ve deftere kaydedilmesi amacıyla mülkiye ve maliye memurlarından oluşan bir komisyon oluşturulması gerektiğini ve bu konudaki talimatnamenin posta ile gönderildiğini bildirmiştir.¹⁵⁵

Sevk kararının alınmasıyla birlikte hükümetin geride kalan mallar hakkında yapılacak işlemlerle ilgili vilayetlerle yaptığı yazışmalar artmaya başlamıştır. Bu yazışmaların bir kısmı talimatın postada gecikmesi sebebiyle olurken, bir kısmı da talimatı kısmi ilavelerle tekrar hatırlatmaktan ibarettir.¹⁵⁶ Sivas, Trabzon, Elazığ Vilayetleri ile Canik Mutasarrıflığına gönderilen 27 Haziran 1915 tarihli telgrafta, nakil ve sevkleri kararlaştırılan Ermenilerin beraberlerinde götürmeyecekleri taşınır ve taşınmazların idare ve muhafazası hakkındaki talimatnamenin gönderilmekte olmasından dolayı şimdilik bu malların

¹⁵² Bununla birlikte 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Mazbatasında kurulacağı belirtilen ve geride kalan malların korunmasının, yönetiminin sağlanmasının yanında diğer bazı işlerle görevlendirilen ve toplam üç kişiden oluşacak resmi komisyonlar kurulmadan ve 10 Haziran 1915 tarihli Talimatnameden önce, Mazbata hükümleri doğrultusunda yerel komisyonların kurulması muhtemeldir. Talimatnamenin 2'nci maddesinde ifade edilen ve eşyalı binaların derhal mühürlenerek muhafaza altına alınması ile görevli memur veya özel heyeti görevlendirme yetkisinin komisyonlarda olduğu düşünülürse bu komisyonların 10 Haziran 1915 tarihli Talimatnameden önce kurulmuş olması muhtemeldir.

¹⁵³ Çiçek, "I. Dünya Savaşı'nda Ermeniler: Bir Zorunlu Göç Hikâyesi", s. 2783

¹⁵⁴ BOA. DH. ŞFR. 54/187. 14 Haziran 1331/27 Haziran 1915

¹⁵⁵ BOA. DH. ŞFR. 54/226. 15 Haziran 1331/28 Haziran 1915

¹⁵⁶ Bakar, age, s. 117

muhafazaya alınması gerektiği bildirilmiştir.¹⁵⁷ Bununla birlikte 19 Ağustos 1915 tarihinde Niğde Mutasarrıflığına çekilen telgraftan da anlaşılacağı üzere söz konusu talimatnameler tüm taşraya aynı zamanda yollanamamış ve her yere aynı anda ulaşmamıştır.¹⁵⁸

5 Temmuz 1915 tarihinde Trabzon Vilayetine çekilen telgraf ile talimatname sonrası emval-i metruke hakkında yapılması gerekenler detaylı şekilde açıklanmıştır. Telgrafta;¹⁵⁹

- Bir yerin tahliyesinden sonra içinde eşya bulunan bütün binaların memurlar veya özel heyet tarafından mühürlenerek koruma altına alınması,

- Koruma altına alınan eşyanın cins, miktar, değerleri ve sahiplerinin isimleri deftere kaydedilerek han, depo, hamam, kilise gibi yerlerde muhafaza edilmesi ve boş kalan binalara muhacir yerleştirilmesi,

- Sahibi belli olmayan eşyanın bulunduğu köy adına kaydedilmesi,

- Emval-i metruke arasında durmakla bozulacak eşya ve hayvanlardan askeriyeye lâzım olanların hususi senet veya mazbata karşılığında askeriyeye verilmesi, kalan eşya ve arazide mahsuller var ise açık artırma ile satılması, şayet talip çıkmazsa kiralanması,

- Kira ve satıştan elde edilecek gelirlerin sahipleri namına mal sandıklarında muhafazası,

- Dükkân, hamam, depo, fabrika gibi muhacirlere dağıtılması mümkün olmayan binaların ve muhacirlere dağıtılmalardan geri kalanların müzayede ile satılması,

- Emval-i metruke işlemlerini yürütmek için nezaretten bir başkan ve idare ve maliyeden memur iki üyeden oluşan komisyon oluşturulması,

- Komisyon tayin ve oluşturulmayan yerlerde talimatname hükümlerinin merkezi hükümet tarafından yerine getirileceği, iskân edilen muhacirlerin düzenli kayıtlarının tutulması ve her birinin eski maddi durumları ve yeteneklerine göre dağıtılacak emlak ve arazinin cinsi, nev'i (türü) ve miktarının belirtildiği defter tanzim edilmesi,

Gerektiği belirtilmiştir.

Bu telgraftan sadece iki gün sonra yine Trabzon Vilayetine çekilen bir başka telgrafta da hemen hemen aynı konulara değinildikten sonra, ilave olarak emval-i metrukenin halka bedelsiz verilmesinin uygun olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca tebliğ edilen talimatname

¹⁵⁷ **BOA. DH. ŞFR. 54/202.** 14 Haziran 1331. 28 Haziran 1915 tarihinde Kayseri Mutasarrıflığına çekilen telgrafta da Talimatnamenin 10 Haziran 1915 (28 Mayıs 1331) tarihinde postaya verildiği belirtilmiştir. (**BOA. DH. ŞFR. 54/226.** 15 Haziran 1331)

¹⁵⁸ Söz konusu telgrafta Ermenilerin geride bıraktıkları taşınır ve taşınmazların korunması ve yönetimi hakkında hazırlanan Talimatnamelerin 14 Ağustos 1915 tarihinde postaya verildiği belirtilmektedir. Bu belgeden de anlaşılacağı üzere Talimatnameler yürürlüğe konulduktan iki ay sonra dahi bazı taşra bölgelerine ulaşmamıştır. (**BOA. DH. ŞFR. 55/105.** 6 Ağustos 1331)

¹⁵⁹ **BOA. DH. ŞFR. 54/310.** 22 Haziran 1331/5 Temmuz 1915

hükümleri göz önüne alınarak işlem yapılması ve satılan emval-i metruke bedellerinin sahipleri adına emaneten mal sandıklarına verilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁶⁰

Hükümetin ehemmiyet verdiği konulardan biri de Ermenilerin geride bıraktıkları malların yabancılara ve şüpheli kimselere satılmamasıdır. Bu doğrultuda Talat Paşa, emval-i metruke idare komisyonlarından tüm yabancılara ve şüpheli kimselerin boşaltılacak yerlere girişlerinin ve serbestçe dolaşmalarının yasaklanmasını dolayısı ile bu kimselere geride kalan malların satılmamasını talep etmiştir.¹⁶¹ Ancak burada şu husus iyi anlaşılmalıdır ki belgelerde yer verilen ecnebi kelimesinin Osmanlı Hukuk Terminolojisindeki karşılığı yabancı kavramıdır.¹⁶² Yabancı kavramı da Osmanlı Devleti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olunmamasını ifade etmektedir. Osmanlı Devleti'nde yabancı kavramı iki ayrı dönem için farklı biçimde tanımlanmıştır. Birinci dönem Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesinin kabul edildiği 19 Ocak 1869 tarihine kadar olan dönemdir ki bu dönemde tebaa ve yabancı tarifleri daha çok dini esaslara uygun olarak yapılmıştır. Bu dönemde tebaa-yabancı ayrımı yerine daha çok Müslim-gayrimüslim ayrımı yapılmıştır. Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesinin kabulü ile başlayan ikinci dönemde ise tebaa ve yabancı, dini esaslı tanımlamadan vazgeçilerek tamamen laik esaslar hâkim olmak üzere Osmanlı/Yabancı ayrımı kullanılarak tanımlanmaya başlamıştır.¹⁶³ Bu bağlamda 1896 yılında yürürlüğe konulan Tabiiyet Nizamnamesi ile gayrimüslimler ilk kez Müslümanlar gibi vatandaş sayılmış ve vatandaşlıkta din kıstası kaldırılmıştır.¹⁶⁴ Osmanlı Hukukunda ilk defa yabancılara kendi adlarına tapuda tescil yaptırarak taşınmaz edinme hakkı 7 Safer 1284 (10 Haziran 1867) tarihli Tebaa-i Ecnebiyenin Emlake Mutasarrıf Olmaları Hakkında Kanun ile tanınmıştır. Bu Kanunun 1. maddesine göre; yabancı devlet vatandaşları Hicaz arazisi dışında taşınmaz sahibi olabileceklerdir. Bu Kanundan önce yabancılar münferit iradeler ile taşınmaz mülkiyetine sahip olabilseler bile bu istisnai bir uygulamadır.¹⁶⁵ Bu açıklamalar doğrultusunda bu dönemde Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslimlerin bu bağlamda da

¹⁶⁰ BOA. DH. ŞFR. 54/334. 24 Haziran 1331/7 Temmuz 1915

¹⁶¹ Sonyel, R. Salahi, "Teheir ve Kırımlar Konusunda, Ermeni Propagandası, Hıristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı", **Bellekten**, C. XLI, S. 161, Ocak 1977, s.139

¹⁶² Yabancıların "klasik" tanımı, Devletler Hukuku Enstitüsü'nün 1892 Cenevre Toplantısında kabul edilmiştir. Bu tanıma göre; *yabancı, bir devletin ülkesinde bulunup da, o devletin uyruklüğünü iddiaya hakkı olmayan kimsedir.* (Yakup Yıldırım, **Yabancı Gerçek ve Tüzel Kişilerin Mülkiyet ve Miras Hakkı**, Yayınlanmamış Mesleki Tez, İstanbul, 2006, s. 3)

¹⁶³ Hatiboğlu, Feride, **Yabancıların Türkiye'de Gayrimenkul Edinimi ve ABD Karşılaştırması**, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s. 37-38

¹⁶⁴ Bozkurt, Gülnihal, "Azınlık İmtiyazları-Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIV, S. 40, Mart 1998, s. 254

¹⁶⁵ Ekşi, Nuray, **Yabancıların Türkiye'deki Taşınmaz Mallar Üzerindeki Hakları**, Arıkan Yayınları, İstanbul, 2006, s.1

zorunlu göçe tabi tutulmayan Ermenilerin geride kalan malları almasında hukuki bir engel bulunmamaktadır.

Komasyonların çalışma usulüne ve geride kalan malların nasıl idare edileceğine dair ayrıntılı düzenlemeler yapılmış olmasına rağmen, I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği bu bunalımlı günlerde bazen kurallara uyulmadığı da olmuştur. Yani emval-i metruke idare komisyonlarının yaptığı işlemlerde yer yer hukuk dışılıklar ve yolsuzluklar da meydana gelmiştir. Bu doğrultuda malların normal değerinin altında satıldığı duyularının hükümetçe haber alınması üzerine, zorunlu göçün uygulandığı hemen hemen tüm bölgelere 11 Ağustos 1915 tarihli bir telgraf gönderilmiştir.¹⁶⁶ Telgrafta; zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları taşınırların pek ucuza elden çıkarıldığı ve karaborsacılık yapanlara¹⁶⁷ bu malların yok pahasına satılarak sahiplerinin zarara uğratıldığı bildirildiği ifade edilerek yapılan işlemlerin talimatnameye uygun olması gerektiği belirtilmiş ve yapılması gerekenler tek tek sıralanmıştır. Buna göre;

- Tahliye edilecek yerlere; yabancı, şüpheli ve mahiyeti bilinmeyen hiçbir kimsenin girmesine ve gezinmesine izin verilmemesi, böyle kimseler varsa derhal bu yerlerden uzaklaştırılması,

- Ucuza mal almışlar varsa satışın feshi gibi tedbirlere başvurarak gerçek kıymetleri üzerinden satışın yapılmasına çalışılması ve kesinlikle gayri meşru menfaat sağlanmasına meydan verilmemesi,

- Ermenilerin istedikleri eşyalarını yanlarında götürebilmelerine müsaade edilmesi,
- Götüremeyecekleri eşyadan durmakla bozulacak olanlar ile zorunlu ihtiyaç maddelerinden olanların açık artırma ile satılması,

- Nakledilmemiş olan eşyadan durmakla bozulmayacakların sahipleri adına muhafaza edilmesi,

- Taşınmazlarda kira, rehin, vefaen ferağ¹⁶⁸ ve haciz gibi asıl sahiplerinin mülkiyet ilişkilerini ve tasarrufunu ortadan kaldırmayacak sözleşmelerin önlenmesi ve zorunlu göçün başlamasından şimdiye kadar yapılan işlemlerin geçersiz sayılması,

¹⁶⁶ BOA. DH. ŞFR. 54-A/388. 29 Temmuz 1331

¹⁶⁷ Ahmet Refik, Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarların ihtikârda (karaborsacılık) Türklerle rekabet içerisinde olduğunu belirtmektedir. (Ahmet Refik Altınay, **Kafkas Yollarında İki Komite İki Kıtıl** (Hz. Osman Selim Kocahanoğlu) Temel Yayınları, İstanbul, 1998, s. 177

¹⁶⁸ *Vefaen ferağ*; menafii kendine ait olmak ve aldığı bedeli veya semeni ödendiği zaman geri verilmek üzere gayrimenkul malını ahara bey'e ve ferağ etme yerinde kullanılan bir tabirdir. (Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III**, Milli Eğitim Nezareti Yayınları, İstanbul, 2004, s. 586) Vefaen ferağ sisteminde borç alan kimse (İslam Hukukunda ipotek ve rehin uygulaması olmadığı için) aldığı borca karşılık kendi tasarrufunda bulunan taşınmazı (kullanma hakkı yine kendisinde kalmak

- İşlemler ve sözleşmelerde muvazaaya meydan verilmemesi,
- Satış ve ferağ¹⁶⁹ gibi kesin satış işlemlerine izin verilmesi ve ecnebilere arazi ve emlak satışının yasaklanması gerektiği belirtilmiştir.

Söz konusu telgraf ile yapılan açıklamaları taşınırlara ve taşınmazlara yönelik olanlar şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutarak açıklamak yararlı olacaktır. Taşınılabılır olup da Ermenilerin yanlarında götüremediği eşyalar için yapılacak muamele de ikili bir tasnife tabi tutulmuştur. Bu eşyalardan durmakla bozulacak olanlar ve zorunlu ihtiyaç maddelerinin açık artırma ile satılması gerektiği belirtilirken, durmakla bozulmayacak olan eşyanın ise sahipleri adına muhafaza edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Buradan da anlaşılmaktadır ki bu dönemde hükümet zorunlu göçe tabi tuttuğu Ermenilerin bir daha dönmemesini düşünmemekte, bilakis geri döneceklerini düşünerek mallarını onlar adına muhafaza etmeye çalışmaktadır.¹⁷⁰ Hükümet, olağanüstü koşulların değişmesi sonrasında geri dönecek Ermenilere döndüklerinde mallarını iade etmek niyetinde olmuştur. Geride kalan taşınmazlar üzerinde yapılan/yapılacak işlemler ise kira, rehin, vefaen ferağ, haciz gibi malikin mülkiyet durumunu değiştirmeyen işlemler¹⁷¹ ile satış ve ferağ gibi mülkiyet durumunu değiştiren işlemler olmak üzere ikili tasnife tabi tutulmuştur. Taşınmazlar üzerinde asıl sahiplerinin mülkiyet ilişkisini ortadan kaldırmayacak sözleşmeler geçerli sayılmayarak bu tür işlemlerin önlenmesi istenmiştir. Yani nakle tabi tutulan bir kimse taşınmazını zorunlu göç uygulamasının başlamasından sonra kiraya vermişse, üzerinde rehin işlemi tesis etmişse bu işlemler taşınmazın malikinin taşınmaz üzerindeki mülkiyet ilişkisini

kaydıyla) alacaklı adına devretmektedir. Buradaki amaç alacağı güvence altına almaktır. Borç ödendiği zaman taşınmaz tekrar borçluya devredilmektedir. Her ne kadar bazı yazarlar (Örneğin, Mehmet Zeki Pakalın) Medeni Kanun yürürlüğe girdikten sonra vefaen ferağ kavramı yerine ipotek tabirinin kullanılmaya başladığını ileri sürmüşlerse de her iki kavram birbirinden çok farklıdır. Vefaen ferağda söz konusu taşınmazın tasarrufu borç ödenene kadar geçici olarak alacaklıya devredilmektedir; ancak ipotekte taşınmazın tasarrufunu veya mülkiyetini alacaklıya devredilmesi söz konusu değildir. Hatta Roma Hukukundan gelen bir uygulamayla borç ödenmediği takdirde alacaklının ipotek konusu taşınmazın mülkiyetini kazanacağına dair sözleşmeler geçersiz kabul edilmektedir. (Bkz. 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 873'üncü maddesi) Buna Lex Commissoria yasağı denmektedir. (M. Kemal Oğuzman- Özer Seliçi, **Eşya Hukuku**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 700)

¹⁶⁹ *Osmanlı toprak hukukunda ferağ*; miri arazi mutasarrıfının, arazi üzerindeki tasarruf hakkını, devletin izni ile bedelsiz veya bir bedel karşılığında başkasına terk etmesidir. Bu işlem gayrimenkulün devir edilmesi ile karıştırılmamalıdır. Çünkü ferağda miri arazinin tasarruf yetkisi bir başkasına terk edilirken, devirde mülk arazinin mülkiyeti bir başkasına bırakılmaktadır. (Cin, agm, s. 773)

¹⁷⁰ Ancak bu düşünce daha sonra değişecektir.

¹⁷¹ Taşınmazlar üzerinde yapılan kiralama işlemlerinde, rehin konulmasında, haciz uygulanmasında malikin taşınmaz üzerindeki mülkiyeti vefaen ferağda da kullanım hakkı devam etmektedir. Örneğin taşınmazın kiralanması işleminde taşınmazın kullanımı kiracıya aittir ancak mülkiyeti kiralayana yani taşınmazın sahibine aittir. Haciz, rehin ve ipotek işleminde ise mülkiyet ve tasarruf hakkı el değiştirmemekte gayrimenkul sahibinin taşınmaz üzerindeki mülkiyeti devam etmektedir. Sadece malikin kendi isteğiyle mülkiyeti el değiştirmesi engellenmektedir. Bu gibi işlemlerde mülkiyet satış ile el değiştirmekte ve satış sonrasında tapuda tescil işlemi yapıldığında mülkiyet el değiştirmiş olmaktadır.

ortadan kaldırmadığı için geçersiz sayılmıştır.¹⁷² Ancak taşınmazın asıl sahipleri olan Ermeniler ile mülkiyet ilişkisini kesen satış ve ferağ gibi kesin satış işlemlerine ise müsaade edilmiştir. Kısaca söylemek gerekirse nakledilen kimsenin taşınmazı üzerinde yaptığı/yapacağı işlem, bu kişinin taşınmazı üzerindeki mülkiyet ilişkisini kesiyor yani taşınmazı bu kişinin mülkiyetinden çıkarıyorsa bu işlem geçerli sayılarak kabul edilecek ama nakledilen kişinin yapılan işlem sonrasında hala taşınmazı üzerindeki mülkiyet hakkı devam ediyorsa yani nakledilen kimse hala taşınmazın malike olarak kalmaya devam ediyorsa bu işlem geçerli sayılmayacaktır.

Emval-i metruke idare komisyonları tarafından yapılan işlemlerde kural dışılıklar ve yolsuzluklar yapılmaması ile yapılan bir yanlışlık varsa bunun soruşturulması için taşraya uyarılarda bulunulmaya ilerleyen zamanlarda da devam edilmiştir. Emval-i metruke konusunda işlemler sürerken, devlet memurlarının mal alımı yapması konusunda farklı bir uygulama söz konusu olmuştur. Bu anlamda devlet memurlarının mal satın alması genelde yanlış anlama veya suiistimale sebep olacağından¹⁷³ yasaklanmış, özellikle adliye memurlarının bu işlemlere dâhil olmasına mesleklerinin engel olduğu bildirilmiştir.¹⁷⁴ Ancak daha sonra gerçek değeri üzerinden ve peşin parayla memurların ev almasına müsaade edilmiştir.¹⁷⁵ Bununla birlikte yapılan işlemler idari düzenlemelere aykırı ise kabul edilmeyerek feshedilmiştir.¹⁷⁶

Gerek 30 Mayıs 1915 tarihli gerekse de 10 Haziran 1915 tarihli Talimatnamede zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin borçları ve alacakları hakkında herhangi bir hükme yer verilmemiştir. Ancak talimatnamelerde değinilmeyen bu konular taşraya yollanan

¹⁷² Krş. Grş. Sonyel, “Tehcir ve Kırımlar Konusunda, Ermeni Propagandası, Hıristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı”, s.139-140; Bakar, age, s. 118

¹⁷³ Devlete ait malların satım işlemlerini yapan memurların bu taşınmazları almaları her zaman problem kaynağı olabilmıştır. Bu nedenle ihale sürecini hazırlayan, ihaleyi yapan ve bu işlemleri denetleyen memurların diğer bir ifade ile de ihale süresinde yer alan memurların bu ihalelerden mal satın alması bugün bile etik bulunmamaktadır. Dolayısı ile o dönemde de Ermenilerden kalan malların korunması, tasnifi ve açık artırma yolu ile satışı sürecinde yer alan memurların, bu ihalelere katılarak mal edinmeleri uygun görülmemiştir. Bununla birlikte bu sürecin hiçbir aşamasında yer almayan memurların ise gerçek bedeli üzerinden ihalelerden mal almalarında bir sakınca bulunmamaktadır.

¹⁷⁴ Akçam, Ermeni Meselesi Hallolunmuştur, s. 216. 24 Temmuz 1915 tarihinde Sivas Vilayetine çekilen telgrafla emval-i metrukenin memurlara satışı yanlış anlamalara sebep vereceğinden muvafık görülmemiş, daha sonra 3 Ağustos 1915 tarihinde tüm bölgelere yollanan yazı ile de Devlet memurlarının mal alması yasaklanmıştır.

¹⁷⁵ BOA. DH. ŞFR. 55/107. 6 Ağustos 1331/19 Ağustos 1915

¹⁷⁶ BOA. DH. ŞFR. 56/207. 15 Eylül 1331/28 Eylül 1915. 28 Eylül 1915 tarihinde Hüdavendigar Vilayetine çekilen telgrafta; önceki vali, defterdar, murahhas-ı mesul İbrahim Bey ve diğer memurlar tarafından yapılan tebligatlara aykırı olarak Ermenilerden bir bedel karşılığında veya bedelsiz olarak satın alınan ev ve diğer emlakler hakkındaki işlemlerin feshedilerek kayıtların asıl şekline geri çevrilmesi gerektiği bildirilmiştir.

yönergeler ve emirlerle açıklanmıştır. Yukarıda da değinildiği gibi 1 Haziran 1915 tarihinde Maraş Mutasarrıflığına çekilen telgrafla; sevk edilen Ermenilerin borçlarının ertelendiği bildirilmiştir.¹⁷⁷ Maliye Nezareti Varidat Müdüriyet-i Umumiyyesi tarafından 4 Ağustos 1915 tarihinde taşraya çekilen telgrafta da; sevk edilen Ermenilerin aşar, ağnam ve diğer mallarından olan borçlarının ertelendiği bildirilmiştir.¹⁷⁸

1.4. Emval-i Metruke İle İlgili 26 Eylül 1915 Tarihli Kanun-ı Muvakkat

XIX. yüzyılın sonlarına doğru dünya ölçeğinde devletlerarası güçler dengesi değişmeye başlamıştır. Bu bağlamda İngiliz egemenliğine karşı yeni pazar arayışlarına giren Almanya ve Avusturya Macaristan yönünü Osmanlı'ya çevirmiştir. Bu devletlerin Osmanlı'ya ilgilerinin artmasıyla beraber, bu devletler ile ticari ilişkiler gelişmeye başlamıştır.¹⁷⁹ Bu doğrultuda Anadolu Demiryolu imtiyazının 1888'de bir Alman ortaklığına verilmesini Bağdat Demiryolu imtiyazı takip etmiştir.¹⁸⁰ 1888 yılında 14 Milyon Mark olan Osmanlı-Almanya ticaret hacmi 1913 yılında 200-250 milyon Marka ulaşmıştır.¹⁸¹ Osmanlı topraklarında yatırımlarını artıran Alman ve Avusturya Macaristan ticari işletmeleri ve bankaları daha çok Rum ve Ermenilerle ticari ilişkiler içerisinde olmuştur. Özellikle İstanbul'daki Ermeni tüccarlar ve Adana-Mersin Bölgesindeki tarım ve ticaretle uğraşan Ermeniler, Alman ve Avusturya Macaristan ticari işletmeleri ve bankalarından büyük tutarlarda kredi, bono, tahvil avansları kullanmış ve ticari mal satın almıştır. Öyle ki sadece Deutsche Bank'ın İstanbul Şubesi'nin 25 Ağustos 1915 tarihi itibariyle Ermenilerden alacağı miktarın toplamı 216.857,69 Lirayı bulmuştur. Bu tutarın 108.064,80 Lirası ile en büyük kısmını bono avansları oluşturuyordu. Ayrıca Adana-Mersin yöresinde faaliyet gösteren bankaların ve ticaret odasının da toplam 57.000 Lira civarında Ermenilerden alacağı vardı. Avusturya Macaristan ticari kuruluşlarının ise Ağustos 1915 tarihi itibariyle Ermenilerden alacağı kredi borcu toplam 106.754.795,45 Lira idi.¹⁸²

27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu sonrasında Ermenilerin nakline karar verilmesi üzerine, Almanya, Avusturya Macaristan ve diğer ülkelerle ticari ilişkileri olan Ermeniler de zorunlu göçe tabi tutulmuştur. Ticari faaliyetlerini bırakıp giden Ermenilerin

¹⁷⁷ BOA. DH. ŞFR. 53/200. 19 Mayıs 1331/1 Haziran 1915

¹⁷⁸ BOA. DH. ŞFR. 54-A/268. 22 Temmuz 1331/4 Ağustos 1915

¹⁷⁹ Pamuk, Şevket, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1997, s.171; Kodaman, Bayram, "İttihat-Terakki ve Almanya", **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2002, S. 44, s. 260

¹⁸⁰ Tepekaya, Muzaffer, "Osmanlı-Alman İlişkileri", **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2002, S. 44, s. 242-243

¹⁸¹ Tunçay, age, s. 45-46

¹⁸² Duman, Önder, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Müttefikleri Arasında Bir Diplomatik Kriz: Ermeni Emval-i Metrukesi ve Borçları", **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 22, Yaz 2006, s. 120

özellikle Almanya, Avusturya Macaristan ticari kuruluşları başta olmak üzere birçok banka, şirket ve şahısla karşılıklı devam eden alacak-borç ilişkileri vardı.¹⁸³ Bu kimselerin nakledilmesi ile birlikte ticari ilişkilerde bir belirsizlik ortaya çıkmıştır. Gerek 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı'nda, gerekse de 30 Mayıs ve 10 Haziran 1915 tarihli talimatnamelerde Ermenilerden alacağı olan gerçek ve tüzel kişilerin durumuna değinilmemiştir. Yani Ermenilerden alacağı olan bankaların, odaların, ticari şirketlerin ve şahısların bu alacaklarını nasıl tahsil edeceği noktasında hukuki bir belirsizlik oluşmuştur. Oluşan hukuki belirsizlik üzerine Ermenilerden alacağı olanlar endişeye kapılmış ve alacaklarını tahsil edebilmek için kendi ülkeleri nezdinde girişimlerde bulunmuşlardır.¹⁸⁴ Bu girişimler üzerine Alman konsoloslar buldukları bölgelerde kendi vatandaşlarının ve firmalarının alacaklarını içeren listeler çıkartmaya başlamışlardır.¹⁸⁵ Ermenilerden alacağı olan ülkelerin büyükelçileri hükümet nezdinde diplomatik girişimlerde bulunarak vatandaşlarının alacaklarını tahsile çalışmışlardır.

I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği bu dönemde, en etkin girişimlerde bulunanlar haliyle Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya ve Avusturya Macaristan olmuştur. Bu doğrultuda 4 Temmuz 1915'te İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Wangenheim ve 26 Ağustos 1915 tarihinde Avusturya Macaristan Elçisi Pallavicini tarafından hükümete hemen hemen ortak bir dil kullanılarak kaleme alınan bir nota verilmiştir. Büyükelçiler notalarında; Ermenilerle ticari ilişki içerisinde olan işletmelerin sevk sonrasında alacaklarını tahsil etmekte büyük sıkıntı yaşayacaklarını, Ermenilere ait depo ve mağazaların mühürlenerek denetim altına alınması ile şirketlerinin alacaklarını tahsil edemediklerini ve içerdeki malların zamanla bozulması neticesinde alacaklı şirketlerin uğrayacağı zararın daha da büyüceğini belirtmişlerdir.¹⁸⁶ Avusturya Macaristan Elçisi Pallavicini ise daha da ileri giderek mühürlenerek denetim altına alınan depo ve mağazalar ve içindeki eşyaların Anadolu'da şubeleri bulunan bir banka kanalıyla idare edilmesini ve alacaklıların bu

¹⁸³ Zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin sadece yabancı gerçek ve tüzel kişilerine değil bunun yanında Müslüman yerli halka da önemli miktarda borcu vardı. Ayrıca Müslüman halk, Ermeni tüccarlara önemli miktarda para ve sermaye de emanet bırakmıştı. Ermenilerin Müslüman halka olan bu borçları da önemli bir sorun olmuştur.

¹⁸⁴ Örneğin Alman şirketleri İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'ne şikâyet dilekçeleri ile başvuruda bulunmuşlardır.

¹⁸⁵ Akçam, Ermeni Meselesi Hallolunmuştur, s. 217

¹⁸⁶ Aslında hükümet gerek 10 Haziran 1915 tarihli Talimatnamede gerek emval-i metrukenin idaresi ile alakalı taşraya yolladığı çeşitli telgraflarda, taşınır eşyalar arasında bulunup da durmakla bozulacak eşyanın komisyonlar tarafından açık artırma ile satılmasını ve parasının emaneten mal sandıklarına verilmesini bildirmiştir. Dolayısı ile bu durumdaki malların komisyonlar tarafından satılarak parasının sahipleri adına emaneten mal sandıklarına teslim edilmesi gerekiyordu.

bankalara müracaat ederek alacaklarını tahsil etmelerini teklif etmiştir.¹⁸⁷ Hükümet ise Almanya notasına karşı verdiği 20 Temmuz 1915 tarihli muhtıradan; yapılan düzenlemelerin hem sevke tabi tutulan Ermenilerin hem de yabancı işletmelerin zararına olmayacağını belirtmiştir.¹⁸⁸

Aslında hükümet daha Haziran ayında bu notalar verilmeden önce Almanların alacakları hakkında bir takım önlemler almaya başlamıştı. Canik Mutasarrıflığına 29 Haziran 1915'te gönderilen telgrafla hükümet, Almanlara borçlu olan Ermenilerin sevklerinin bir hafta ertelenmesini, borçluların borçlarını ödemelerinin sağlanması için bir komisyon oluşturulmasını ve sonucun bildirilmesini istiyordu.¹⁸⁹ Bununla birlikte 4 Temmuz 1915 tarihli Alman notası hemen etkisini göstermiş ve Dâhiliye Nezareti taşraya yolladığı telgraflar ile Ermenilerin borç senetlerinin, senetlerin tarih ve şekillerini gösterecek şekilde deftere kaydedilmesini ve bu senetler dolayısı ile muvazaaya meydan verilmemesini istemiştir.¹⁹⁰

Alman şirketlerinin şikâyet dilekçelerinin devamı üzerine Alman Büyükelçiliği Hukuk Müşaviri Theodor Weber, 8 Ağustos 1915 tarihinde konu hakkında Dâhiliye Nazırı Talat Paşa ile bir görüşme yapmış ve Alman kayıpları karşısında önlem alınmasını istemiştir. Talat Paşa alacaklıların menfaatinin dikkate alınacağını belirtse de Weber şimdiye kadar yapılanların pek umut verici olmadığını ve Alman Elçiliği'nin tüm kayıplardan Osmanlı yönetimini sorumlu tutacağını ifade etmiştir.¹⁹¹ Nitekim Weber'le görüşmesinden iki gün sonra Talat Paşa, çeşitli vilayet ve mutasarrıflıklara gönderdiği telgrafta; borç ve alacakların ödenmesi hakkında kaleme alınan talimatnamenin gönderilmek üzere olduğu için bunların özel bir deftere kaydedilmesini istemiştir.¹⁹² Aynı doğrultuda Mamuretülaziz Vilayetine gönderilen 19 Ağustos 1915 tarihli telgrafta da Ermenilere ait alacak ve borçlar hakkında hazırlanan talimatname ulaşınca kadar kimlerin kimlerden neden dolayı alacağı olduğunun kaydedilip, alacaklıların belirlenmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁹³ Görüleceği üzere hükümet, bir yandan Almanya Büyükelçiliği'nden iletilen talepleri anında dikkate alarak

¹⁸⁷ BOA. BEO. 4376/328197; BOA. HR. SYS. 2880/15. 18 Ağustos 1331/31 Ağustos 1915

¹⁸⁸ BOA. BEO. 4376/328197; Duman, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Müttefikleri Arasında Bir Diplomatik Kriz", s. 125

¹⁸⁹ BOA. DH. ŞFR. 54/167. 16 Haziran 1331/29 Haziran 1915

¹⁹⁰ BOA. DH. ŞFR. 54/393. 28 Haziran 1331/11 Temmuz 1915. Aynı belgede Ermeni mallarının ecanib eline geçmesine müsaade edilmemesi, muvazaa ihtimali bulunan senetlerin onaylanmaması, taşınırlardan zamanla bozulma ihtimali olanlar ile hayvanların dışındakilerin muhafazası istenmiştir.

¹⁹¹ Kaiser, Hilmar, agm, s.137

¹⁹² BOA. DH. ŞFR. 54-A/368. 28 Temmuz 1331/10 Ağustos 1915

¹⁹³ BOA. DH. ŞFR. 55/104. 6 Ağustos 1331/19 Ağustos 1915

taşıraya bu talepleri karşılamaya yönelik talimatlar vermiş, bir yandan da nakledilen kimselerin borç ve alacakları hakkında yasal düzenlemeleri tamamlamadan önce yani 26 Eylül 1915 tarihli Kanun yürürlüğe konulmadan önce bir takım idari düzenlemeler yapmıştır.

Alman ve Avusturya Macaristan Büyükelçilerinin yanı sıra bu ülkelerin ticari işletmeleri de bazen doğrudan hükümete başvurarak bazı taleplerini iletmişlerdir. Bu bağlamda Deutsche Bank'ın İstanbul Şubesi, 5 Eylül 1915 tarihinde hükümete bir dilekçe vermiştir. Söz konusu dilekçede, nakle tabi tutulan Ermenilerin bir kısmının bankalarına borçlu olduğu, 25 Ağustos 1915 tarihi itibari ile Ermenilerin toplam borcunun 216.857.69 Lira olduğu, bundan dolayı menfaatlerinin zarar gördüğü, emval-i metruke ile alakalı bir hukuki düzenleme olup olmadığının taraflarınca bilinmediği, tasfiye muamelesinin nakledilen kimselerden alacağı olan kimselerin de davet edileceği bir yöntem ile yapılması gerektiği ve bankanın uğrayacağı zarardan dolayı Osmanlı Hükümeti'nin sorumlu tutulacağı ifade edilmiştir.¹⁹⁴

Hükümete ilettikleri taleplerinin karşılanmadığını düşünen Almanya Büyükelçisi 13 Eylül'de, Avusturya Macaristan Büyükelçisi ise 21 Eylül'de hemen hemen yine birbirinin benzeri iki nota daha vermiştir. Almanya Büyükelçisi notasında; Alman kuruluşlarının Osmanlı ekonomisine sağladığı katma değerden bahsettikten sonra, sevk edilen Ermenilerin mallarını yerel idareler elinde tuttuğu için alacaklıların borçlarını tahsil edemediklerini, gayrimenkullerin satışında nüfusun sadece belli kesiminin dikkate alınması ve düşük fiyatlarla satış yapılması nedeniyle elde edilecek toplam gelirin borçların sadece küçük bir kısmını karşılayabileceğini, sürecin Ermenilerin sevk edildiği hemen yerde az veya çok keyfi yürütüldüğünü ve Alman şirketlerinin Osmanlı topraklarında Ermeni tüccarlar aracılığı ile yürüttükleri ticaretten sağladıkları gelirlerin büyük kısmını belki de tamamını kaybetme riski altında olduklarını ve taşradaki makamların izledikleri illegal süreçlerden dolayı Alman ticaretinin doğrudan göreceği bütün zararlardan Osmanlı Hükümeti'nin sorumlu olduğunu bildirmiştir. Avusturya Macaristan Büyükelçisi'nin notası da Alman notasına benzer ifadeler içermekle birlikte kendilerinin Osmanlı'nın içişlerine karışma düşüncesi taşımadıklarını, sadece kendi vatandaşlarının uğradığı zararlar konusunda hükümeti uyarma ihtiyacı hissettiklerini, hükümetin kendilerine sevk edilen kişilerin mallarının yönetimi konusunda ne düşündüğü ve ne gibi yasal veya idari düzenleme yaptığı hususunda herhangi bir

¹⁹⁴ BOA. BEO. 4376/328197.

bilgilendirme yapmadığını belirtmiştir. Avusturya Macaristan Büyükelçisi bu seferki notasında da -bir önceki notasında olduğu gibi- Ermenilerin mallarının mahkeme tarafından belirlenen yasal ve zorunlu bir kurula devredilmesini, şayet hükümet bunu uygulanabilir bulmazsa Ermenilerin mallarının bir banka aracılığı ile yönettirmek için var olan kanunlarla bazı durumlar için öngörülen bir zorunlu bir yönetim yasası ilave edebileceğini tavsiye etmiştir.¹⁹⁵ İki ülkenin verdiği notalardan anlaşıldığına göre, iki devlet konuyu önce kendi aralarında müzakere ediyor sonra da hemen hemen aynı ifadeleri kullanarak notalarını kaleme alıyorlardı. Notalarında öncelikle niyetlerinin Osmanlı içişlerine karışmak olmadığını belirtiyor, Ermenilerin zorunlu olarak göç ettirilmesine itiraz etmiyor, ancak vatandaşlarının ekonomik çıkarlarını korumak için malların yönetimi sürecine itiraz ediyorlardı. Ayrıca bu iki notadan hükümetin Ermenilerden kalan mallar konusunda yaptığı veya yapmayı düşündüğü düzenlemeler hakkında diğer ülkeleri bilgilendirmediği anlaşılmaktadır.

Osmanlı Hükümeti bu iki notaya karşı 9 Ekim 1915 tarihli cevabi bir nota vermiştir. Notada; bu iki notanın Osmanlı içişlerine bir müdahale olarak değerlendirildiği, Osmanlı vatandaşlarının bir kısmını ilgilendiren önlemlerin ülkede bulunan yabancıların çıkarlarına kaçınılmaz olarak zarar verecek olsa bile bunun diplomatik girişim konusu olamayacağı, güvenliği ve asayişini sağlamakla görevli olan her hükümetin ortaya çıkan isyan hareketlerini kalıcı bir şekilde bastırmak için gerekli önlemleri almasının evrensel hukuk prensipleri arasında bulunduğu, hükümetçe gerekli tedbirlerin alındığı, sevk edilen Ermeniler ve bunlardan alacağı bulunan kişi ve kurumların haklarının korunacağı, verilen notalarda değinilen hususların kabul edilemez olduğu ve kendi menfaatlerini korumak için Alman ve Avusturya tebaasının 26 Eylül 1915 tarihli Kanun hükümlerine uygun hareket etmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁹⁶

Birçok ülkeyle ticaret yapan Ermeni tüccarların sadece Almanya ve Avusturya Macaristan şirketlerine değil başka ülkelere ait şirketlere de borçları vardı.¹⁹⁷ Yunanistan vatandaşları ve şirketleri de Ermenilerden alacağı bulunanlar arasında idi. Yunan Hükümeti de vatandaşlarının Ermenilerden olan alacağını takip etmiş ve bu doğrultuda 9 Eylül 1915 tarihinde Yunan Büyükelçiliği kanalıyla hükümete bir nota vermiştir. Yunan Büyükelçiliği notasında; son zamanlarda Ermeniler hakkında alınan tedbirlerin öteden beri bunlarla ticaret

¹⁹⁵ BOA. BEO. 4376/328197; BOA. HR. SYS. 2873/5; Duman, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti ile Müttefikleri Arasında Bir Diplomatik Kriz”, ss. 130-137

¹⁹⁶ BOA. BEO. 4376/328197; BOA. HR. SYS. 2873/5-3. 26 Eylül 1331/9 Ekim 1915

¹⁹⁷ Örneğin nakledilen kimselerin İtalyan fabrika ve ticarethaneleri ve diğer ülke vatandaşlarına da borcu vardı. Ancak bunlar daha küçük ölçekli idi.

yapanların hukuk ve menfaatlerine büyük zararlar verdiğini, zorunlu göçün genellikle aniden yapılmasından dolayı Ermenilerden alacağı olan Yunanlıların alacaklarını tahsil için Ermenileri bulamayarak ümitsizliğe düştüklerini ve aracılık için Yunan Büyükelçiliği'ne başvurduklarını belirttikten sonra sorunun çözümü için sevke tabi tutulan Ermeniler zimmetinde alacağı olan Yunanlıların, borçluların geride bıraktıkları taşınmazlar ile temin olunmalarını talep etmiştir.¹⁹⁸ Hükümetin bu notaya cevabı ise genel olarak diğer notalara verdiği cevaplar ile aynı olmuştur. Hükümet 25 Eylül 1915 tarihinde verdiği cevapta, Ermenilerden kalan malların komisyonlar tarafından özel ve ciddi bir surette muhafaza edildiğini, yayınlanmak üzere olan Tasfiye Kanunu'na göre hak sahiplerinin ilgili mevzuat çerçevesinde haklarını elde edebileceğini ve hükümetin gerek Osmanlı, gerek yabancı ülke vatandaşı hiçbir ferdin hukukuna zarar getirmeyecek tedbirleri aldığını belirtmiştir.¹⁹⁹

Yunan Büyükelçiliği'nin notasından, hükümetin Ermenilerden kalan mallar konusunda yaptığı veya yapmayı düşündüğü düzenlemeler hakkında diğer ülkeleri bilgilendirmediği bir kez daha anlaşılmaktadır. Çünkü Yunan Büyükelçiliği'nin önerdiği tedbiri hükümet zaten Ağustos ayından itibaren uygulamaya koymuştur. Bu bağlamda 24 Ağustos 1915 tarihinde birçok vilayete, mutasarrıflığa ve emval-i metruke komisyonuna çekilen telgrafta; zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin taşınır ve taşınmazlarının değeri üzerinden satın alınacağı ve kamulaştırılacağı, bunların toplam parasından kesinleşmiş borçları ödendikten sonra kalan kısmının sahipleri adına geri verileceği ve bu konuda özel bir kanunun yayınlanmak üzere olduğu belirtilerek, hükümete intikal etmiş olan taşınır ve taşınmazların korunması ve gidenler hakkında ortaya çıkacak borç-alacak iddiaların daha sonra çözüme kavuşturulmak üzere şimdilik çeşit, iddia edilen miktar ve iddia eden ve aleyhine iddia edilenlerin isimlerini belirtir cetvellerin hazırlanması istenmiştir.²⁰⁰ Anlaşılabacağı üzere hükümet, Ermenilerden kalan malları tasfiye edecek ve elde edilen paradan bunların kesinleşmiş borçlarını ödeyecektir.²⁰¹

İttihat ve Terakki Hükümeti, Ermenilerden kalan mallar hakkında ilk düzenlemeleri yaparken muhtemelen düşünemediği ancak gerek mallar konusunda ortaya çıkan hukuki belirsizliklerin gerekse de Ermenilerden alacağı olan devletlerin verdiği notaların etkisiyle daha detaylı bir düzenleme yapma ihtiyacı hissetmiştir. Bu doğrultuda zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin borçları ve alacaklarını da kapsayan ve toplam 11 maddeden oluşan 26 Eylül 1915 tarihli "*Ahar Mahallere Nakledilen Eşhâsın Emval ve Düyun ve Matlubat-ı*

¹⁹⁸ BOA. HR. SYS. 2880/22-1. 24 Ağustos 1331/9 Eylül 1915

¹⁹⁷ BOA. HR. SYS. 2880/22-4. 12 Eylül 1331/25 Eylül 1915

²⁰⁰ BOA. DH. ŞFR. 55/184. 11 Ağustos 1331/24 Ağustos 1915; Krş. Grş. Hilmar Kaiser, agm. s.143-144

²⁰¹ Yine 24 Ağustos 1915 tarihinde Sivas Vilayetine çekilen telgrafta; Devletin zorunlu göçe tabi tutulanların borçlarını ödemeye karar verdiği belirtilmiştir. (BOA. DH. ŞFR. 55/196. 11 Ağustos 1331)

*Metrukesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat*²⁰² hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur.²⁰³ Kanun yürürlüğe konulmadan önce talimatname ve taşraya gönderilen talimatlar gibi idari düzenlemeler ile yürütülen işlemler yasal dayanağa kavuşturulmuştur. Osmanlı Mebusan Meclisi bu dönemde kapalı olduğu için Kanun-ı Muvakkat, Meclis'te görüşülmemiştir.²⁰⁴-
205

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun²⁰⁶ 1. maddesinde; 27 Mayıs 1915 tarihli Kanun gereğince başka yerlere nakledilen gerçek ve tüzel kişilerin terk etmiş oldukları malların, alacakların ve borçların bu husus için oluşturulacak komisyonların her şahıs için ayrı ayrı düzenleyecekleri mazbatalara göre mahkemelerce tasfiye edileceği belirtilmiştir. 26 Eylül 1915 tarihli Kanunun yürürlüğe konulması ile birlikte Sevk ve İskân Kanunu gereğince zorunlu göçe tabi tutulan gerçek ve tüzel kişilerin malvarlıklarının tasfiyesi için komisyonlar kurulacağı ve bu komisyonların sevke tabi tutulan kimselerin mallarının tasfiyesi için mazbatalar düzenleyecekleri açıklanmıştır. 10 Haziran 1915 tarihli Talimatnamede Ermenilerin geride bıraktıkları malların idaresinden sorumlu olmak üzere

²⁰² Kanun-ı muvakkat ifadesi yürürlüğe konan kanunun belli bir süreliğine ve geçici olarak çıkarıldığı anlamına gelmemektedir. 1908 tarihli Kanun-ı Esasi'nin 36. maddesinde; "*Meclis-i Umumi münakit olmadığı zamanlarda Devleti bir muhataradan veyahut emniyeti umumiyeyi halelden vikaye için bir zarureti mübremeye zuhur ettiği ve bu babda vazına lüzum görünecek kanunun müzakeresi için Meclisin celp ve cemine vakit müsait olmadığı halde Kanun-ı Esasi ahkâmına mugayir olmamak üzere Heyet-i Vükela tarafından verilen kararlar Heyet-i Mebusanın içtimaiyle verilecek karara kadar ba iradei seniye muvakkaten kanun hükmü ve kuvvetinde olup ilk içtimada Heyet-i Mebusana tevdi edilmek lazımdır.*" ifadesi yer alıyordu. Buna göre madde metninden de anlaşılacağı üzere meclis tatilde iken gecikmesinde sakınca bulunan hallerde meclis açılır açılmaz onaya sunulmak üzere muvakkat kanun çıkarılabiliyordu. Yapılan bu düzenleme, yürütmenin kanun düzeyinde düzenleme yapabilmesi açısından bugünkü anlamda kanun hükmünde kararnamelere benzerlik göstermektedir. Ancak kanun hükmünde kararnamelerde yürütme organına yasama işlemi yapabilmesi için önceden meclis tarafından kanunla yetki verilmesi gerekmektedir. Oysaki kanun-ı muvakkat işlemi için yetki kanununa gerek bulunmamaktadır.

²⁰³ **Takvim-i Vekayi**, 14 Eylül 1331/27 Eylül 1915, No: 2303; **Düster**, II. Tertip, VII. Cilt, Dersaadet, 1336, ss. 737-740; Kardeş, Salahaddin, **Tehcir ve Emvali Metruke Mevzuatı**, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, ss. 23-31; **Yürürlükteki Genelgeler (16.5.1303-3.10.1970)**, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Ankara, 1970, ss.10-12

²⁰⁴ Kanun, Meclis'in açılışından iki gün önce yürürlüğe konulmuştur. Kanunun Meclis'in açılışı beklenmeden biran önce yürürlüğe konmasının sebebi, dönem itibari ile ülke gündemi yoğun olduğu için Meclis açılır açılmaz bu çalışmanın hemen Meclis gündemine alınamama dolayısıyla da hemen yasalaşamama ihtimalidir.

²⁰⁵ Bu Kanunun 2, 4, 7 ve 8. maddeleri, 15.04.1923 tarih ve 333 sayılı Kanunla değiştirilmiş; 9. maddesi ise aynı Kanunla yürürlükten kaldırılmıştır. Bu Kanunun 2. maddesine, 05.10.1916 tarihli Kanunla bir fıkra eklenmiştir.

²⁰⁶ Osmanlı yazışmalarında ve 05 Ekim 1916 tarihinde çıkarılan ve aşağıda bahsedilecek olan Kanunda, 26 Eylül 1915 tarihli Kanundan, Tasfiye Kanunu diye bahsedilmektedir. Belgelere örnek olarak; **BOA. DH. HMŞ. 12/31**. 24 Teşrin-i Evvel 1331/6 Kasım 1915. Öte yandan Vahakn N. Dadrian, söz konusu Kanun'dan, Geçici Kamulaştırma ve Müsadere Yasası diye bahsetmektedir. Dadrian ayrıca ne Geçici Tehcir Yasası'nda ne de Geçici Kamulaştırma ve Müsadere Yasası'nda özel olarak Ermenilerden ya da herhangi bir milletten söz edilmediğini belirtmektedir. (Dadrian, Jenosid, s. 53) Wolfgang Gust da söz konusu Kanun'dan Likidasyon Yasası diye bahsetmektedir. Wolfgang Gust, **Alman Belgeleri Ermeni Soykırımı 1915-1916 Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşiv Belgeleri**, (Çev. Zekiye Hasançebi&A. Takcan), Belge Yayınları, İstanbul, 2012, s. 75)

Emval-i Metruke İdare Komisyonlarından bahsedilirken, 26 Eylül tarihli Kanun'da artık bu malların tasfiyesi için komisyon kurulacağı belirtilmiştir. Böylece hükümetin Ermenilerin geride bıraktıkları mallar konusundaki politikasının, idare etmekten tasfiye etmeye döndüğü anlaşılmaktadır. Tasfiyeden anlaşılması gereken ise taşınır ve taşınmazlarının satılması, alacaklarının tahsil edilmesi, borçlarının ödenmesi yani mal varlığının nakde çevrilmesidir. Komisyonlar tasfiye işlemine esas olmak üzere mazbatalar düzenleyecek ancak tasfiye işlemi komisyonlar değil mahkemeler yapacaktır. Öte yandan bu maddede 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu uyarınca başka yerlere nakledilen kimselerin mallarının tasfiye edileceği belirtilmiş iken söz konusu kanun kapsamında nakledilmeyip de kendiliğinden başka ülkelere veya ülke içinde başka yerlere kaçanların, göçenlerin, düşman saflarına katılanların ve çetecilik faaliyeti yapmak için yerlerini terk edenlerin mallarının durumu muğlak bırakılmıştır. Bununla birlikte devlete isyan eden, çetecilik faaliyetlerine veya düşman saflarına katılan kimselerin geride bıraktıkları malların da bu kanun kapsamında değerlendirilmesi hukuk mantığı gereğidir.

Tasfiye Kanunu'nun 2. maddesinde; Sevk ve İskân Kanunu gereğince nakledilen gerçek ve tüzel kişilerin nakilleri sırasında tasarruf ettikleri icâreteynli müsakkafât ve müstagallât vakfiyenin²⁰⁷ Vakıflar Hazinesi ve diğer taşınmazların Maliye Hazinesi²⁰⁸ adlarına kayıtlarının yapılacağı,²⁰⁹ her iki kısım taşınmazların bahsi geçen hazineler tarafından bedelleri verilerek tasfiye edileceği, verilecek bedellerinden tasfiyeden sonra kalacak miktarının sahiplerine verileceği, emval-i metruke ile ilgili olarak ortaya çıkacak

²⁰⁷ *Vakıf*, bir malın (esas itibarıyla bir taşınmaz mülk) yararının (kendisinin veya gelirinin) sonsuza kadar devam etmesi niyetiyle, hayri bir hizmetin görülmesine tahsis edilmesi ve söz konusu malın vakfeden kişinin mülkiyetinden özel bir mülkiyet kategorisine aktararak orada tutulmasıdır. Vakıflar görecekları hizmetleri yapabilmek için belli bir gelire ihtiyaç duymaktadırlar. Bu bağlamda vakıfların gelir kaynaklarından biri de akarlarıdır. Vakıf akarlarının yönetiminde asıl olan tek kira iken, vakıfların yönetiminde ortaya çıkan zorlayıcı sebep ve ihtiyaçlar dolayısıyla vakıf akarlarında icareteyn usulü uygulanmaya başlanmıştır. *Çift kira anlamına gelen icareteyn*, biri icare-i muaccele (peşin alınan), diğeri de icare-i müeccele (daha sonra alınmak üzere olan kira) esasına dayanmaktadır. Vakfın yöneticisi tarafından icare-i muaccele adıyla vakfın kıymetine yakın peşin alınan bir para ve her yılsonunda icare-i müeccele adıyla belirlenen cüzi bir ücret karşılığında taliplilerine teslim olunan bina ve arazi cinsinden vakıf akarlarıdır. Bu bağlamda *icareteynli müsakkafat*; toptan peşin olarak alınan kira ile sonradan alınacak kiraya konu olan ve üzeri damla örtülü yerleri; *icareteynli müstagallât* ise; bağ, bahçe ve tarla gibi taşınmaz gelirinden ayrı zahire, tahıl gibi irat getiren vakıf mallarını ifade etmektedir. (Serkan Şakar, **Vakıf Mevzuatı ve Uygulamaları**, Yayınlanmamış Mesleki Tez, Ankara, 2009, ss. 3-19; Ziya Kazıcı, **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, Bilge Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 145-147) İcareteyn uygulamasında peşin alınan kira, bugünkü anlamda hava parasına benzetilebilmektedir.

²⁰⁸ 1909'dan önce Osmanlı Devleti'nde Hazine-i Hassa, Hazine-i Maliye ve Hazine-i Evkaf olmak üzere toplam üç hazine bulunmakta iken ilerleyen yıllarda Hazine-i Hassanın Maliye Hazinesi'ne devredilmesi ile iki hazine kalmıştır. Maliye Hazinesi Osmanlı Devleti'nin tüzel kişiliğini temsil etmektedir. (Arzu Terzi Tozduman, "Hazine-i Hassa", **DİA**, İstanbul, C. 17, ss. 136-141)

²⁰⁹ Bununla birlikte taşınmazların tapu kayıtlarının bazen Maliye Hazinesi adına değil de Devlet-i Ali Osman adına yapılmış olması ihtimali de vardır.

hak ediş ve diğer davalarda tapu sicili memurlarının hasım olacağı ve bu mallarda tasarrufun ispatında, muvazaadan arındırılmış olmak şartıyla, tapu senetlerinden başka belgelerin de geçerli sayılacağı, yine bahsi ge}en kişilerin nakil tarihlerinden on beş g}n }nceki s}re i}inde yapmış oldukları ferağ verme işlemlerinde, muvazaa veya gabn-i fahişin varlığı mahkemeyele tespit edildiği takdirde, bu s}zleşmelerin fesih ve iptal edileceği belirtilmiştir.

Tasfiye Kanunu'nun 2. maddesinden de anlaşılacağı }zere zorunlu g}}e tabi tutulan kimselerin geride bıraktıkları m}lk taşınmazlardan vakıf malı olanlar Vakıflar Hazinesi adına²¹⁰ diğerleri ise Maliye Hazinesi adına kayıt edilecektir. Bir diğer ifade ile Maliye ve Vakıflar Hazinesi adına tescil²¹¹ edilecektir. B}ylece 26 Eyl}l 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun y}r}rl}ge girmesi ile birlikte nakle tabi tutulan kimseler taşınmazları }zerindeki m}lkiyet haklarını kaybetmiş, geride kalan taşınmazların m}lkiyeti, Maliye ve Vakıflar Hazinesi'ne ge}miştir.²¹² Bu durum hem 28 Mayıs 1928 tarih ve 1331 sayılı Temlik Kanunu'nun 7. maddesi ile ilgili 146 sayılı Tefsir Kararında²¹³ hem de Anayasa Mahkemesi'nin 22.04.1963 tarih ve E:1963/4, K:1963/94 sayılı Kararında²¹⁴ a}ık bir şekilde

²¹⁰ Madde metninde ic}areteynli m}sakka}at ve m}stagall}t vakfiyenin Vakıflar Hazinesi adına kayıt edileceği belirtilmektedir. Bu ifadeden sanki sadece }ift kiraya konu olan yerlerin bu Hazine adına kayıt edileceği gibi bir anlam }ıkmakta ve }ift kiraya konu olmayan vakıf taşınmazlarının durumunun muğlak bırakıldığı g}r}lmektedir. Bununla birlikte Kanunun ve uygulama Talimatnamelerin b}t}nl}đu dikkate alındığında, Kanun maddesinde tam olarak belirtilmeyen vakıf taşınmazlarının da Vakıflar Hazinesi adına kaydedilmesi gerektiği d}ř}n}lmektedir.

²¹¹ *Tescil*; tapu k}t}g}nde taşınmaza ait sahi}eye o taşınmaz }zerindeki ayni hakların (eşya }zerinde doğrudan doğruya mutlak h}kimiyet veren ve herkese karşı ileri s}r}lebilen haklardır.) yazılmasını ifade eden }zel, teknik bir deyimdir. (T}rk Medeni Kanunu madde 705, 716, 780, 841, 856) Tescil, m}lkiyet, irtifak hakları, taşınmaz y}kleri ve rehin hakkı hakları i}in s}z konusu olmaktadır. (M. Kemal Oğuzman, -}zer Seli}i-Saibe Oktay }zdemir, **Eşya Hukuku**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 164)

²¹² şimşek, Suat, "Emval'i Metruke ile ilgili Olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde A}ılabilecek Davaların Muhtemel Sonu}ları", **Adalet Dergisi**, 2014, S. 49, s. 197

²¹³ 02.06.1929 tarih ve 146 sayılı Tefsir Kararında; 26 Eyl}l 1915 ve 15 Nisan 1923 tarihli Kanunlara g}re *el konulmuş ve konulacak olan taşınmazların, Hazine adına kaydedilmiş h}km}nde olduğu* belirtilmiştir. (146 sayılı Tefsir Kararına }}}nc} b}l}mde detaylı olarak yer verilmiştir.)

²¹⁴ Anayasa Mahkemesi'nin 22.04.1963 tarih ve E:1963/4, K1963/94 sayılı Kararında; "06 Ağustos 1924 tarihinden }nce fiili bir surette firari ve m}tegayyip bulunan veya başka yerlere nakledilen şahışlar hakkında yapılan ve bundan sonra da yapılacak olan muamele; bunların mallarının, bu durumlara d}řt}kleri tarihte Hazine veya Vakıflar İdaresi uhdesine ge}miş olup olmadığının tespiti i}in o tarihlerde firari veya m}tegayyip veya ahar mahalle naklolunan kimselerden olup olmadıklarının tayini maksadıyla girişilen araştırmalarla tesis olunan idari işlemlerden ibarettir. Bu işlemlerin bir safhası olarak sık sık adı ge}en vaz'iyet muamelesi veya vaz'iyet kararı bu gibi gayrimenkullerin m}lkiyetinin Maliye'ye veya Vakıflar İdaresi'ne intikalini sağlayan hukuki ve kanuni bir unsur olmayıp, idarece bahis konusu şahsın firari, m}tegayyip veya ahar mahalle nakledilen kimse olup olmadığının tespiti i}in yapılan araştırmalar sonunda varılan neticeyi ve bu şahsa ait olup da Kanun gereğince Hazine veya Vakıflar İdaresi'ne intikal etmiş bulunan gayrimenkullerin cins ve yerlerini topluca ifade ve vukuatı h}lusa i}in tutulan bir usul gereğince yazılan bir yazıdan ibarettir. B}yle bir usul tutulması idarece ihtiyar edilmemiş olsa veya bu usule rağmen dosyasında b}yle bir yazı bulunmasa dahi Kanunda belirtilen duruma d}şen şahışların mallarının bu duruma d}řt}kleri tarihte, Hazine veya Vakıflar İdaresi'ne Kanun gereğince ge}miş olduklarının kabul edilmesi zaruridir.

Binaenaleyh Lozan Antlaşması'nın y}r}rl}ge girdiği *06 Ağustos 1924 tarihinden }nce firari ve m}tegayyip duruma giren veya başka mahalle nakledilmiş bulunan bir kimsenin mallarının m}lkiyeti, bu duruma*

ifade edilmiştir. Mülkiyet hukukunda bu durum tescilsiz iktisap²¹⁵ kavramı ile ifade edilmektedir. Yani Ermenilerden kalan taşınmazların mülkiyetini -taşınmazın ilgisine göre Vakıflar ve Maliye Hazinesi taşınmazlar tapuya tescil yapılmadan önce, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile kazanmıştır.²¹⁶ Tescilsiz iktisapta malik taşınmaz üzerinde temlik tasarruf hakkı²¹⁷ dışındaki tüm haklara sahiptir. Dolayısıyla taşınmazların mülkiyetini kazanan Vakıflar ve Maliye Hazinesi kendilerine kanun gereği geçen taşınmazlar üzerinde sadece temlik tasarrufları yapamayacak,²¹⁸ mülkiyete ait diğer tüm işlemleri ise yapabileceklerdir. Temlik tasarruflara ait işlemler ancak bu taşınmazlar hazineler adına tescil edildikten sonra yapılabilecektir. Öte yandan bu taşınmazların fiilen Vakıflar ve Maliye Hazinesine geçmesinin veya taşınmazlarla ilgili dosyalarında el koyma kararının olup olmasının mülkiyetin el değiştirmesi anlamında bir önemi yoktur. Çünkü tapuda Hazine adına yapılan/yapılacak tescil, mevcut hakkın kaydı anlamındadır. 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu gereğince başka yerlere nakledilen kimselerin taşınmazları üzerindeki hakları Tasfiye Kanunu'nun 2. maddesinde yapılan bu düzenleme ile son bulmuştur. Bu kanunun yürürlüğe konulması ile söz konusu taşınmazlar, özel mülkiyetten çıkıp Maliye ve Vakıflar Hazinesinin mülkiyetine geçmiştir. Nakle tabi

girdiği tarihten itibaren, dosyasında o tarihte alınmış bir vaz'iyet kararı olsun olmasın, ilgisine göre Maliye veya Vakıflar uhdesine Kanun uyarınca geçmiş bulunmaktadır. Bu itibarla böyle bir şahsın, firarı veya mütegayyip olup olmadığının tespiti işine 06 Ağustos 1924 tarihinden evvel başlanmamış ve bu tarihten önce bir vaz'iyet kararı verilmemiş olması, esasen bu tarihten önce Kanun gereğince ilgili hazine uhdesine geçmiş olan malların hukuki durumu üzerinde hiçbir etki yapamaz. Bu bakımdan 06 Ağustos 1924 tarihinden evvel başka yere nakledilmiş veya firar veya tegayyüp eylemiş bir kimsenin malı, bu tarihten evvel Hazine'ye veya Vakıflar İdaresi'ne bir Kanunla geçmiş bulunduğundan, bu tarihten sonra bu durumun belirtilmesi maksadıyla yapılan işlemler, gayrimenkul mülkiyetinin bu idarelere geçirilmesini değil, vaktiyle tahakkuk etmiş bulunan intikal muamelesinin belirtilmesi amacını gütmektedir." denilmektedir. (31.07.1963 tarihli ve 11468 sayılı **Resmî Gazete**)

²¹⁵ Taşınmaz mülkiyetinin kazanılması için genel prensip taşınmazın tapuya tescil edilmesidir. Bununla birlikte Medeni Kanuna göre bazı hallerde taşınmaz mülkiyeti tescilden önce kazanılabilmektedir. Bu bağlamda tescilsiz iktisap; Medeni Kanununun 705. maddesi gereğince tapu siciline kayıt yapılmadan önce taşınmaza malik olunması durumudur. Medeni Kanununun 705. maddesinde miras, mahkeme kararı, cebri icra, işgal, kamulaştırma halleri ile kanunda öngörülen diğer hallerde (yeni arazi oluşması, mal ortaklığı rejimine geçiş, kişiliği sona eren bir tüzel kişinin mal varlığının kamu tüzel kişisine geçmesi vd.) mülkiyetin tescilden önce kazanılacağı belirtilmiştir. Öte yandan tescilden önce iktisap halleri sadece bu maddede sayılanlar ile sınırlı değildir.

²¹⁶ Bununla birlikte tescil mülkiyetin kazanılması için kurucu bir rol oynamayacaksa da mülkiyetin tescilden önce kazanıldığı hallerde tescilin yapılması yine de büyük önem taşımaktadır. Tescil açıklayıcı bir fonksiyon ifa edecek, malike taşınmaz üzerinde tasarrufta bulunma imkânı verecektir. Çünkü tescil yapılmadıkça malik taşınmazı üzerinde temlik tasarrufta bulunamayacaktır. (Oğuzman-Seliçi-Oktay Özdemir, age, s. 312)

²¹⁷ *Temlik tasarruf*; malvarlığına dâhil bir hakkın doğrudan doğruya devrini, içeriği itibariyle değişmesini veya ortadan kalkmasını meydana getiren bir veya çok taraflı işlemdir. (Kardeş, Ansiklopedik Hazine Malları Sözlüğü, s. 999)

²¹⁸ Taşınmazlar tapuda tescil edilmeksizin yapılamayacak temlik tasarruflar, mülkiyetin başkasına devredilmesi, taşınmaz üzerinde irtifak hakkı tesis edilmesi ve rehin kurulması olarak açıklanabilir. (Turhan Esener-Kudret Güven, **Eşya Hukuku**, Yetkin Kitapevi, Ankara, 2012, s. 208)

tutulan kimseler ancak taşınmazların tasfiyesinden sonra kalan bedeli alabileceklerdir.²¹⁹ Hazinesinin bu taşınmazlar üzerinde kanun gereği hak sahibi olmasında taşınmazlarının tapuda kayıtlı olup olmamasının bir etkisi bulunmamaktadır.²²⁰

Tasfiye Kanunu'nun 2. maddesinde taşınmazların Vakıflar ve Maliye Hazinesi tarafından verilecek bedellerinden tasfiyeden sonra kalacak miktarın sahiplerine verileceği belirtilmiştir. Anlaşılacağı üzere Maliye ve Vakıflar Hazinesi kendilerine intikal eden taşınmazlar için bu malların sahibi olan Ermenilere bir bedel vereceklerdir. Madde metninde bu bedelin ne olacağı ve nasıl belirleneceği belirtilmemekle birlikte bu bedelin taşınmazların rayiç bedeli yani günün alım satım koşullarına göre piyasada oluşan değer olacağı aşikârdır. Söz konusu hazineler kendilerine intikal eden taşınmazlar için belirlenen bedelin tasfiyeden sonra kalan miktarını sahiplerine verilecektir. Madde metninde tasfiyeden sonra kalan miktarın sahiplerine nasıl verileceği açık bir şekilde belirtilmemiştir. Ancak dönemin savaş koşulları ve zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin taşınmazlarının başında olmadığı göz önüne alındığında, verme işleminin mal sandıklarına emanet verme şeklinde olacağı düşünülmektedir.²²¹

26 Eylül 1915 tarihli Kanunda emval-i metruke ile ilgili olarak ortaya çıkacak hak ediş ve diğer davalarda tapu sicil memurlarının hasım gösterileceği belirtilmiştir. Devletin tarafsızlığı ilkesi ve tapu sicilinin tutulmasından devletin sorumluluğu ilkesi²²² gereğince tapu memurları bu davalarda hasım gösterilmiştir.²²³ Bununla birlikte madde metninden kişisel sorumluluktan ziyade kurumsal sorumluluğu yani tapu sicil muhafızlığını anlamak daha doğru olacaktır.

²¹⁹ Bertan, Suad, **Aynı Haklar** C. 1, Ankara, 1976, s. 202

²²⁰ Düzceer, Ali Rıza, **Kadastro Kanunu**, Yetkin Hukuk Yayınları, Ankara, 1996, s. 218

²²¹ Bununla birlikte bazen tasfiyeden sonra kalan tutarın ziraat bankasına teslim edildiği de olmuştur. Bilumum tasfiye komisyonlarına 12 Aralık 1915 tarihinde gönderilen bir telgrafta; bundan sonra gerçekleşecek tahsilatın kanun gereğince mal sandıklarına itasının gerektiği, şimdiye kadar ziraat bankasına teslim edilmiş varsa bunların geri alınmasına gerek olmadığı, yalnız miktarının bildirilmesi gerektiği belirtilmiştir. (**BOA. DH. HMS. 12/76. 29 Teşrin-i Sani 1331/12 Aralık 1915**)

²²² Tapu sicillerinin tutulmasından doğan bütün zararlardan devlet sorumludur. Bu bağlamda Devlet, tapu sicil muhafız ve memurlarının tapu sicilini usulüne uygun tutmamış olmasından meydana gelen zararlardan sorumlu olmaktadır. (Esener-Güven, age, s. 114-115)

²²³ Ayrıca 1263 tarihinde (1847/1848) Defter Eminliği adıyla kurulan, 24 Temmuz 1861 tarihinde Defter-i Hakani Nezareti unvanını alan ve 1329 senesinde (1913/1914) Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü ismini alan tapu idaresi ve 1909 yılında kurulan Emlak-ı Emiriye İdaresi, bu yıllarda Maliye Nezareti'ne bağlı idi. Haliyle tapu memurları da bu yıllarda Maliye Nezareti'ne bağlı idi. Dolayısı ile mülkiyeti Maliye Hazinesi'ne intikal eden taşınmazlarda ortaya çıkacak davalarda tapu sicil memurları hasım gösterilmiştir. (Öner, age, s. 355; Galip Esmer, **Mevzuatımızda Gayrimenkul Hükümleri ve Tapu Sicili**, Tapu Kadastro Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s. 18-19)

Emval-i metrukede tasarrufun²²⁴ ispatında muvazaadan²²⁵ arındırılmış olmak şartıyla tapu senetlerinden başka belgelerin de kabul edileceği belirtilerek tasarrufun ispatında kolaylık sağlanmıştır. Tasarrufun ispatı için kullanılacak diğer belgeler şunlardır:²²⁶

- Vergi kayıtları,
- Adi senetler,
- Tasdikli irade suretleri ve fermanlar,²²⁷
- Muteber müteveli, sipahi, mültezim, temessük veya senetleri,²²⁸
- Kayıtları bulunmayan tapu ve muvakkat tasarruf ilmühaberleri,²²⁹
- Tasdiksiz tapu yoklama kayıtları,²³⁰
- Mübayaa, istihkâm ve ihbar hüccetleri,²³¹

²²⁴ *Tasarruf*; mal varlığına dâhil bir hakkın doğrudan doğruya devrini, içeriği itibariyle değişmesini veya ortadan kalkmasını doğuran bir veya çok taraflı işlem. Kamu hukuku anlamında tasarruf ise; idare makamlarının yetkilerine dayanarak kamu işleriyle ilgili yaptıkları muameleler ve aldıkları kararlardır. *Tasarruf etmek ise*; mal varlığına ait mala sahip olmak, bunlarla ilgili hukuki işlem yapmak, bunları dilediği gibi kullanmayı ifade etmektedir. (Halil İbrahim Kardeşin, **Tapu Kadastro İşlemleri ve Tapu Sicil Mevzuatı**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1999, s. 559-560)

²²⁵ *Muvazaa*; tarafların üçüncü kişileri aldatmak amacıyla gerçek iradelerine uymayan bir işlem yapmaları, fakat görünürdeki bu işlemin kendi aralarında geçerli olmayacağı hususunda anlaşmalarıdır. Tarafların gerçek iradelerine uymayan görünürdeki işlem (muvazaalı işlem) geçersizdir, batıldır. Muvazaalı işlem taraflar arasında hiçbir hukuki sonuç, alacak ve borç doğurmaz. (Safa Reisoğlu, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, Beta Yayınları, İstanbul, 2006, s. 86-87)

²²⁶ Tasarrufun ispatında kullanılacak belgeler, 09.07.1987 tarihli ve 19512 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 3402 sayılı Kadastro Kanunu, 02.07.1930 tarihli ve 1536 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Tapu Kayıtlarından Hukuki Kıymetlerini Kaybetmiş Olanların Tasfiyesine Dair Kanunun Tapu İdarelerince Sureti Tatbiki Hakkındaki Nizamname hükümlerine dayanılarak belirlenmiştir. Belgelerin içeriği ise Maliye Bakanlığı Milli Emlak Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan ders notlarından yararlanılarak açıklanmıştır. Gerek 3402 sayılı Kadastro Kanunu’nda gerekse de 02.07.1930 tarihli Nizamnamede sayılan belgeler 1915 yılı için de geçerlidir.

²²⁷ 1858 tarihli Arazi Kanunnamesinde düzenlenmiş arazi türlerinden biri olan ve kuru mülkiyeti Devlete ait olan miri arazinin ihale, tefviz (tapu veya müzayede bedeli adıyla peşin para alınarak miri arazinin Devlet tarafından şahıslara ihale edilmesi) ve tahsisine ilişkin tasarruflarda bulunma yetkisi Padişah’a aittir. Padişahların miri arazi üzerindeki tasarrufları ise irade ve fermanlar şeklinde buyruklarla açıklanırdı. Bu belgelere ispat gücü kazandıran husus onların tasdikli olmasıdır. (Süleyman Sapanoğlu, **Kadastro Kanunu**, Sözkese Matbaacılık, Ankara, 2009, ss. 264-266)

²²⁸ *Müteveli*; vakıf taşınmazları idare eden ve yetkili kılındığında taşınmaza ilişkin tasarruf belgesi de verebilen kişilerdir. *Sipahi*; tımar sahibi süvari askerine verilen isimdir. *Mültezim*; Devlete ait vergilerin tahsilini götürü olarak üstlenen kişilerdir. *Temessük*; borç senedi anlamındadır. Miri arazi türünden taşınmazların tasarrufunda Devleti temsil eden taraf olarak tımar, zeamet sahiplerinin, müteveli ve mültezimlerin düzenledikleri borç senetleri de zilyetliğin veya tasarrufun ispatında geçerli belgelerdendir.

²²⁹ Taşınmaz sahiplerine verilen tapu senetlerinin bir kayda dayanması asıldır. Bununla birlikte vaktiyle mahallinde tutulan kayıtların "*hasılat defteri*" adı verilen suretleri mahallinden tapu arşivine gönderilmediği için yangın veya deprem sonucu kaybolmuş bu sebeple de bunlara kaydı bulunmayan senetler denmiştir. *Muvakkat tasarruf ilmühaberleri*, geçici olarak verilip, şartı yerine getirilmediği için o halde kalan belgelerdir. (Esmer, age, s. 1067)

²³⁰ Ülkemizde 1872 yılından itibaren aralıklarla devamlı tahrir yoklamaları yapılmış, tahririn gerektirdiği harcı verilerek mülki amirliklerce tasdik edilenler geçerli tapu kaydı sayılmış, harcı vermeyenlerinki ise tasdik edilmediğinden bunlar tasdiksiz yoklama kaydı niteliğini almıştır. Bu kayıtların günümüzdeki vergi kayıtlarından tesislerindeki gaye, nitelikleri ve hükümleri bakımından bir farkı yoktur.

²³¹ *Mübayaa hücceti*; tapu idareleri kurulmadan önce sırf mülk nev’inden olan taşınmazların alım, satım ve diğer işlemleri Şeriye Mahkemeleri tarafından yürütülmüş ve ilgililere tasarruf belgeleri verilerek bunların

- Mülkname ve muhasebatı atika kalemi kayıtları,²³²
- Evkaf idarelerinden tapuya devredilmemiş tasarruf kayıtları,²³³
- Zilyedi lehine kesinlik kazanmış olup da zaman aşımından dolayı icra vasıtasıyla tenfizi mümkün olmayan ilamlar.

Ayrıca Kanunun 2. maddesinde zorunlu göçe tabi tutulanların nakil tarihlerinden on beş gün önceki süre içerisinde yapmış oldukları ferağ verme işlemleri genel olarak geçerli kabul edilmiştir.²³⁴ Bununla birlikte şayet yapılan işlemlerde muvazaa veya gabn-i fahiş²³⁵ varsa ve bu durum mahkeme kararı ile tespit edilirse yapılan sözleşmeler geçersiz sayılmıştır. Muvazaalı ve gabn-i fahiş olan işlemlerin feshedilerek işlemlerin iptal edilmesi ile hem nakledilen Ermenilerin taşınmazlarını satmadan hileli bir şekilde satmış gibi göstermesi hem de taşınmazların çok ucuz fiyatla elden çıkarılarak Ermenilerin ve Ermenilerden alacağı olan kimselerin hak kaybına uğraması önlenmek istenmiştir. Ferağ verme işlemlerinin geçersiz sayılarak yapılan işlemin iptal edilebilmesi için danışıklılığın veya aşırı aldanmanın varlığının mahkeme kararı ile belirlenmesi öngörülerek iptal işlemi subjektif uygulamalara veya idari tasarruflara bırakılmamış, dolayısı ile iptal işlemi zorlaştırılmıştır.²³⁶

Tasfiye Kanunu'nun 3. maddesinde; sevke tabi tutulan kişilerin nakitlerinin, emval-i menkulesinin, mevduatının ve alacaklarının, birinci maddede belirtilen komisyon başkanı

adına mubayaa hücceti denilmiştir (Hüccet, eskiden belgelere verilen isimdir.) Mubayaa hüccetinin kaydı, hâkim önünde yapılan alım ve satım işlemine dayanılarak verilmesine karşılık, istihkâm hücceti, ihtilaflı işlerde bilirkişi incelemesine dayanarak mahkemenin onayını taşıyan bir belge niteliğindedir. *İhbar hücceti*; yeniden hüccet verilmesi isteğiyle mahkemeye intikal eden işlerde, tanıklık üzerine verilen kararlara dayanan belgelerdir.

²³² *Mülkname*, padişah tarafından miri arazinin şahıslara temlik edilmesi sonucu düzenlenen belgelerdir. *Muhasebat-ı Atika Kalemi Kaydı*, Maliye Nezareti'ndeki kayıtlara dayanılarak İstanbul'da tesis edilmiş bulunan gediklere verilen belgelerdir. (*Gedik*; sanat ve ticaret yapabilmek yetkisi, ticaret yapabilmek için gerekli araç ve gereçlerdir.)

²³³ Eskiden vakıf taşınmazlara ilişkin tasarruf işlemleri mütevelliler tarafından yürütülüyordu. Tapu İdaresi kurulunca vakıflarda bulunan tasarruf belgeleri tapuya devredilmiştir. Ancak bir kısmı tapuya devredilmeden elde kalmıştır. Burada kastedilenler de bu belgelerdir. (Halil Kılıç, **Kadastro Kanunu**, Ankara, 2006, s. 398)

²³⁴ Nakledilen kimselerin geride kalan malları için ferağ muameleleri ile ilgili dönemin farklı uygulamaları dördüncü bölümde detaylı şekilde açıklanacaktır.

²³⁵ *Gabin*; sözlük anlamı olarak aşırı yararlanma, faydalanma anlamına gelmektedir. Türk Hukuk öğretisinde ise gabin, karşılıklı edimler arasında, sözleşme taraflarından birinin, diğer tarafın zor durumda olmasından, işi hafife almasından veya tecrübesizliğinden yararlanarak aşırı oransızlık meydana getirmesi olarak tanımlanmaktadır. Türk Hukuk öğretisine göre, kendisinden yararlanan taraf, sözleşmeyi, sözleşmenin yapılmasından itibaren bir yıl içerisinde iptal etme yetkisine sahiptir. Gabin, hukuki niteliği itibarıyla bir irade sakatlığı olmayıp, sözleşme özgürlüğüne getirilen bir kısıtlamadır. Gabinin objektif ve subjektif olmak üzere iki şartı vardır. Objektif şartı, edimler arasında aşırı oransızlık bulunması oluşturur. Subjektif şartı ise, edimler arasındaki aşırı oransızlığın, taraflardan birinin zor durumda olmasından, hiffetinden, tecrübesizliğinden yararlanması oluşturmaktadır. (Hatice Tolunay Ozanemre Yayla, "Gabinin Şartları", **Çankaya University Journal of Law**, 7/2, Şubat 2011, ss. 196-203)

²³⁶ Krş. Grş. Akçam-Kurt, age, s. 45

veya vekili tarafından toplanacağı, geri alınacağı, tahsil edileceği, dava edileceği ve emval-i metrukeden dava konusu edilmeyenlerin artırma yoluyla satılacağı, elde edilen tutarın sahipleri adına emaneten mal sandıklarına yatırılacağı belirtilmiştir. Anlaşılacağı üzere hükümet zorunlu göçe tabi tuttuğu kimselerin sadece taşınmazları ile değil bütün mal varlığı ile ilgilenmektedir. Bundan dolayı zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin nakitlerini, mevduatını, alacaklarını toplama görevi tasfiye komisyonlarına verilmiştir. Tasfiye komisyonları nakledilen kimselerin nakitlerini, mevduatını, alacaklarını onlar adına toplayacak, böylece bu kimselerin daha fazla zarara uğramasını önlemiş olacaktır. Komisyonlar bu işlemi öncelikle idari yollardan yapmaya çalışacak şayet idari yollardan tahsil işlemini gerçekleştiremezlerse dava yoluna başvuracaktır. Elde edilen meblağ sahipleri adına emaneten mal sandıklarında tutulacaktır.

Tasfiye Kanunu'nun 4. maddesinde; emval-i metrukede hak veya nakil olunan kişilerde alacakları olduğunu iddia edenlerden; Osmanlı ülkesinde ikamet edenlerin, bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren iki, yabancı ülkelerde bulunanların ise dört ay içinde komisyonlara asaleten veya vekâleten müracaat ederek alacaklarını kayıt ve kabul ettirmeye ve her çeşit tebligata esas yer olmak üzere, komisyonun kurulduğu beldede bir ikametgâh adresi göstermeye mecbur olduğu,²³⁷ bu sürenin geçmesinden sonra açılacak davalar hakkında, genel hükümlerin geçerli olacağı gibi söz konusu davalarda haklı çıkanların, bu kanun gereğince tasfiye edilmiş olan emval-i metrukeye müracaat edemeyecekleri belirtilmiştir. Yapılan düzenleme sonrasında sevke tabi tutulan kişilerden alacağı olduğunu iddia eden kimseler eğer Osmanlı ülkesinde ikamet ediyorsa 27 Eylül 1915 tarihinden (Kanunun yürürlüğe girdiği tarih) itibaren iki, yabancı ülkelerde bulunuyor ise yine aynı tarihten itibaren dört ay içerisinde komisyonlara başvurmaları gerekmektedir. Başvuruyu bizzat kendileri yapabileceği gibi vekâlet vermek suretiyle vekilleri aracılığıyla da yapabileceklerdir.²³⁸ Osmanlı Ülkesinde ikamet edenlere başvuru için tanınan 2 aylık süre, 27 Kasım 1915 tarihinde; yabancı ülkelerde bulunanlar için tanınan 4 aylık süre ise 27 Ocak 1916 tarihinde bitmektedir. I. Dünya Savaşı'nın bütün şiddeti ile devam ettiği bu zaman zarfında komisyonlara başvuru için tanınan 2 ve 4 aylık süreler pratik hayatta pek bir şey ifade etmeyecektir. Çünkü alacağını tahsil etmek için gerek yurt içinden gerekse yurt

²³⁷ Emval-i metrukede hak veya nakil olunan kişilerde alacakları olduğunu iddia edenlerin, alacaklarını kayıt ve kabul ettirmek için her çeşit tebligata esas yer olmak üzere, komisyonun kurulduğu beldede bir ikametgâh adresi göstermeye mecbur olması bazı eleştirilere sebep olmuştur. Bir örnek için bkz. Alın Özınan, "Matosyan Matbaası: Cumhuriyet'in Emval-i Metruke Mirası", **Zaman Gazetesi**, 6 Ekim 2013

²³⁸ Krş. Grş. Kaiser, agm, s. 140

dışından başvuru yapabilecek birçok hak sahibinin savaş zamanında silahaltında ve cephede olması muhtemeldir. Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı doğu bölgeleri ile iletişimin zayıf olması, kış mevsimi dolayısıyla ulaşımın riskli ve güvensiz olması da başvuru yapmayı düşünen hak sahiplerini engelleyecek diğer etkenlerdir. Ayrıca alacaklarını kayıt ve kabul ettirmek isteyenlerin alacaklarını ve hak iddialarını ispatlamaları gerekmektedir ki bu ispat yükümlülüğü de hak sahiplerini engelleyecek bir diğer etkindir. Bununla birlikte belki de en önemli ve büyük engel zorunlu göçe tabi tutulan kimselerde bir hakkı veya alacağı olan kimselerin yapılan kanuni düzenlemelerden haberdar olamamasıdır. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi müttefik devletler bile geride kalan mallar konusunda yapılan düzenlemelerden haberdar olamamakta, konuyu basından takip ettiklerini belirterek hükümete serzenişte bulunmaktadır. Haliyle sıradan vatandaşların yapılan düzenlemelerden haberdar olması ve gerekli başvuruyu zamanında yapabilmesi oldukça zor gözükmektedir. Bu açıklamalar doğrultusunda anlaşılacağı üzere, emval-i metrukede hak veya nakil olunan kişilerde alacağı olduğunu iddia edenlerin belirtilen nedenlerden dolayı komisyonlara başvuruda bulunamaması nakledilen kimselerin yani Ermenilerin lehine olmuştur. Çünkü nakledilen kimselerden alacağı veya herhangi bir hakkı olan alacaklının bu hakkını alamaması ile nakledilen kimselerin malvarlıklarından tasfiye sonrası sahiplerine kalacak kısım artmıştır. Öte yandan kanun metninde bazı durumlar muğlak bırakılmıştır. Örneğin farklı yerlerde malı bulunan bir kimseden alacağı olan kimse tüm alacakları için bir komisyona mı müracaat edecektir yoksa farklı farklı komisyonlara başvuruda bulunması gerekecek midir? Veya nakledilen bir kimsenin nakledilen diğer bir kimsede alacağı veya hak iddiası varsa durum ne olacaktır? Bu kimseler dönüp komisyonlara başvuruda bulunabilecek midir? Bu durumlar açıklığa kavuşturulmamıştır. Bu maddede dikkat çeken bir diğer düzenleme de başvuru süresinden sonra açılacak davalar hakkında genel hükümlerin geçerli olacağı ve bu davalarda haklı çıkanların bu kanun gereğince tasfiye edilmiş emval-i metrukeye müracaat edemeyeceğinin belirtilmesidir. Nakledilen kimselerin emval-i metrukesi tasfiye edildikten sonra yani taşınır ve taşınmazlar satıldıktan, alacaklar tahsil edildikten, borçlar ödendikten ve eğer varsa geriye kalan mevcutlar sahibi adına mal sandıklarına yatırıldıktan sonra yani tüm işlemler bitirilip emval-i metruke hukuken tasfiye edildikten sonra genel hükümlere göre açtığı davalarda haklı çıkanların başvurabileceği fiili bir durum kalmamıştır. Bununla birlikte genel hükümlere göre mahkmeden karar alan alacaklı şayet alacağı olduğu kimsenin tasfiyeden sonra mal sandıklarına yatırılan parası

varsa mal sandığındaki bu paradan kendi alacağını elindeki mahkeme kararına göre tahsil edebilecektir.

Tasfiye Kanunu'nun 5. maddesinde; komisyonların, her çeşit alacakların ve borçların gerekli delillerinin doğruluğunu araştıracağı, bunlardan doğru gördüklerini kabul ederek kaydedeceği ve emval-i metruke ile ilgili istihkak davalarının²³⁹ sahiplerini yazıyla ait olduğu mahkemeye sevk edeceği, sonra her kişinin mallar hesabı ve denliğini bildiren ayrı ayrı mazbatalar (göçe tabi tutulanın mal varlığının tasfiyesi sonucunu gösteren tutanaklar) tanzim edeceği, bunların onaylı örneklerini icap eden mahallere asılmak suretiyle ilgililerine tebliğ edeceği ve asıllarını ilgili evrakıyla birlikte savcıya ulaştıracağı, savcının ise bu mazbataları tescil talebiyle borçlunun naklinden evvelki kanuni ikametgâhın mensup olduğu Asliye Hukuk Mahkemesi'ne göndereceği ve alacak sahiplerinin mazbatalara karşı, ilân tarihinden itibaren on beş gün içinde ilgili mahkeme huzurunda itiraz edebileceği,²⁴⁰ bu sürenin sonunda mahkemenin, savcı hazır olduğu hâlde, gerekli incelemeyi yapacağı ve itiraz var ise itiraz edeni, komisyon ve komisyon başkanını veya vekilini acilen davet ederek itiraz ve savunmalarını dinleyeceği ve lüzum göreceği değişikliği yaptıktan sonra, her mazbatayı tescil ile ilâm hâlinde işlem yapılmak üzere komisyonlara vereceği, bu ilâmların içerdiği hükümlere itiraz edilemeyeceği, iade (yeniden yargılama) ve istinaf²⁴¹ ve temyiz edilemeyeceği belirtilmiştir. Alacak sahiplerine mazbatalara, karşı ilan tarihinden itibaren tanınan on beş günlük itiraz süresi, mahkeme tarafından gerekli incelemeler yapıldıktan, itiraz ve savunmalar dinlendikten sonra yapılacak ilam hükmüne itiraz edilememesi; istinaf, yeniden yargılama ve temyiz yolunun kapatılması savaş durumu ve olağanüstü şartların hâkim olduğu bu zaman diliminde tasfiye işlemlerin uzayarak sürüncemede kalmasını, bundan dolayı da Ermenilerin daha fazla zarara uğramasını önlemeye yönelik düzenlemelerdir. Bununla birlikte nakledilen Ermenilerin malları tasfiye edilirken

²³⁹ *İstihkak*, bir kimsenin başka bir şahsın mülkiyet ya da zilyetliğinde bulunan bir mal üzerinde mülkiyet iddiasını ispat etmesi, hâkimin de buna göre hüküm vermesi demektir. İstihkak, mülkiyet hakkını koruyucu, ihlal edilen hakkın iadesini sağlayıcı bir işlev gördüğünden mülkiyet hakkının ayrılmaz bir parçasıdır. (Hamza Aktan, "İstihkak", **DİA**, İstanbul, C. 23, s. 336-337) *İstihkak davası*, vasıtalı olarak zilyet bulunmayan malike, malik olmayan zilyetten malı geri almayı istemesini sağlayan davadır. Mülkiyet hakkının korunmasını sağlayan yollardan biri olan bu dava, mülkiyet hakkının içinde ve bu haktan ayrılmaz bir parçadır. İstihkak davası o malı elinde bulunduran zilyede karşı açılmaktadır. Bu dava, mal sahibinin zilyetliğinin kurulmasını sağlayan bir dava olduğu için mülkiyet hakkının konusu olan her mal istihkak davasına konu olabilmektedir. (Bertan, age, ss. 286-293)

²⁴⁰ Nakledilen kimselerde alacağı olan kimselerin komisyonların düzenleyeceği mazbataları takip edebilmeleri oldukça zordur. Dolayısı ile mazbatalara itiraz edilebileceğinin şekilsel bir anlamı olsa bile pratikte çok bir anlam taşımayacaktır.

²⁴¹ *İstinaf*; ilk derece (mahalli) mahkemeler tarafından verilen hükümlere ve kararlara karşı, temyiz mahkemesi ile bu ilk derece mahkemesi arasında görev yapan mahkemeye başvurulmasına ait kanun yoludur. (Esat Şener, **Hukuk Sözlüğü**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2001, s. 377)

mahkemelerde kendi haklarını savunamamaları önemli bir eleştiri konusu olagelmıştır. Ayrıca Ermenilerden alacağı olan kimselerin başvurusu için 2 ve 4 aylık süreler belirlenmiş iken nakledilen kimselerin alacağının tahsili için belli bir süre öngörülmemiştir.

Tasfiye Kanunu'nun 6. maddesinde; kesinleşen ilâm hükümlerine göre borçluların imtiyazlı borçlarının ve imtiyazlı olmayan borçlarının²⁴² mevcutlarından²⁴³ tamamen ödeneceği ve mevcutların yetmediği takdirde imtiyazlı borçlar tercih edilmek üzere garameten²⁴⁴ ödeme yapma görevinin tasfiye komisyonlarına ve komisyonların görev süresinin bitmesinden sonra da icra dairelerine ait olduğu belirtilmiştir. Bu madde ile zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin geride kalan borçlarının ödenmesi amaçlanmıştır. Madde metninde de belirtildiği gibi nakledilen kimsenin mallarının mevcudu tüm borçları ödemeye yetiyorsa ayırım yapılmaksızın tüm borçlar ödenecektir. Ancak eldeki mevcut tüm borçları ödemeye yetmiyorsa bu durumda garameten ödeme yapılacaktır. Bununla birlikte borçların ödenmesinde herhangi bir ülkeye veya herhangi bir kimseye öncelik tanınmamış, öncelik sadece borcun niteliğine yani imtiyazlı olmasına tanınmıştır.

Tasfiye Kanunu'nun 7. maddesinde; nakil olunan kişilerin emval-i metrukesine bu kanunun yayımlanmasından önce mahkemeler veya resmi daireler²⁴⁵ tarafından konulmuş

²⁴² *İmtiyazlı borçlar*; borçluya ait bir malın rehni ile temin edilmiş olan alacaklar ile özel bir şekilde kanun koyucu tarafından korumaya alınmış adi alacaklardır. Borçlunun mallarının rehni ile temin edilmemiş olan (teminatsız) alacaklara ise imtiyazsız (adi) alacaklar denilmektedir. (Baki Kuru, **İcra ve İflas Hukuku**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 375, Ankara, 1975, s. 349) İpotek alacakları, amme alacakları, nafaka alacakları, işçi alacakları imtiyazlı borçlara örnek olarak gösterilebilmektedir. (Adnan Deyneki- Sedat Kısa, **Hacizde ve İflasta Sıra Cetveli**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 111-112)

²⁴³ Mevcutlarından kelimesinden anlaşılması gereken borçlar ödenmeden önceki para toplamıdır.

²⁴⁴ *Garamete*; satış bedelinden elde edilen paranın alacaklıların alacakları oranında taksime tabi tutulması ile satış bedelinin garameteye girecek olan alacakların toplamına bölünmek sureti ile bulunan rakamın her alacaklının alacak tutarı ile çarpılarak elde edilecek şekilde hesaplanmasıdır. (Nizam İpekçi, **İcra ve İflas Kanunu Tatbikatı Şerhi**, Ege Hukuk Yayınları, Ankara, 2006, s. 554) *Garamaten ödeme*; iflas masası tasfiye edilirken kalan para herhangi sıralardaki alacaklılara yetmezse, bu parayı alacaklılara alacak ve hak oranı dâhilinde paylaşır. (Şener, age, s. 235) Maddeyi bir örnek üzerinden anlatacak olursak; nakledilen şahsın malların tasfiyesi sonucu elde edilen gelir toplamı 1.000 Lira olsun; nakledilen bu kişinin imtiyazlı borçları toplamı 500 Lira, imtiyazsız borçları toplamı ise 2.000 Lira (A şahsına 1.500 Lira, B şahsına 500 Lira olmak üzere) olmak üzere toplam 2.500 Lira borcu olsun. Bu durumda öncelikle imtiyazlı borç olan 500 Lira ödenecek, sonra geriye kalan 500 Lira A ve B şahısları arasında alacakları oranında yani 375 Lirasını A şahsı, 125 Lirasını da de şahsı alacak şekilde paylaşılacaktır. Örneği biraz değiştirelim; aynı şahsın imtiyazlı borçları toplamının 1.500 Lira (1000 Lira A imtiyazlı alacaklısına, 500 Lira B imtiyazlı alacaklısına olmak üzere), imtiyazsız borçları toplamı da yine 2.000 Lira olsun (A şahsına 1.500 Lira, B şahsına 500 Lira olmak üzere). Bu durumda nakledilen kişinin mallarının tasfiyesinden sonra elde edilen 1.000 Lira imtiyazlı borçların tamamına yetmediği için imtiyazlı borçlar kendi arasında garameten ödenecek ancak imtiyazsız borçlar için herhangi bir ödeme yapılamayacaktır.

²⁴⁵ Resmi dairelerden icra memurlukları anlaşılabilir.

olan ihtiyati veya icrai hacizlerin²⁴⁶ yok hükmünde sayılacağı,²⁴⁷ haczi koyanların bu kanun hükümlerine tabi olacağı, bahsi geçen kişiler aleyhine mahkemelerde halen davası görülmekte olanların komisyonlara müracaat etmekte veya genel hükümler gereğince davayı takip etmekte serbest olduğu, komisyonlara müracaat etmeyenler hakkında, dördüncü maddenin son fıkrası hükümlerinin geçerli olacağı (sürenin geçmesinden sonra açılacak davalar hakkında genel hükümlerin geçerli olacağı ve haklı çıkanların bu kanun gereğince tasfiye edilmiş olan mallara müracaat edemeyeceği) bu kişilerin lehine görülmekte olan davaların, komisyon başkanı veya vekili tarafından yine genel hükümlere göre takip edileceği ve sonuçlandırılacağı belirtilmiştir.

Yapılan düzenleme ile nakledilen kimselerden alacağı olan alacaklıların alacağının güvencesi konumunda olan ve emval-i metruke üzerine konulan ihtiyati ve kesin haciz işlemleri hukuken geçersiz sayılmış, bunun neticesi olarak da nakledilen kimselerden alacağı olan kimselerin muhatabı tasfiye komisyonları aracılığıyla devlet olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi Ermenilerin nakledilmesi sonrasında geride kalan tüm mal varlıklarının tasarrufu yetkisi komisyonlara aittir. Bu bağlamda vakıf taşınmazlar Vakıflar Hazinesi adına, diğer taşınmazlar ise Maliye Hazinesi adına kaydedilecek, alacaklar tahsil edilecek, borçlar ödenecek bunlarla ilgili davalar takip edilecektir. Komisyonların tasarrufuna geçen mallar üzerinde haciz işlemi olup olmamasının bir önemi yoktur. Yani ister malların üzerinde haciz işlemi bulunsun ister bulunmasın durum değişmeyecektir. Dolayısı ile geride

²⁴⁶ *Haciz*; kesinleşmiş bir icra takibinin konusu olan belli bir para alacağının ödenmesini sağlamak için bu yolda talepte bulunan alacaklı lehine söz konusu alacağı karşılayacak miktar ve değerdeki borçluya ait mal ve haklara icra memuru tarafından hukuken el konulmasıdır. (Kuru, age, s. 143) *İhtiyati haciz*; alacaklının bir para alacağının zamanında ödenmesini güvence altına almak için borçlunun mallarına önceden geçici olarak el konulmasıdır. Alacaklı, borçlunun borcunu zamanında ödeyemeyeceği kanısında ise borçlunun mallarını haczettirttikten sonra alacak davası açabilmekte veya icra takibinde bulunabilmektedir. Ancak alacaklı ihtiyati haciz kesinleşmeden önce ihtiyaten haczedilen malların satışını ve alacağının ödenmesini isteyememekte; alacağın ödenmesini isteyebilmek için önce ihtiyati haczi kesinleştirmesi gerekmektedir. Bunun için ya dava açmalı ya da icra takibinde bulunmalıdır. Alacaklı davasında veya icra takibinde haklı çıkarsa daha önce ihtiyaten haczettirmiş olduğu malları sattırarak alacağına kavuşmaktadır. Bu doğrultuda ihtiyati haciz, icra alacak davası veya icra takibinden önce güvence amacıyla başvurulmuş bir haciz türüdür. *İcrai haciz (kesin haciz) ise*; normal icra takibini izleyerek yasal vadenin bitmesi sonrasında borçlunun malları üzerine alacaklının talebiyle konulan hacizdir. Yapılan işlemler sonrasında alacaklı alacaklarını tahsil etme imkânına kavuşmaktadır. (Nizam İpekçi, **İhtiyati Haciz ve Hacze İştirak**, İpekçi Yayıncılık, 2006, ss. 2-5)

²⁴⁷ İdare hukukunun en tartışmalı kavramlarından biri olan yokluğun tanımını yapmak oldukça zordur. Bununla birlikte “*maddi yokluk*” ve “*yok hükmünde sayılma*” diye iki tür yokluk olduğu kabul edilmektedir. *Yok hükmünde sayma*; idare hukukunda madden mevcut, ama bazı ağır ve açık sakatlıklarla malul olan işlemlerin yok hükmünde olduklarının kabul edilmesidir. Bu işlemler “*yok*” değil “*yok hükmünde*”dir. Bir diğer ifade ile bu tür işlemler aslında madden vardır; ama “*yokmuş gibi*” kabul edilmektedir. Yok hükmünde sayılan işlemlerden birisi de kanunla öngörülmuş yok hükmünde sayma halidir. Eskiden yok hükmünde sayılma terimini karşılamak için “*keenlemeyekün*” terimi kullanılırdı ve bu terim “*sanki yokmuş*”, “*hiç yokmuş*”, “*hiç olmamış gibi*” anlamına gelirdi. (Kemal Gözler, **İdare Hukuku Dersleri**, Ekin Yayınları, Bursa, 2006, ss. 358-362)

kalan mallar üzerindeki ihtiyati veya icrai hacizlerin yok hükmünde sayılması komisyonların idare edeceği varlıkları genişletmeyecektir.²⁴⁸ Öte yandan hükümet, emval-i metrukeden alacağı olanların alacağının sürüncemede kalmasını istememiş; komisyonlar eliyle hızlıca hak sahiplerinin tespitini yapıp, bunların tasfiyesi yoluna giderek alacaklıların alacağını bir an önce tahsil etmesini istemiştir. Böylece geride kalan malların tasfiyesi hızlanacak, nakledilen kimselerin sürecin uzamasından kaynaklı mağduriyetleri önlenecektir.

Nakledilen kimselerde alacağı olduğu iddiasıyla dava açan ve davası bu kanunun yürürlüğe girdiği 27 Eylül 1915 tarihi itibari ile henüz sonuçlanmamış olanlar, kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bu iddiasını genel hükümler çerçevesinde mahkemelerde takip etmeye devam edebileceği gibi mahkemeler yoluyla alacağını takipten vazgeçip doğrudan tasfiye komisyonlarına da başvurabilecektir. Ancak her iki durumda da alacaklının alacağını tahsil etmek için tasfiye komisyonlarına müracaat etmesi gerekmektedir. Bununla birlikte alacak iddiasında bulunan kimse iddiasını mahkemeler yoluyla takip edip alacağını tespit ettirir ve bu durumu kesinleştirirse tasfiye komisyonlarının bu alacağın varlığını sorgulama yetkisi olmayacaktır. Lakin alacak iddiasında bulunan kimsenin davadan vazgeçerek doğrudan tasfiye komisyonlarına başvurması halinde komisyonların bu alacak iddiasını sorgulama ve bu iddiayı bir hükme bağlama yetkisi bulunmaktadır. Öte yandan nakledilen kimselerden alacağı olan kimseler ve alacağı olduğu iddiası ile dava açıp davası devam eden kimseler, komisyonlara müracaat ederek alacakları ve mahkemelerde devam eden iddiaları konusunda komisyonları bilgilendirmelidirler. Böylece komisyonların nakledilen kimselere veya bunlardan alacağı olduğunu iddia eden ancak gerçekte alacaklı olmayan kimselere yapılabileceği yersiz ödemelerin önüne geçilmiş olacaktır. Komisyonlara başvurmak için Kanununun 4. maddesinde öngörülen 2 ve 4 aylık süreler bu durum için de geçerlidir. Komisyonlara müracaat edilmemesi halinde genel hükümler işleyecektir. Bundan anlaşılması gereken de komisyonların herhangi bir icrai işlemle kısıtlanmaksızın nakledilen kimselere mallarının bedelini ödeyeceğidir. Şu hususta belirtilmelidir ki; 7. madde ile nakledilen kimselerin lehine ancak bu kimselerden alacağı olanların aleyhine bir düzenleme yapılmıştır. Çünkü nakledilen kimselerden kesinleşmiş bir alacağı olanlar, alacağı olduğunu iddia edenler, ihtiyati veya kesin haciz alacak davası açanlar bu süreler içerisinde komisyonlara başvurmazsa veya bu durumu komisyonlara bildirmezse alacaklarını tahsil edemeyeceklerdir. Ayrıca haciz kararlarının yok hükmünde sayılması ile ihtiyati veya kesin

²⁴⁸ Krş. Grş. Akçam-Kurt, age, s. 45

haciz şerhi koyduranların, alacak davası açmış veya davası sonuçlanarak alacağı kesinleşmiş olanların alacaklarını tahsil kabiliyeti ortadan kalkacak dolayısıyla nakledilen kimselerin borçları azalacak ve tasfiyeden geriye kalacak tutar artacaktır. Böylece nakledilen kimselere tasfiyeden sonra kalacak tutarda bir artış söz konusu olabilecektir.

Tasfiye Kanunu'nun 8. maddesinde; komisyonların kuruluş şekli ile bu kanunun diğer hükümlerinin uygulanış biçimi ve yürütülmesinin bir nizamname ile tespit edileceği, 9. maddesinde; bu kanuna göre Vakıflar veya Maliye Hazinesi adlarına kayıtları yapılan icareteynli müsakkafat ve müstagallat vakfiyeler ile diğer taşınmazların, Muhacirin Nizamnamesine göre göçmenlere bedelsiz olarak dağıtılabileceği,²⁴⁹ 10. maddesinde; kanunun yürütülmesinden Evkaf, Dâhiliye, Adliye ve Maliye Nazırlarının yetkili olduğu, son olarak 11. maddesinde; kanunun yayımlandığı tarihte yürürlüğe gireceği belirtilmiştir. Kanunun 9. maddesinden Vakıflar Hazinesi adına kayıt edilen taşınmazların da ihtiyaç halinde göçmenlere bedelsiz dağıtılabileceği anlaşılmaktadır.

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu dikkatle incelendiğinde, hükümetin emval-i metruke hakkındaki düşüncesinin idare etmekten tasfiye etmeye kaydığı anlaşılmaktadır. Nakle tabi tutulan kimselerin geride bıraktıkları malların tasfiye edilmesi düşüncesi kanunun hem lafzına hem de ruhuna hâkimdir. Hükümet, Ermenilerin mallarını tamamen tasfiye ederek naklettiği kimselerin ana yurtları ile aidiyetlerini ve bağlarını kesmek istemiştir. Böylece önceki düşünceden yani nakledilen Ermenilerin eski yerlerine döneceği dolayısı ile bozulmayacak taşınırın muhafaza edilmesi düşüncesinden vazgeçilmiştir. Tasfiye Kanunu sonrasında malların tasfiye edilmesi ile nakledilen kimseler olağanüstü şartların sona ermesi ile birlikte geri dönseler veya döndürülseler bile ana yurtlarında kendilerine ait bir şey kalmadığı için bu yerlerde tutunamayacaklardır. Böylece bu kimselerin geri döndüklerinde eski yerlerinde yoğunlaşmaları ve potansiyel bir tehlike arz etmeleri önlenmek istenmiştir. Bununla birlikte dönemin savaş koşulları göz önüne alındığında tasfiye işlemlerinin tamamlanamadığını; emval-i metruke kapsamındaki malların ancak bir bölümünün tasfiye edilebildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Öte yandan kanunda nakle tabi tutulan kimseler lehine düzenlemeler yapılarak bu kimselerin mağduriyetinin önlenmesi de amaçlanmıştır. Ayrıca idari düzenleme ve talimat ile yürütülen işlemler yasal dayanağa kavuşturulmuş, önceki düzenlemelerin eksiklikleri nispeten giderilmiştir. Bununla birlikte

²⁴⁹ Madde metninde şehir, kasaba, köy ayrımı yoktur. Dolayısı ile taşınmazın bulunduğu yer anlamında herhangi bir kısıtlama olmaksızın tüm taşınmazlar göçmenlere dağıtılabilecektir. Ayrıca ilerleyen günlerde Dâhiliye Nezareti, taşınmazların ne suretle göçmenlere dağıtılacağını düzenleyen bir tezkire hazırlamıştır. (BOA. BEO. 4498/337300. 29 Kânun-ı Evvel 1333/29 Aralık 1917)

gerek 10 Haziran 1915 tarihli Talimatnamede gerek 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nda gerekse de daha sonra yürürlüğe konulacak 08 Kasım 1915 tarihli Talimatnamede nakle tabi tutulan kimselerin uhdesinde bulunan ancak mülkiyeti ortak veya bir başkasına ait olan malların durumu hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

Hükümet, hem sevke edilen Ermenilerin hem de bunlardan alacağı olan kimselerin haklarını korumak için 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nu yürürlüğe koymasına rağmen bu Kanunun Almanya ve Avusturya Macaristan'ın taleplerini tam anlamıyla karşılamadığı anlaşılmaktadır. Çünkü bu ülkelerin büyükelçileri kanun yürürlüğe girdikten sonra da hükümete nota vermeye devam etmiştir.²⁵⁰ Bu doğrultuda Alman Büyükelçiliği, 5 Ekim ve 16 Kasım 1915 tarihlerinde iki nota, Avusturya Macaristan Büyükelçiliği ise 23 Ekim 1915 tarihinde bir nota daha vermiştir. Almanya Büyükelçiliği notasında; kanunun ciddi kayıp tehlikesi ile karşı karşıya kalan Alman alacaklarını korumaktan uzak olduğunu ve başvuru için tanınan iki ve dört aylık sürelerin yetersiz olduğunu belirtmiştir. Avusturya Macaristan Büyükelçiliği'nin 23 Ekim'de verdiği notada ise, yine Alman Büyükelçiliği notasına paralel ifadeler kullanılarak alınan tedbirlerin Avusturya Macaristan işletmelerinin zararlarını karşılamaya yetmediği, kanunun 7. maddesi ile geride kalan bütün mallar üzerine mahkemeler ve resmi daireler tarafından konan haciz işlemlerinin yok hükmünde sayılmasının evrensel hukukun bilinen temel prensipleriyle taban tabana zıt olduğu,²⁵¹ satış işlemlerinin savaş süresi boyunca ertelenerek malların şimdilik geçici önlemlerle idare edilmesi gerektiği belirtilmiş ve barışı müteakip malların topluca tasfiye edilmesi önerilmiştir. Hükümet bu notalara 22 Aralık 1915 tarihinde oldukça sert bir nota ile karşılık vermiştir. Notada; hükümetin Ermeni nüfusu hakkında aldığı önlemlerin ülkenin içişleri alanına girdiği, söz konusu önlemlerin ülkemizde yerleşen yabancıların menfaatlerine kaçınılmaz olarak zarar verecek olsa bile bunun diplomatik girişim konusu olamayacağı, ulusal savunma kaygılarına rağmen sevke tabi tutulan kişilerin yer değiştirmesinden doğabilecek zararları en aza indirmek için hükümetin büyük özen gösterdiği, zararlardan dolayı bir sorumluluk varsa bunun Ermeni ayaklanma hareketlerini provoke eden ve cesaretlendiren ortak dış düşmanlara ait olduğu ve yabancı kişilerin de aynı Osmanlı vatandaşı kimseler gibi verilen süre içerisinde hak iddiaları için başvuruda bulunmak

²⁵⁰ Kaiser, agm, s. 141; Duman, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Müttefikleri Arasında Bir Diplomatik Kriz", s. 127-128

²⁵¹ Eroğlu, agt, s. 43

zorunda oldukları belirtilmiştir.²⁵² Hükümetin bu sert notası üzerine Almanya başka bir nota teşebbüsünde bulunmazken Avusturya Macaristan, 11 Şubat 1916, Aralık 1916 ve Mart 1917 tarihlerinde daha yumuşak ifadelerle yeni notalar vererek eleştirilerine devam etmiştir.²⁵³

Avusturya Macaristan şirketleri Büyükelçilik yoluyla şikâyetlerine 1916 Nisan'ında da devam etmiştir. Bu şikâyetler üzerine Avusturya Macaristan Büyükelçiliği 24 Nisan 1916 tarihinde yazdığı yazıda; Ermeni tacirlerin Austro-Oryantal Şirketi ile diğer Avusturya Macaristan ticarethanelerine olan borçlarının ödenmesine kadar ellerinde bulunan ve el konulmuş bonolarının²⁵⁴ belirttiği tutarın kendilerine ödenmesinin durdurulmasını talep etmiştir.²⁵⁵ Hükümet ise 18 Mayıs 1916 tarihinde verdiği cevapta; Austro-Oryantal adlı şirket ile diğer Avusturya Macaristan ticarethanelerinin Ermenilerdeki alacakları için Tasfiye Kanunu gereğince tasfiye komisyonlarına asaleten veya vekâleten başvurarak alacaklarını kayıt ve kabul ettirmelerinin, nakledilmeyen Ermenilerden olan alacakları için ise doğrudan doğruya mahkemelere müracaat etmelerinin gerektiği belirtilerek her ne kadar birçok yerde Tasfiye Kanunu'nda öngörülen başvuru süresi bitmişse de alacaklıların genel hükümlere göre her zaman mahkemelere başvurabilecekleri belirtilmiştir.²⁵⁶

26 Eylül 1915 tarihli Kanuna yurt dışından gelen bu tepkilerin yanında Meclis-i Ayan üyesi Ahmed Rıza Bey de sert tepki göstermiştir. Ahmed Rıza Bey'in tepkisi kanunun yürürlük tarihini düzenleyen 11. maddesine olmuş ve bu maddenin değiştirilmesi için 4 Ekim 1915 tarihinde bir kanun teklifi vermiştir.²⁵⁷ Kanun teklifi 11 Ekim 1915 tarihinde Meclis-i

²⁵² Duman, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Müttefikleri Arasında Bir Diplomatik Kriz", s. 156-157

²⁵³ Duman, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Müttefikleri Arasında Bir Diplomatik Kriz", ss. 127-129

²⁵⁴ *Bono*; Üstünde yazılı olan paranın belirlenen süre sonunda adı yazılı kişiye ya da onun göstereceği kimseye ödeneceğini bildiren senettir. (**Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü**, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2011, s. 187)

²⁵⁵ **BOA. HR. SYS. 2882/5-5.** 27 Nisan 1332

²⁵⁶ **BOA. HR. SYS. 2882/5-8.** 5 Mayıs 1332

²⁵⁷ Ahmed Rıza Bey, Tasfiye Kanunu'nun yürürlük tarihini düzenleyen 11. maddesinin düzeltilmesi için 4 Ekim 1915 (21 Eylül 1331) tarihli kanun teklifi vermiş ve söz konusu Kanunun savaş bitip barış yapıldıktan bir ay sonra yürürlüğe konulmasını önermiştir. Bu teklifine gerekçe olarak da savaş zamanında kimsenin kimseden mal alma hal ve gücü olmadığını, satılacak emlak ve arazinin sahipleri yerlerinde olmadıkları için bu mallara değer fiyatını verecek zenginlerin para temininden aciz olduğunu ve bundan malın asıl sahibinin büyük zarar göreceği gibi malların bulunduğu yerler halkının bu satışlardan istifade edemeyeceğini ve Meclis-i Mebusan'ın açılmasından iki gün önce kabul edilen bu Kanunun meclisten geçmesi ve ondan sonra uygulamaya konulması gerektiğini belirtmiştir. Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi (MAZC), 1. İçtima, 28. İni'kad, Devre: 3, C. 1, s. 441. 28 Eylül 1331/11 Ekim 1915. Ali Rıza Bey'in bu kanun teklifinde ifade ettiği hususlar Avusturya Macaristan Devleti'nin verdiği nota ile oldukça benzeşmektedir.

Ayan'da görüşülmüş ve teklifin Layiha Encümeni'ne²⁵⁸ gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Layiha Encümeni değişiklik talep edilen Kanun-ı Muvakkat'ın Meclis-i Mebusan'a gönderildiğini belirterek söz konusu Kanunun Meclis-i Ayan'a gelip müzakere edildiği zaman bu değişiklik teklifinin görüşülmesi gerektiği yönünde görüş belirtmiştir. Bu görüş, Meclis-i Ayan'ın 13 Aralık 1915 tarihli oturumunda okunmuş ve bunun üzerine kanunda herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.²⁵⁹

1.5. Tasfiye Komisyonlarının Kurulması ile İlgili 8 Kasım 1915 Tarihli Nizamname

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu Ermenilerin geride bıraktıkları mal varlıkları ile ilgili yapılacak işlemlerin genel çerçevesini çizmiştir. Kanunda yer alan genel esasların uygulamasını göstermek için daha detaylı bir düzenlemeye ihtiyaç vardı. Zaten kanunun 8. maddesi gereğince komisyonların kuruluşu ilgili hususların ve bu kanunun diğer hükümlerinin uygulanış biçimi ve yürütülmesinin bir nizamname ile tespit edilmesi gerekiyordu. Bu bağlamda kanunda belirtilen esasları açıklamak üzere 8 Kasım 1915 tarihinde iki bölümde toplam 25 maddeden oluşan “13 Eylül 1331 Tarihli Kanun-ı Muvakkatin Suver-i İcraiyesini Mübeyyin Nizamname” hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur.²⁶⁰

İki ana bölümden oluşan Nizamnamenin birinci bölümü (1-4. maddeler) taşınmazlara dairdir. Bu bölümde; nakil olunan kişilere ait taşınmazların bulunduğu her ilçede,²⁶¹ işbu nizamnamenin resmen tebliğ edildiğinin ertesi günü, o mahallin en büyük mülkiye memuru tarafından yine o mahallin en büyük mal memurunun başkanlığında vergi, tapu ve nüfus idarelerinden ve mevcut ise Vakıflar Dairesi'nden alınacak birer memurdan oluşan bir *heyet* kurulacağı, bu heyetin öncelikle, nakledilen kişilerin nakil tarihlerinden on beş gün önceki süre içinde veya nakil emrinin tebliğinden sonra yapmış oldukları bütün ferağ işlemlerinin tapu sicilindeki zabıt defterlerinden, üç gün içinde bir cetvelini çıkararak altını mühürlenip

²⁵⁸ *Layiha*; Osmanlı bürokrasisinde rapor veya taslak türü belgeye denilmektedir. Osmanlı bürokrasisi layihayı rapor ve taslak olmak üzere iki ayrı belge türü için kullanmıştır. (S. Mübahat Kütükoğlu, “Layiha”, **DİA**, İstanbul, C. 27, s. 116-117) *Layiha Encümeni ise*; kanun tekliflerinin görüşüldüğü komisyondur.

²⁵⁹ MAZC, 2. İçtima, 10. İni'kad, Devre: 3, C. 1, ss. 133-136. 30 Teşrin-i Sani 1331/13 Aralık 1915

²⁶⁰ **Takvim-i Vekayi**, 28 Teşrin-i Evvel 1331/10 Kasım 1915, No: 2343; **Düstur**, II. Tertip, VII. Cilt, Dersaadet, 1336, ss. 775-788; Kardeş, Tehcir ve Emlali Metruke Mevzuatı, ss. 41-71. Nizamnamenin 3, 5, 6 ve 8. maddeleri 20 Ekim 1917 tarihli Nizamname ile değiştirilmiştir. Nizamnamenin 5 ve 8. maddeleri 31 Ekim 1922 tarih ve 1954 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla bir kez daha değiştirilmiştir; 7'nci maddesi aynı Kararla yürürlükten kaldırılmıştır. Ayrıca Nizamnameye madde eklenmiştir. Nizamname, 29 Nisan 1923'e kadar yürürlükte kalmıştır.

²⁶¹ Metinde geçen ilçe kelimesini, bugünkü anlamda ilçe merkezi olarak değil, Talimatnamenin yürürlüğe konduğu zamanda kadının hükmettiği yargı çevresi olarak düşünmek gerekmektedir.

tasfiye komisyonuna vereceği, nakil tarihinin, ilk nakil emrinin verildiği gün olduğu ki bunun mahallinin en büyük mülkiye memuru tarafından yazılı olarak onayla belirleneceği ve gerçekleştirileceği (madde 1), heyetin, birinci maddede belirtilen işlemleri tamamladıktan sonra vergi ve tapu sicil kayıtlarına müracaatla mahalle veya köy itibarıyla nakil olunan gerçek kişiler ve 1 Mart 1913²⁶² tarihli Kanuna göre tasarruf hakkını haiz olan dernekler, azınlıklara ait topluluklar ve hayır kurumları gibi tüzel kişilere ait icareteynli müsakkafat ve müstagallat-ı vakfiye ile diğer taşınmazların ayrı ayrı acele olarak ikişer nüsha defterini düzenleyeceği, her defterin, taşınmazların sokak veya mevkiini, kapı numaraları veya yazılı numarasını ve yazılı kıymetini,²⁶³ hisseli ise miktarını, mevcut durumunu ve sahiplerinin isimlerini içereceği, halkının tamamının nakli sebebiyle bugün için boş kalmış olan köylere ait defterlerin düzenlenmesinde, vergi esas defterindeki²⁶⁴ sıra ve tertip ve emlâkin gerçek kullanıcıyı belirleyen özet ve tahsilât müfredat defterlerindeki kayıt ve şerhlerin dikkate alınacağı gibi köy kâtiplerinin ve tahsildarların ve gerektiğinde o köylere civar diğer köyler halkından yaşlı ve sözlerine güvenilir kimselerin bilgilerine dahi müracaat edileceği (madde 2) belirtilmiştir. Buna göre heyetler vergi ve tapu sicil kayıtlarından yararlanarak nakledilen kimselere ait taşınmazların defterini düzenleyeceklerdir. İki nüsha olarak düzenlenecek olan bu defterler mahalle ve köy itibarıyla düzenlenecektir. Hükümetin taşınmazları detaylı olarak kayıt altına alma çabası burada da göze çarpmaktadır. Öyle ki taşınmazlar kapı numarasına varıncaya kadar kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Defterler düzenlenirken

²⁶² Rumi 16 Şubat 1328 tarihli “*Eşhas-ı Hükmiyenin Emval-i Gayrimenkuleye Tasarruflarına Dair Kanun-ı Muvakkat*” tüzelkişilerin taşınmaz edinimini sağlayan ilk kanundur. Kanununun 1. ve 3. maddeleri ile bu haktan sadece Osmanlı tabiiyetinde olan şirketler, cemaatler ve hayır kurumları yararlanmaktaydı. (Bertan, age, s. 96) Dolayısı ile yabancı ülke vatandaşı olan Ermenilerin oluşturduğu tüzel kişiliklerin taşınmaz edinme hakkı yoktur. Öte yandan sayıları fazla olmamakla birlikte zaman zaman çıkarılan münferit irade ve fermanlarla yabancı tüzel kişilere taşınmaz edinme hakkı tanınmıştır. (Gül Akyılmaz, “Osmanlı Hukukundaki Düzenlemeler Çerçevesinde Yabancı Ülke Vatandaşlığına Geçen Ermenilerin Gayrimenkullerinin Hukuki Statüsü”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara, 2014, S. 63, s. 3138)

²⁶³ Yazılı kıymetten; taşınmazın vergiye esas defterdeki belirtilen değer ve tapu kayıtlarında yazılı alım satım değerleri anlaşılmaktadır.

²⁶⁴ Vergi esas defterindeki kayıt ve bilgilerin dikkate alınacağı belirtiliyor ki bu ifadeden Talimatname yürürlüğe konulmadan önce vergi geliri elde etme amacıyla taşınmazlara ilişkin bir defterin tutulduğu, taşınmazlara ait bilgilerin kayıt altında olduğu ve bugünkü anlamda emlak vergisine benzer bir verginin alındığı anlaşılmaktadır. Zaten Osmanlı Devleti, arazinin tasarruf şeklini ve gelirini açıklayan kayıt ve defterleri tutmuştur. Arazi tahrirlerinde vergiye tabi kişilerin isimleri, verginin türü ve miktarı ile köyün arazisinin kimin dirliği veya mülkü, kimin mukataatı veya vakfı olduğu mufassal defterlere kayıt edilmiştir. (Osmanlı’dan Günümüze Tapu Arşiv, s. 26) Şahıslara ait taşınmazlar da emlak yoklama defterlerine kaydedilmiştir. Bu kayıtlar özel kurullar tarafından eldeki mevcut belgelere ve mahallinde yapılan inceleme sonuçlarına göre düzenlenmiştir. (İmamoğlu, age, s. 292-293)

mevcut belge ve kayıtlardan yararlanılacağı gibi bölgeyi bilen köy kâtipleri, tahsildarlar, yaşlı ve sözlerine güvenilir kimselerin²⁶⁵ bilgilerine de müracaat edilecektir.

Nizamnamenin 3. maddesinde; önceki madde hükümlerine göre düzenlenen defterlerin altı heyet tarafından imza olunduktan sonra birer nüshasının incelenmesi amacıyla idare meclislerine ve ikinci nüshalarının ilgililerin müracaatına hazır bulundurulmak üzere tapu sicili müdürlüklerine verileceği, idare meclisi inceledikten sonra onayladığı defterlerdeki binalar ve araziye, bugün için boş durumdaki bedel karşılıklarının takdirinde, yürürlükteki usul dairesinde kıymet takdir edeceği ve defterlerin altına mazbatasını yazarak aidiyetine göre maliye veya vakıflara vereceği ve bunların birer onaylı örneklerinin tasfiye komisyonuna tebliğ edileceği, 4. madde de; 26 Eylül 1915 tarihli Kanuna göre Maliye ve Vakıflar Hazinesi adına doğrudan doğruya veya hükmen²⁶⁶ yapılacak kayıtlardan harç ve resim alınmayacağı²⁶⁷ belirtilmiştir. 3. maddeden anlaşılacağı üzere heyetler tarafından kayıt altına alınan taşınmazlara kıymet takdirini idare meclisleri yapacaktır.²⁶⁸ İdare meclisleri tarafından binalar ve araziye bu yerlerin boş durumları dikkate alınarak yürürlükteki usul dairesinde kıymet takdir edilecektir. Yani taşınmazların vergiye esas değeri hesaplanırken dikkate alınan kriterler ve tapu kayıtlarında yazılı alım satım değerleri dikkate alınarak bir kıymet takdiri yapılacaktır. Bir diğer ifade ile de taşınmazların rayiç değerleri²⁶⁹ dikkate alınarak kıymet takdiri yapılacaktır. Nizamnamede taşınmazlara kimin ve nasıl bedel takdir edeceği belirtilmiş iken taşınırlara nasıl ve kimin tarafından fiyat

²⁶⁵ Bugün dahi kadastro çalışmaları yapılırken eldeki belge ve kayıtların yanında bölge halkından bölgeyi bilen bilirkişilerin bilgilerine başvurulmaktadır.

²⁶⁶ *Doğrudan doğruya kayıt*; heyetlerin vergi ve tapu sicil kayıtlarına göre nakledilen kimselere ait olduğunu belirlediği taşınmazların idari yoldan tapu sicilinde doğrudan Hazine veya Vakıflar Hazinesi adına yazılmasıdır. *Hükmen kayıt ise*; mahkeme kararına dayanan kayıt demektir. Yani mülkiyet ihtilafi neticesinde mülkiyetin mahkeme kararıyla belirlenmesi ve mahkemenin hükmüne binaen yapılan kayıtlardır.

²⁶⁷ Yapılacak kayıtlardan resim ve harç alınmaması da nakledilen kimseler lehine yapılan bir düzenlemedir. Çünkü bu kayıtlardan resim veya harç alınması halinde nakledilen kimselerin eline geçecek tutar alınan harç ve resim kadar azalmış olacaktır.

²⁶⁸ 1913 yılında yürürlüğe konan İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkata göre kurulan vilayet idare meclisleri, diğer görevlerinin yanında hükümete ait her nevi artırma ve sözleşmenin şartlarının tayinine, öşür ve rüsum gelirlerini artırma ve ihalesine, hükümete ait menkul ve gayrimenkul malların nezaret ve muhafazasına karar vermekle görevlidir. Defterdar vilayet idare meclisinin doğal üyesidir. Vali veya yardımcısının başkanlığında toplanan vilayet idare meclisinde defterdarın yanında naib, mektupçu, maarif müdürü, nafia başmühendisi, ziraat müdürü, müftü ve seçilmiş üyeler bulunmaktadır. (Öner, age, s. 362-363)

²⁶⁹ *Rayiç değer*; istekli alıcı ile istekli satıcı arasında, tarafların herhangi bir ilişkiden etkilenmeyecekleri koşullar altında, hiçbir zorlama olmadan basiretli ve konuya ilişkin yeterli bilgi sahibi kişiler olarak, dürüst bir pazarlama sonucu karşı karşıya gerçekleştirecekleri el değiştirme işlemine konu olan taşınmazın değerlendirme tarihinde biçilen parasal değeridir. Rayiç değer kavramı ile aynı anlamda olmak üzere, piyasa değeri, pazar değeri, sürüm değeri gibi kavramlar da kullanılmaktadır. (Erol Köktürk-Erdal Köktürk, **Taşınmaz Değerlemesi**, İstanbul, 2011, ss. 124-126)

takdir edileceği ise belirtilmemiştir.²⁷⁰ Heyetler tarafından düzenlenen defterleri ilgilileri tapu sicil müdürlüklerinde inceleyebilecektir. İlgililerden taşınmaz üzerinde alacağı olanlar, rehin, ipotek şerhi, devir temlik yasağı, istimlak şerhi, geri alım şerhi, irtifak hakkı şerhi, geçit hakkı şerhi olanlar anlaşılmalıdır. Bu kimseler heyetler tarafından hazırlanan ve tapu sicil müdürlüklerine bırakılan defterleri inceleyebileceklerdir.

Nizamnamenin birinci bölümünü genel bir değerlendirmeye tabi tutacak olursak öncelikle nakledilen kimselerin taşınmazlarının bulunduğu her ilçede bir heyet kurulacak, bu heyet ilk önce nakledilen kimselerin nakil tarihlerinden on beş gün önceki süre içinde veya nakil emrinin tebliğinden sonra yapmış oldukları bütün ferağ işlemlerinin tapu sicilindeki zabıt defterlerinden çıkararak tasfiye komisyonlarına verecektir. Heyetler bu işlemi tamamladıktan sonra da nakledilen kimselere ait taşınmazları detaylı şekilde defterlere kaydedeceklerdir. Bu taşınmazlara idare meclisleri tarafından yürürlükteki mevzuat çerçevesinde kıymet takdiri yapılacaktır.

Nizamnamenin ikinci bölümü ise (5-25. maddeler) komisyonların kuruluşu, görev ve yetkilerine dairdir. Bu bölümde; Dâhiliye ve Adliye Nezaretlerinin birlikte tayin ve ilân edecekleri yerlerde, 26 Eylül 1915 tarihli Kanunda belirlenen görevleri yapmak üzere komisyonların kurulacağı²⁷¹, her komisyonun, Dâhiliye Nezareti'nin atayacağı bir başkan ile Adliye ve Maliye Nezaretleri tarafından seçilecek birer üyeden oluşacağı, işleri önemli ve fazla olan yerlerde, gerektiğinde komisyona Maliye ve Dâhiliye Nezaretlerinden birer üyenin ilâveten atanabileceği (madde 5),²⁷² tasfiye meselelerine kesinlikle müdahale etmemek üzere, lüzumu kadar memur ve kâtip istihdamına, komisyon başkanlarının yetkili

²⁷⁰ Bununla birlikte taşınırlara idare meclislerince fiyat takdir edilmesinin gecikmelere sebep olacağı düşünülerek idare meclisi, belediye ve ticaret odası azalarından oluşan tekâlîf-i harbiye komisyonlarınca fiyat takdir edilmesinde bir sakınca görülmemiştir. (BOA. DH. HMŞ. 12/75. 21 Kânun-ı Sani 1331/3 Şubat 1916)

²⁷¹ Emval-i metruke mevzuatına göre komisyonlar heyetin üstündedir. Komisyonların heyetleri görevlendirdiği durumlarda (10 Haziran 1915 tarihli Talimatnamenin 2. maddesi) heyetler komisyona bağlı olarak çalışmaktadır. Komisyon ve heyet üyelerin atanmasına bakıldığında da bu durum anlaşılabilir. Şöyle ki komisyon üyelerini Dâhiliye, Maliye ve Adliye Nezaretleri atayacakken yani bu üyeler merkezden atanacakken heyet üyelerini o mahallin en büyük mülkiye memuru atayacaktır. Yani komisyon üyeleri merkezin kararı ile merkez atamalı iken heyet üyeleri taşranın kararı ile taşra atamalıdır.

²⁷² Nizamnamenin bu maddesi, önce 20 Ekim 1917 (20 Teşrin-i Evvel 1333) tarihli Nizamname ile daha sonra ise 31 Ekim 1922 tarih ve 1954 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla değiştirilmiştir. 1917 yılında yapılan değişiklik ile komisyon başkanlarının Maliye Nezareti tarafından tayin olunacağı ve komisyonların Maliye Nezareti'ne bağlandığı belirtilmiştir. 31 Ekim 1922 tarihli Kararname ile ise 26 Eylül 1915 tarihli Kanunun uygulanması lazım gelen mahallerde işbu Kanun'da belirtilen görevleri yapmak üzere mahallin en büyük mülkiye memuru tarafından tayin olunacak mal memurunun başkanlığı altında idare meclisi, belediye meclisi ve varsa ticaret odası üyelerinden birer kişiden oluşan bir komisyon kurulacağı ve bu komisyonlarda mahalli savcının murakıp sıfatıyla bulunacağı ve komisyonlarca alınacak kararlara, gerektiğinde idare meclisi nezdinde itiraza yetkili olacağı belirtilmiştir.

olduğu (madde 6), işlemlerin azlığı nedeniyle komisyon kurulmasına lüzum görülmeyen mahallerde, nakledilen kişilerle ilgili tasfiye işlemlerinin hazırlattırılması ve bu konudaki mazbataların düzenlettirilmesinin, o mahalle en yakın yerde kurulan komisyona ait olduğu,²⁷³ komisyonun bu işlemleri, borçların araştırması hususları hariç olmak üzere, başkan tarafından vekil tayin edilecek bir veya birden fazla kişiye verebileceği, tasfiye mazbatalarının, 26 Eylül 1915 tarihli Kanunun 5. maddesi gereğince borçlunun naklinden önceki kanuni ikametgâhının bulunduğu hukuk mahkemesince tescil edileceği (madde 7),²⁷⁴ komisyon başkanlarına bir buçuk ve üyelere birer lira günlük ücret verileceği, önceki madde gereğince komisyon başkanına vekâleten görev yapacak kimselere yarım lirayı ve memurlar ve kâtiplere kırk kuruşu geçmemek üzere verilecek günlük ücretlerin, komisyonlar tarafından takdir ve tayin olunacağı²⁷⁵ (madde 8), komisyonun düzgün ve devamlı olarak kanun ve nizamnameyi uygulaması görevini temin etmek, tek tek görülebilecek işleri uzmanlıklarına göre üyelere dağıtmak ve gereken hususları tutanak veya makbuz belgeleri gibi evrak ile belgelendirmek görevinin başkana ait olduğu (madde 9), bu nizamnamenin yürürlüğe konulmasından önce, hükümetçe kurulmuş heyetler tarafından düzenlenen ve yapılan bütün evrak ve işlemlerin tasfiye komisyonlarına devir edileceği ve verileceği, devredilen evrak arasında nakil edilen kişilerden alacakları olan veya emval-i metrukede hak iddiasını içeren dilekçeler mevcut ise eksikleri tamamlanarak ve diğer işlemleri yapıldıktan sonra kabul edileceği ve gereken işlemlerin yapılacağı (madde 11), nakil olunan kişilerde alacakları olduğunu iddia edenlerin, komisyon başkanlığına bir dilekçe vermeye ve senet ve diğer belgelerini; vekâletle müracaat hâlinde vekâletnameyi veya bunların onaylı örneklerini dilekçeye bağlamaya ve seçilmiş ikametgâhlarıyla iddiada bulduklarının sıfatını ve nakilden önceki ikametgâhlarını ve borcun yönünü beyan ve açıklamaya mecbur olduğu, komisyonun alacak iddiasında bulunan dilekçecilere, komisyon mührüyle mühürlü olarak borç veren ve borçlunun isimlerini ve borcun toplam miktarını ve dilekçeye bağlı evrakın

²⁷³ 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı'nda komisyon gönderilmeyen yerlerde emval-i metruke ile ilgili işlemlerin valiler tarafından uygulanacağı belirtilmiş iken, 10 Haziran 1915 tarihli Talimatnamenin 34. maddesinde de komisyon atanmayan veya gönderilmeyen illerde Talimatname ahkâmının uygulanmasının yerel idare merkezlerine (mahalli hükümet-i merkeziyesine) ait olduğu belirtilmiştir. Nizamname ile tasfiye komisyonu kurulmayan yerlerde emval-i metruke ile ilgili işlemleri o mahalle en yakın yerde kurulan emval-i metruke komisyonlarının yapacağı belirtilerek valilerin ve yerel idare merkezlerinin yetkisine son verilmiştir. Böylece bir yerde emval-i metruke sayısı az olsa bile bunlara ait işlemlerin yine bu konuda uzmanlaşmış komisyonlar tarafından yapılması amaçlanmıştır.

²⁷⁴ Nizamnamenin bu maddesi, 31 Ekim 1922 tarih ve 1954 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla yürürlükten kaldırılmıştır.

²⁷⁵ Komisyon üyelerine belli bir yevmiye verilmesi bu kimselerin görevlerinde suiistimalde bulunmalarını engellemek amacıyla yöneliktir.

çeşit, adet ve tarihlerini ve hangi gün müracaat edildiğini gösterir bir makbuz belgesi vereceği, taşınır ve taşınmaz emval-i metrukede hak iddia eden her kişinin, komisyona müracaatla istihkak davasında bulunduğunu beyan ettikten sonra, bunu ispatlayıcı olarak alacağı belge ile mahkemeye müracaat edeceği, 26 Eylül 1915 tarihli Kanunun dördüncü maddesinde belirlenen sürelerden yararlanmak amacıyla,²⁷⁶ iddiada bulunulan şey ve kendileri aleyhinde iddiada bulunulanlar ve dava hakkında gerekli açıklamayı içeren telgraflarla dahi borçlunun naklinden önceki ikametgâhının bulunduğu yerdeki komisyona müracaat edilebileceği, Tasfiye Kanunu'nun sağlamış olduğu haklardan yararlanmak için, hakkında müracaat vaki olan borçluya ait tasfiye işlemlerinin komisyonca tamamlanmasıyla mazbatasının düzenlenmesinden önce, evrak ve gerekli belgelerin verilerek alacakların kayıt ve kabul ettirilmesi gerektiği (madde 12) belirtilmiştir. Hükümet, nakil olunan kimselerde alacağı olanların verdiği dilekçeler üzerine işlem yapmak için bu dilekçelerin kanuna uygun olarak düzenlenmesi ve zamanında verilmesi şartını aramıştır. Bu bağlamda Dâhiliye Nezareti, verilen dilekçelerin yasal prosedüre uymaması nedeniyle işlem yapılamamasından doğacak sorumluluğunun dilekçe sahibine ait olduğunu belirterek, yasal prosedüre uygun olmayan dilekçelerin nezarete yollanmayıp yerinde hıfzedilmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁷⁷ Bununla birlikte başvuru süresi içinde başvuruda bulunan ancak bazı eksiklikleri bulunan kimselerin eksikliklerini tamamlamasına müsaade edilmiştir.²⁷⁸

Nizamnamenin 10., 13. ve 15. maddelerinde tasfiye komisyonlarının görevleri detaylı olarak belirlenmiştir. 10. maddeye göre; nakil olunan kişilerin paralarının, terk edilmiş taşınırlarının, mevduatının ve alacaklarının toplanması, geri alınması, tahsili ve gerektiğinde dava açılması ve emval-i metrukeden çekişmeli olmayanların artırma ihalesiyle satışı ve komisyonun görevlerine dâhil olan diğer hususların takip ve ödenmesi hakkında gereken kararlar komisyonlarca alınacak ve bu kararlar bizzat başkan veyahut üyeler arasından tezkereyle veya dışarıdan başkanın vekil tayin edeceği kimse tarafından yürütülecektir. 13. maddede komisyonların kurulduktan sonra yapacakları görevler şu şekilde sıralanmıştır:

1- Nizamnamenin 1. maddesi gereğince verilecek cetvelde yer alan ferağ verme işlemleri hakkında soruşturma yaparak ve gerektiğinde ispatlayıcı belgelerini isteyerek ve

²⁷⁶ Bu süre Osmanlı Ülkesinde ikamet edenler için 27 Eylül 1915 tarihinden itibaren iki ay, yabancı ülkelerde bulunanlar için ise dört aydır.

²⁷⁷ BOA. Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Odası Belgeleri (DH. EUM. VRK), 16/13. Kânun-ı Evvel 1331/Aralık-Ocak 1915-1916

²⁷⁸ BOA. Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH. İ. UM.) E. 99/83. 19 Kânun-ı Sani 1331/1 Şubat 1916

inceleyerek bunlardan muvazaa veya gabn-i fahiş olduğu anlaşılamların fesih ve iptali için mahkemeye müracaat etmek,²⁷⁹

2- Nakledilen kişilere ait olup hükümetçe koruma altına alınmış olan paralar ve eşya ile adı geçen kişilere ait diğer bütün mallara el koymak,

3- Bankalara, diğer kurumlara ve fertlere müracaatla nakledilen kişiler tarafından bırakılmış olan paralar ve malların hesaplarını talep ve bunlardan rehinli olanların dışında olanları geri almak ve rehinliler hakkında genel hükümlere göre girişimlerde bulunmak,²⁸⁰

4- Mahkemelere ve ait olduğu dairelere müracaatla, nakledilen kişilerin mallarına önceden konulmuş olan hacizlerin, 26 Eylül 1915 tarihli Kanunun 7. maddesinin 1. fıkrası hükmüne göre sicilden silinmesini talep etmek,

5- Mümkün olan araçlarla ve uygun yollarla yazışmalar ve soruşturmalar yapmak ve ele geçmiş evrak, senetler ve ticari defterleri inceleyerek soruşturma ve inceleme sonucunda, nakledilen kişilerin diğer kimselerde alacakları olduğu anlaşılaml hakları ve paraları ödettirmek, tahsil etmek ve gerektiğinde dava açmak ve nakledilen kişiler lehine görülmekte olduğu haber alınan davaları, 26 Eylül 1915 tarihli Kanunun 7. maddesinin son fıkrasına göre takip etmek ve sonuçlandırmak.

Nizamnamenin 15. maddesinde de komisyonların, nakledilen kişilerde alacakları olduğunu iddia edenlerin inceleme taleplerinde, borçluların ele geçmiş ticari defterleri bulunduğu hâlde, onlarla karşılaştırma için icra, mahkemeler ve resmi dairelerde yazı ve mühür veya imzalarını içeren evrak ve iddialarını doğrulayan belgeler mevcut ise bunları celp, adı geçen kişiler ile işlemlerde bulunan sözlerine güvenilir kimselerin bilgilerine müracaat, tanıklıkla ispatı mümkün olan hallerde, tanıklık edeceklerin ifadelerini dinledikten sonra, mahkeme huzurunda tanıklık yapmaları için isimlerini mazbataya yazmak ve kolaylık bonoları gibi muvazaalı ticari senetlerin çoğunlukla tedavül ettiği mahallerde, bu kabil senetler hakkında derin soruşturma yapmakla yükümlü olduğu belirtilmiştir.

Nizamnamenin 16. maddesinde; kiliselerde bulunan eşya, resimler ve kutsal kitapların deftere yazılarak muhafaza edileceği,²⁸¹ okullarla manastırların ve bütün okul

²⁷⁹ 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun 2. maddesi ile ferağ verme işlemlerinde muvazaa veya gabn-i fahişin varlığı halinde bu sözleşmelerin fesih ve iptali yetkisi mahkemelere verilmiştir.

²⁸⁰ Nizamnamenin 14. maddesine göre daireler, kurumlar, bankalar ve fertler, komisyon başkanları tarafından istenen hesapları ve gerektiğinde bunları ispatlayıcı evrakı, senetleri ve mektupları derhal vermeye mecburdur.

²⁸¹ Böylece kiliselerde bulunan bu tür eşyaların 10 Haziran 1915 tarihli Talimatnamenin 6. maddesinde belirtildiği şekilde kilisenin bulunduğu köy halkının nakledildikleri yerlere hükümet tarafından gönderilmesi uygulamasından vazgeçilmiştir. Zaten savaş koşullarında bu eşyaların yeni yerleşim yerlerine gönderilmeleri ve taşınmaları oldukça zordur.

malzemelerinin kullanım hakkının eğitim idarelerine devrolunacağı belirtilmiştir. Böylece okullar ve manastırlar ile buralarda bulunan bütün okul malzemelerinin kullanım hakkı eğitim idarelerine devrolmuştur.²⁸² Nizamnamede ayrıca; sahipleri bilinmeyen malların bedellerinin, eşyanın bulunduğu köy veya mahalle adına kaydedileceği ve daha sonra hükümet tarafından adı geçen köy veya mahalle halkının iskân edildiği yerlere gönderileceği (madde 17), komisyonların, taşınırın artırmayla satışında uygun zaman ve mekânı dikkate almak²⁸³ suretiyle bu malların mümkün olduğu kadar gerçek kıymetleriyle satılmalarına gayret edeceği (madde 18), komisyonların biri esas defter diğeri emval-i metruke cari hesap defteri olmak üzere toplam iki adet defter tutacağı,²⁸⁴ ancak komisyonların lüzum ve ihtiyaç görebilecekleri yardımcı defterler kullanabileceği, hesapların düzgün ve tarifnamede belirtilen kurallar dairesinde tutulmasını temin için komisyon başkanının, kayıt defterlerini devamlı olarak teftiş ve kontrolünde bulunduracağı ve hesabın düzensizliğinden doğacak bütün noksanlıkların ve kötü kullanımların sorumluluğunun başkana ait olacağı²⁸⁵ (madde 19), komisyonların ilgili kanun ile bu nizamname hükümleri dairesinde yapacakları yazılı bildirimlerin ve tebligatın, ilgili memurlar tarafından yerine getirilmesinin zorunlu olduğu (madde 20), ilgili kanun ile bu nizamnamede belirlenen görevlerin yerine getirilmesi ve yürütülmesi için başkan tarafından gösterilecek lüzum üzerine, hükümetçe komisyonun maiyetinde yeterli miktarda polis ve jandarma görevlendirileceği (madde 21), komisyonların işlemlerinin merkezi hükümetin teftiş ve gözetimi altında olduğu (madde 22), ilgili kanun ile bu nizamnamede belirlenen görevlerin kasten veya ihmal ve gecikme sonucu olarak yapılmamasından doğan zararlardan başkan ve üyelerin mali olarak dahi sorumlu olduğu (madde 23), nizamnamenin yayımlandığı tarihte yürürlüğe gireceği (madde 24), nizamname hükümlerini uygulamaya Dâhiliye, Adliye ve Maliye Nazırlarının yetkili olduğu (madde 25) belirtilmiştir.

²⁸² Bkz. Akçam-Kurt, Kanunların Ruhu, s. 43; Kaiser agm, s. 142

²⁸³ *Uygun zaman ve mekân*; uygun mekândan halkın ve bu malları satın almak isteyenlerin kolayca ulaşabileceği, işlek ve merkezi yerler anlaşılabilir.

²⁸⁴ Nizamnamede komisyonların tutmak zorunda olduğu iki defterden bahsedildikten sonra bu defterlerin nasıl tutulacağı ve hangi hesapların kullanılacağı çok detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

²⁸⁵ 10 Haziran 1915 tarihli Talimatnamenin 3. maddesinde de iki adet defter tutulacağı ve aslının mülki amire, suretinin ise emval-i metruke komisyonuna verileceği belirtilmişti. Talimatnameden bu defterlerin idare komisyonu tarafından uygun görülecek memur veya özel heyet tarafından düzenleneceği anlaşılmaktadır. Öte yandan bu nizamnamede de yine iki adet defter tutulacağı belirtilmiş ancak defter isimleri esas ve cari hesap defteri olarak açıklanmıştır.

1.6. Ermenilere Sevk Olundukları Yerlerde Bedelsiz Arazi Verilmesi ile İlgili 05 Ekim 1916 Tarihli Kanun-ı Muvakkat

30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı'nda, göç ettirilenlere geçmişteki ekonomik durumları nispetinde emlak ve arazi verileceği, muhtaç durumda olanlara ikamet edecekleri yeni evlerinin yapımı için yardım yapılacağı belirtilmişti. Ayrıca yine aynı tarihli talimatnamede, kendileri için ayrılan yere gelen Ermenilerin kesin şekilde yerleşmesine kadar beslenmesi ile ihtiyacı olanların evlerinin yapımının muhacirin tahsisatından karşılanmak üzere hükümete ait olduğu ve yerleştirilen her aileye geçmişteki ekonomik durumları ve şimdiki ihtiyaçları göz önüne alınarak uygun miktarda arazi verileceği belirtilmişti. Böylece hükümet hem naklettiği Ermenilerden ihtiyaç sahibi olanların evlerini yapacağını hem de bu kimselere uygun miktarda arazi vereceğini açıklamıştır. Ancak 30 Mayıs 1915 tarihli Talimatnamede yer verilen bu açıklamalara, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nda yer verilmemiştir. Bu eksiklik 5 Ekim 1916 tarihinde toplam 3 maddeden oluşan "*Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Düyûn ve Matlûbat-ı Metrûkesine Mütedair 17 Zilkade 1333 Tarihli Kanun-ı Muvakkatin İkinci Maddesinin Birinci Fıkrasına Müzeyyel İbare Hakkında Kanun-ı Muvakkat*"²⁸⁶ ile giderilmiştir.²⁸⁷

5 Ekim 1916 tarihli Kanunla 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun 2. maddesinin 1. fıkrasına "başka mahallere nakledilen kişilerin yerleştirildikleri mahallerde, geceleme ve ikametleriyle geçimlerini temin edebilecek derecede emlak ile hazineye intikal eden arazi ve hazine arazisinden bedelsiz mesken ve arazi verilmek suretiyle yardım yapılabilir" ibaresi eklenmiştir. Yayımlandığı tarihte yürürlüğe gireceği belirtilen bu Kanun maddesinin yürütülmesinden Dâhiliye, Adliye, Maliye ve Evkaf-ı Hümayun Nazırları yetkili kılınmıştır.

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'na eklenen bu ilave ibare ile bir yandan kanunun bir eksikliği giderilirken, diğer yandan da Osmanlı'nın sevke tabi tuttuğu kimseleri yok saymadığı gösterilerek onların yaşam koşullarını iyileştirecek adımlar atılmıştır. Zaten 3 Temmuz 1915 tarihinde 4. Ordu Komutanlığı'na çekilen telgrafta; nakledilen Ermenilerin iskân işlemlerinde kullanılmak üzere 20.000 Liralık nakdi havalenin işlemlerinin bitmek üzere olduğu belirtilmiştir.²⁸⁸ Hükümet, nakledilen Ermenilerin ihtiyaçları için daha sonra

²⁸⁶ Kanun Genel Meclisin toplantısında kanunlaştırılması teklif olunmak üzere, geçici olarak yürürlüğe konulmuştur.

²⁸⁷ BOA. Dosya Usul-ı İdareler Tasnifi (DUİT.) 93/16; Takvim-i Vekayi, 1 Teşrin-i Evvel 1332/14 Ekim 1916, No: 2672; Düstur, II. Tertip, VIII. Cilt, s. 1322; Kardeş, Tehcir ve Emvali Metruke Mevzuatı, ss. 35-38

²⁸⁸ BOA. DH. ŞFR. 54/270. 20 Haziran 1331/3 Temmuz 1915

da para göndermeye devam etmiştir.²⁸⁹ Aslında açıklanan telgraf içeriklerinden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Hükümeti, zorunlu göçe tabi tuttuğu kimselerin yeni iskân bölgelerinde yerleşimlerini sağlamak ve ihtiyaçlarını gidermek için yasal düzenleme olmaksızın idari düzenlemeler çerçevesinde gerekli harcamaları yapmıştır. Nitekim nakledilen kimseler yeni iskân bölgelerinde uygun işlere yerleştirilerek istihdam edilmişler,²⁹⁰ yapılan yardımlarla işlerini kurmuşlar ve bölgeye uyum sağlamaya başlamışlardır.²⁹¹ İskân bölgelerindeki Ermeni muhacirlerin ev ve arazi ihtiyaçları karşılanmış,²⁹² geçimlerini sağlayabilecekleri alet edevat verilmiştir.²⁹³

1.7. 08 Kasım 1915 tarihli Nizamnamede Değişiklik Yapan 20 Ekim 1917 tarihli Nizamname

Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak çalışan komisyonlar, 10 Mayıs 1916 tarihinden itibaren Maliye Nezareti'ne bağlanmıştır.²⁹⁴ Maliye Nezareti, tasfiye komisyonların kendisine bağlanmasından sonra, 08 Kasım 1915 tarihli Nizamnamenin bazı maddelerinin değiştirilmesi için bir çalışma yapmıştır. Bu çalışma doğrultusunda 20 Ekim 1917 tarihli Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Düyun Ve Matlubat-ı Metrukesine Mütedair Kanun-ı Muvakkatın Suver-i İcraiyyesi Hakkındaki 30 Zilhicce 1333 tarihli Nizamnamenin 3, 5, 6 ve 8. Maddelerini Muaddel Mevadd-ı Nizamiye kabul edilmiştir.²⁹⁵

20 Ekim 1917 tarihli Nizamname ile birinci olarak; 8 Kasım 1915 tarihli Nizamnamenin 3. maddenin son fıkrası; idare meclislerince emlak ve arazi-i metrukenin gerçek kıymetlerinin tahriri müsakkafat kanunu hükümleri uygulanan yerlerde tahrir kayıtlarına göre tayin ve kanunu mezkûr hükümleri uygulanmayan yerlerde vergi kıymetleri de göz önüne alınarak hali hazırına göre takdir olunacağı ve defter ve mazbataların aidiyeti itibariyle maliyeye veya vakıflara verileceği ve bunların birer onaylı örneğinin tasfiye komisyonuna tebliğ edileceği, şeklinde değiştirilmiştir. Hatırlanacağı üzere 08 Kasım 1915 tarihli Nizamnamede binalar ve araziye o gün için boş durumdaki bedel karşılıklarının takdirinde, yürürlükteki usul dairesinde kıymet takdir edileceği belirtilmiş; ancak

²⁸⁹ **BOA. DH. ŞFR. 55-A/14.** 19 Ağustos 1331/1 Eylül 1915; **BOA. DH. ŞFR. 55-A/118.** 25 Ağustos 1331/7 Eylül 1915

²⁹⁰ Yavuz, agm, s. 298

²⁹¹ Halaçoğlu, Ermeni Tehciri, s. 90

²⁹² Sarınay, agm, s. 226

²⁹³ Halaçoğlu, Yusuf, "Mali Harcamalar", **Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Ankara, 2011, s. 241

²⁹⁴ **BOA. HR. SYS. 2873/3-35.** 30 Nisan 1332/13 Mayıs 1916

²⁹⁵ **Takvim-i Vekayi**, 25 Teşrin-i Evvel 1333, No: 3040; **DÜİT. 93/15; Düstur**, II. Tertip, IX. C. s. 759-760

yürürlükteki usulden ne anlaşılması gerektiği açıklanmamıştı. Bu durum bazı karışıklıklara sebep olmuş olmalı ki yapılan değişiklik ile kıymet takdirinin nasıl yapılması gerektiği detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

İkinci olarak; 8 Kasım 1915 tarihli Nizamnamenin 5. maddesinin son fıkrası; her komisyonun Maliye Nezareti'nin tayin edeceği bir başkan ile Adliye ve Maliye Nezaretleri tarafından seçilecek birer üyeden oluşacağı ve komisyonların merciinin doğrudan doğruya Maliye Nezareti olduğu şeklinde değiştirilmiştir. Böylece daha önce taşraya çekilen telgraflarda Maliye Nezareti'ne bağlandığı açıklanan tasfiye komisyonları idareten de doğrudan doğruya Maliye Nezareti'ne bağlanmıştır.

Üçüncü olarak; 8 Kasım 1915 tarihli Nizamnamenin 6. maddesi; tasfiye meselelerine kesinlikle müdahale etmemek üzere taşraca istihdamına lüzum görülecek memur ve kâtiplerin Maliye Nezareti'nden izin aldıktan sonra komisyonlar tarafından tayin olunacağı şeklinde değiştirilmiştir. 08 Kasım 1915 tarihli Nizamnamede, bu kimselerin istihdamına komisyon başkanları yetkili kılınmıştı. Yapılan değişiklik sonrasında bu kimseleri istihdam etme yetkisi yine komisyon başkanlarındadır ancak bunun için önce Maliye Nezareti'nden izin alınacaktır. Böylece taşranın gereğinden fazla memur istihdam etmesi ve dolayısıyla fazladan ödenmesi muhtemel ücretlere engel olunmak istenmiştir.

Dördüncü olarak; 8 Kasım 1915 tarihli Nizamnamenin 8. maddesi; komisyon başkanlarına bir buçuk ve üyelerine birer lirayı geçmemek üzere Maliye Nezareti'nce takdir olunacak ücret günlük verileceği,²⁹⁶ komisyon başkanına vekâlet edecek kimselere yetmiş beş kuruşu memur ve kâtiplere altmış kuruşu geçmemek üzere verilecek günlük ücretlerin komisyonlar tarafından takdir ve tayin olunacağı,²⁹⁷²⁹⁸ bu maddede beyan olunan günlük ücretlerin Maliye Nezareti'nce belli bir aylık ücrete veya maaşa çevrilmesinin uygun olduğu şeklinde değiştirilmiştir.

²⁹⁶ 08 Kasım 1915 tarihli Nizamnamede komisyon başkana 1.5 Lira ve üyelere 1 Lira yevmiye verileceği düzenlenmişti. Yapılan düzenleme ile komisyon başkanlarına ve üyelerine verilecek yevmiyenin üst sınırı belirlenmiş ancak bu ücretlere zam yapılmamıştır. Ayrıca bu ücretin Maliye Nezareti'nce belirleneceği açıklanmıştır.

²⁹⁷ Bu madde ile komisyon başkanına vekâlet edecek kimselere verilecek günlük ücretin üst sınırı, yarım liradan 75 Kuruşa; memur ve kâtiplere verilecek günlük ücretin üst sınırı da 40 kuruştan 60 Kuruşa çıkarılmıştır. Yani bu kimselerin günlük ücretlerinde yüzde elli zam yapılmıştır.

²⁹⁸ Kâğıt para emisyonunun hızlanmamış olması ve ülkedeki mal stoklarının henüz tükenmemiş olmasından dolayı, 1914-1917 yılları arasında paranın satın alma gücü çok fazla düşmemiştir. Yani bu dönemde yüksek enflasyon yaşanmamıştır. (İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ezgi Kitapevi, Bursa, 1998, s.7) Bundan dolayı da emval-i metruke komisyonunun başkan ve üyelerinin ücretlerinde bir artışa gerek duyulmamıştır.

Maliye Nezareti, Maliye Hazinesi uhdesinde bulunan taşınmazların kiralanması suretini belirlemek için 4 Haziran 1917 tarihli bir nizamname yayımlamıştır. Toplam 18 maddeden oluşan nizamnamede; Maliye Hazinesi'nin uhdesinde bulunan taşınmazların açık artırma ile kiraya verileceği, kira süresinin altı aydan az, üç seneden fazla olamayacağı, fakat hazine menfaati görüldüğünde ve Maliye Nezareti'nden izin alınmak koşuluyla 9 seneye kadar kiralama yapılabileceği, 9 seneden fazla kiralama için Meclis-i Vükela Kararı gerektiği, yıllık tahmini kira bedeli 12.000 Kuruşa kadar olanların kira yetkisinin taşınmazın mahallinde olduğu, bu bedelin üstünde ise hazineden alınacak izin üzerine kira ihalesinin yapılacağı, açık artırma ve ihalenin idare meclislerince yönetileceği ve buna ait işlemlerin emlak-ı emiriye idarelerince yerine getirileceği, kiralanacak taşınmazların uygun vasıtalarla ilan edileceği, açık artırmayı gerçekleştiren bütün memurların doğrudan doğruya veya dolaylı olarak müzayedeye katılamayacakları gibi başka şahısların nam ve hesabına da hareket edemeyecekleri belirtilmiştir.²⁹⁹

İttihat ve Terakki döneminde emval-i metruke hususunda yapılan ve önemli gördüğümüz diğer düzenlemelerden de kısaca bahsetmek yararlı olacaktır. Öncelikle savaş koşullarında emval-i metrukenin idaresi pek kolay olmamıştır. Bir yandan savaşın meydana getirdiği yıkımlar ve tahribat, bir yandan boş kalan binaların doğa koşulları karşısında yıpranışı, bakımsızlığı ve insan unsurunun meydana getirdiği tahribatlar neticesinde; emval-i metrukenin idaresini sağlamak için Maliye Nezareti'nin 1916 senesi bütçesine özel fasıl olarak 2.375.000 Kuruş ilave edilmiştir. Bu ödeneğin kullanılmasında maliye nazırı yetkili kılınmıştır.³⁰⁰ Muhtemelen emval-i metruke hasılatından aktarılan bu ödeneğin emval-i metruke kapsamında olan binaların bakım, onarım ve tadilatı için kullanılacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

²⁹⁹ **Takvim-i Vekayi**, 8 Haziran 1333/8 Haziran 1917, No: 2908; **Düster**, II. Tertip, IX. Cilt, ss. 692-694

³⁰⁰ **Takvim-i Vekayi**, 10 Kânun-ı Evvel 1333/10 Aralık 1917, No: 3086; **Düster**, II. Tertip, X. Cilt, s. 22

İKİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİNDE ERMENİ MALLARI

2.1. Mütareke Dönemi ve Değişen Politikalar

İttihat ve Terakki Hükümeti'nin zorunlu göçe tabi tuttuğu kimseler hakkındaki politikası, 1917 yılı başından itibaren kısmen yumuşamaya başlamıştır.³⁰¹ Talat Paşa'nın 4 Şubat 1917 tarihinde sadrazam olması bu anlamdaki yumuşamayı daha da netleştirmiştir. Avusturya kayıtları içerisinde bulunan ve İstanbul çıkışlı Fransızca bir kayda göre; Talat Paşa'nın sadrazam olması ile birlikte kendisini tebrik ziyaretine gidenler arasında Ermeni Mebuslardan Matyos Nalbantyan Efendi de bulunmaktadır. Talat Paşa görüşmede; ayırım yapmaksızın tüm Osmanlı toplumunun yaşam koşullarını iyileştirmeye çalışacağını, Ermenileri memnun etmek için elinden geleni yapacağını, bu anlamda nakledilen Ermenilerin geri gelmesine ve müsait olan illere yerleşmelerine izin vereceğini, onlara ticaret yapma hakkının yanı sıra mevcut şartlar dâhilinde ülke içi seyahat etme imkânı tanıyacağını, mutlu ve sakin bir hayat sağlamak için hiçbir şey esirgemeyeceğini ifade etmiştir. Paşa ayrıca, Nalbantyan Efendi'den bu görüşlerini Ermeni halkı ile paylaşmasını istemiştir.³⁰² Bu konuşmadan kısa bir süre sonra 24 Mart tarihinde Avusturya Macaristan Büyükelçisi tarafından hazırlanan bir rapor, Ermeni malları konusunda önemli bir dönemeci ifade etmektedir. Buna göre, yeni Maliye Bakanı Cavid Bey Ermeni mallarının tamamını iade etmek istiyordu ve Talat Paşa da onun önerilerine kulak veriyordu.³⁰³

1918 yılı başından itibaren hükümet, sevke tabi tuttuğu kimselerin dönüşü hakkındaki niyetini hem kendi halkıyla hem de uluslararası kamuoyu ile paylaşmaya başlamıştır. Bununla birlikte sevke tabi tutulan kimselerin dönüşüne izin verme, hemen ve herkesi kapsayacak şekilde değil kademeli olmuştur. Bu doğrultuda ilk önce Suriye'den

³⁰¹ Hükümetin zorunlu göçe tabi tuttuğu kimseler hakkındaki politikasının değişmesinde çeşitli faktörler etkili olmuştur. Öncelikle 1915 yılının koşulları, 1918 yılında önemli oranda değişmiştir. Rusya'nın 1917 yılının Ekim ayında gerçekleşen Bolşevik Devrimi sonrası savaştan çekilmesi, hükümetin devamlı endişe ettiği Ermeni-Rus ittifakını ortadan kaldırmıştır. Ayrıca 1918 yılı itibari ile savaş İtilaf Devletleri lehine şekillenmiş bu da hükümeti Ermenilerin geri dönüşü noktasında adım atmaya zorlamıştır. (Adem Günaydın, **The Return And Resettlement Of The Relocated Armenians 1918-1920**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Üniversitesi, Ankara, 2007, ss. 4-9)

³⁰² Atnur, İbrahim Ethem, "Emval-i Metruke Meselesi" (Yayınlanmamış Makale)

³⁰³ Atnur, İbrahim Ethem, "Emval-i Metruke Meselesi" (Yayınlanmamış Makale). Aynı makalede, Avusturya kayıtları içerisinde yer alan bilgilere göre, Tekirdağ'da sayısı az olmakla birlikte dönüş yapan Ermenilerin olduğu, evlerde oturan Müslüman göçmenlerin dışarı çıkartılarak bu evlerin mutasarrıf tarafından Ermenilere iade edildiği de belirtilmektedir.

uzaklaştırılmış kadınlarla 16 yaşına kadar erkek çocukların eski yerlerine dönmelerine müsaade edilmiştir.³⁰⁴ Brest-Litovsk müzakereleri esnasında³⁰⁵ Sovyetlerin Dışişleri Komiseri Leon Trotskiy ile görüşmelerde bulunan Ahmed Nesimi Bey, Türk Hükümeti'nin Ermeniler hakkında çok iyi niyetle bazı tedbirler almak üzere olduğunu belirterek hükümetin bu konudaki niyetini açıklamıştır.³⁰⁶ Bu bağlamda 10 Nisan 1918'de alınan bir karar ile 60 yaşını geçmiş ve yardıma muhtaç Arap, Rum ve Ermenilerin dönmesine müsaade edilmiştir.³⁰⁷

Ermenistan ile ilişkilerin yumuşamasına paralel olarak³⁰⁸ Aharonian başkanlığında bir Ermeni heyeti, temaslarda bulunmak üzere Haziran ayında İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da 4 ay kalan heyet, padişahın yanı sıra İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleriyle de görüşmeler yapmıştır. Dönemin devlet adamları Ermeni heyetine oldukça yakın davranmış; heyetin zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin memleketlerine dönmelerine müsaade edilmesi yönündeki isteklerine Talat Paşa olumlu yaklaşmıştır.³⁰⁹ Ermeni heyeti, Harbiye Nazırı Enver Paşa ile de görüşmüş ve Ermenilerin memleketlerine geri dönmelerine müsaade edilmesini istemiştir. Enver Paşa da nakledilen kimselerin askeri açıdan sakınca bulunmayan yerlere dönebilmeleri için gerekli talimatın verildiğini bildirmiştir.³¹⁰

Zorunlu göçe tabi tutulan 60 yaşını geçmiş ve yardıma muhtaç kimselerin geri dönüşüne müsaade edildikten sonra³¹¹ sıra diğer kimselere gelmiştir. Bu doğrultuda sevke tabi tutulanların geri dönüşü uygulaması, 21 Temmuz 1918'de 4. Ordu Bölgesi'nde sürgün

³⁰⁴ **BOA. DH. ŞFR. 84/187.** 28 Şubat 1334/28 Şubat 1918. Aynı telgrafta; askeri sakıncaları devam ettiği için erkeklerin geri dönmesine müsaade edilmemiştir.

³⁰⁵ Brest-Litovsk Barış Antlaşması, 3 Mart 1918 tarihinde Sovvet-Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan, Osmanlı Devleti'ne Doğu Anadolu'da Rus işgali altında bulunan topraklarını ve elviye-i selase olarak bilinen yerleri geri alma imkânı veren bir barış antlaşmasıdır. (Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları/1194, Ankara, 1990, s. 384)

³⁰⁶ Kurat, age, s. 372. Bununla birlikte Arap göçmenlerin geri dönüşüne müsaade edildiği bu dönemde Ermenilerin geri dönüşleri ve seyahatleri uygun görülmemiştir. (**BOA. DH. ŞFR. 85/171.** 18 Mart 1334/18 Mart 1918)

³⁰⁷ Atnur, age, s. 114-115; Beyoğlu, "Ermeni Propagandasının", s. 40. Fuat Dündar, 10 Nisan 1918 tarihli Meclis-i Vükela Kararında Suriye'den ihraç edilmiş Araplardan 60 yaşını geçmiş ve yardıma muhtaç olanların dönmesine izin verildiğini belirtmektedir. (Dündar, age, s.106) Taner Akçam da söz konusu kararın sadece Arapları kapsadığını, Rum ve Ermenileri kapsamadığını ifade etmektedir. (Akçam-Kurt, **Kanunların Ruhü**, s. 50)

³⁰⁸ Ermenistan, 28 Mayıs 1918 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. (Gürün, age, s. 339)

³⁰⁹ Öke, Mim Kemal, **Ermeni Sorunu 1914-1923**, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 135

³¹⁰ Kümbül, Bengi, **Tercüman-ı Hakikat Gazetesine Göre Osmanlı Ermenileri (1914-1918)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2005, s. 86

³¹¹ Bu bağlamda Şam'da bulunan Ermeni Katogikosu ve Patriği Sahak Efendi ihtiyarlığını ve Şam'ın havasına alışmadığını belirterek eski mahalline dönmek istemiş bunun üzerine Sahak Efendi ve maiyetindeki meclis-i ruhani ve cismani azalarının mahalli ikametlerine dönmelerine müsaade edilmiştir. (**BOA. BEO. 4510/338204**)

edilenler arasında ıslahı nefis edenleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir.³¹² Daha sonra 19 Ağustos 1918 tarihinde birçok vilayet ve mutasarrıflığa çekilen telgrafta; liva/vilayet dâhilinde bulunan Ermenilerden liva/vilayet dâhilinde bir yerden diğer bir yere gitmek isteyenler hakkında zabıtaca tahkikat yapıldıktan sonra gitmelerine izin verilmesi uygun görülmüştür.³¹³ 17 Ekim 1918 tarihinde Adana Vilayetine çekilen telgraf ile de Amanos tren hattındaki hizmetlerinden çıkarılan Ermenilerin köylere dağıtılmaları ve buralarda iskân edilmeleri uygun görülmüştür.³¹⁴

Sevke tabi tutulanların geri dönüşünü yerli ve yabancı basın yakından takip etmiştir. Bu dönemde 5 Ağustos 1918'de İkdâm Gazetesi'nde³¹⁵ ve 21 Ağustos 1918'de Sabah Gazetesi'nde Ermenilerin geri döneceğine dair haberler çıkmıştır.³¹⁶ 5 Ağustos'ta Verçinlor Gazetesi'nde, 6 Ağustosta Hayrenik Gazetesi'nde zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin tekrar eski yerlerine dönüşüne izin verilecek olmasının Ermeniler arasında büyük bir sevinç oluşturduğu belirtilmiştir.³¹⁷ Pojantiyon Gazetesi, 6 Ağustos 1918 tarihli sayısında; "*Bugün bütün Türkiye Ermenilerine sevinçli bir haber vermek saadetine nail oluyoruz*" ifadeleri ile konuya yer vermiştir.³¹⁸ Sadrazam Talat Paşa, Halep Mebusu Gezenyan Efendi'ye hükümet tarafından zorunlu göçe tabi tutulanların geri dönüş masrafları için iki milyon tahsis edildiğini bildirmiştir.³¹⁹ Ermeniler ise hükümete kış gelmeden önce kendi yerlerine ve yuvalarına geri dönüşlerinin tamamlanmasını arzu ettiklerini bildirmiştir.³²⁰ 30 Ağustos tarihli Sabah Gazetesi'nde Şam'da bulunan Ermeni Katagikosu Patrik Sahak Efendi'nin,

³¹² Akçam-Kurt, Kanunların Ruhu, s. 50

³¹³ BOA. DH. ŞFR. 90/176. 19 Ağustos 1334/19 Ağustos 1918

³¹⁴ BOA. DH. ŞFR. 92/153. 17 Teşrin-i Evvel 1334/17 Ekim 1918

³¹⁵ İkdâm, 5 Ağustos 1334/5 Ağustos 1918, No: 7717. "*Hükümet-i Seniyyenin mühim bir teşebbüsü*" Nefy edilen Arap ve Ermeniler. Buldukları mahallerden icabatı harbiyeden ve esbabı saireden dolayı mahalli ahara nakl olunan Araplar ve Ermenilerin memleketlerine iadeleri hususunun Hükümeti seniyyece nazarı teemmüle alındığını istihbar eyledik. Bu babda müstehbaratı mütemmemize göre Dâhiliye Nazırı Canbolat Bey'in bu hususta icrasına başladıkları tedkikat neticesinde Ermeniler memleketlerine iade kılınacaklardır. Araplara gelince bunlardan Divan-ı Harb kararı ile mahkûm olub da avdetlerine mahsur görülenlerden maadası memleketlerine iade kılınacaktır.

³¹⁶ Sabah, 21 Ağustos 1334/21 Ağustos 1918, No: 10331. Gazetede; Ermenilerin geri dönüşü dolayısıyla Hayrenik Gazetesi'ne yollanan mektuplara yer verilmiştir. Mektuplarda; Ermeniler, eski yerlerine döneceklerinden dolayı tarifi imkânsız bir mutluluk yaşadıklarını, Paşa Hazretlerine ve hükümete dualar ettiklerini ve memleketin selameti için Türk-Ermeni ayrımına yapmadan el ele vererek çalışmak gerektiğini ifade etmişlerdir.

³¹⁷ İstihbarat-ı Siyasiye-i Umumiye Mecmuası (İSUM), Sayı 135, ss. 20-22; Atnur, İbrahim Ethem, "Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen Rum ve Ermenilerin Yeniden İskânı Meselesi", Atatürk Yolu, 7, 4/14 (Kasım 1994), s. 122

³¹⁸ İSUM, Sayı 135, s. 23

³¹⁹ Ermenilerin dönüş masraflarına ayrılan ödeneklere örnek olarak; BOA. DH. ŞFR. 95/136. 16 Kânun-ı Sani 1335/16 Ocak 1919; BOA. DH. ŞFR. 96/179. 13 Şubat 1335/13 Şubat 1919

³²⁰ İSUM, Sayı 135, s. 20-21

Ermenilerin memleketlerine iade edilmesi hakkındaki kararından dolayı Devlet-i Osmaniye'ye şükranlarını sunduğu bilgisi yer almıştır.³²¹

I. Dünya Savaşı'nın yenilgi ile sonuçlanması üzerine İttihat ve Terakki Hükümeti 7 Ekim 1918'de istifa etmiş, yerine 14 Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşa Hükümeti kurulmuştur.³²² Yeni kurulan hükümet, İttihat ve Terakki Hükümeti zamanında yumuşama gösteren ve Ermenilerin geri dönüşüne izin veren politikaları daha da yumuşatarak devam ettirmiştir. Ahmet İzzet Paşa, 19 Ekim 1918'de Meclis-i Mebusan'da okuduğu hükümet programında, zorunlu göçe tabi tutulanların eski yurtlarına peyderpey döneceğini ve bu kişilerin taşınır ve taşınmazlarının kendilerine iade edileceğini, şayet malları satılmış ise bu durumda da bedelinin ödeneceğini ilan etmiştir.³²³

Hükümet nakle tabi tuttuğu Ermenilerin geri dönmesine karar verdikten sonra taşrayı bu konuda bilgilendirmiştir. Bu doğrultuda 18 Ekim 1918'de Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Diyarbakır ve Mamüretülaziz Vilayetleriyle Erzincan Mutasarrıflığına çekilen telgrafta; vasıta ve iaşe yetersizliği nedeniyle buralara dönmek isteyenler için önce gerekli haberleşmenin yapılması ve yol güvenliği, iaşe ve barınma ihtiyaçları sağlandıktan sonra dönüşlerinin kararlaştırıldığı bildirilmiştir.³²⁴ Musul Vilayetine çekilen 19 Ekim 1918 tarihli telgrafta; Ermenilerin gitmek için zorlanmamaları, bununla birlikte istekli olanların istedikleri yere gitmelerine müsaade edilmesi, ancak mahallerinde oturabilecekleri bina bulunmayacak olanlara durumun izah edilmesi ile emniyet ve asayişin sağlanamadığı yollarda asayiş sağlanıncaya kadar kafilelerin hareket ettirilmemesi gerektiği

³²¹ **Sabah**, 30 Ağustos 1334/30 Ağustos 1918, No: 10340. “*Ermeni Katogikosunun teşekküratı*” “Jamanak Gazetesinde okunduğuna göre eylevm Şam'da bulunan Ermeni Katagikosu Patrik Sahak Efendi, mahalli ahara nakledilmiş olan Ermenilerin memleketlerine iade edilmesi hakkında hükümetçe verilen karara muttali olur olmaz hükümeti mahalliye vasıtasıyla Devlet-i Osmaniye'ye arzı teşekkürüne musaraat eylemiştir. Şehri mezkûrda Ermeni muhacirlerinden sanat veyahut ticaretle işlerini temin edenler şimdilik memleketlerine avdet etmek niyetinde değildirler. Haleb'de bulunan Ermenilerden işlerine yoluna koyanlar orada kalacaklardır. Diğerleri avdete hazırlanmaktadır. Adana ve havalisinde bulunan Ermeniler ise peyderpey memleketlerine avdet etmekte imişler.” Gazete haberinden anlaşıldığına göre; daha önce mahalli ikametlerine dönmesine müsaade edilen Ermeni Katagikosu Patrik Sahak Efendi henüz geri dönmemiştir ve hala Şam'da bulunmaktadır.

³²² Kocaoğlu, Bünyamin, **İttihat ve Terakki Fırkası'nın Dağılması (1918-1920)**, Temel Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 31-36. 1 Ekim 1919 tarihine kadar toplam 6 Kabine görev yapmıştır. (Sina Akşin, İstanbul **Hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt I (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1983, ss. 5-10.

³²³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), 5. İçtima, 4. İni'kad, Devre: 3, C. 1, s. 29 (19 Teşrin-i Evvel 1334/19 Ekim 1918) Mondros Mütarekesi görüşmelerinde Osmanlı Temsilciler Heyeti'nden Rauf Bey de Harbin gereği olarak başka yerlere iskân edilmiş Ermenilerin peyderpey ve mümkün olduğu kadar kısa sürede evlerine ve yurtlarına döneceklerini ifade etmiştir. (Ali Fuat Türkgeldi, “Mondros (Moudros) Mütarekesi VI”, (Yay. Haz. Kürşat İdil) **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ekim 1999, S. 33, s. 61)

³²⁴ **BOA. DH. ŞFR. 92/187**. 18 Teşrin-i Evvel 1334/18 Ekim 1918

belirtilmiştir.³²⁵ 21 Ekim 1918 tarihinde sevke tabi tutulan bütün ahalinin geri dönmelerine müsaade edildiği taşraya bildirilmiştir.³²⁶ Hükümet, geri dönüşlerde ortaya çıkabilecek sorunları gidermek ve dönenlere gerekli kolaylığı sağlamak için bir takım kurallar belirlemiştir. Meclis-i Vükela tarafından onaylanan ve genişletilen hususlar Dâhiliye Nezareti tarafından 23 Ekim 1918’de taşraya iletilerek Ermeni ve Rumların yerlerine güvenli bir şekilde dönebilmeleri için gerekli tedbirlerin alınması ve yol masraflarının seferberlik tahsisatından karşılanması istenmiştir.³²⁷ Bununla birlikte geri dönüş izni tüm Ermenileri kapsamamış, I. Dünya Savaşı esnasında Rusya’ya ve diğer yabancı memleketlere firar edenlerden suç ve cinayet işlemiş olup memleketin emniyet ve düzenini ihlal etmeleri muhtemel olanlar ile Pasaport Kanunu’nun 3. maddesine göre³²⁸ Osmanlı topraklarına girişleri yasaklanmış bulunanların yurda dönmesine müsaade edilmemiştir.³²⁹

Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, Meclis’e sunduğu 21 Ekim 1918 tarihli bir tezkireyle 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu ile 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu olarak bilinen iki Kanun-ı Muvakkat’ın reddini (kaldırılmasını) teklif etmiştir.³³⁰ Kozan Mebusu Matyos Nalbantyan ve arkadaşlarının 4 Kasım 1918 tarihinde bu kanun-ı muvakkatlar hakkında hükümetin ne düşündüğüne dair soru takriri üzerine yapılan görüşmeler sonrasında, Sevk ve İskân Kanunu oyçokluğu ile reddedilmiştir (kaldırılmıştır).³³¹ Bu arada

³²⁵ BOA. DH. ŞFR. 92/170. 19 Teşrin-i Evvel 1334/19 Ekim 1918

³²⁶ Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, s. 396; Akgündüz-Öztürk-Kara, age, s. 377

³²⁷ BOA. DH. ŞFR. 92/235, 92/236. 23 Teşrin-i Evvel 1334/23 Ekim 1918. Çağlar, Günay, “Tehcir Edilen Ermenilerin Eski Yerlerine İadeleri ve Karşılaşılan Problemler”, **Yeni Türkiye**, Ankara, 2001, S. 37 (Ermeni Sorunu Özel Sayısı I), s. 436

³²⁸ Pasaport Kanunu’nun 3. maddesine göre Osmanlı topraklarına girişleri yasaklanmış olanlar; a) selle ve serseri güruhundan bulunanlar, b) Osmanlı topraklarından müddet-i muayyene ile tard ve ihraç olunup müddet-i muayyeneyi ikmal etmeyenler, c) iltizam-ı umumiye-i devleti ihlal maksadıyla vuku bulan tertibat ve tahrikâta iştiraklerine zan ve şüphe hâsıl olanlar, d) usul-ı mer’iyye ve mukarrerat-ı müttihazeye tevfiken hükümet-i seniyyeden müsaade-yi resmiyye istihsal etmeksizin gelen muhacirler, e) tabiiyyet-i osmaniyesi’nin tebdil veya iskatından dolayı Memalik-i Osmaniye’ye duhulleri memnu olanlardır. (Mehmet Çevik, “Ermenilerin Tehcir Sonrası Geri Dönüşü İle İlgili Osmanlı Devleti’nin Uygulamaları”, **Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri II. Cilt**, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, No: 3, Ankara, 2003, s. 125)

³²⁹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA.) Toprak İskân Genel Müdürlüğü (TİGM.) 272.11.13.47.12.** Söz konusu belgede, Harb Esnasında Hudud-u Hakani Haricine Çıkıp Elyevm Hudud Dâhiline Alınabilecek Osmanlı Ermenilerinin Suret-i Kabulleri Hakkında Talimatnameye yer verilmiştir. **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı 45, Vesika No 1050 (18.5.1335); Yine aynı dergide yer verilen 1054 vesika numaralı belgede, geri dönen Ermeniler için endişeye sebep olacak ve gelenleri rahatsız edecek bir olayın olmadığı, bilakis herkesin işinde gücünde olduğu belirtilmiştir.

³³⁰ BOA. BEO. 4539/340382; MMZC, 5. İctima, 6. İni’kad, Devre 3, C. 1, s. 46-47 (24 Teşrin-i Evvel 1334/24 Ekim 1918)

³³¹ MMZC, 5. İctima, 11. İni’kad, Devre 3, C. 1, ss. 112-116 (4 Teşrin- Sani 1334/4 Kasım 1918) Aynı görüş; Dadrian, Jenosid, s. 49. Bununla birlikte bazı yazarlar bu oturumda hem 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu’nun hem de 26 Eylül 1915 Tasfiye Kanunu’nun reddedildiğini ifade etmektedir. Örneğin Bülent Bakar ve Tayfun Eroğlu bu oturumda 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanununun da reddedildiğini belirtmektedir. (Bakar, age, s. 176; Eroğlu, agt, s. 129) Ancak 4 Kasım 1918 tarihli oturum tutanakları

Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918’te Mondros Mütarekesi’ni imzalayarak İtilaf Devletlerine teslim olmuştur.³³²

Hükümetin geri dönecek Ermeniler hakkında yaptığı çalışmalar, azınlık cemaatleri tarafından da yakından takip edilmiş, bilhassa gayrimüslim milletvekilleri hükümeti bu konuda sıkıştırmışlardır. Bu amaçla Dâhiliye Nazırı Fethi Bey’i ziyaret eden Ermeni milletvekilleri, Fethi Bey’den Ermenilerin memleketlerine döneceği, mal ve mülklerinin de kendilerine iade edileceği teminatını almışlardır.³³³ Sadrazam İzzet Paşa’yı ziyarete giden Ermeni Heyet-i Murahhasası bu sırada Bab-ı Ali’de bulunan Maliye Nazırı Cavid Bey ile de görüşmüştür. Bu görüşme esnasında Cavid Bey, zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin memleketlerine dönmesinin kesin surette kararlaştırıldığını, bu kimselere taşınmazlarından başka satılan eşyalarından elde edilip Maliye Nezareti’nin emrinde bulunan paraların da ödeneceğini söylemiştir.³³⁴ Öte yandan İngiliz Yüksek Komiserliği de geri dönen kimselerin iskân edilmesi ve zararlarının tazmin edilmesi için Ziraat Bankası’nın tasfiye edilerek sermayesinin ve devletten olan alacağının bu iş kullanılmasını önermiştir.³³⁵

2.2. Geri Dönüşlerin Başlamasıyla Karşılaşılan Sorunlar ve Müslüman Göçmenlerin Durumu

Hükümetin nakle tabi tuttuğu kimselerin geri dönüşüne izin vermesi ile birlikte Ermeniler eski yerlerine dönmeye başlamışlardır. Ancak hükümet gerekli ve yeterli tedbirler alınmadan geri dönüşlerin hemen olmasını istememiş, dönüşün gerekli tedbirler alındıkça ve uygun koşullar sağlandıkça peyderpey olmasını arzulamıştır.³³⁶ Zorunlu göçe tabi tutulan

dikkatle incelendiğinde, sadece 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu’nun reddedildiği anlaşılmaktadır.

³³² Atay, Falih Rıfki, **Mustafa Kemal’in Mütareke Defteri**, Pozitif Yayınları, 2012, Ankara, s. 7; Mondros Antlaşması’nın 24. maddesinde, Ermenilerin yaşadığı altı vilayette karışıklık çıkması durumunda İtilaf Kuvvetleri bu illerin herhangi bir bölümünü işgal etme hakkını ellerinde tutarlar hükmü yer almaktadır. (Ali Fuat Türkgeldi, “Mondros (Moudros) Mütarekesi VIII”, (Yay. Haz. İdil Kürşat) **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Aralık 1999, S. 35, s. 32)

³³³ **Vakit**, 17 Teşrin-i Evvel 1918/17 Ekim 1918, No: 553. Ermeni mebusların müracaatı. (Jamanak) Gazetesi’nde okunduğuna göre mebuslardan Artin Gezenyan, Matyos Nalbantyan ve Dikran Barsamyan Efendiler evvelki gün Dâhiliye Nâzırı Fethi Bey’i ziyaretle memuriyeti-i cedîdesini tebrik etmişlerdir. Bu münasebetle mebus efendiler Ermeni muhâcirlerin ve siyasi mücrimlerin ahvali hakkında nazar-ı dikkati celb ettiklerinden Nâzır Bey, muhacirlerin zaten herhâlde memleketlerine iade edileceğini ve mal ve mülklerinin dahi kendilerine teslim ve iade edileceğini beyan eylemiştir.

³³⁴ **Sabah**, 20 Teşrin-i Evvel 1334/21 Ekim 1918, No: 10388

³³⁵ Çetin, İsmigül, “Milli Mücadele Döneminde İngiliz Yüksek Komiserliği’nin Ermenilerin Yeniden İskânı, Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesindeki Rolü”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2014, S. 61, s. 1037-1038

³³⁶ Dönemin Dâhiliye Nazırı Fethi Bey, 24 Ekim 1918 tarihinde Meclis-i Mebusanda yaptığı konuşmada; Hükümetin mültecilerin bir an evvel yerlerine dönmelerini arzuladığını, ancak bundan maksadın geri geleceklerin yerli yerinde iskân edilmeleri ile kemali huzurla işlerine bakabilmelerini temin etmek olduğunu, eğer bu kimselerin yiyecek şeyleri, oturacak yerleri bulunamazsa bunların sevkinin sefaletle

kimseler ise kış bastırmadan, bir an evvel eski yerlerine yerleşmek isteğinde olmuşlardır. Geri dönüşlerde nakliye imkânsızlığı, mesken yokluğu, iaşe darlığı ve Doğu Anadolu'yu terk eden Türk göçmenlerin henüz dönmemiş olmasından dolayı bu bölgeye Ermeni iskânına hemen başlanmamıştır.³³⁷ Dolayısıyla önce batı bölgelerindeki Ermenilerin, daha sonra da doğudakilerin dönmeye karar verilmiştir.³³⁸

Hükümet, geri dönüşlerin başlaması ile birlikte bazı önemli problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu problemlerin başında geri dönen Ermenilerin eski yerlerine iskânı, mallarının iadesi ve nakledilen kimselerden kalan evlere yerleştirilen Müslüman göçmenlerin durumu geliyordu. 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu fiilen uygulanma kabiliyetini kaybetmiş olsa bile Meclis-i Mebusan tarafından reddedilmediği için hala yürürlükte bulunuyordu.

Emval-i metruke konusunda yapılacak işlemlerde belirsizlikler oluşmasıyla taşradaki memurlar sık sık merkeze başvurmak zorunda kalmış, mallar merkezden yollanan talimatlar ile yönetilmeye çalışılmıştır.³³⁹ Bu doğrultuda Dâhiliye Nezareti, sık sık diğer nezaretler ve vilayetlerden evlerin boşaltılmasını, boş olanların da korunmasını talep etmiştir. Örneğin Dâhiliye Nezareti'nden birçok vilayet ve mutasarrıflığa çekilen 20 Ekim 1918 tarihli telgrafta; askerlerin, yerlilerin ve memurların tasarrufunda bulunan binalar ile kiraya verilmiş emlakın tahliye edilerek dönecek kimselere verilmesi gerektiği belirtilmiştir.³⁴⁰

sebeb olacağını belirtmiştir. (MMZC, 5. İçtima, 6. İni'kad, Devre 3, C. 1, s. 49 (24 Teşrin-i Evvel 1334/24 Ekim 1918))

³³⁷ **BOA. DH. ŞFR. 92/187.** 18 Teşrin-i Evvel 1334/18 Ekim 1918. Telgrafta; Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Diyarbakır ve Mamüretülaziz Vilayetleriyle Erzincan Mutasarrıflığı dâhilinde vasıta ve iaşe yetersizliği nedeniyle buralara dönmek isteyenler için önce gerekli haberleşmenin yapılması ve yol güvenliği, iaşe ve barınma ihtiyaçları sağlandıktan sonra dönüşlerinin kararlaştırıldığı belirtilmiştir. Ayrıca Musul ve Suriye'de bulunan Ermeniler de düşmanla işbirliği yaptıklarından dolayı geçici olarak sevk ve iskânlarına müsaade edilmemiştir. (Atnur, age, s. 117)

³³⁸ Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Mutlakiyete Dönüş, s. 32

³³⁹ Örneğin Maraş Mutasarrıflığı, tehcirden geri dönen Ermenilere mallarının peydepey iade edildiğini, bununla birlikte Hazine namına tapuya tescil edilmiş ve büyük kısmı yerli halka satılmış emlak ve arazinin iadesinin de geri dönen kimseler tarafından talep edildiğini, ancak henüz bu doğrultuda bir tebligat olmadığı için meselenin çözüme kavuşturulamadığını, bu konuda bir kanunun acilen tebliğ edilmesi gerektiğini ve kanun tebliğ edilinceye kadar yapılacak işlemin bildirilmesini istemiştir. (**BOA. BEO. 4549/341907**) Trabzon Vilayeti ise yerlerine geri dönmeyen Ermenilerin taşınmazlarının Ermeni yetimleriyle cemaatinin ihtiyaçlarında kullanılmak üzere Ermeni murahhasasına teslim edilmesinin uygun olup olmadığının bildirilmesini talep etmiştir. Merkezden 11 Ağustos'ta gönderilen cevapta ise henüz geri dönmeyen Ermenilere ait taşınmazlar hakkında bir kanun tasarısı hazırlanarak Meclis-i Vükelada görüşülmekte olduğu ve yakın zamanda yayınlanacağı belirtilerek kanun yayımlanıncaya kadar herhangi bir işlem yapılmaması, kanunun yayımlanmasının beklenmesi ve yakında çıkacak olan kanuna göre hareket edilmesi gerektiği bildirilmiştir. (**BOA. Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı (DH. KMS.) 54-2/45.** 11 Ağustos 1335/11 Ağustos 1919) Adana Vilayetinin Dâhiliye Nezareti'ne henüz yurda dönmeyen veya sevk edildikleri yerlerde vefat eden Ermenilerin malları hakkında nasıl bir işlem yapılacağını sorması üzerine; 18 Kasım 1918 tarihinde yazılan cevabi yazıda; durumun Maliye Nezareti'ne yazıldığı ve neticenin bildirileceği belirtilmiştir. (**BOA. DH. ŞFR. 93/198.** 18 Teşrin-i Sani 1334/18 Kasım 1918)

³⁴⁰ **BOA. DH. ŞFR. 92/199.** 20 Teşrin-i Evvel 1334/20 Ekim 1918

Diyarbakır Vilayetine yazılan 28 Ekim 1918 tarihli telgrafta; an itibariyle dolu olan emval-i metrukenin Ermeniler geldikçe peyderpey tahliye edilmesi, boş olan evlerin ise tahripten korunmaları gerektiği belirtilmiştir.³⁴¹ 9 Kasım 1918 tarihinde bazı vilayet ve mutasarrıflığa gönderilen telgrafta; harp sebebiyle diğer yerlere sevk edilen Rum ve Ermenilere ait mabetlerin, mekteplerin, murahhasahane ve rahip ikametgâhları ve bunlara ait emlak ve gelirlerin mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde tahliye edilerek ait olduğu cemaate, murahhasa veya rahiplere teslim edilmesi gerektiği belirtilmiştir.³⁴³ 19 Kasım 1918 tarihinde taşraya çekilen telgraf ile nakle tabi tutulan Ermenilerin dönüşünün, emlak ve mallarının verilmesinin kararlaştırıldığı yeniden hatırlatılmıştır.³⁴⁴ Yine Dâhiliye Nezareti'nden 5 Aralık 1918 tarihinde Hüdavendigâr Vilayetine çekilen telgrafta; geri dönen kimselere taşınmazların boşaltılarak iade edilmesi gerektiği belirtilmiştir.³⁴⁵

Taşraya yapılan bu bilgilendirmeler dışında ayrıca hükümetçe, memleket dâhilinde bir yerden bir yere nakledilen şahıslardan eski yerlerine dönmek isteyenlere gerekli yardımların yapılması, dönmek istemeyenlerin zorlanmaması, dönenlere hanelerinin iade edilmesi, şayet bu evlere muhacir iskân edilmişse derhal tahliyesinin sağlanması, komisyonlarca satılmış olanların bedelinin ödenmesi, haneleri tahrip edilmiş olanlara başka haneler tedarik edilmesi, nakledilmiş kimselerin her kimde alacağı varsa derhal tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır.³⁴⁶ Öte yandan Maliye Nezareti de Sadarettten aldığı talimata uygun olarak zorunlu göçe tabi tutulanların emlak ve akarlarında iskân edilmekte olanlara söz konusu yerleri tahliye etmeleri hususunda gerekli tebligatta bulunmuştur.³⁴⁷ Yine aynı

³⁴¹ **BOA. DH. ŞFR. 92/285.** 28 Teşrin-i Evvel 1334/28 Ekim 1918

³⁴² 1918 Kasımında vilayet ve mutasarrıflıklara çekilen telgrafta; diğer mahallere nakledilen Rum ve Ermenilerden kalan emlakın bazı yerlerde tahrip edilmekte olduğunun haber alındığı belirtilerek, buna kesinlikle müsaade edilmemesi ve böyle bir olay olduğunda bu işi yapanların şiddetle cezalandırılması istenmiştir. (**BOA. DH. ŞFR. 93/31.** Teşrin-i Sani 1334)

³⁴³ **BOA. DH. ŞFR. 93/108.** 9 Teşrin-i Sani 1334/9 Kasım 1918

³⁴⁴ Bakar, Bülent, "Ermeni Tehciri Sonrası Geride Kalan Mallara Bir Bakış", **Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu** (Ed. Bülent Bakar- Necdet Öztürk- Süleyman Eroğlu), IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 238

³⁴⁵ **BOA. DH. ŞFR. 94/59.** 5 Kânun-ı Evvel 1334/5 Aralık 1918

³⁴⁶ **BOA. BEO. 4543/340662.** 20 Teşrin-i Sani 1334/20 Kasım 1918

³⁴⁷ **Âti,** 6 Teşrin-i Sani 1334/6 Kasım 1918, No:300. "*Tehcir Edilenlerin Evleri ve Muhacirler*" Tehcir edilenlerin emlak ve akarlarında iskân edilmekte bulunan zabitan ve aileleriyle memurin ve yerlilerin buldukları bina ve tarlaları, zuhur edecek sahibi aslılerine hemen teslim etmeleri zımında makamı Sadarettten vuku bulan işar üzerine Maliye Nezareti'nden icab edenlere tebligat-ı lazime ifa edildiği ve bu gibi mahallerde iskân edilmekte bulunan muhacirlere ne yolda muamele yapılacağına dair henüz bir karar verilmediği müstahberdir.

amaçla Harbiye Nezareti'nden askeriye'nin elinde bulunan mülklerin bir an önce tahliye edilmesi istenmiş, gereğinin yapılması ordulara iletilmiştir.³⁴⁸

Rum ve Ermenilerin memleketlerine geri dönüşlerinde, emlak ve arazilerinin kendilerine teslim ve iadesinde ortaya çıkan problemlerin giderilmesi ve uygulamanın temini amacıyla Dâhiliye Nezareti bünyesinde bulunan Aşayir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi, bir çalışma başlatmış, bu müdürlüğün iskân şubesi, daha önce hükümet programı içerisinde yer alan ve çeşitli zamanlarda vilayet ve mutasarrıflıklara yollanan talimatları birleştirip genişleterek 18 Aralık 1918 tarihli Talimatnameyi hazırlamıştır. Talimatnamede,³⁴⁹

1- İsteyenlerin dönüş imkânından yararlanacağı, arzusu dışında kimsenin sevk edilmeyeceği,³⁵⁰

2- Sevk edilecek ahalinin yollarda sefalet ve perişanlık çekmemesi ile gittikleri yerlerde mesken ve yiyecek sıkıntısına maruz kalmaması amacıyla sevkten önce gidecekleri bölgelerindeki idareciler ile görüşülerek, iskânları, yiyecek ve nakliye vasıtaları ile yol güvenliği sağlandıktan sonra sevk işlemine başlanacağı,

3- Bu şartlar çerçevesinde gelecek Rum ve Ermenilere ev ve arazilerinin teslim edileceği, ancak bu işlemde aşağıdaki kuralların dikkate alınması gerektiği,

4- Memleketlerine dönmüş Rum ve Ermenilerin evlerinde bulunan muhacir ve mültecilerin işin başlangıcında tahliye edilmesi gerektiği, bunların yerli halk, memurlar ve askerlerin işgali altında bulunan veya sahipleri henüz dönmemiş olan meskenlere nakil edileceği, buna imkân bulunmadığı takdirde birkaç ailenin müsait evlerde toplanacağı, bu surette yine açıkta muhacir ve mülteci kalırsa civardaki muhacirin köylerinde bulunan boş veya metruk evlerde ve genel binalarda iskân olunacağı ve bu da yetmediği takdirde yerli Müslüman hanelere yerleştirme yapılmak suretiyle açıkta kalmamalarına özen gösterileceği,

5- İslam muhacirlerinin açıkta kalmamaları sağlanıncaya kadar, ihtiyaca göre Rum ve Ermenilerin dahi geçici bir zaman için ikişer üçer aile bir arada yerleştirilmesinin zaruri ve uygun olduğu,

³⁴⁸ Atnur, İbrahim Ethem, "Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin Emvalinin İadesine Bir Bakış", **Toplumsal Tarih**, C. 2, S. 9 (Eylül 1994), s. 46

³⁴⁹ **BOA. BEO. 4548/341055**. 18 Kânun-ı Evvel 1334/18 Aralık 1918; Atnur, age, ss. 119-221. Öte yandan Yusuf Halaçoğlu söz konusu talimatnameyi dönüş kararnameyi diye adlandırmakta ve tarihini 31 Aralık 1918 olarak vermektedir. (Halaçoğlu, Ermeni Tehciri, s. 104-105)

³⁵⁰ Memleketlerine dönmek istemeyen bazı gayrimüslimlerin de zorla iadelerine çalışıldığı haberinin Dâhiliye Nezareti'ne ulaşması üzerine Nezaret, vilayet ve mutasarrıflıklara gönderdiği 13 Kasım 1918 tarihli telgraf ile istekli olmayanların kesinlikle sevk olunmaması gerektiğini daha önce de bildirmiştir. (Çağlar, Tehcir Edilen Ermenilerin Eski Yerlerine İadeleri ve Karşılaşılan Problemler, s. 437)

6- Kilise ve mektep gibi binaların ve bunların müstemilatı ve gelir getiren emlakın ait olduğu cemaate derhal teslim edileceği,³⁵¹

7- Yetim çocukların, talep olunduğu zaman kimlikleri hakkında dikkatli bir incelemeden sonra velilerine ve cemaatlerine teslim olunacağı,

8- Din değiştirmiş olanların Kanun-ı Esasiye göre istediklerini yapmakta serbest olduğu,

9- Din değiştiren ve Müslümanlarla evli olan kadınların eski dinlerine dönebileceği, bu takdirde iki taraf arasındaki nikâhın düşeceği, kocasından ayrılmaya razı olmayan ve eski dinine dönmek istemeyenlere ait meselelerin mahkemeler tarafından çözüleceği,

10- Ermeni mallarının iki kısma ayrılabilceği, birinci kısmı tapu kayıtları maliye veya vakıflar adına düzeltilip intikal muamelesi yapılmamış olanlar ki bunlardan sahipleri dönenlerin tahliye ve teslim edilmesi gerektiği, ikinci kısmı ise tapu kayıtları iki hazine adına düzeltilip intikal muamelesi yapılmış olanlar ki bunların iadesinin mal memurları muvafakat ettiği takdirde uygun olduğu,³⁵² bu konuda bir kanun hazırlanmakta olduğu, eğer mallar iade edilmezse geri dönen sahiplerine kira bedellerinin ödeneceği ve bütün malların sahiplerine tesliminde hazır durumu, hasarları ve başkaları tarafından ilave olunan fazlalıkları açıklayan bir zabıtname düzenleneceği,

11- Varlıklı muhacirlere verilen emlakın de sahipleri geri döndükçe peyderpey teslim edileceği,

12- Eski sahiplerine iade edilecek ev ve dükkân gibi emlak içerisinde oturmakta olan göçmenler tarafından tamirat ve ilaveler yapılmışsa veya yine sahiplerine iade edilecek arazi ve zeytinliklerde ekim ve imar yapılmışsa, Mecelle hükümlerinin uygulanması ile beraber mahallin örf ve âdetine uygun olarak iki tarafın da hukukunun gözetilerek bir çözüm bulunacağı,

13- Rum ve Ermenilerin muhtaç bulunanlarının sevk ve iâşe masraflarının Harbiye tahsisatından karşılanacağı,

³⁵¹ Bu madde kapsamında Ermeni ve Rumlara ait kilise ve mekteplerin ait oldukları ruhani reislere teslimi yapılmış, bu kiliselerden iyi durumda olmayanların onarımı ile de ilgilenilmiştir. (Günay Çağlar, "Tehcir Edilen Rum ve Ermenilerin Eski Yerlerine İadeleri", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, **Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi**, Erzurum 1997, S. 24, s. 91) Bazı yerlerde Hristiyan cemaati kendilerine teslim edilmek istenen kilise ve mektepleri teslim almak istememiş, bunun üzerine bütün vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen 24 Aralık 1918 tarihli telgrafta, böyle durumlarda ısrarcı olunmaması emredilmiştir. (Bayır, agm, s. 2891)

³⁵² Mal memurlarının muvafakatının istenmesi bu malların mülkiyetinin 26 Eylül 1915 tarihli Kanunla Maliye ve Vakıflar Hazinesine geçtiğinin açık bir göstergesidir.

14- Şimdiye kadar Rum ve Ermenilerden sevk edilenlerin miktarlarının, milletleri ayrı ayrı yazılmak şartıyla nezarete telgrafla iletileceği bundan sonra her ayın on beşinci ve sonuncu günlerinde on beş gün zarfında nerelere ne kadar Rum ve Ermeni sevk olunduğunun açık biçimde bildirileceği,³⁵³

15- Sevkiyatın yalnızca ülke içerisinde yeri değiştirilenlere yönelik olacağı, hudut dışına çıkanların kabul edilmeyeceği belirtilmiştir.

18 Aralık 1918 tarihli Talimatnamede, geri dönmek isteyenlerin eski yerlerine dönebileceği, dönüşün dönemin koşulları çerçevesinde kademeli olacağı, Ermenilere ait malların geri verileceği ve kullanımda olan binaların boşaltılması gerektiği belirtilmiştir. Emval-i metruke konusunda taşra ile yapılan yazışmalar talimatnameden sonra da devam etmiştir. Bu doğrultuda birçok vilayet ve mutasarrıflığa çekilen 15 Şubat 1919 tarihli telgrafta; emval-i metrukenin iadesi ve verilecek tazminat ile diğer hususlardaki kararnamenin hazırlanmak üzere olduğu belirtilerek, gerek hükümet gerekse de fertler tarafından satın alma veya diğer suretlerle elde edilip halen mevcut bulunan malların el değiştirmesinin önlenmesi istenmiştir.³⁵⁴ Bundan birkaç gün sonra da emval-i metruke depolarından resmi kurumlara geçici olarak nakledilen eşyaların sahipleri dönenlere iade edilmesi, sahipleri henüz dönmeyen eşyaların ise iyi şekilde muhafaza edilmesi gerektiği bildirilmiştir.³⁵⁵

Ermenilerin geri dönüşleri ve eski yerlerine iadeleri esnasında yaşanan problemleri yerinde tespit etmek üzere İskân-ı Aşair ve Muhacirin müdür muavini Sabri Bey'in başkanlığında Dâhiliye müfettişlerinden Refet ve Celal Bey ile Ermeni ve Rum Patrikhanesi temsilcilerinin de içinde bulunduğu karma bir heyet kurulmuştur. Bu heyet eski yerlerine dönenlerinin durumunu ilk olarak Konya'dan incelemeye başlamıştır.³⁵⁶

³⁵³ Devletin geri dönmesine müsaade ettiği kimseleri düzenli kayıt altına alma çabası burada da göze çarpmaktadır. Ancak dönemin koşulları düşünüldüğünde nakle tabi tuttuğu kimseleri kayıt altına alma çabasında da belirttiğimiz gibi bunun fiiliyatta pek kolay olmayacağı ve kâğıt üzerinde kalacağı düşünülmektedir.

³⁵⁴ **BOA. DH. ŞFR. 96/195.** 15 Şubat 1335/15 Şubat 1919

³⁵⁵ **BOA. DH. ŞFR. 96/230.** 19 Şubat 1335/19 Şubat 1919

³⁵⁶ **Yeni Gazete,** 27 Kânun-ı Evvel 1334/27 Aralık 1918, No: 1592-28. Mukeddema tehcir edilen Hristiyanlardan memleketlerine iadeleri mesailini tedkik etmek üzere bu hafta zarfında iki Dâhiliye müfettişi ile Rum ve Ermeni Patrikhaneleri vekillerinden mürekkep bir heyet-i muhtelitanın Anadolu'ya gidecekleri müstahberder. Heyet-i mezkurenin riyaseti İskân-ı Aşair ve Muhacirin müdür muavini Sabri Bey'e tevdi olunmuştur. Komisyon azası mülkiye müfettişlerinden Refet ve Celal Beyler ile Rum ve Ermeni Patrikhaneleri mümessillerinden mürekkebirdir. Heyet-i mezkurenin işe Konya'dan başlaması mukarrerdir.

19 Mart 1919 tarihli bir belgeye göre, son üç buçuk ay zarfında 232.679 kişi (Ermeni ve Rum) eski yerlerine iade edilmiştir.³⁵⁷ 3 Şubat 1920 tarihli bir gazete haberine göre, mütareke zamanından beri hükümet marifetiyle memleketlerine geri dönen Rum ve Ermenilerin toplam sayısı 335.883 kişidir.³⁵⁸ Kendi imkânları ile dönenler de bu sayıya dâhil edildiğinde, memleketine dönenlerin sayısının 400.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.³⁵⁹ Öyle ki sadece Adana iline dönen Ermenilerin sayısı bir sene içinde 120.000'e yükselmiştir.³⁶⁰ 3 Şubat 1920'den sonra Rum ve Ermenilerin geri dönüşlerinde ve iskânlarında bir yavaşlama olmuşsa da 1920 yılı sonuna kadar az da olsa dönüşler devam etmiştir.³⁶¹ Bununla birlikte 1920 yılı sonlarında Ermenilerin iskân faaliyetlerinin son bulduğu anlaşılmaktadır. Çünkü hükümetin kabul edebileceği ve dönmek isteyen Ermeni kalmamıştır.³⁶² Öte yandan Sevr Antlaşması öncesinde Ermeni Patrikhanesi tarafından hazırlanan ve Ermenilerin Türkiye'de yaşadığı yerleri gösteren bir tabloya göre dönenlerle beraber Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni nüfusu, 644.900 olarak verilmiştir.³⁶³

Geri dönüş yapanların ekonomik durumları göz önüne alınarak zorunlu göçten evvelki ve zorunlu göç senelerine ait bütün tekâlif ve rüsumdan, 1919 ve 1920 yıllarına ait emlak, arazi, temettü (kazanç) vergilerinden muafiyetleri sağlanmıştır. Ayrıca temizlik işleri ve belediye vergisinden de muaf tutulmuşlardır. Bununla birlikte bu kimseler 1919-1920 senelerine ait tarik bedellerinden muaf tutulmamışlardır.³⁶⁴

Bir yandan zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin taşınmazları boşaltılarak sahiplerine teslim edilirken, diğer yandan da zor durumda kalan yaklaşık 400.000 Müslüman muhacirin iskânı ile ilgili çalışmalar yapılmıştır.³⁶⁵ Bu doğrultuda bir talimatname hazırlanmıştır. Talimatnameye göre³⁶⁶;

³⁵⁷ BOA. BEO. 341903. 19 Mart 1335/19 Mart 1919

³⁵⁸ İleri, 3 Şubat 1335/3 Şubat 1919, No: 745. Dündar, age, s. 91, Bakar, age, s. 195; Çevik, agm, s. 128

³⁵⁹ Günaydın, agt, s. 42

³⁶⁰ Jaeschke, Gotthard, (Çev. Cemal Köprülü) **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 46

³⁶¹ İleri, 24 Temmuz 1336/24 Temmuz 1920, No: 906. İzmit'in Rum ve Ermeni muhacirlerini hamil olan iki mavna şehrimize gelmiştir. Muhacirler, Yenikapı Kilisesi havalisine yerleştirilmiştir.

³⁶² Atnur, "Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen Rum ve Ermenilerin Yeniden İskânı Meselesi", s. 131

³⁶³ Halaçoğlu, Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları, s. 101. Bununla birlikte Patrikhane'nin Ermeni nüfusu için gerek 1914 yılında gerekse de Sevr Antlaşması öncesinde verdiği rakamlara temkinli yaklaşmak gerekmektedir. Çünkü her iki rakamın da siyasi amaçlar doğrultusunda hazırlanması muhtemeldir.

³⁶⁴ Akçam-Kurt, Kanunların Ruhunu, s. 56; Atnur, age, s. 126; Bakar, age, s. 211

³⁶⁵ Günaydın, agt, s. 22

³⁶⁶ **Hadisat**, 16 Kânun-ı Evvel 1334/16 Aralık 1918, No: 58; Bakar, Bülent, "Malların İadesi", **Türk-Ermeni İhtilafı Makaleleri**, (Ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Ankara, 2011, s. 328

1- Rum ve Ermenilerin iade edilecek fazla emlakının hükümet tarafından kiralanarak Türk göçmenlere tahsis olunacağı,

2- Yerlerine geri dönmeyen veya vefat etmiş olan Rum ve Ermenilerin emlakının hükümet tarafından kiralanarak Türk göçmenlere tahsis edileceği,

3- Kira müddetinin altı yıl olduğu, bedelin belediyeler tarafından tayin edileceği ve ödeneceği belirtilmiştir.

Talimatname öncesinde de muhacirlere yardım yapılması gerektiği düşünülmüş ve taşraya yollanan talimatlar ile gerekli bilgilendirmeler yapılmıştır. Bu doğrultuda Dâhiliye Nezareti'nden Hüdavendigâr Vilayetine çekilen 5 Aralık 1918 tarihli telgrafta; geri dönemeyen Rum ve Ermenilere ait olup da daha önce muhacirlere dağıtılmış zeytinlik vesairenden istifadelerinin devam edebileceği ve sahiplerinin dönmesiyle ellerindeki bahçe vesaire yerlerin alınması ile muhtaç duruma düşecek muhacirlere de hükümetçe diğer muhacirler gibi yardım yapılması gerektiği belirtilmiştir.³⁶⁷

2.3. Malların İadesi İçin Hükümete Yapılan Baskılar ve Malların İadesinde Fiili Uygulamalar

I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılarak Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalan ve topraklarının bir bölümü İtilaf Devletleri'nin işgali altında olan Osmanlı Devleti, bu dönemde bazı konularda³⁶⁸ çeşitli mercilerin bir takım baskılarına maruz kalmıştır. Bu baskı sebeplerinden birisi de nakle tabi tutulan Ermeni ve Rumların eski yerlerine yerleştirilmesi ve bunların geride kalan mallarının iadesi olmuştur. Osmanlı Devleti'ne baskı yapan merciler arasında Ermeniler (Ermeni milletvekilleri, Ermeni Patrikhanesi, Ermeni Basını, Ermeni Heyetleri), İtilaf Devletleri (özellikle İngiltere) ve yerli basın yer almaktadır. Yoğun baskı altında olan hükümet, hemen hemen tüm mesaisini sevkten geri dönenlerin problemlerini çözmek için harcamıştır.

Ermeniler Mondros Mütarekesi'nden sonra yurt içinde ve yurt dışında hem emval-i metruke hem de gelecekleri hakkında aktif bir siyaset izlemişler, konu hakkında diğer hükümetlerle görüşmeler yaparak isteklerini ve şikâyetlerini iletmişlerdir.³⁶⁹ Nitekim Sivas Milletvekili Dikran Barsamyan'ın zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin geride kalan mallarının akıbeti hakkında hükümetin ne düşündüğüne yönelik Meclis-i Mebusan'a verdiği

³⁶⁷ BOA. DH. ŞFR. 94/59. 5 Kânun-ı Evvel 1334/5 Aralık 1918

³⁶⁸ Savaş esnasında işlenen suçlar, savaş esirleri ve Ermeni kadın ve çocukların durumu gibi.

³⁶⁹ Osmanlı hükümetleri bu istek ve şikâyetleri en üst düzeyde inceleyerek, çözüm yolları bulmaya çalışmıştır.

5 Kasım 1918 tarihli karar, hükümet tarafından ciddiyetle işleme konulmuş ve bazı yazışmalar sonrasında gerekli açıklamalar yapılmıştır.³⁷⁰

Bu dönemde etkili olan bir diğer merci de Ermeni Patrikhanesi'dir. Patrikhane, Ermeni malları konusunda önemli rol oynamış, özellikle de İngiliz gücünü iyi kullanmıştır.³⁷¹ Ermeni Patrik Vekili Cevahirciyan Efendi, Dâhiliye Nezareti'ne başvurarak Erzurum Ermeni Mektebi Vakfı'ndan olan Sanasaryan Hanı'nın üç yıldır polis müdüriyeti olarak kullanılmasından dolayı 3.600 lira kira bedeli talep etmiştir.³⁷² 1919 yılı Eylül ayında Ermeni Patrikhanesi Kapı Kethüdası Hamamcıyan Efendi, Sadrazam ile görüşmüş ve bazı isteklerde bulunmuştur. Bu talepler, iki aydan beri tetkik edilmek üzere Meclis-i Vükelada bulunan emval-i metruke hakkında kanunun tatbiki, harpte vefat eden askerin çocukları için tahsil edilen vergiden Ermeni yetimleri için de bir hisse ayrılması, tehcir edilip memleketlerine dönen Ermenilere tohum dağıtılması, Polis Genel Müdürlüğü tarafından işgal edilmekte olan Sanasaryan Hanı'nın boşaltılması ve Ermeni milletine iadesi, emlakî Müslüman muhacirler tarafından işgal edilen Ermenilere ait mülklerin iadesi veya tazminat ödenmesi gibi hususları içeriyordu. Buna karşın Sadrazam Ferit Paşa, bahsedilen hususların büyük çoğunluğunun halledildiğini zannettiğini ama yine de bu taleplerle ilgileneceğini söylemiştir.³⁷³ Bu dönemde Ermeni Basını da mallar konusunda sık sık yazılar kaleme alarak, savaş esnasında işlenen mal gaspları hakkında trajik bir manzara yansıtmaya çalışmıştır.³⁷⁴ Yurt dışında Ermeni sorunu hakkında kulis yapan Ermeni Heyetleri de özellikle uluslararası görüşmeler esnasında gayet aktif çalışmışlar ve bu heyetler, diğer konuların yanında Ermeni malları hususunda da yazışmalar ve görüşmeler yaparak bir takım isteklerde bulunmuşlardır.³⁷⁵

³⁷⁰ BOA. BEO. 4556/340891.

³⁷¹ Ermeni Patrikliği sadece mallar konusunda değil diğer bazı konularda da İngilizler ve diğer İtilaf Devletleri nezdinde faaliyette bulunmuştur. Bu bağlamda 17 Ekim 1919 tarihinde Ermeni Patriği, Rum Patrik Vekili ile birlikte Yüksek Komiserlikleri ziyaret ederek hükümeti şikâyet etmiştir. Başvurular alenen yapıldığı için konu İstanbul Basınına da yansımış ve bu durum "gemilerin yakılması" olarak algılanmıştır. (Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt II, (Son Meşrutiyet 1919-1920)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998, s. 183)

³⁷² **Yeni İstanbul**, 9 Teşrin-i Sani 1334/9 Kasım 1918, No: 1

³⁷³ **Vakit**, 21 Eylül 1335/21 Eylül 1919, No: 677

³⁷⁴ Bu yazılarda dikkat çeken, İttihatçı önderlerin Ermeni malları sayesinde aşırı zenginliklerine vurgu yapılmasıdır. Ancak İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinin savaş sonrası büyük maddi sıkıntılar çektikleri bilinen bir gerçektir.

³⁷⁵ Paris Barış Konferansı sürerken 19 milyar frank savaş tazminatı talebinde bulunan Ermeni temsilcileri, (Funda Selçuk, **Türk Basınında Ermeni Sorunu (Mayıs 1919-Aralık 1920)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2003, s. 95) Lozan görüşmeleri esnasında da Türkiye'deki Ermeni Cemaati'nin 10 milyar frank değerinde mal kaybettiğini ifade etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'ne baskı uygulayan bir diğer merci de İtilaf Devletleri, özellikle de İngiltere'dir. İngiltere, hem Rum ve Ermenilerin eski yerlerine dönmeleri ve iskânları hem de geride kalan malların iadesi konusunda kendilerine intikal eden sorunları Osmanlı Hükümetlerine iletmişler ve sorunların çözümü için baskı yapmışlardır.³⁷⁶ Bu bağlamda İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Webb, 4 Mart 1919 tarihinde Hariciye Nezareti'ne Rum ve Ermenilerin bütün zararlarının tazmin edilmesi ve satılmış eşyaların iadesi hususunda ısrarlı olduklarını bildirmiştir.³⁷⁷ İngiliz Büyükelçiliği Tercümanı Andrew Ryan de 12 Aralık 1919'da Sadrazamla yaptığı görüşmede; İngiliz çıkarları söz konusu olduğunda çabuk netice alındığını ama azınlıklarla ilgili konularda ise böyle olmadığını belirterek, bu gibi durumlarda askeri yoldan sonuç almanın hiçte zor olmadığını ifade etmiş ve üstü kapalı bir şekilde hükümeti tehdit etmiştir. Ryan, şikâyetlerine örnek olarak da, emval-i metruke iade komisyonlarının tikanıp kalmasını ve malların iadesi konusundaki mevzuatın bir türlü çıkarılmamasını vermiştir.³⁷⁸ Osmanlı Hükümetlerine baskı yapan İngilizler sadece zorunlu göçe tabi tutulmuş olan kimselerin mallarını talep etmekle kalmamış, ayrıca Osmanlı vatandaşı olsun olmasın bütün Hristiyanların hükümetçe el konulmuş ne kadar malı varsa iade edilmesini, bunun yanı sıra devlet tarafından tazminat ödenmesini ve bu malları satın alanlara satış bedelinin hükümet tarafından geri verilmesini talep etmiştir.³⁷⁹

Bu dönemde kurulan Tetkik-i Seyyiat Komisyonları da hükümet üzerinde baskıda bulunmuştur. Şöyle ki, eski yerlerine dönen Rum ve Ermenilerin iskân sorunlarını çözmek için görevlendirilen komisyonlar, diğer sorunların yanında malların geri verilip verilmediğini ve Rum ve Ermenilerin evlerine yerleştirilip yerleştirilmediğini de araştırmıştır. Bu komisyonlarda yer alan azınlık mensupları ve İngiliz yetkilileri yaptıkları incelemeler neticesinde gördükleri aksaklıkları hükümete iletmişlerdir. Osmanlı yönetimi, yapılan başvurular doğrultusunda harekete geçerek taşraya bir daha böyle aksaklıklara meydan verilmemesi için talimatlar göndermiştir.³⁸⁰ İtilaf Devletleri temsilcilerinden oluşan heyetler dışında ayrıca genel iaşe durumu, mahalli ihtiyaçlar, Ermeni ve Müslüman nüfusun

³⁷⁶ **BOA. BEO. 4703/352690.**

³⁷⁷ Jaeschke, age, s. 37-38

³⁷⁸ Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt II, (Son Meşrutiyet 1919-1920), s.181

³⁷⁹ **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922)**, IV, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Müdürlüğü Yayınları, No:76, Ankara, 2006, s. 122; Atnur, "Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin Emvalinin İadesine Bir Bakış", s. 46

³⁸⁰ **BOA. DH. ŞFR. 96/193.** 15 Şubat 1335/15 Şubat 1919

miktarı hakkında araştırmalar yapmak üzere Amerika İaşe Heyetleri de tetkiklerde bulunmuştur.³⁸¹

Zorunlu gce tabi tutulan Ermenilerin mallarının iadesi konusunda yerli basından bir kısım yazarlar da hkmeti sıkıştırmıştır. Nitekim Alemdar Gazetesi'nde Ahmet Kadri imzasıyla yayımlanan bir makalede, Rum ve Ermenilerin mallarının bir an önce verilmesi, girintili çıkıntılı yollara başvurulmaması, bu tür yolların Avrupa'nın düşmanlığını çekeceği, Türkler aleyhine büyük bir kampanya başlatmaya yarayacağı ifade edilerek, genel bir barış yapmanın ve düşmanlığı ortadan kaldırma yolunun malların iadesinden geçtiği belirtilmiştir.³⁸²

Öte yandan Osmanlı Devleti'nin Ermenilere yönelik politikası İttihat ve Terakki Hükümeti'nin iş başında olduğu 1917 yılından itibaren değişmeye ve yumuşamaya başlamıştı. Hükümetin Maliye Bakanı Cavid Bey, Ermeni mallarını iade etmeyi istiyordu. Dolayısıyla zorunlu gce tabi tutulan kimselerin mallarının iade edilmesi düşüncesi mütarekeden çok önce devlet yöneticilerinde oluşmaya başlamıştı. İttihat ve Terakki sonrasında iş başına gelen hükümetlerin düşüncesi de bu malların iadesi yönünde olmuştur. Öyle ki Talat Paşa'nın istifası sonrasında kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, nakle tabi tutulan kişilerin taşınır ve taşınmazlarının kendilerine iade edileceğini hükümet programında ilan etmiştir. Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin bu düşüncesini daha sonraki Mütareke Hükümetleri de benimsemiş ve nakledilen kimselerin mallarının iadesi için bir takım çalışmalar yapmışlardır. Ancak 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu hükümlerine göre yasal olarak Maliye ve Vakıflar Hazineslerine geçen/geçmesi gereken malların tekrar ilk sahiplerine iadesi için yasal düzenleme yapılması gerekiyordu. Bununla birlikte malların iadesi konusunda hükümete yapılan baskılar ve iade için yapılması gereken yasal düzenlemelerin zaman alacak olması, meselenin bir an önce çözümü için hükümeti bir takım arayışlara yneltmıştir. Hazırlanacak kanunun epey prosedüre tabi olduğunu bu yüzden de uzun zaman alacağını düşünen Komisyon, kanun hazırlanana kadar bir kısım malların sahiplerine verilmesinin daha kolay bir yolunu araştırmış, bu doğrultuda iskân edilecek göçmenlere tesliminde mahzur görülmeyen taşınır ve taşınmazların geri verilmesi kararlaştırmış ve durum yetkili makamlara iletilmiştir. Böylece Ermenilerin ve Rumların

³⁸¹ **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919)**, II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, No: 86, Ankara, 2007, s. 235-236

³⁸² **Alemdar**, 24 Nisan 1335/24 Nisan 1919, No: 1433-123

geri dönüşü ile birlikte, henüz yasal düzenleme yapılmadan, dönen kimselere mallarının iadesine başlanmıştır.³⁸³

31 Ekim 1918 tarihi itibarıyla Bahçeçik'ten zorunlu göçe tabi tutulan bazı Ermeniler geri dönüş yapmışlar ve bunlara evleri tahliye edilerek iade edilmiştir.³⁸⁴ Yenigün Gazetesi'nde yayınlanan 28 Kasım 1915 tarihli bir habere göre; son iki haftada 25.000 kişi eski yerlerine dönmüş ve bunlara hane ve emlaki iade ve teslim edilmiştir. Ayrıca Hristiyan cemaatlere ait müessese ve binalar her tarafta kendilerine iade ve teslim olunmaktadır. İade ve teslim edilen emlake mabetler ve mektepler de dâhildir.³⁸⁵ 25 Aralık 1918 tarihinde İkdâm Gazetesi'nde yer alan bir haberde, zorunlu göç sırasında gerek taşınır gerekse de taşınmazlarını satmak mecburiyetinde kalan kimselerden geri dönüş yapacaklara eşya ve mal bedellerinin mal müdürlüklerince ödeneceği belirtilmiştir.³⁸⁶ Hükümet bir yandan malların iadesi konusunda yolladığı talimatlar ile taşırayı yönlendirilirken, diğer yandan da yapılan şikâyetleri değerlendirerek çözüm yolları bulmaya çalışmakta ve hataların düzeltilmesini emretmektedir. Bu doğrultuda şikâyet üzerine, şikâyetçiye ait 1/7 fabrika hissesi ile mallarının iadesi ve teslimi Karesi Mutasarrıflığına bildirilmiş,³⁸⁷ Ermeni evlerinin tahrip edildiği iddiası üzerine de Sivas Valiliği'ne durum sorulmuş, şikâyetler doğru ise ne tedbir alındığının bildirilmesi istenmiştir.³⁸⁸ 30 Mart 1919 tarihli belge ve eklerinde; İngiliz siyasi mümessilliğinin Rum ve Ermenilerin emval ve emlakine tecavüz vuku bulduğundan bahisle yaptığı şikâyet üzerine cetveller oluşturulmuş, söz konusu malların cinsi, sahibi, mevkii ve kimin eline nasıl geçtiği vb. açıklayıcı bilgiler detaylı olarak yazılmış ve bunların ilk sahiplerine iadesinin gerektiği belirtilmiştir.³⁸⁹

Bu dönemde geri dönen kimselerin malları büyük oranda iade edilmiştir. Ermenilere evleri ve malları teslim edilmiş, evlerine dönemeyip başka bölgelere gidenlere de mallarının karşılığı verilmiştir. Atı Gazetesi'nin 6 Şubat 1919 tarihli nüshasında ifade edildiği üzere, bu tarihe kadar Rum ve Ermenilere ait mallardan teslim edilenin miktarı, % 95 nispetine

³⁸³ **Sabah**, 13 Teşrin-i Sani 1334/13 Kasım 1918, No: 10413 Gazetede; Karesi'den ve Bursa'dan tehcir edilmiş Ermeni ve Rumların memleketlerine avdet ettikleri, bunların hane ve bahçelerinin kendilerine iade olunduğu belirtilmiştir.

³⁸⁴ Bakar, age, s. 173

³⁸⁵ **Yenigün**, 28 Teşrin-i Sani 1334/28 Kasım 1918, No: 85

³⁸⁶ **İkdâm**, 25 Kânun-ı Evvel 1334/25 Aralık 1918, No: 7856. Tehcir esnasında emlak ve eşyalarını sevki zaruretle satmak mecburiyetinde kalanlardan bu defa mahallerine avdet edenlere aid eşya ve emval bedelatının mal sandıklarınca iadesi ve bu esnada icra kılınmış olan ferağ muamelesinin keenlem yekün add olunması hakkında bir kanun-ı muvakkat neşr olunacağı haber alınmıştır.

³⁸⁷ **BOA. DH. ŞFR. 93/306.** 28 Teşrin-i Sani 1334/28 Kasım 1918

³⁸⁸ **BOA. DH. İ. UM. E/53-29.** 4 Haziran 1335/4 Haziran 1919

³⁸⁹ **BOA. DH. KMS. 50-1/62.**

ulaşmıştır.³⁹⁰ Yine 30 Nisan 1919 tarihli Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nin haberine göre; memleketlerine dönen Ermeni ve Rumların iade edilen emval-i metrukeleri için teftişlerde bulunan karma heyet, muhtelif yerlerdeki Ermenilerin emval-i metruklerinin % 98 oranında iade edildiğini tespit etmiştir. Bu bağlamda 271.000 kişiye malları iade edilmiştir.³⁹¹

Dolayısıyla 8 Ocak 1920 tarihli Kararname yürürlüğe konulana kadar Rum ve Ermeni mallarının büyük çoğunluğu iade edilmiştir. Özellikle ev, tarla, kilise ve vakıf malları bu anlamda çoğunluğu oluşturmaktadır. Geriye yalnız Maliye ve Vakıflar Hazinesi namına kaydı yapılan taşınmazlar kalmıştır. Bunların iade işlemleri de 8 Ocak tarihli Kararname gereğince yapılmaya başlanmıştır. Malların iadesi konusunda dikkat çeken bir husus da cemaatlara ait dini müesseseler ile bunların vakıflarının iade edilmesidir. Bu müessese ve vakıflar iade edildikçe durum patrikhanelere iletilmiştir.³⁹² Topraklarının önemli bir kısmının işgal altında olduğu bu dönemde aksaklıklar, ihmaller, eksiklikler olsa bile önemli miktarda iade işlemi gerçekleştirilmiştir. Bazı kadirşinas Ermeniler de hükümetin yaptığı bu uygulamalara karşılık telgraflar çekerek teşekkürlerini iletilmişlerdir.³⁹³

Ayrıca İtilaf Devletleri'ne dayanan bazı gayrimüslimler, bilhassa sahil kesimlerinde zamanında para ile ve kendi rızaları ile sattıkları malları hiçbir hukuka bağlı olmaksızın geri almaya çalışmış, bu durumun sık sık vuku bulması üzerine haksızlığa meydan vermemek ve Müslüman tebaanın hukukunu muhafaza etmek için Bahriye Nezareti'nce durum Sadarete iletilmiştir.³⁹⁴ Bunun üzerine taşraya gönderilen emirlerde nakledilen kimselerin daha önce sattıkları mallarını, aldıkları paraları iade etmeleri şartıyla geri alabilecekleri belirtilmiştir.³⁹⁵ Bu bağlamda Divan-ı Harb-i Örfi üyesi Mustafa Paşa, zorunlu göç esnasında bir Ermeni'den satın aldığı malı, bu şahsın müracaatı ve aldığı bedeli geri vermesi üzerine iade etmiştir.³⁹⁶

³⁹⁰ Günaydın, agt, s. 65; Bakar, "Malların İadesi", s. 331

³⁹¹ **Tasvir-i Efkâr**, 30 Nisan 1335/30 Nisan 1919, No: 2711

³⁹² Atnur, agt, s. 177

³⁹³ Çevik, agm, s. 127

³⁹⁴ **BOA. BEO. 4556/341677**. 16 Şubat 1335/16 Şubat 1919. Aynı belgede, Nazmi Bey tarafından parası ödenerek satın alınan ve Haliçte bulunan çektirmenin sahibi evveline teslim edildiği belirtilmektedir. Ancak bu iadenin daha önce ödenen bedelin iadesinden sonra mı yoksa bedelsiz mi yapıldığı belli değildir.

³⁹⁵ Edremit Mutasarrıflığına çekilen 23 Mart 1919 tarihli telgrafta; emval-i metrukeden bedelsiz şunun bunun eline geçmiş olanların idareten derhal geri alınmasıyla meşru sahiplerine iade edilmesinde hiçbir sakınca bulunmadığı, Tasfiye Komisyonları tarafından açık artırma ile satılarak bugün itibarıyla müşterilerin elinde bulunan ve önceki sahipleri tarafından aynen iadesi istenen malların memleketin yüksek menfaatleri ve hazır vaziyetin nezaketi dikkate alınarak bedeli iştiraları iade edilmek şartıyla malların şimdiden ret ve teslim etmeğe alakadarlarının razı edilmesi veya ikna edilmesi gerektiği bildirilmiştir. (**BOA. DH. ŞFR. 97/231**. 23 Mart 1335/23 Mart 1919)

³⁹⁶ **Memleket**, 7 Temmuz 1335/7 Temmuz 1919, No:146. "Emval iadesi" Divan-ı Harb-i Örfi azasından Mustafa Paşa'nın esnayı tehcirde bir Ermeni'den altın para ile almış olduğu emval-i menkule vaki olan müracaat ve bedeli bey'in iadesi üzerine sahibine teslim edilmiştir.

2.4. Ermeni Mallarıyla İlgili Yapılan Soruşturma ve Yargılamalar

I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında katılan Osmanlı Devleti, daha savaş devam ederken İtilaf Devletleri'nin yoğun bir kara propagandasına maruz kalmıştır. Bu propagandanın önemli malzemelerinden biri de hükümetin uyguladığı zorunlu göç esnasında/sonrasında yaşanan olaylar olmuştur. Zorunlu göç esnasında yaşanan olaylar, Batı kamuoyuna trajik bir biçimde ve Osmanlı Devleti'nin Hristiyan Ermenileri sırf dinlerinden dolayı toptan yok etmeye çalışması şeklinde lanse edilmiştir. Belli bölgelerde zorunlu göç uygulamasının başlamasının ardından 24 Mayıs 1915 tarihinde, İtilaf Devletleri bir bildirge yayınlarak Osmanlı Hükümeti'nin bütün üyelerini ve memurlarını Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Ermenilere karşı yapılan fiillerden dolayı sorumlu tutulacaklarını bildirmiştir. İtilaf Devletleri daha sonra da sık sık Osmanlı'ya nota vererek hükümeti tehdit etmiştir. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile ayrılması üzerine, İtilaf Devletleri vatanın birçok bölgesini işgal etmiş ve Mütareke Dönemi Hükümetlerini devamlı baskı altında tutmuşlardır. Bu baskı unsurlarından bir tanesi de savaş yıllarında Ermenilere karşı işlendiğini ileri sürdükleri suçlar ve bu suçları işleyen kimselerin cezalandırılması olmuştur. İtilaf Devletleri'nin cezalandırılmasını istediği suçlar arasında Ermenilere karşı yapılan fiiller ile mülkiyete zarar verme ve yağmada bulunma suçları da vardı.³⁹⁷ İtilaf Devletleri böylece 24 Mayıs 1915 tarihinde yayınladıkları bildirgenin gereklerini yerine getirme çabasında olduklarını göstermek istemişlerdir.

Divaniye Mebusu Fuat Bey'in Said Halim Paşa ve Talat Paşa Kabinelerinin on sebepten dolayı Divan-ı Aliye sevklerini talep eden 28 Ekim 1918 tarihli takriri ile Aydın Mebusu Emanuel Emanuelidi Efendi'nin Hükümet-i Sabıkanın icraatı hakkındaki 2 Kasım 1918 tarihli sekiz maddeden oluşan sual takriri, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin sorgulanmasında önemli bir yere sahiptir. Bu takrirler Meclis-i Mebusan'ın 4 Kasım 1918 tarihli toplantısında görüşülmüştür.³⁹⁸ Dönemin Dâhiliye Nazırı Fethi Bey, gerek belirtilen takrirler için yaptığı konuşmada gerekse de 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu'nun reddinin görüşüldüğü esnada yaptığı konuşmada; herhangi bir memur zorunlu göç esnasında bir kimseye haksızlık ve zulüm yapmışsa ve ellerinde tahkikat evrakı var ise bunları gecikmeksizin mahkemelere sevk edeceklerini/ettiklerini bildirmiştir.³⁹⁹

³⁹⁷ Yeghiayan, Vartkes, **Malta Belgeleri, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Türk Savaş Suçluları Dosyası**, Belge Yayınları, İstanbul, 2007, s. xviii

³⁹⁸ MMZC, 5. İçtima, 11. İni'kad, Devre 3, C. 1, ss. 103-106; 109-112 (4 Teşrin-i Sani 1334/4 Kasım 1918)

³⁹⁹ MMZC, 5. İçtima, 11. İni'kad, Devre 3, C. 1, s. 113 (4 Teşrin-i Sani 1334/4 Kasım 1918)

Kanun-i Esasi'ye göre kabine üyeleri sadece Divan-ı Ali'de yargılanabiliyordu ve kabine üyelerini sorgulayıp Divan-ı Ali'ye verme yetkisi Meclis-i Mebusan'a aitti. Yapılan görüşmeler sonrasında Said Halim Paşa ve Talat Paşa Kabinelerinin Divan-ı Ali'ye sevklerini talep eden tavrının Meclis'te bulunan şubelerden hangisine gönderileceği konusunda kura çekilmiştir. Kura sonucunda Divaniye Mebusu Fuat Bey'in tavrının Beşinci Şube'ye gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁰⁰ Kabine üyeleri eğer suçlu bulunursa Divan-ı Ali'ye sevk edileceklerdi. Beşinci Şube'deki sorgulamalara, 9 Kasım 1918'de Said Halim Paşa'nın sorgulanmasıyla başlanmıştır.⁴⁰¹ Sorgulamalarda, Divaniye Mebusu Fuad Bey'in tavrında dile getirdiği iddialar sorulmuştur. Beşinci Şube'de dönemin Sadrazam'ı olan Said Halim Paşa'dan başka on iki nazır ve iki şeyhülislam sorgulanmıştır.⁴⁰² Sorgulamalar devam ederken 21 Aralık 1918 tarihinde Sultan Vahdettin, Meclis-i Mebusan'ı feshetmiştir.⁴⁰³ Böylece eski hükümet üyelerinin Beşinci Şube'deki sorgusu, dolayısıyla da suçlu bulunanları Divan-ı Ali'de yargılama çabaları sonuçsuz kalmıştır.⁴⁰⁴

Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin istifa etmesi sonrasında kurulan Tefvik Paşa Hükümeti iş başına gelince, İttihatçıların geçmişte yaptıkları icraatlarının sorgulanması ve suçu olanların cezalandırılması konusunda büyük baskı altında kalmıştır. Bu baskılar sonucunda Tefvik Paşa Hükümeti, Ermenilere karşı tehcir sırasında işlendiği iddia edilen suçların araştırılması için Türk, Ermeni ve Rum üyelerden oluşan özel bir araştırma komisyonu kurulmasına karar vermiştir.⁴⁰⁵ Tetkik-i Seyyiat veya Tahkik-i Seyyiat Komisyonu olarak bilinen bu komisyon, 24 Kasım 1918 tarihinde Emniyet-i Umumiye Dairesindeki görevine başlamıştır. Tamamen bağımsız olması öngörülen ve Eski Bitlis Valisi Mazhar Bey'in başkanlığında kurulan komisyon, zorunlu göç esnasında bazı

⁴⁰⁰ MMZC, 5. İçtima, 11. İni'kad, Devre 3, C. 1, s. 104-105 (4 Teşrin-i Sani 1334/4 Kasım 1918)

⁴⁰¹ Kocahanoğlu, Osman Selim, **İttihat ve Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması (1918-1919)**, Temel Yayınları, İstanbul, 1998, s. 55

⁴⁰² Beşinci Şube'de sorgulanan diğer bazı isimler şunlardır: Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa, Adliye Nazırı İbrahim Bey, Maarif Nazırı Ahmed Şükrü Bey, Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, Kastamonu Mebusu Ahmet Şükrü Bey, Nafia Nazırı Abbas Halim Paşa, Meclis-i Mebusan Reisi Hariciye ve Adliye Nazırı Halil Bey (Menteşe), Maliye Nazırı Cavid Bey, Nafia Nazırı Ali Münif Bey, Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Şeref Bey, Dâhiliye Nazırı İsmail Canbulat Bey, Posta Telgraf Nazırı, Hüseyin Haşim Bey, İaşe Nazırı (Kara) Kemal Bey, Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi, Şeyhülislam Musa Kazım Efendi. Şubenin sorgulama tutanakları için bkz. Osman Selim Kocahanoğlu, **İttihat ve Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması (1918-1919)**, Temel Yayınları, İstanbul, 1998

⁴⁰³ Karacakaya, Recep, **Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 52, İstanbul, 2001, s. 149

⁴⁰⁴ Ata, Feridun, "I. Dünya Savaşı Sonrasında İstanbul'da Yapılan Tehcir Yargılamaları", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Afyonkarahisar, C. VII, S. 1, Haziran 2005, s. 98-99

⁴⁰⁵ Atnur, İbrahim Ethem, "1918 Yılında Osmanlı Devleti ve Ermeni Meselesi", **Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri I. Cilt**, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, No:3, Ankara, 2003, s. 399

memurlar tarafından meydana getirildiği iddia olunan yolsuzlukları, görevlilerin makam ve rütbelerine bakılmaksızın araştırmak ve suçluları açığa çıkarmakla görevli idi.⁴⁰⁶ Bu komisyonlar mülkiye memurları tarafından ihbarı yapılan ve evrakı verilen suçlar hakkında tahkikat yapabilecek, sanıkların tutuklamasına, tahliye edilmesine tutuklama müzekerelerinin geri istenmesine ve tahkikat sonucu yargılanmasına karar verilenleri Divan-ı Ali'ye sevk etmeye yetkili kılınmıştır. Ayrıca bu komisyonların vereceği kararlara itiraz edilememektir.⁴⁰⁷ 11 Aralık 1918 tarihli Meclis-i Vükela toplantısında taşrada on bölgeye komisyon gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁰⁸ Merkezden yapılan uyarılarda komisyonların geleceği bildirilerek, her türlü kolaylığın gösterilmesi istenmiştir.⁴⁰⁹ Tedkik-i Seyyiat Komisyonlarının çalışmaya başlamasıyla birlikte tutuklamalar da başlamıştır. Bu bağlamda ilk tutuklama zorunlu göç uygulaması döneminde Diyarbakır Valisi olan Dr. Reşit Bey'in 5 Kasım 1918 tarihinde tutuklanması olmuştur.⁴¹⁰

Gerek Beşinci Şube'nin yaptığı sorgulamalar gerek Tedkik-i Seyyiat Komisyonlarının yaptığı çalışmalar ne İtilaf Devletlerini ne de İttihat ve Terakki Fırkası karşıtlarını tatmin etmemiştir. İttihat ve Terakki karşıtları ve İtilaf Devletleri suçlu olduğunu düşündükleri kimselerin bir an önce cezalandırılmasını istiyordu ve bunun için hükümete yoğun baskı yapıyordu. Bu baskılardan bunalan hükümet, 1909 yılından bu yana İstanbul'da devam etmekte olan İdare-i Örfiye'nin⁴¹¹ varlığını Divan-ı Harb-i Örfi kurmak için hukuki dayanak kabul etmiş ve 14 Aralık 1918 tarihinde Divan-ı Harb-i Örfi'nin kurulmasına karar vermiştir.⁴¹² Bu karardan iki gün sonra yani 16 Aralık'ta İstanbul'daki ilk Divan-ı Harb-i Örfi kurulmuştur. Kurulan mahkemenin yedi üyesinden üçü, gayrimüslim vatandaşlar arasından seçilmiştir⁴¹³ ki bu da dönemin koşullarını yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir. İstanbul'da ilk Divan-ı Harb-i Örfi kurulduktan sonra, İdare-i Örfiye'nin

⁴⁰⁶ Kocaoğlu, age, s. 187-188

⁴⁰⁷ Ata, Feridun, "Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargılamaları", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya, Bahar 2004, S. 15, s. 311-312

⁴⁰⁸ **BOA. MV. 213/60.** 11 Kânun-ı Evvel 1334/11 Aralık 1918

⁴⁰⁹ Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922) IV, s. 127-128

⁴¹⁰ Karacakaya, age, s.142; Kocaoğlu, age, s. 188

⁴¹¹ Kanun-ı Esasinin 113. maddesine göre, Hükümet olağanüstü zamanlarda örfi idare ilan etme hakkına sahipti. Örfi idare, kanunların ve mülki uygulamaların geçici olarak tatil edilmesi, anayasa ve diğer kanunlarla sağlanmış bir takım hak ve özgürlüklerin geçici olarak kaldırılması veya kısıtlanmasıdır. Bu bağlamda da olağanüstü dönemlerde kurulan mahkemelere Divan-ı Harb-i Örfi denilmektedir. Örfi idare altında yönetilen yerlerin idaresi özel nizamname ile belirleniyordu. (Osman Köksal, **Tarihsel Süreci İçinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harb-i Örfiler 1877-1922**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1996, s. 14-15)

⁴¹² **BOA. MV. 213/62.** 14 Kânun-ı Evvel 1334/14 Aralık 1918

⁴¹³ Çelik, Akın, **Mondros Mütarekesi Sonrasında İstanbul Hükümetleri ve Ermeniler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2009, s. 79

uygulandığı diğer yerlerde de Divan-ı Harbler oluşturulması gerektiği taşraya bildirilmiş, bu doğrultuda taşrada da Divan-ı Harbler kurulmuştur.⁴¹⁴

25 Aralık 1918 tarihinde idare-i örfi olmayan yerlerde tehcir dolayısıyla meydana gelen suçların araştırılması ve suçlu olanların yargılanması hakkında kararname yürürlüğe konulmuştur. Kararnamede, bazı unsurların tehciri dolayısıyla meydana gelen bütün suçlara karışmış olan memurların, zabıta, asker ve jandarma fertlerinin araştırma ve muhakemelerinin, Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiyye Kanunu'na uygun olarak sivil kimselerin tabi olduğu dairelere ve adliye mahkemelerine ait olduğu belirtilmiştir.⁴¹⁵

Divan-ı Harb-i Örfilerin kurulmasından sonra tutuklamalar artmıştır. 9 Ocak 1919 tarihi itibari ile tutuklananların sayısı 130'u bulmuştur.⁴¹⁶ 1919 yılı Ocak ayı sonlarında da hükümet geniş çaplı tutuklamalar yapmıştır. Nazırlık, valilik, mebusluk yapmış dolayısıyla devletin önemli kademelerinde görev almış önde gelen İttihatçılar, gece yarısı baskını ile tutuklanmış ve Bekirağa Bölüğü'ne gönderilmiştir. Hükümet, İttihatçıları sadece tutuklamakla kalmamış, onların bankadaki paralarına ve gayrimenkullerine de el koymuştur.⁴¹⁷ 14 Ekim 1919 tarihi itibari ile de tutuklananların sayısı 321 kişiye ulaşmıştır.⁴¹⁸ Dönemin Osmanlı yetkilileri savaş suçlusunu iddia ettikleri kişilerin yargılanmasını kabul etmeleri halinde görüşmelerde fazla sert olmayan bir muamele göreceklerini umuyorlardı. Öyle ki İngiltere Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, Sadrazam dâhil Türk yetkililerin mahkemelerin verdiği idam kararlarını suçluların hak ettiği bir cezadan ziyade, İtilaf Devletleri'ne verilmiş bir taviz olarak gördüklerini ifade etmiştir. Dadrian'ın da belirttiği gibi mahkemelerden, "suçlamada bulunarak ve ceza vererek askeri yenilginin tahrip edici iç sonuçlarını duygusal boşaltım yoluyla hafifletmesi ve galip devletleri yatıştırması" bekleniyordu.⁴¹⁹

Divan-ı Harb-i Örfiler 16 Aralık 1918 tarihinde ilk olarak İstanbul'da kurulduktan sonra hemen çalışmalarına başlamıştır. Ancak bu mahkemelerde ilk duruşma 5 Şubat 1919 tarihinde Yozgat tehciri davası ile yapılabilmektedir. Divan-ı Harb-i Örfilerin uzun zaman

⁴¹⁴ Akçam, İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu, s. 452. 21 Ocak 1919 tarihi itibari ile İstanbul, Tekfurdağı, İzmir, Antep, Bursa, Van, Beyazid ve Samsun olmak üzere sekiz ayrı yerde Divan-ı Harb-i Örfi kurulmuştur.

⁴¹⁵ BOA. HR. SYS. 2873/3-40. 25 Kânun-ı Evvel 1334/25 Aralık 1918

⁴¹⁶ Ata, "Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemelerinde", s. 316

⁴¹⁷ Kocaoğlu, age, s. 199-204; Uca, Alaattin, **İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Bahaeddin Şakir Bey**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2009, s. 344-345; Ata, Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemelerinde, s. 317. Bu karar çerçevesinde Enver, Talat, Cemal Paşalar, Dr. Nazım ve Bahaeddin Şakir ile birlikte toplam 11 kişinin gayrimenkullerine, Milli Banka'da bulunan 50.000 Lira para ve hisse senetlerine el konulmuştur.

⁴¹⁸ Alemdar, 14 Teşrin-i Evvel 1335/14 Ekim 1919, No: 2603-303

⁴¹⁹ Dadrian, Jenosid, ss. 77-102

yargılamaya başlayamaması, İtilaf Devletleri'nin tepkisine neden olmuştur. Bu tepkiler üzerine Sadrazam Tevfik Paşa, eski hükümet üyelerinin de Divan-ı Harb'de yargılanmasını öngören bir kararname hazırlamış, ancak Sultan Vahdettin, bu kararnameyi Kanun-ı Esasi'ye aykırı bularak kabul etmemiştir.⁴²⁰ Ancak Tevfik Paşa'nın yaşadığı baskılar nedeniyle istifa etmesi sonrasında 4 Mart 1919 tarihinde, Damat Ferit Paşa Hükümeti kurulmuştur. Tevfik Paşa'nın hazırladığı kararnameyi Kanun-ı Esasi'ye uygun bulmayan Sultan Vahdettin, Damat Ferit Paşa'nın aynı doğrultudaki kararnamesini uygun bulmuş ve 8 Mart 1919'da Divan-ı Harb-i Örfilerin yapısı değiştirilmiştir. Yapılan değişiklik ile sivil üyelerin yerine asker üyelerin ataması yapılmıştır.⁴²¹

5 Şubat 1919 tarihinde görülmeye başlayan Yozgat tehciri davasında, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey,⁴²² Yozgat Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Tevfik Bey, Yozgat Evkaf memuru Feyyaz Ali Bey yargılanmıştır. Sanıklar, Yozgat Ermenilerinin tehciri sırasında görevlerini kötüye kullanmakla tehcir edilenlerin mallarını almakla ve bazı Ermenileri öldürmekle suçlanmıştır.⁴²³ Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, tehcir ve taktik için kurulan Divan-ı Harbler'in yetkilerini belirleyen ve Takvim-i Vekayi'de yayınlanan bir kararı okuyarak, bu mahkemenin kendisini yargılamaya yetkili olmadığını, dolayısı ile kendisinin yargılanmak üzere Yozgat'a gönderilmesini talep etmiştir. Ancak mahkeme heyeti, mahkemenin yargılamaya yetkili olduğuna karar vermiştir. Mahkeme esnasında davacı avukatı Leon Remzi, Kemal Bey ve Tevfik Bey'in, Keller Köyü'nde dört kişiyi öldürdüğünü ve Kemal Bey'in bu kişilerden birisinin parmağındaki yüzüğü, parmağın kesilmesi suretiyle zorla aldığını iddia etmiştir. Kemal Bey ise savunmasında; bu iddiaları reddederek, bunların tamamen iftira olduğunu, kendisinin Keller Köyü'ne gitmediğini ve

⁴²⁰ Akçam, İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu, s. 428

⁴²¹ Bakar, age, s. 214-215; Ata, Feridun, "Mütareke Döneminde Yapılan Ermeni Tehciri Yargılamaları Nasıl Değerlendirilmelidir?" **Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri I. Cilt**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2007, s. 576-577

⁴²² Yozgat Ermenilerinin sevki sırasında Ermenilerin bu kaza dâhilinde katledildiğine dair bazı iddialar üzerine Dâhiliye Nezareti Ankara Vilayeti'ne gönderdiği şifre yazı ile Kemal Bey hakkındaki şikâyetlerin doğruluk derecesinin tahkik edilmesini istemiştir. 26 Mayıs 1915 tarihinde Ankara'ya hareket eden Tahkik Heyeti, bölgeye gelerek araştırmalarına başlamıştır. 8 Ocak 1917'de Ankara Meclis-i İdaresi ve 12 Nisan 1917'de de Şura-yı Devlet, Kemal Bey hakkında yargılama kararı almıştır. Kemal Bey'in hakkındaki suçlamalar; kazaya ait emval-i metrukeye yapılacaklar konusunda müsamaha göstermediği ve halkın eşyalardan bir kısmını evlerine götürdüğü, bu durumu bilmesine rağmen engellemek için hiçbir teşebbüste bulunmayıp sessiz kaldığı, bu tür işleri yapanlardan borç para aldığı, bu nedenle yağmacıları gizlemeye çalıştığı şeklinde idi. Kemal Bey, Boğazlıyan İstinaf Mahkemesi'nde yargılanarak 7 Ekim 1917 tarihinde üç ay hapis ve dört ay memuriyetten uzaklaştırma cezası almıştır. Kemal Bey, memurların emval-i metruke satın almasını yasaklayan bir emir bulunmadığını belirterek karara itiraz etmiş ve Konya İstinaf Mahkemesi'nin kararı ile beraat etmiştir. (Taha Niyazi Karaca, "Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemlerinde Yozgat Ermenileri (1914-1920)", **Atatürk Dergisi**, C. III, S. 4, Temmuz 2003, s. 120-121)

⁴²³ **Vakit**, 6 Şubat 1335/6 Şubat 1919, No: 464

parmaktaki yüzüğü almak için ölen kimsenin parmağı kesilsin demediğini, zaten bir memurun ne kadar adi olursa olsun böyle bir şeyi yapamayacağını beyan etmiştir.⁴²⁴ Feyyaz Ali Bey de zorunlu göç esnasında Ermeni piskoposun parmağındaki yüzüğü, piskoposun parmağını keserek almakla suçlanmıştır. Bunun üzerine Feyyaz Ali Bey, yüzüğü emval-i metruke komisyonundan açık artırma ile aldığını söylemiştir. Emval-i metruke komisyonu başkanı Vehbi Bey'in şahitliğine başvurulması üzerine Vehbi Bey, yüzüğü Ermeni piskoposun komisyona teslim ettiğini ve yüzüğün komisyon tarafından satıldığını beyan etmiştir.⁴²⁵ Tevfik Paşa ve Damat Ferit Paşa'nın Sadrazamlığı döneminde toplam on sekiz duruşma yapılmış ve 8 Nisan 1919 tarihinde davanın kararı açıklanmıştır. Yargılamanın sonucunda Kemal Bey suçlu bulunarak idama, Yozgat Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Tevfik Bey, 15 yıl kürek cezasına mahkûm edilmiştir.⁴²⁶ Mahkeme'nin idam kararı vermesi sonrasında kararın yerine getirilmesi için Padişah'ın onayına sunulmuştur. Sultan Vahdettin, kararı onaylamak için şeyhülislamın fetvasını istemiştir. Dönemin Şeyhülislamı Mustafa Sabri Efendi, idam olayının fetvaya değil kazaya ait bir olay olduğunu, kendisinin ise kazaya yetkili olmadığını söylemesine rağmen padişahın ısrarı üzerine fetva vermiştir. Bu gelişmeler sonrasında Kemal Bey, 10 Nisan 1919 tarihinde Beyazid Meydanı'nda idam edilmiştir.⁴²⁷

Mahkemelerin baktığı bir diğer dava Trabzon tehciri davasıdır. 26 Mart 1919'da başlanan davada, firarda olan Trabzon Eski Valisi Cemal Azmi Bey'den başka, Trabzon Gümrük Müdürü Mehmet Ali Bey, Trabzon İl Sıhhiye Müdürü Ali Saib Bey, Trabzon Polis Müdürü Nuri Bey, Acenta Mustafa Efendi, Otelci Niyazi Bey, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi Azasından Yusuf Rıza Bey ve Jandarma Müfettiş Muavini Kaymakam Talat Bey yargılanmıştır.⁴²⁸ Sanıklar, Ermenilerin zehirlenerek öldürülmeleri, denize atılmaları ve

⁴²⁴ Taşer, Pınar, **Mütareke Dönemi'nde Divan-ı Harb-i Örfler (1918-1922)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2005, ss. 117-119

⁴²⁵ **Vakit**, 30 Mart 1335/30 Mart 1919, No: 516

⁴²⁶ **Alemdar**, 14 Nisan 1335/14 Nisan 1919, No: 113-1423

⁴²⁷ Taşer, agt, s. 134-135. İdam edilmeden önce Kemal Bey'e son bir sözünün olup olmadığını sorulması üzerine Kemal Bey, "Sevgili vatandaşlarım, ben bir Türk memuruyum. Aldığım emri yerine getirdim. Vazifemi yaptığımı vicdanım emindir. Sizlere yemin ederim ki ben masumum, son sözüm bugün de budur, yarın da budur. Ecnebi devletlere yaranmak için beni asıyorlar. Eğer adalet buna diyorlarsa kahrolsun adalet!... Benim sevgili kardeşlerim, asil Türk milletine çocuklarımı emanet ediyorum. Bu kahraman millet, elbette onlara bakacaktır. Vatan uğrunda cephede ölen bir insan gibi şehit gidiyorum. Allah vatan ve milletimize zeval vermesin... Amin!.." sözlerini söylemiştir. Kemal Bey'in idamına kamuoyu büyük tepki göstermiş ve verilen ceza İtilaf Devletleri'ne yaranma çabası olarak algılanmıştır. Kemal Bey'in cezasine büyük bir halk kitlesi katılmış ve cenazenin üzerine "*Türklerin büyük şehidi Kemal Bey*" yazılmıştır.

⁴²⁸ Köksal, agt, s. 103; Dadrian, N. Vahakn, Akçam, Taner, **Tehcir ve Taktik Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları İttihat ve Terakki'nin Yargılanması 1919-1922**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 167

mallarının gasp edilmesi ile suçlanmıştır. Davada, tehcirin yapıldığı dönemde devlet kurumlarında çalışan Türk görevlilerin dışında Ermeni ve Türk birçok şahit dinlenmiştir. Trabzon İstinaf Mahkemesi Başkanı Hilmi Bey, tehcirde emval-i metruke satış komisyonunda bulunduğunu, komisyon kayıtlarının çok karışık olduğunu, emval-i metrukenin saklandığı depolardan birçok şeyin alındığını işittiğini, Vali'nin isterse bu tür olayları önleyebileceğini; ayrıca Ermenilerden alınan bütün mücevherlerin deftere kaydedilerek belediyede bir kasaya konulduğunu söylemiştir. Mâliye Nezareti Varidat-ı Umumiye Müdürü Lütfi Bey de, İstanbul'dan gelen bir emir üzerine tasfiye komisyonlarının kurulduğunu, valinin kendisine verdiği tezkerede; kendisinin başkanlığında mektupçu, polis müdürü gibi görevlilerden oluşan bir komisyonun kurulacağını yazıldığını, ancak kendisinin suiistimalin olduğunu duyduğu için bunu kabul etmediğini ifade etmiştir.⁴²⁹ Yine, Gümrük İdaresi Müfettişlerinden Besim Bey de ifadesinde; Ermenilerin katledilmesine dair bir şey duymadığını, fakat emval-i metruke komisyonlarında pek çok suiistimaller olduğunu belirtmiştir. Şahitlerin ifadelerine karşı, sanıklar bu ifadelerin tamamını ret ederek, masum olduklarını ifade etmişlerdir.⁴³⁰ Mahkeme kararını 22 Mayıs 1919 tarihinde açıklamıştır. Buna göre; firarda olan Cemal Azmi Bey ile Nail Bey'in suçları sabit görülerek gıyaplarında idamlarına,⁴³¹ M. Ali Efendi'nin 10 sene kürek cezasına, Nuri Bey ile Acente Mustafa'nın birer yıl hapis ve iki yıl memuriyetten mahrumiyetlerine ve Talat ile Niyazi Beylerin de beraatlarına karar verilmiştir. Ali Saib Bey'in hakkındaki dava ise mahkemeden ayrılarak 21 Aralık'a kadar devam etmiştir. Yargılama sonunda, hakkında ileri sürülen suçlamaların kanıtlanmadığı belirtilerek Ali Saib Bey'in beraatına karar verilmiştir.⁴³²

Emval-i metruke konusunda görülen bir diğer dava da Büyükdere Davası'dır. Basında, Yeniköy ve Tarabya tehciri davası olarak da geçen bu dava, 23 Nisan 1919 tarihinde görülmeye başlamıştır. Davada, Büyükdere Merkez Polis Memuru Kerim Bey, Büyükdere Muhtarı Laz Celal Efendi, Selanikli Hıfzı Beyzade Refik ve Mahmut Efendi olmak üzere dört kişi yargılanmıştır. Sanıklar, Büyükdere'den zorunlu göçe tabi tutulan Rum ve Ermenilerin mallarını yağmalamakla suçlanmıştır. Bir ay süren davada Türk ve Ermeni şahitler dinlenmiştir. Büyükdere'nin tanınmış isimlerinden Kemaleddin Bey ifadesinde, istenmesi halinde yolsuzlukların önlenebileceğini belirtmiştir.⁴³³ Ermeni şahitler de

⁴²⁹ Taşer, agt, s. 145-146

⁴³⁰ Eroğlu, agt, s. 117-118

⁴³¹ Dadrian, N. Vahakn, Akçam, Taner, Tehcir ve Taktik Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları, s. 167

⁴³² Taşer, agt, s. 152

⁴³³ **Alemdar**, 25 Nisan 1335/25 Nisan 1919, No: 1434-124

kendilerine 24 saat müsaade edildiğini, bazı mallarını yanlarına alamadan evlerinden ayrıldıklarını, eşyasını götüremeyenlerin mallarını hükümete teslim ettiklerini, ancak bu eşyanın iyi bir şekilde korunamadığını, döndüklerinde bazılarının eşyalarını yerinde bulduğunu, bazılarının ise bulunamadığını belirtmiştir. Sanıklardan Kerim Bey savunmasında; Boğaziçi askeri bölge ilan edildiği için ahalinin boşaltıldığını, boşaltma işleminin hatasız yapıldığını ama askerlerin bölgeye gelmesi ile usulsüzlüklerin başladığını belirterek kendisinin suçsuz olduğunu ifade etmiştir. Mahkeme yaklaşık bir ay sürmüş ve karar 24 Mayıs 1919 tarihinde açıklanmıştır. Buna göre; sanıklardan Kerim Bey bir yıl, Refik Bey ise iki yıl hapis cezasına çarptırılmış, diğer sanıklar ise beraat etmiştir.⁴³⁴

Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemelerinin baktığı bir diğer dava da Mamuretülaziz tehciri davasıdır. 28 Temmuz 1919'da başlayan davada, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi üyelerinden Dr. Bahaeddin Şakir, Murahhas Resneli Nazım gıyaben olmak üzere, Mamuretülaziz eski kaymakamı Asım, eski mebusu Safvet ve Hacı Said, Dersim Mebusu Mehmet Nuri, Mamuretülaziz Maarif Müdürü Ferid Bey yargılanmıştır.⁴³⁵ Sanıklar, Ermeni kabilelere saldırmak, Ermeni mallarını gasp etmek, emval-i metrukeyi tahrip etmek suçlarından yargılanmışlardır.⁴³⁶ Mahkeme kararını 13 Ocak 1920 tarihinde açıklamıştır. Buna göre; Dr. Bahaeddin Şakir'in gıyaben idamına ve Resneli Nazım Bey'in yine gıyabında 15 sene kürek cezasına çarptırılmalarına, diğer sanıkların ise beraatına karar verilmiştir.⁴³⁷ Mahkeme tarafından açıklanan kararda, Resneli Nazım'ın ceza almasının nedeni emval-i metrukeden mal almak ya da Ermenileri öldürmek değil, Bahaeddin Şakir ile sürekli iletişim halinde olup suç işlenmesini kolaylaştırmaktır.⁴³⁸

Bayburt ve Ergani civarındaki öldürmeler ve malların usulsüz kullanımı için Urfa eski Mutasarrıfı Nusret Bey ve Erzurumlu Mehmet Necati Efendi hakkında dava açılmıştır. Davanın ilk duruşması 15 Mart 1920 tarihinde yapılmıştır. Nusret Bey savunmasında; Bayburt'ta tehcirin kısım kısım yapıldığını, ahalinin jandarma nezaretinde sevk edildiğini, tehcir esnasında harbin bütün şiddeti ile devam ettiğini, emval-i metrukenin bir komisyon marifetiyle kısım kısım satıldığını, satılan eşyanın beş yüz kişiye ait olduğunu zannettiğini, kendisinin bu zaman zarfında sevkiyat işi ile meşgul olduğunu, bu zamanlarda ordu komutanlığında Mahmut Kamil Paşa'nın bulunduğunu, tehcir için ordu komutanlığından

⁴³⁴ Taşer, agt, ss. 153-156

⁴³⁵ Dadrian, N. Vahakn, Akçam, Taner, Tehcir ve Taktik Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları, s. 161

⁴³⁶ Uca, agt, ss. 359-361

⁴³⁷ **Alemdar**, 14 Kânun-ı Sani 1336/14 Ocak 1920, No: 2694-394

⁴³⁸ Eroğlu, agt, s. 121

şiddetli emirler aldıklarını, bir gün tehcir edilmemiş Ermenilerin bir an önce sevki için emir aldığını ve bu emri uygulamayanların idam edileceğinin belirtildiğini ifade ederek zorunlu göçün yasal çerçeve içerisinde ve Mahmut Kamil Paşa'nın emriyle yapıldığını belirtmiştir.⁴³⁹ Davada bazı şahitlerin ifadesi dinlendikten sonra 20 Temmuz 1920 tarihinde karar açıklanmış ve Urfa eski Mutasarrıfı Nusret Bey ile Erzurumlu Mehmet Necati Efendi'nin idamına karar verilmiştir.⁴⁴⁰ Bu karar üzerine Nusret Bey, 5 Ağustos 1920'de idam edilmiştir.⁴⁴¹

İttihat ve Terakki Partisi'nin parti sekreterleri yani yerel teşkilattaki görevlileri (katib-i mesulleri) hakkında zorunlu göç zamanında üstlendikleri bazı işler için dava açılmıştır. Birçoğu mütareke zamanında tutuklanan parti sekreterlerinin davası, 21 Haziran 1919 tarihinde başlamıştır. Davada; Bursa, Bolu, Edirne, Eskişehir, Halep, Mirgün, Çankırı, Kastamonu parti sekreterleri yargılanmıştır. Sanıklar "İttihat ve Terakki Fıkrasının gayri meşru maksatlarına alet olmakla ve iç emniyeti ihlal etmekle" suçlanmıştır.⁴⁴² Sanıklar ise haklarındaki iddiaları ret ederek suçsuz olduklarını ifade etmişlerdir. 8 Ocak 1920 tarihinde karar açılmış ve Kastamonu ile Bolu parti sekreterlerine onar yıl hapis cezası verilmiştir. Bazı parti sekreterleri beraat ederken bazılarının da dosyası ayrılmıştır.⁴⁴³

Divan-ı Harb-i Örfilerin tarafsızlığı ve aldığı kararların hukukiliği konusu oldukça tartışmalıdır. Ülkenin işgal altında bulunduğu, işgalci devletlerin suçlu kabul ettikleri kimselerin bir an önce cezalandırılması için doğrudan hükümete, dolaylı olarak da bu mahkemelere baskı yaptığı böyle bir dönemde mahkemeler yoğun baskı yaşamıştır. Öyle ki Mahkeme'nin bir dönem başkanlığını yapmış olan Mustafa Paşa bile işgal altında görev yapan bir Divan-ı Harb'in vicdandan ziyade duygular ile hareket etmesi gerektiğini ve bunun yukarıdan gelen bir emir olduğunu açıkça ifade etmek zorunda kalmıştır.⁴⁴⁴ Ankara Hükümeti 11 Ağustos 1920 tarihinde aldığı bir kararla Divan-ı Harb-i Örfileri kaldırmıştır.⁴⁴⁵ Divan-ı Harb-i Örfiler tarafından alınan kararlar, 1920 yılının Kasım ayından

⁴³⁹ **Alemdar**, 16 Mart 1336/16 Mart 1920, No: 1434-124

⁴⁴⁰ Nemrut Mustafa Paşa'nın başkanı olduğu Divan-ı Harb-i Örfi Nusret Bey hakkında daha önce 15 sene kürek cezası vermişken, Mustafa Paşa'nın idam kararı vermedeki ısrarı yüzünden mahkeme üyelerinden biri değiştirilmiş ve ilave şahitlerin dinlenmesi ile idam kararı verilmiştir. Böylece mahkeme Nusret Bey hakkında aynı suçtan iki ayrı hüküm vermiştir. Yapılan bu haksız muamele daha sonra ortaya çıkarılmış ve Divan-ı Harb-i Örfi başkanı Mustafa Paşa ve arkadaşları hapis cezasına çarptırılmıştır. Ancak Sultan Vahdettin, Mustafa Paşa'yı affetmiştir. (Ata, "Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemelerinde", s. 319-320)

⁴⁴¹ **Vakit**, 6 Ağustos 1336/6 Ağustos 1920, No: 957

⁴⁴² **Alemdar**, 22 Haziran 1335/22 Haziran 1919, No: 1491-181

⁴⁴³ **İleri**, 9 Kânun-ı Sani 1920/9 Ocak 1920

⁴⁴⁴ Palabıyık, Mustafa Serdar, **1915 Olaylarını Anlamak Türkler ve Ermeniler**, Beta Yayınları, İstanbul, 2015, s. 48

⁴⁴⁵ Bakar, age, s. 216

itibaren Tevfik Paşa tarafından kurulan Hükümet tarafından incelemeye alınmıştır. Yapılan incelemelerde ciddi tutarsızlıklar ve hukuka aykırılıklar bulunduğu için 23 Nisan 1920 tarihinden sonra alınan kararların hemen hemen tamamı Temyiz Mahkemesi'nce bozulmuştur.⁴⁴⁶

2.5. İadeler İçin Kanun Hazırlıkları

Talat Paşa'nın sadrazam olduğu son İttihat Terakki Hükümeti ve daha sonrasında iktidara gelen Mütareke Dönemi Hükümetleri, nakle tabi tutulan kimselerin 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu gereğince yasal olarak Maliye ve Vakıflar Hazinesine geçen/geçmesi gereken mallarını iade etmek istiyordu. Nakle tabi tutulan kimselerin geri dönmeye başlaması ile birlikte, bu mallar sahiplerine fiilen iade edilmeye başlamıştı. Dönemin hükümetleri, hem geri dönen kimselerin iskânı işlemlerini hem de bu kimselere mallarının iadesi işlemlerini taşraya yolladığı talimatlar ile organize etmeye çalışıyordu. Ancak hem bu malların Maliye ve Vakıflar Hazinesinin mülkiyetine geçmesi kanuni düzenleme ile olduğu için hem uygulamada birlik sağlamak için hem de yasal olmayan fiili uygulamaları yasal bir dayanağa bağlamak için bir an önce konuyla ilgili bir mevzuat çıkarılması gerekiyordu. Bu doğrultuda Rumların emval-i metrukesi hakkında düzenleme yapmak üzere Mektub-i Vilayet Ecevid Bey'in başkanlığında bir komisyon kurulmuştur. Ecevid Bey tasfiye komisyonu ile arasının açılması üzerine bir müddet sonra istifa etmiş, yerine Vilayet Hukuk İşleri Müdürü Namık Bey tayin edilmiştir.⁴⁴⁷

Dönemin Türk Basınından anlaşıldığı üzere Mütareke Dönemi Hükümetleri emval-i metrukenin iadesi için daha 1918 yılının Kasım ayında çalışmalara başlamıştı.⁴⁴⁸ 13 Kasım 1918 tarihli gazete haberlerinde, vatanlarına geri dönen Ermeni ve Rumlara ait emval-i menkule ve gayrimenkulenin sahiplerine iadesi hakkında kanun layihasının tanzim edilmekte olduğu belirtilmiştir.⁴⁴⁹ Söz konusu kanun layihasının hazırlanması için Başkanlığını Adliye Nezareti Müsteşarı Yusuf Kemal Bey'in, üyeliklerini ise Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşaviri Osman, Adliye Nezareti Umur-u Hukukiye ve Cezaiyye müdürleri

⁴⁴⁶ Palabıyık, age, s. 48

⁴⁴⁷ Atnur, İbrahim Ethem, **Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İskânı Meselesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1991, s. 166

⁴⁴⁸ Bununla birlikte 9 Ekim 1918 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre Rum emval-i metrukesi hakkında yapılan çalışmalar çok daha önceden başlamıştır. (BOA. DH. HMs. 12/93. 9 Teşrin-i Evvel 1334/9 Ekim 1918)

⁴⁴⁹ **Sabah**, 13 Teşrin-i Sani 1334/13 Kasım 1918, No: 10413

ile Hazine-i Maliyeden Faik Nüzhet Beylerin yaptığı bir komisyon oluşturulmuştur.⁴⁵⁰ 1 Aralık 1918 tarihinde ilk toplantısını yapan komisyon,⁴⁵¹ Muhacirin Müdür-i Umumisi Hamdi Bey'in konuyla ilgili bilgilerini de alarak konuyu çeşitli yönleriyle birlikte değerlendirmiştir. Hazırlanacak kanunun epey prosedüre tabi olduğu, bu yüzden de uzun zaman alacağını düşünen Komisyon, kanun hazırlanana kadar bir kısım malların sahiplerine iadesinin daha kolay bir yolunu araştırmıştır.⁴⁵² Bu doğrultuda geri dönen kimselere tesliminde mahzur görülmeyen taşınırların ve taşınmazların iadesi kararlaştırmış ve durum yetkili makamlara iletilmiştir.⁴⁵³ Bu sıralarda Maliye Nezareti de bir takım çalışmalarda bulunmuş ve daha önce tasfiye komisyonları tarafından idare edilmiş olan emval-i metrukenin ve bunlardan elde edilen gelirlerin sahiplerine devri hususunda bir kanun müsvedesini hazırlayarak incelenmesi için Yusuf Kemal Bey'in başkanlığındaki komisyona sunmuştur.⁴⁵⁴ 22 Aralık 1918 tarihinde Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Paşa ilgili kararnameyi Sadarete göndermiştir. Sadarete gönderilen yazıda; Ermenilerden geri dönmek isteyenlerin eski yerlerine dönebilmeleri konusunda ilgili yerlere talimatın verildiği ve gerekli tedbirlerin alındığı, nakledilen kimselere ait dini yerlerin, mekteplerin ve bunlara ait gelir getiren yerlerin tahliye ettirilerek ait oldukları cemaatlara teslim edildiği, Tasfiye Kanunu gereğince tasfiye edilmiş malların ve alacakların sahiplerine iadesi için söz konusu kanunun yürürlükten kaldırılması ile malların iadesini temin edecek yeni bir kanunun neşrinin gerektiği ve bu yolda çalışmaların yapıldığı belirtilmiştir.⁴⁵⁵

⁴⁵⁰ **BOA. BEO. 4543/340725.** Belge metninden bu komisyonun üyelerinin daha önce Tasfiye Kanunu'nu tanzim ve tertip eden kimseler olduğu ve bu işteki tecrübelerine binaen yeniden kanun layihası hazırlamakla görevlendirildikleri anlaşılmaktadır.

⁴⁵¹ **İkdam**, 2 Kânun-ı Evvel 1334/2 Aralık 1918, No: 7833. Mahalli ahara nakl olunan eşhasın emval ve arazi-i metrukeleri Tasfiye Kanunu'na tevfikân Adliye ve Evkaf Nezaretleri tarafından idare edilmişti. Şimdi memleketlerine avdet edenlerin mezkûr Kanun mucibince devair uhdesine geçen emlakî iade etmek için ikinci bir kanuna ihtiyaç görülmektedir. Binaenaleyh Tasfiye Kanunu'nun tanzim ve tertibine iştirak etmiş olan Adliye Müsteşarı Riyaseti altında Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşaviri Osman, Adliye Nezareti Umuru Hukukiye ve Cezaiyye müdürleri (?) (metinde geçen isim okunamamıştır) Hazine-i Maliye ve Varidat Müdür-i Umumisi Faik Nüzhet, Defter-i Hakani Senedat Müdür-i Rüştü, Emlak-ı Emiriyye Müdür Muavini Muhlis Beylerden mürekkep bir komisyon teşkil edilmiştir. Bu komisyon dün birinci defa içtima ederek müzakerata ibtidar eylemiştir.

⁴⁵² **Vakit**, 4 Kânun-ı Evvel 1334/4 Aralık 1918, No: 401. Adliye Nezareti'nde Müsteşar Kemal Bey'in tahtı riyasetinde içtima etmekte olan komisyon, dün de içtima etmiş ve İskân-ı Muhacirin Müdürü Umumisi Hamdi Bey'den tehcir edilenlerin emval-i menkule ve gayrimenkulelerinin iadesi hakkında bazı izahat almıştır. Komisyonca bu emvalin iadesi hakkında tanzim edilecek kanun Meclis-i Vükela ile Mebusan ve Ayandan geçerek irade-i seniyyeye iktiran etmesi epey zamana mütevakkıf bulunacağı cihetle kanunun iktisabı meriyetinden evvel bir kısım emvalin sahiplerine iadesi hakkında daha seri bir çare düşünülecektir.

⁴⁵³ **Vakit**, 5 Kânun-ı Evvel 1334/5 Aralık 1918, No: 402. (...) Ahiren haber aldığımızı göre komisyonu mahsusaca avdet eden eşhasa şimdiden tesliminde mahzur görülmeyen emval-i menkule ve gayrimenkulenin bazı kuyud tahtında iadesi tahrir etmiş ve keyfiyet Bab-ı Ali'ye yazılmıştır.

⁴⁵⁴ **BOA. BEO. 4546/340947.** 15 Kânun-ı Evvel 1334/15 Aralık 1918

⁴⁵⁵ **BOA. BEO. 4548/341055.** 22 Kânun-ı Evvel 1334/22 Aralık 1918

25 Aralık 1918 tarihli İkdâm Gazetesi'nde yer alan bir haberde, zorunlu göçe tabi tutulanların bu esnada yapmış olduğu ferağ muamelelerinin yok hükmünde sayılması için bir kanun-ı muvakkat yürürlüğe konulacağı belirtilmiştir.⁴⁵⁶ Bundan bir gün sonra Atı Gazetesi'nde; yakında geçici bir kanun yayımlanacağı, zorunlu göçe tabi tutulan Rum ve Ermenilere ait olup tasfiye komisyonları tarafından satılan taşınmazların ferağ işlemlerinin iptal edileceği, satılan taşınır sahiplerinin ise bir nizamname dairesinde teşkil edilecek olan özel komisyonlar tarafından tayin edilen bir tazminat alacakları belirtilmiştir.⁴⁵⁷ Yine dönemin gazetelerinde yer alan haberlere göre, tasfiye komisyonunca karar alınıp, Dâhiliye Nezareti tarafından hükümete sunulan bir kararda, malları tasfiye komisyonlarınca satılmış olup, parası Maliye Hazinesi'ne devredilen göçmenlere kendi hakları olan paradan şimdilik avans verilmesi düşünülmekteydi. Muhacirin Müdür-i Umumisi Hamdi Bey kendisine sorulan bir soruya karşılık *“Bedeliyle alınmayıp gayrimüslimlere ait olduğu anlaşılan eşyanın asıl sahibine iadesinin kaçınılmaz olduğunu, bedeliyle alınmış olup da, satış çok ucuza gerçekleşmişse Müslüman göçmenin malı sahibine iade edeceğini ve verdiği parayı geri alacağını”* belirtmiştir.⁴⁵⁸

Sevke tabi tutulan Rum ve Ermenilerin mallarının iadesi konusunda hukuki çalışmalar yapan komisyon 1919 yılı Şubat ayı başlarında, bir kanun layihası hazırlayarak Meclis-i Vükelaya sunmuştur.⁴⁵⁹ Bir müddet sonra Şura-yı Devlet'e⁴⁶⁰ intikal eden kanun layihası⁴⁶¹ yapılan görüşmeler sonucunda 16 Mart 1919 tarihinde Şura-yı Devlet'te incelenerek kabul edilmiştir.⁴⁶² 19 Mart 1919 tarihi itibarıyla de layiha maddeleştirilip kanun tasarısı haline getirilmiştir.⁴⁶³ Ancak Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin kurulması meselenin seyrini değiştirmiş, Kanun layihası tekrar incelenmek üzere Adliye Nezareti'nce geri

⁴⁵⁶ **İkdâm**, 25 Kânun-ı Evvel 1334/25 Aralık 1918, No: 7856

⁴⁵⁷ **Âti**, 26 Kânun-ı Evvel 1334/26 Aralık 1918, No: 347. *“Tehcir Edilenlerin Emval-i”* Kariben bir kanun-ı muvakkat neşr edilerek tehcir edilen Rum ve Ermeni ahaliye aid olup tasfiye komisyonları tarafından furuht edilen emlakın muamele-i ferağiyeleri münfesiht add edilecek ve mezkûr emlakın tasfiye komisyonları sandıklarında mevduu bulunan bedelatı müşterilere iade edilecektir. Furuht edilen emval- i menkule sahipleri dahi bir nizamname dairesinde teşkil edilecek olan hususi komisyonlar tarafından tayin edilecek tarzda tazminat alacaklardır.

⁴⁵⁸ Atnur, agt, s. 170

⁴⁵⁹ Çelik, agt, s. 127

⁴⁶⁰ *Şura-yı Devlet*; 1867 yılında Meclis-i Vala'nın kaldırılmasıyla kurulan teşekküldür. Devlet işleri hakkında kararlar vermek, yapılan kanun ve nizamları tetkik etmek yüksek memurları muhakeme etmek ile görevli olan bu teşekkül, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam etmiştir. (Pakalın, age, s. 361)

⁴⁶¹ **BOA. BEO. 4559/341907.**

⁴⁶² Bakar, “Malların İadesi”, s. 331

⁴⁶³ **BOA. BEO. 4595/344622.** Söz konusu belgeden malların iadesi için yapılan kanun çalışmalarına Ermeni Patrikhanesi'nden de iki azanın katıldığı ve bu kimselerle konunun müzakere edildiği anlaşılmaktadır.

alınmıştır.⁴⁶⁴ Kanun çalışması tekrar Nezaretler arasında yazışmalara konu olmaya başlamıştır.⁴⁶⁵

Yapılan çalışmalar sonrasında 1919 Mayıs ayı sonlarına doğru menkul ve gayrimenkul iadesi hakkında uygulanacak esasları tespit eden kanun layihası, Meclis-i Vükelada görüşülmek üzere Sadarete gönderilmiştir. İleri Gazetesi'nin 12 Ağustos 1919 tarihli haberine göre; kanun layihasının müzakeratına başlanmıştır.⁴⁶⁶ Meclis-i Vükelâ tarafından incelemeye alınan kanun layihası Dâhiliye Nezareti'ne sevk edilmiş burada özel komisyon tarafından ikinci defa kaleme alınarak Maliye Nezareti'nin hazırladığı iki kıta tezkire ile birlikte Şura-yı Devlet'e gönderilmiştir.⁴⁶⁷ Kanun layihası bu dönemde Şura-yı Devlet ile Dâhiliye Nezareti arasında gidip gelmiş ve birçok yazışmaya konu olmuştur. İleri Gazetesi'nin 21 Ekim 1919 tarihli haberine göre zorunlu göçe tabi tutulanların malları ile ilgili hazırlanan kanun layihası Dâhiliye Nezareti'nden tekrar Şura-yı Devlet'e gönderilmiştir.⁴⁶⁸ 30 Aralık 1919 tarihli bir habere göre de kanun layihası Bab-ı Ali'ye gönderilmiştir.⁴⁶⁹

Kanun çalışmalarının bir türlü tamamlanamaması, bir takım rahatsızlıklara neden olmuştur. Öyle ki bu dönemde İngilizleri en fazla rahatsız eden konulardan biri de malların iadesi için hazırlanan çalışmaların gecikmesidir. İngilizler bu rahatsızlıklarını ve emval-i metrukelerin geri dönenlere iadesi için taleplerini hükümete iletmiştir.⁴⁷⁰

Döneme ait belgelerde ve basında emval-i metrukenin iadesi için hazırlanmakta olan çalışmadan bazen kanun, bazen de geçici kanun olarak bahsedilmiştir. Ancak uzun çalışmalar ve yazışmalar neticesinde Ali Rıza Paşa Kabinesi zamanında (Ekim 1919-Mart 1920) kanun veya geçici kanun değil, Kararname kabul edilmiştir. Bu Kararname, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kapanmadan önce emval-i metruke konusunda yaptığı son hukuki düzenleme olmuştur.

⁴⁶⁴ Atnur, "Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin Emvalinin İadesine Bir Bakış", s. 46

⁴⁶⁵ **BOA. DH. KMS. 50-1/63.**

⁴⁶⁶ **İleri**, 12 Ağustos 1335/12 Ağustos 1919, No: 191-573

⁴⁶⁷ **BOA. BEO. 4595/344622.**

⁴⁶⁸ Eroğlu, agt, s. 133; Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt II, (Son Meşrutiyet 1919-1920), s. 181

⁴⁶⁹ **Vakit**, 30 Kânun-ı Evvel 1335/30 Aralık 1919, No: 772

⁴⁷⁰ **BOA. BEO. 4559/341907**

2.6. 08 Ocak 1920 tarihli Reddi Emval Kararnamesi ve İadelerin Hukuki Dayanağa Kavuşması

Eski yerlerine dönen kimselere mallarının iadesi işlemleri, 08 Ocak 1920 tarihli Kararname yürürlüğe konulmadan önce başlamıştı. Bu dönemde iade işlemleri talimatlar ile gerçekleştirilmiştir. Ancak emval-i metruke konusundaki sıkıntı sadece dönenlere malların iadesinden ibaret değildi. Bunun yanında sahipleri ölmüş olduğu için mirasçıları veya intikal eden kimseleri tarafından talep edilen, ya da sahipleri geri dönmemiş olan taşınmazlar, nakil işlemi yapıldıktan sonra hukuki ve fiili durumu değişen taşınmazlar da vardı ve bunlar önemli bir sorun oluşturmaktaydı. Bütün bu sorunları çözüme kavuşturmak için bir çalışma yapılmış ve bu çalışmanın sonucunda 08 Ocak 1920 tarihinde toplam 33 maddeden oluşan “*Ahar Mahallere Nakledilmiş Olan Eşhasın 17 Zilkade 1333 Tarihli Kararname Mucibince Tasfiyeye Tâbi Tutulan Emvali Hakkında Kararname*” yürürlüğe konulmuştur.⁴⁷¹ Zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin geri dönmeleri ve bu kimselere mallarının iadesini öngören bu Kararnameye uygulamada kısaca “*Redd-i Emval Kararnamesi*” ismi verilmiştir.⁴⁷² Yapılan düzenleme ile iade işlemleri hukuki dayanağa kavuşturulmuş, böylece fiili uygulamalar hukukileştirilmiştir.

08 Ocak 1920 tarihli Kararnamenin 1. maddesinde; başka mahallere nakledilen kişilerin malları, borçları ve alacakları hakkındaki 26 Eylül 1915 tarihli Kanun ile bunun uygulama şekli hakkındaki 08 Kasım 1915 tarihli Nizamname hükümlerine göre, Maliye ve Vakıflar Hazinesi adlarına kayıtları yapılmış da hâlen iki hazine uhdesinde bulunan taşınmazların malik veya önceki mutasarrıflarının⁴⁷³ hayatta bulunmaları hâlinde, iki hazine tarafından malların kendilerine idareten hemen teslim edileceği⁴⁷⁴ ve daha sonra onların adlarına kayıtların düzeltileceği ve bu iki hazine adına henüz kayıtları yapılmamış bulunanların, malik veya önceki mutasarrıflarının hayatta olmaları durumunda, onların uhdesinde bırakılacağı⁴⁷⁵ ve iki hazine tarafından malların kendilerine teslim edileceği,

⁴⁷¹ **Takvim-i Vekayi**, 12 Kânun-ı Sani 1336/12 Ocak 1920, No: 3747; **Düstur**, II. Tertip, XI. Cilt, ss. 553-561; Kardeş, Tehcir ve Emvali Metruke Mevzuatı, ss. 71-91; Elbeyoğlu, Ali, **Osmanlı’dan Günümüze Tapu ve Emval-i Metruke**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2014, ss.114-123

⁴⁷² Şimşek, agm, s. 200

⁴⁷³ Madde metninde ifade edilen mutasarrıf kelimesini kullanıcı şeklinde günümüz Türkçesine çevirmek hatalı olacaktır. Çünkü bir taşınmazın mutasarrıfı bu taşınmazı yasal bir hakka dayanarak kullanmakta iken kullanıcının taşınmazı kullanması yasal bir hakka dayanabileceği gibi yasal olmayan -örneğin işgal suretiyle- bir kullanım da söz konusu olabilmektedir. Ayrıca mutasarrıfın taşınmazı kullanma yetkisinin dışında başka yetkileri de vardır.

⁴⁷⁴ *İdareten hemen teslim*; taşınmazların tapuda tescil işlemi tamamlanmadan idare tarafından fiilen teslim edilmesidir.

⁴⁷⁵ *Uhdesinde bırakmak*; mesuliyetinde, sorumluluğunda bırakmak demektir.

önceki sahipleri ölmüş olan taşınmazların iki hazine adına kayıtları yapılmış olsun veya olmasın mirasçılara veya intikal eden sahiplerine iki hazine tarafından hemen teslim edileceği ve daha sonra onların adlarına intikal işlemleri⁴⁷⁶ yapılacağı belirtilmiştir. Madde metninden de anlaşılacağı gibi nakledilen kimselere ait taşınmazların bir an önce iadesi amaçlanmış ve iade işleminde iki hazine adına kayıtları yapılmış olanlar ve kayıtları henüz iki hazine adına yapılmamış olanlar olmak üzere ikili bir ayrıma gidilmiştir. Buna göre iki hazine adına kayıtları yapılmış olan taşınmazların iadesi için tapu kayıtlarının düzeltilmesi yani resmi prosedürün tamamlanması beklenmemiş ve taşınmazların idareten hemen teslim edilerek daha sonra tapu kayıtlarının düzeltilmesi öngörülmüştür. Yani öncelikle taşınmazların fiilen teslimi yapılacak ardından tapuda hukuki devir işlemleri tamamlanacaktır. Kayıtları henüz iki hazine adına yapılmamış olanların ise malik veya önceki mutasarrıfının uhdesinde bırakılacağı ve malların kendilerine teslim edileceği belirtilmiştir. Önceki sahipleri ölmüş taşınmazlarda ise taşınmazın bu iki hazine adına kayıt yapıp yapılmadığına bakılmaksızın taşınmazlar mirasçılara veya intikal eden kişilere hemen teslim edildikten sonra intikal işlemleri yapılacaktır.

Kararnamenin 1. maddesinde iade edilecek taşınmazların genel çerçevesi çizilirken, 2., 3. ve 5. maddelerde bu genel çerçevenin istisnaları belirtilmiştir. Yani 1. maddede genel olarak Ermenilere iade edilecek taşınmazlar açıklanırken, 2., 3. ve 5. madde ile de Ermenilerden kalan ancak iade edilmeyecek taşınmazlar belirtilmiştir. Bu bağlamda Kararnamenin 2. maddesinde; 1. maddede belirtilen taşınmazlardan kamu yararı için, usul ve kurallarına göre kamulaştırılmış olanlar hakkındaki kamulaştırma işlemlerinin geçerli olduğu ve bu işlemlerin sonuçlarının söz konusu usul ve kurallara tâbi olduğu, Kararnamenin 3. maddesinde; birinci maddede belirtilen taşınmazlardan seferberlikte el konulacak emlak ve binalara dair 16 Mart 1916 tarihli (3 Mart 1332) Kanuna göre el konulmuş olanlar hakkında adı geçen kanun hükümlerinin uygulanacağı ve Kararnamenin 5. maddesinde; nakledilen kişilerin borçları karşılığında rehin edilmiş, vefaen mülkiyeti devredilmiş veya teminat olarak gösterilmiş olan taşınmazlarının, bu kararnamenin yürürlük tarihinden önce borcun ödenmemesinden dolayı artırma ihalesiyle satış veya mülkiyet devri yapılarak müşterileri uhdesine tapu sicil idarelerince kayıtları düzeltilmiş olması hâlinde, yapılan bu işlemlerin geçerli olduğu, kayıtları henüz düzeltilmemiş olan taşınmazların kalan işlemlerinin, ancak bu kararnamenin yürürlük tarihinden itibaren altı ay geçmesinden sonra

⁴⁷⁶ Mülk arazi miras bırakılırken, miri arazi murislere intikal etmektedir. Çünkü miri arazinin mülkiyeti devlete ait olduğu için murise kalan mülkiyet değil bu arazinin kullanım hakkıdır.

takip edileceği ve sonuçlandırılacağı belirtilmiştir. Bu maddeler doğrultusunda kamu yararı için, usul ve kurallarına göre kamulaştırılmış olanların, seferberlikte el konulacak emlak ve binalara dair 16 Mart 1916 tarihli Kanuna göre el konulmuş olanların iade edilmeyeceği ve nakle tabi tutulmuş kimselerin borçlarının karşılığında rehin edilmiş, vefaen mülkiyeti devredilmiş veya teminat gösterilmiş taşınmazlarının satışı ve mülkiyetin devri işlemlerinin uygun bulunduğu anlaşılmaktadır.

Kararnamenin 4. maddesinde; 1. maddede belirtilen taşınmazlardan Maliye veya Vakıflar Hazinesi uhdesine geçip bu hazinelerce satış veya ferağ yoluyla gerçekleşen tasarrufları, şayet söz konusu taşınmazların önceki sahipleri kabul etmezlerse mallarını geri alabileceği, bu kararnamenin yayımından önce⁴⁷⁷ mal sahipleri tarafından alınmış bir bedel varsa ret ve iade edileceği, söz konusu kişilerin (taşınmazlar üzerinde meydana gelen tasarrufları) kabul edip etmediklerini bu kararnamenin yürürlük tarihinden itibaren iki yıl içinde usulüne göre kimliğini ispat ederek noter vasıtasıyla tapu sicil idarelerine bildirmeleri gerektiği, tapu sicil idarelerinin ise durumu taşınmazların son maliklerine veya mutasarrıflarına tebliğ edeceği, söz konusu süre içinde tapu sicil idarelerine beyanname tebliğ ettirilmemesinin oluşan tasarrufları kabul yerine geçeceği, (yapılan tasarrufların) kabul edilmesi halinde ilk satış ve mülkiyet devri bedelinin kendilerine verileceği, şayet önceden almış oldukları bir bedel varsa bunun mahsubunun yapılacağı, (yapılan tasarrufların) kabul edilmemesi halinde ise söz konusu malların idareten kendilerine teslim edileceği, daha sonra kayıtlarının kendi adlarına düzeltileceği ve şayet önceki mal sahipleri tarafından alınmış bir bedel varsa bu bedelin ret ve iadesine kadar o malın teminat olarak kabul edileceği,⁴⁷⁸ belirtilmiştir. Böylece önceki malik veya mutasarrıflara taşınmazlar üzerinde yapılmış olan işlemlerle ilgili olarak iki seçenek sunulmuştur. Bu kimseler ya yapılan işlemleri kabul edecekler, -bu durumda yapılan işlem geçerli hale gelecektir- ya da yapılan işlemi kabul etmeyerek taşınmazlarını geri alacaklardır. Bu kimselere, yapılan işlemleri kabul edip etmediğini tapu sicil idarelerine bildirmeleri için oldukça uzun sayılabilecek 2 yıllık bir süre tanınmıştır.

⁴⁷⁷ Bu Kararname, 12 Ocak 1920 tarihinde Takvim-i Vekayi'de yayımlanmıştır.

⁴⁷⁸ Örneğin nakle tabi tutulan A kişinin taşınmazı, B'ye 1.000 Liraya satılmış ve parası A kişisine ödenmiş olsun. A kişisi geri döndüğünde yapılan bu işlem ile ilgili önünde iki seçenek bulunmaktadır. Ya bu satış işlemi kabul edecektir -ki bu durumda taşınmazın mülkiyeti B'de kalmaya devam edecektir- ya da satış işlemi kabul etmeyerek taşınmazın kendisine iade edilmesini isteyecektir. Bu durumda A, taşınmazın bedeli olarak aldığı 1.000 Lirayı B'ye iade edecektir. 1.000 Liranın iadesi gerçekleşene kadar taşınmaz teminat olarak kabul edilecektir. Taşınmazın teminat kabul edilmesi ile B'nin alacağı güvence altına alınmış olacaktır.

Kararnamenin 6. maddesinde geride kalan taşınmazlar hisseli ise yapılacak işlemler açıklanmıştır. Buna göre; nakledilen kişilerin yalnız bir kısmına hisseli olarak malik veya mutasarrıf olup (Tasfiye Kanunu gereğince) Maliye ve Vakıflar Hazinesi adına usulen kayıtları yapılmış⁴⁷⁹ olan taşınmazların diğer hissedarları ile Maliye ve Vakıflar Hazinesi ve başkalarına mülkiyet devri yapılmış ise, kendilerine mülkiyet devredenle devredilen arasında devam eden dava üzerine,⁴⁸⁰ o malın 14 Aralık 1913 tarihli Kararname gereğince mahkeme kararıyla taksimi veya artırma ihalesiyle ortaklığın giderilmesi⁴⁸¹ hakkında yapılmış ve tamamlanmış olan işlemlerin geçerli olduğu, gerek taksim yoluyla gerek artırma ihalesiyle satış ve ferağ suretiyle olsun ortaklığın giderilmesi istekle olmuş ise malik veya önceki mutasarrıfı, bu kararnamenin yürürlük tarihinden itibaren iki yıl içinde dördüncü madde gereğince tapu sicili dairesine beyanname tebliğ ettiği takdirde taksimin tamamen veya artırma ihalesiyle ortaklığın giderilmesi işleminin ise yalnız nakledilen kişilerin hissesi hakkında iptal edileceği ve söz konusu malların malik veya mevcut mutasarrıflarıyla malik veya önceki mutasarrıfları arasında hisseleri müşterek olmak üzere kayıtların düzeltileceği ve bu düzeltmenin gerektirdiği para iadesi işlemlerinin yerine getirileceği, artırma ihalesiyle ortaklığın giderilmesi işleminin, nakledilen kişilerin hissesi hakkında iptal olunması durumunda, diğer hissedarın kendine beyanname tebliğ olunduğu tarihten itibaren on beş gün içinde ve dördüncü maddede belirtilen usul dairesinde tapu sicil idaresine beyanname tebliğ ettiği takdirde ortaklığın giderilmesi işleminin, bütün hissedarlar hakkında geçersiz olacağı, bu suretle belirtilen kaydın idarelerce bu doğrultuda düzeltileceği ve bu düzeltmenin gerektirdiği para iadesi işlemlerinin yerine getirileceği, taksim ve ortaklığın giderilmesiyle ilgili işlemler henüz sonuçlandırılmamış ise bu kararnamenin yürürlük tarihinden itibaren altı ay sonuna kadar bulunduğu noktada durdurulacağı, bu süre sona erince, malik veya önceki mutasarrıflarına yeniden kanuni tebligat yapıldıktan sonra eski işlemlerin kaldığı noktadan takip edileceği ve sonuçlandırılacağı belirtilmiştir. 6. madde anlaşılması oldukça zor ve teknik ifadeler içeren bir maddedir. Bununla birlikte maddeyi daha anlaşılır kılmak için bir örnek üzerinden açıklamak faydalı olacaktır. Buna göre örneğin

⁴⁷⁹ Taşınmazların mevzuatta belirtilen usullere uygun olarak Hazinesi adına tescilinin yapılmış olmasını ifade etmektedir.

⁴⁸⁰ Madde metninde belirtilen dava ortaklığın giderilmesi ya da taşınmazın bölüşülmesi davasıdır.

⁴⁸¹ *Ortaklığın giderilmesi madde metnindeki orijinal tabiri ile izale-i şüyu*; müşterek mülkiyet halindeki taşınmazda pay, iştirak halindeki mülkiyetteki taşınmazda hak sahibinin diğer pay veya hak sahipleriyle anlaşmak suretiyle taşınmazı satarak veya taksim ederek ortaklığın sona erdirilememesi halinde, taşınmazdaki ortaklıkların taksim edilerek veya satılarak sona erdirilmesinin mahkemeden istenmesi sonucu mahkemenin vereceği karar uyarınca taşınmazın ihale usulü ile satılarak bedelinin pay veya hak sahiplerine dağıtılmasıdır. (Karaşahin, age, s. 259)

10.000 m² yüzölçümlü taşınmazın 2.000 m²'sine nakle tabi tutulan Agop isimli bir şahıs sahip olsun. Agop, Sevk ve İskân Kanunu gereğince nakledildiğinde bu taşınmazdaki 2.000 m² yüzölçümlü hissesi, Kanun gereği Maliye Hazinesi'ne intikal edecektir. Maliye Hazinesi taşınmazı daha sonra Ahmet Bey isimli bir vatandaşa 500 Liraya satmış olsun. Bu durumda gerek Ahmet Bey'in gerek diğer ortakların taşınmazın taksimini veya ortaklığın giderilmesini istemesi sonucunda mahkemenin verdiği karar ve bu karar üzerine yapılan işlemler geçerlidir. Ancak gerek taksim gerekse de ortaklığın giderilmesi işlemi mahkeme kararıyla değil de istekle olmuşsa bu durumda geri dönen Agop'a bu işlemlerin iptalini talep etme hakkı tanınmıştır. Eğer Agop bu satış işleminin iptalini isterse bu durumda taşınmazın Ahmet Bey adına olan kaydı Agop adına düzeltilecek ve Agop taşınmaz bedeli olarak aldığı 500 Lirayı Ahmet Bey'e iade edecektir. Şayet taşınmaz satış bedeli olan 500 Lira Agop'a ödenmemiş ve mal sandığında onun adına emanete alınmış ise bu durumda da Ahmet Bey'e ödemeyi Maliye Hazinesi yapacaktır.

Kararnamenin 7. maddesinde; nakledilen kişilerden nakil için hükümetçe her yerde verilen emir tarihiyle⁴⁸² bu kararnamenin yürürlük tarihi arasındaki süre içinde ölmüş olanların mirasçıları veya kendilerine intikal edecek kimseleri bulunmaması halinde, ölmüş kimselere ait olması gereken taşınmazlar hakkında, mirasçısız ölüm hükümlerinin uygulanacağı,⁴⁸³ ancak bu gibi taşınmazlara karşılık devletçe nakledilen kişilerin cemaat ve hayır kurumlarına özel kanun ile belirlenecek miktarda mali yardımda bulunulacağı belirtilmiştir. Bu madde ile nakil tarihi ile bu kararnamenin yürürlük tarihi olan 13 Ocak 1920 tarihleri arasında mirasçı veya malları kendilerine intikal edecek kimse bırakmadan ölen kimselerin taşınmazları düzenlenmiştir. Buna göre bu taşınmazlar devlete kalacaktır ancak bunun mukabilinde devlet de cemaate veya hayır kurumlarına ödeme yapacaktır.

Kararnamenin 8-14. maddelerinde nakledilen kimselere ait iken 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu ile mülkiyeti Vakıflar ve Maliye Hazinesine geçen taşınmazlar üzerinde yapılan işlemler ve bunların sonuçları düzenlenmiştir. Buna göre Kararnamenin 8. maddesinde; iki hazineye ait taşınmazların iki hazineye aidiyeti süresince kira bedeli alma, toprak mahsulleri oranı suretiyle veya sair suretlerle üretilen safi gelirlerinin,⁴⁸⁴ söz konusu

⁴⁸² Nakil tarihi her yer için farklı olabilecektir.

⁴⁸³ Mülk veya miri araziye sahip olan bir kimsenin mirasçı veya intikal hakkı sahibi bırakmaksızın ölmesi halinde taşınmazlarına mahluliyet hükümleri uygulanacak ve bu taşınmazlar Devlete intikal edecektir. Normalde bu taşınmazların herhangi bir bedel ödenmeksizin Devlete kalması gerekirken bu Kararname gereğince mirasçı veya intikal hakkı sahibi bırakmaksızın ölenlerin taşınmazları, taşınmaz sahibinin cemaatine ve hayır kurumlarına Devletçe yardım yapılarak kalacaktır.

⁴⁸⁴ *Safi gelir*; o geliri elde etmek için yapılan değişken masraflar düşüldükten sonra kalan gelirdir.

malların imar ve korunması için yapılan masraflar ve o taşınmazların vergi ve bağlı diğer resimleri indirildikten sonra iki hazine tarafından malik veya önceki mutasarrıflarına verileceği belirtilmiştir. Böylelikle nakledilen kimselere ait iken Vakıflar ve Maliye Hazinesi adına kaydedilen taşınmazlardan bu hazinelerin tasarrufunda bulunduğu dönemde elde edilen gelirlerden, taşınmazların korunması ve iyileştirilmesi için yapılan masraflar ile taşınmaza bağlı vergi ve resimler düşüldükten sonra kalan miktarı bu hazineler tarafından önceki maliklerine ve mutasarrıflarına ödenecektir. Kararnamenin 9. maddesinde; iki hazineye ait taşınmazlara, iki hazineye aidiyeti süresince yapılan tahribatın failleri tarafından tazmin edileceği, faillerin belli olmadığı veya faillerin belli olduğu ancak tazmine güçlerinin olmadığı anlaşıldığı durumlarda tazminatın devlet tarafından ödeneceği, bu tazminatın tamamen tahrip edilenler için, vergi idarelerince kayıtlı tahmin edilmiş değerinden,⁴⁸⁵ kayıtlı tahmin edilmiş değeri olmayanlar için, nakledilen kişilerin elinden çıktığı gündeki usulen tahakkuk edecek olan değeri⁴⁸⁶ üzerinden ödeme yapılacağı, mevcut arsa, arazi ve enkazın kayıtlı veya takdir edilmiş değerinden hisseye isabet edenlerin, tazminat bedelinden indirileceği, kısmen tahrip edilenler için başlangıç fıkrasında sözü edilen değerlere (vergi idarelerince kayıtlı tahmin edilmiş değer ve kayıtlı tahmin edilmiş değeri olmayanlar için, nakledilen kişilerin elinden çıktığı gündeki usulen tahakkuk edecek olan değer) sonradan meydana gelen noksan miktarı kadar tazminat verileceği belirtilmiştir. Böylece nakle tabi tutulan kimselerin taşınmazlarına yapılan tahribat sonucu oluşan mağduriyetinin tahribatı yapanlar ve devlet tarafından giderilmesi amaçlanmıştır.

Kararnamenin 10. maddesinde; iki hazineye ait olup başkalarına satış veya mülkiyeti devredilmemiş bulunan taşınmazların üzerinde, hükümet tarafından; başkalarına satış veya mülkiyeti devredilen taşınmazlar üzerinde müşteri veya mülkiyet devri yapılan kimseler tarafından ihdas edilmiş olan binalar, ağaçlar ve ayrı satışı mümkün olmayan diğer sabit şeylerin⁴⁸⁷ değeri üzerinde bulunduğu taşınmazın hazır değerinden noksan veya ona eşit ise, taşınmazın malik veya önceki mutasarrıfının tercih hakkının olduğu, isterse fazlalıklar yerine değerlerini üç yıl içinde yıllık ve eşit taksitlerle ödemeyi taahhüt ederek mülkiyeti üzerine alabileceği ve taşınmazın fazlalıklarıyla beraber malik veya önceki mutasarrıfına idareten teslim edileceği, isterse de taşınmazı hazır değeri ile fazlalık sahibine satabileceği ve

⁴⁸⁵ Madde metninden Osmanlı Devleti'nde vergi idarelerince taşınmazlar için belirlenmiş kayıtlı bir değer bulunduğuna anlaşılmaktadır.

⁴⁸⁶ Nakledilen kimselerin elinden çıktığı günkü usullere göre belirlenecek rayiç değer.

⁴⁸⁷ 18 Aralık 1918 tarihli Talimatnamenin 10. maddesinde; geri dönen kimselere teslim edilecek bütün mallar için teslim anında malların hazır durumu, oluşan hasar veya başkaları tarafından yapılmış fazlalıklar olup olmadığını açıklayan bir zabıtname düzenleneceği hüküm altına alınmıştır.

mülkiyeti devredebileceği ve taşınmazı fazlalık sahibinin mülkiyetine bırakılacağı; belirtilen fazlalıkların değerinin, taşınmazın değerinden fazla olması durumunda ise seçim hakkının fazlalık sahibine ait olduğu, isterse taşınmazı hazır değeri ile satın alabileceği, isterse de fazlalığın hazır değerini üç yıl içinde yıllık ve eşit taksitlerle ödemeyi taahhüt edecek olan taşınmazın sahip veya önceki mutasarrıfına satabileceği, taşınmazın, ikinci şık gereğince fazlalık sahibince satın alınması durumunda, hazineye satış ve ferağ bedeli olarak evvelce vermiş olduğu paranın derhal malik veya eski mutasarrıfına verileceği ancak bu bedelin taşınmazın hazır kıymetinden az olması durumunda üst tarafının fazlalık sahibi tarafından sahip veya önceki mutasarrıfına, üç yıl içinde yıllık ve eşit olarak ödenmesinin taahhüt olunacağı,⁴⁸⁸ malik veya önceki mutasarrıfının veya ayrılmayan fazlalık sahibinin yazılı olarak tahakkuk edecek borçları karşılığında, bunun kaynağı olan taşınmazın teminat gösterilmiş sayılarak kaydına o yolda şerh verileceği, Kararnamenin 11. maddesinde; malik veya önceki mutasarrıfının, onuncu madde gereğince fazlalığı almaktan ve müşteri veya mülkiyeti devredilenlerin veya hükümetin, taşınmazı almaktan kaçınması durumunda, taraflardan birinin talebiyle taşınmazın borç karşılığında teminat gösterilmesi hakkındaki 10 Mart 1913 tarihli Kanunun 10. maddesi gereğince, tapu sicil idareleri tarafından, taşınmazın fazlalıklarıyla birlikte artırma ihalesiyle satılacağı veya mülkiyetinin devredileceği ve artırma ihalesi bedelinin, fazlalık ile taşınmazın hazır değeri oranında sahipleri arasında dağıtılarak taksim edileceği, Kararnamenin 13. maddesinde; iki hazineye ait taşınmazlar üzerinde sabit olmayan eklentiler⁴⁸⁹ biçiminde fazlalıklar meydana getirilmiş ise, bu fazlalıkların sökülüp kaldırılması, taşınmaza zarar vermediği takdirde, fazlalık sahibinin bu fazlalıkları sökülüp kaldırarak alabileceği, fazlalığın sökülüp kaldırılması taşınmaza zarar verir ve taşınmazın malik veya önceki mutasarrıfı söz konusu fazlalığın hazır değerini, bir yıl içinde ödeyerek mülkiyeti üzerine almazsa fazlalık sahibinin sökülüp kaldırmadan doğan zararı tazmine mecbur olmaksızın fazlalığı sökülüp kaldırabileceği belirtilmiştir. Bu maddeler ile yapılan düzenlemenin daha kolay anlaşılabilmesi için bir örnek üzerinden açıklayacak olursak; örneğin nakle tabi tutulan A kişisine ait taşınmazın Maliye Hazinesi tarafından 1.000 Lira bedelle B kişisine satıldığını ve B kişisinin de bu taşınmaza değeri 500 Lira olan

⁴⁸⁸ Kararnamenin 12. maddesine göre; değer vermekle yükümlü olanlar, taahhüt ettikleri paraları peşin olarak ödeyebilecektir. Ancak peşin ödeme yapılmayıp da söz konusu taksitlendirme sürelerinden yararlanılmak istenmesi durumunda, bedellerin ödenmesine kadar kanuni faiz yürütülecektir.

⁴⁸⁹ *Eklenti*; mahalli âdete veya asıl şey malikinin anlaşılabilen arzusuna göre bir şeyin işletilmesi veya muhafazası veya ondan istifade olunması için asıl şeye sürekli olarak özgülenen, kullanılmasında birleştirme, takma veya başka bir biçimde asıl şeye bağlı kılınan taşınmardır. (Öztañ, age, s. 687) Bu bağlamda bir fabrikada sabit olmayan makinalar, otomobilin evde muhafaza edilen yedek lastikleri eklentiye örnektir.

30 ağaç diktiğini farz edelim. Bu durumda sonradan ihdas edilen ağaçların değeri (500 Lira) taşınmazın değerinden (1.000 Lira) az olduğu için kararname gereğince tercih yapma hakkı geri dönen A kişisine tanınmıştır. Buna göre; A kişisi ağaçların değeri olan 500 Lirayı üç yıl içinde yıllık ve eşit taksitlerle B kişisine ödeyip ağaçların mülkiyetini kazanabileceği gibi (bu durumda taşınmaz üzerindeki ağaçlarla birlikte A kişisine teslim edilecektir) isterse de taşınmazı hazır değeri ile ağaçları diken B kişisine satın mülkiyeti devredebilecektir. Örneği biraz değiştirerek B kişinin Maliye Hazinesi'nden satın aldığı taşınmaza 20.000 Lira değerinde bir ev yaptığını farz edelim. Bu durumda yani taşınmaza yapılan ilavenin değerinin (20.000 Lira) taşınmaz değerinden (1.000 Lira) fazla olduğu durumda tercih hakkı bu sefer taşınmaz üzerinde ev yapan B kişisine tanınacaktır. B kişisi isterse ev yaptığı taşınmazın arsasını hazır değeri ile alabilecek isterse de evi taşınmaz sahibi A'ya satabilecektir. Bu durumda A şahsı evin değerini üç yıl içerisinde yıllık ve eşit taksitlerle ödemeyi taahhüt etmelidir. Hazır değeri 1.000 Lira olan taşınmazı eğer B şahsı Maliye Hazinesi'nden 900 Liraya satın almışsa aradaki 100 Liralık farkı da A şahsına ödeyecektir. Lakin fazlalığı yani ağaçları veya evi A şahsı; taşınmazı da B şahsı satın almak istemezse bu durumda taraflardan birinin isteği ile taşınmaz ve üzerindeki fazlalıklar tapu sicil idareleri tarafından açık artırma ile satılacak elde edilen bedel A ve B şahıslarına fazlalık ve taşınmazın hazır değeri oranında paylaşılacaktır. Aynı örnekte B şahsının bu sefer satın aldığı taşınmaza sabit olmayan eklentiler şeklinde ve sökülüp kaldırılması taşınmaza zarar vermeyecek olan bir kulübe yapmış olduğunu farz edelim. Bu durumda da B kişisi kulübesini söküp alabilecektir.

Kararnamenin 14. maddesinde kiraya verilen taşınmazların durumu ve bu taşınmazların tahliyesi açıklanmıştır. Buna göre; iki hazineye ait olup da malik veya önceki mutasarrıfının meskeni veya sanat ve ticaret mahalli olan taşınmazların kirası hakkındaki sözleşmeler, malik veya önceki mutasarrıfı tarafından kabul olunmadığı takdirde, sahibinin hükümete müracaatından itibaren kiracılara on gün süre verileceği ve söz konusu malların idareten tahliye ettirileceği, taşınmazlardan öteden beri kiraya verilerek kullanılanlarla ilgili kiraya verme ve kiralama sözleşmelerinin, sözleşmenin yapıldığı tarihten itibaren üç yılı geçmemek şartı ile geçerli sayılacağı ve bunlara ait sözleşmelerin sahiplerine devir olunacağı, bu taşınmazların kiralama sırasında ecrimisilinden⁴⁹⁰ beşte bir derecesinde

⁴⁹⁰ Ecrimisilin tanımı özel ve kamu hukuku için ayrı ayrı yapılabilmektedir. Kamu hukuku anlamında ecrimisilin en net tanımı Hazine Taşınmazlarının İdaresi Hakkında Yönetmeliğin 4. maddesinde yapılmıştır. Buna göre ecrimisil; *Hazine taşınmazının, İdarenin izni dışında gerçek veya tüzel kişilerce işgal veya tasarruf edilmesi sebebiyle, İdarenin bir zarara uğrayıp uğramadığına veya işgalcinin kusurlu olup*

noksan ile kiraya verildikleri belirlenenlerin kira bedellerinin ecrimisillerine tamamlanacağı ve kiracıların iş bu ecrimisil bedelini vermek istemezlerse kiralananın idareten tahliye olunacağı belirtilmiştir. Madde metninden de anlaşılacağı gibi geride kalan taşınmazlardan kiraya verilenler ile ilgili işlemler, malik veya mutasarrıfının evi, sanatını icra ettiği veya ticaretini yürüttüğü yerler için yapılan kiralama işlemleri ve öncesinde de kiralama yoluyla yönetilen taşınmazlara ait yapılan kiralama işlemleri olmak üzere ikili bir ayrıma tabi tutulmuştur. Birinci durumda malik veya önceki mutasarrıfı yapılan kiralama işlemi kabul etmezse hükümet kiracıya on gün süre tanıyarak kiralanan yerleri boşaltacak ve sahiplerine ve mutasarrıflarına iade edecektir. İkinci durumda ise yani zaten bu taşınmazlar öncesinde de kiraya verilmek sureti ile idare ediliyordu ise bu sefer üç yılı geçmemek üzere kira sözleşmeleri geçerli kabul edilecektir. Taşınmazın kirası için belirlenen bedel aynı taşınmaz için belirlenen ecrimisil bedelinden yüzde yirmi oranında daha düşük ise kira bedeli bu ecrimisil bedeline yükseltilecek ve kira bu yeni bedel üzerinden devam edecektir.⁴⁹¹ Şayet kiracılar ecrimisil bedelinden daha düşük olduğu anlaşılan kira tutarını yükseltmek istemezse bu durumda da kiralanan yer yine idareten tahliye edilecektir.

Kararnamenin 15. maddesinde henüz satılmamış taşınırların, 16. maddesinde ise artırma ihalesi ile satılmış taşınırların, 17. maddesinde tasfiye komisyonunca tahsil edilmiş paraların ve 18. maddesinde nakledilen kimselerde alacağı olanların durumu ele alınmıştır. Buna göre Kararnamenin 15. maddesinde; nakledilen kişilere ait olup hükümetçe el konulduğu halde, henüz satılmamış bulunan taşınırların sahiplerine aynen iade olunacağı, Kararnamenin 16. maddesinde; artırma ihalesiyle satılmış olan taşınırların satış bedelinden, artırma için yapılan masraflar (tellaliye, hamaliye, ilan masrafı) indirildikten sonra, kalacak miktarın tamamının nakledilen kişilere verileceği, satılan taşınırlardan sahipleri belli olmadığı için, bulunduğu köy veya mahalle adına kaydedilmiş olanların bedellerinin, köy veya mahalle halkından hak sahiplerine dağıtılmak üzere ihtiyar heyetlerine verileceği, bu kararnamenin yürürlüğe girdiği tarihe kadar mirasçı bırakmaksızın ölmüş olanlara ait

olmadığına bakılmaksızın, İdarece talep edilen tazminattır. Genellikle ecrimisil ile kira birbirine karıştırılmakta ve aynı şeylermiş gibi algılanmaktadır. Ancak kira ve ecrimisil işlemleri aynı şeyler olmayıp aralarında belli başlı farklar bulunmaktadır. Kısaca belirtecek olursak, kira taşınmazların bir idare biçimi iken ecrimisil bir idare biçimi değildir. Kira geleceğe yönelik iken, ecrimisil geçmişe dönüktür. Ayrıca kirada bir sözleşme söz konusu iken ecrimisilde herhangi bir sözleşme yoktur ve taşınmaz sahibinin rızası dışında kullanılmaktadır. Dolayısıyla ecrimisil rıza dışı kullanım için talep edilen tazminattır. (Hasan Güner, “6009 sayılı Kanunla Hazine Taşınmazını İşgal Edenler Lehine Getirilen Düzenlemeler”, **Maliye ve Sigorta Yorumları Dergisi** Ankara, 2011, S. 553, s. 68-69)

⁴⁹¹ Bununla birlikte aynı özelliklere sahip taşınmazlar için belirlenen ecrimisil bedellerinin daha yüksek olması gerekmektedir. Çünkü ecrimisil yasal olmayan kullanımı caydırmak için alınan bir tazminattır. Dolayısı ile yasal kullanım için alınan kira bedelinden daha yüksek olmalıdır.

taşınırların satış bedellerinin ise azınlıklardan kimsesiz ve muhtaç olanlara dağıtılmak üzere, ruhani başkanlara (Papazlara, piskoposlara) verileceği, artırma ihalesinin acele olarak yapılması nedeniyle ortaya çıkabilecek bedel noksanının devletçe tazmin olunacağı, artırma ihalesi dışında kalarak üçüncü kişilerin gasp etmesinden dolayı nakledilen kişilerin uğradığı gerçek zararların tazmininin gasp edenlere ait olduğu, ancak gasp edenin bilinmediği veyahut bilinip de ortaya çıkan zararı tazmin etmeye gücü yetmediği ve gasp edilen malların da tüketilmiş bulunduğu durumlarda dahi gasp edilen malların devletçe tazmin olunacağı, Kararnamenin 17. maddesinde; başka mahallere nakledilmiş olan kişiler adına tasfiye komisyonlarınca tahsil edilmiş olan paraların kendilerine verileceği, söz konusu paralardan esasen faizin faizi sözleşmesine tabi bulunan paranın tahsili tarihinden hak sahiplerine ödenmesi zamanına kadar, kanuni faizi geçmemek üzere, sözleşmede öngörülen faizin ilave edileceği, Kararnamenin 18. maddesinde; başka mahallere nakledilmiş olan kişilerden alacağı olup da henüz alacağının ödenmesini talep etmemiş olanların, genel hükümlere göre, alacağını talep etmekte serbest olduğu belirtilmiştir. Yapılan tüm bu düzenlemeler ile nakle tabi tutulan kimselerin mağduriyetinin giderilmesi amaçlanmıştır.

Kararnamenin 19-25. maddelerinde nakledilen kimselerin emval-i metrukesi ile ilgili hukuki süreçlerin ve davaların durumu ele alınmıştır. Bu bağlamda Kararnamenin 19. maddesinde; nakledilen kişilerin taşınır ve taşınmazları hakkında açılmış olan istihkak davaları henüz sonuçlanmamış veya bu konuda verilen ilamlar henüz kesinleşmemişse, bu kararnamenin yürürlük tarihinden itibaren iki yıl süreyle davaların görüşülmesinin ve kanuni sürelerin durdurulacağı, bu iki yıllık süre sona erince, davacılar tarafından söz konusu kişilere usulüne göre tebligat yapıldıktan sonra önceden açılmış olan davaların tamamlattırılacağı ve durdurulan sürelerin yeniden işlemeye başlayacağı, bu gibi davalar hakkında alınmış olan ilamlar eğer kesinleşmişse, bunların kendi haklarını ihlâl ettiğini iddia eden malik veya önceki mutasarrıflarının, bu kararnamenin yürürlük tarihinden itibaren altı ay içinde, başka itirazları için ise kanunen belirlenmiş kurallar dairesinde davayı gördürebileceği, Kararnamenin 20. maddesinde; tasfiye komisyonlarınca belirli bir kişi adına satılmış olan taşınırlardan bazısının kendilerine ait olduğundan bahis ile diğer kişiler tarafından bu kararnamenin yürürlük tarihinden sonra açılacak davalarda husumetin, komisyon mazbatasında iddia edilen mallar kimin adına yazılı ise ona yönlendirileceği, söz konusu davaların kesinleşmesi üzerine satılan malın bedeli olarak mazbatada yazılı olup davalıya ödenmesi gereken paraların ve mazbatada malların toplam bedeli yazılı ise, bu

toplamdan davacıya ait malın hissesine isabet eden miktarın tahsiline hükmedileceği,⁴⁹² Kararnamenin 21. maddesinde; başka mahallere nakledilmiş olan kişilerin leh ve aleyhindeki bütün haklardan dolayı, nakil için hükümetçe her yerde verilen emir gününden, bu kararnamenin yürürlük tarihine kadar geçen sürenin, gerek zaman aşımı gerek bütün kanuni sürelerin hesabında dikkate alınmayacağı, Kararnamenin 22. maddesinde; dördüncü, altıncı ve on dokuzuncu maddelerde belirtilen iki yıllık sürenin sona ermesinden önce, taşınmazın bulunduğu yere dönen malik veya önceki mutasarrıfının, diğer tarafa noter vasıtasıyla bir ihtarname tebliğ ettirmek suretiyle söz konusu maddelerin sağladığı hakları kullanmaya davet olunabileceği, bu ihtarnamenin tebliği tarihinden itibaren doksan gün içinde söz konusu maddelerde belirtilen şekilde hakların kullanılmaması hâlinde tayin edilen sürenin sona ermiş sayılarak bunlar hakkında düzenlenmiş hükümlerin uygulanacağı, 23. maddede; nakledilmiş olan kişilerin alacakları için tasfiye komisyonlarının yürüttüğü davalar sırasında, diğer kişiler tarafından ileri sürülüp ispatı mümkün olmayan def'ilerinden⁴⁹³ dolayı teklif edilen ancak nakledilen kişilerin hazır bulunmaması sebebiyle fiilen yapılması mümkün olmayan yeminlerin, sözü edilen diğer kişiler tarafından bu defa yeniden genel yargılamaya müracaatla nakledilen kişilere teklif olunabileceği, bu takdirde yemini eda veya yeminden kaçınma seçeneklerine göre o noktadan sonraki oluşan işlemlerin korunacağı veya yürürlükten kaldırılmak suretiyle kanuni gereklerinin yerine getirileceği, 24. maddede; bu Kararnamede bahse konu olan meselelerden dolayı ortaya çıkıp da özel kanunlarına tabi olan ve o özel kanunlarında bir çözüm makamı gösterilmeyen veya bu Kararnamenin yürürlük tarihinde henüz açılmamış olan davaların, baştan ve ilk hükmün feshi suretinde yeniden ait olduğu genel mahkemelerde, Sulh Hâkimleri Kanunuyla belirlenmiş yargılama usulü gereğince görüleceği ve çözüme kavuşturulacağı, 25. maddede; bu kararnamede idareten yürütülmesi beyan olunan işlemlere kanaat etmeyenlerin ilgili makamlara ve mahkemelere müracaat hakkının saklı olduğu belirtilmiştir.

Kararnamenin 26-34. maddelerinde emval-i metruke konusundaki diğer hükümlere yer verilmiştir. Buna göre 26. maddede; bu kararnamede yer alan iki hazineye ait taşınmazlar tabirinden maksadın Maliye Hazinesi veya Vakıflar Hazinesi adına kaydı yapılmış olsun

⁴⁹² Örneğin emval-i metruke tasfiye komisyonu bir daktilonun nakledilen A şahsına ait olduğunu yani emval-i metruke olduğunu düşünerek bu daktiloyu satmış olsun. Ancak Bay B, daktilonun kendisine ait olduğunu iddia etsin. Bu durumda Bay B davasını A şahsına yöneltecektir. Bay B davayı kazanırsa daktilosunun bedeli kendisine ödenecektir.

⁴⁹³ *Def'i*; taraflardan birinin özellikle davalının kendisine karşı, açılan davada, davanın bütün sonuçlarından kurtulmak için, başvurduğu her çeşit (zamanaşımı, hak düşürücü süre, ödeme, borcun düşmesi, nispi ve mutlak butlan hükümsüzlük, nakis borç itiraz vb.) kanuni imkândır. (Şener, age, s. 153)

veya olmasın nakledilen kişilerin terk ettikleri bütün taşınmazlar olduğu, 27. maddede; kararnamede bahsedilen işlemler ile bu işlemlerle ilgili davalardan dolayı tapu sicil idareleri, noterler ve mahkemelerce harç, resim ve hicaz demir yolu yardımı ve yargılama masrafının alınmayacağı,⁴⁹⁴ 28. maddede; kararnamede gereğince yardım ve tazminat olmak üzere devletçe ödenecek paraların ödeme usullerinin Maliye Nezareti'nce tayin ve tespit edileceği, 29. maddede; kararnamede malik ve önceki mutasarrıflarıyla ilgili olarak bahsedilen hükümlerin, malik veya önceki mutasarrıfların vekili, vasisi,⁴⁹⁵ velisi ve şayet malik veya önceki mutasarrıfları ölmüş ise mirasçıları veya kendilerine intikal edecekler veyahut mirasçıların veya kendilerine intikal edeceklerin vekil veya vasisi veya velisi hakkında dahi genel kurallar dairesinde geçerli olduğu,⁴⁹⁶ 30. maddede; başka mahallere nakledilmiş olan kişilerin malları, borçları ve alacakları hakkındaki 26 Eylül 1915 tarihli Kanun ile bu kanunun uygulanması hakkındaki 08 Kasım 1915 tarihli Nizamnamenin yürürlükten kaldırıldığı, 31. maddede; bu kararnamede hükümlerinin, 1. maddede gösterildiği üzere Maliye Hazinesi veya Vakıflar Hazinesi adlarına kaydedilip de şimdiye kadar önceki sahipleri adına kaydı düzeltilmemiş taşınmazları da kapsadığı, 32. maddede; bu kararnamenin, yayımlandığı günün ertesi günü yürürlüğe gireceği ve son olarak 33. maddede; kararnamenin yürütülmesine Dâhiliye, Adliye, Maliye, Ziraat ve Evkaf Nazırlarının yetkili olduğu belirtilmiştir.

8 Ocak 1920 tarihli Kararnameyi hem Tasfiye Kanunu'na etkisi açısından, hem de öngördüğü düzenlemeler açısından detaylı bir analize tabi tutmak yararlı olacaktır. Buna göre 8 Ocak 1920 tarihli Kararnamenin Tasfiye Kanunu açısından etkisi konusunda şunları söyleyebiliriz. Bilindiği üzere emval-i metrukenin hukuki durumu ile ilgili birtakım idari düzenleme yapıldıktan sonra, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Söz konusu Kanun'da, 27 Mayıs 1915 tarihli Kanun gereğince başka yerlere nakledilen gerçek ve tüzel kişilerin terk etmiş oldukları malların, alacakların ve borçların bu husus için

⁴⁹⁴ Osmanlı Devletinde gerek veraset yoluyla gerekse de alım satım yoluyla devlet arazisinin el değiştirmesinde taşınmazın kıymetinin yüzde beşine denk tapu harcı alınıyordu. (Hüseyin Perviz Pur, **Osmanlı'dan Günümüze Vergi Sisteminin Ekonomiye Uyumu 1838-2012**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 75)

⁴⁹⁵ *Vasi*, vesayet altındaki küçük ya da kısıtlıya özen göstermek malvarlığını yönetmek ve hukuki işlemlerde onu temsil etmek üzere mahkeme tarafından atanan kimsedir. Vasi vesayet altındaki kimseyi temsil etme ve malvarlığını yönetme yetkisine sahiptir. (Bilge Öztan, **Medeni Hukuk'un Temel Kavramları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002, s. 472)

⁴⁹⁶ Daha önceki uygulamalarda memleketlerine geri dönen kimselerin mallarının vekil ve vasilerine iade edilmesi uygun görülmemiştir. Bu doğrultuda zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin memleketlerine dönmeleri halinde mallarının sadece kendilerine teslim edileceği, vekil ve vasileri Müslüman olsa ile bu kimselere malların teslim edilmesinin uygun olmadığı taşraya bildirilmiştir. (**BOA. DH. ŞFR. 99/35. 4** Mayıs 1335/4 Mayıs 1919)

oluşturulacak komisyonların her şahıs için ayrı ayrı düzenleyecekleri mazbatalara göre mahkemelerce tasfiye edileceği ve nakledilen gerçek ve tüzel kişilerin nakilleri sırasında tasarruf ettikleri icâreteynli müsakkafât ve müstagalât vakfiyenin Vakıflar Hazinesi ve diğer taşınmazların Maliye Hazinesi adlarına kayıtlarının yapılacağı, her iki kısım taşınmazların bahsi geçen hazineler tarafından bedelleri verilerek tasfiye edileceği ve verilecek bedellerinden tasfiyeden sonra kalacak miktarının sahiplerine verileceği belirtilmiştir. Yani zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin geride bıraktıkları taşınmazlardan vakıf malı olanlar Vakıflar Hazinesi adına, diğerleri ise Maliye Hazinesi adına kayıt edilecektir. Bir diğer ifade ile Maliye ve Vakıflar Hazinesi adına tescil edilecektir.

Söz konusu tescil yasal bir düzenleme ile olmuştur. Dolayısıyla bu kanunda yapılacak değişikliklerin (buna yürürlükten kaldırma da dâhildir) normlar hiyerarşisi gereğince kanun ya da anayasa ile yapılması gerekmektedir. Çünkü 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'nin 53. maddesine⁴⁹⁷ göre bir kanunun ilk defa yürürlüğe konulması ya da mevcut kanunlardan birinin değiştirilmesi konusunda vekillerin teklif yetkisi bulunduğu gibi Heyeti Ayan ve Heyeti Mebusanın da kendi belirli vazifeleri kapsamındaki konular için kanun çıkarılması ya da mevcut kanunlardan birinin değiştirilmesini isteme yetkisi bulunmaktadır. Kanun-ı Esasi'nin 54. ve 55. maddeleri⁴⁹⁸ ise bu kanunların uygulanabilmesini (kanunun ilk defa yürürlüğe konulmasına ya da mevcut kanunlardan birinin değiştirilmesine dair) Heyeti Ayan ve Heyeti Mebusanın kabulü ve iradeyi seniye şartına bağlamaktadır. Yani kanunla getirilen bir düzenlemenin yine eşdeğer bir düzenleme (kanun) ya da daha üst bir düzenleme ile değiştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda yasal bir düzenleme ile getirilen hükmün, idari bir düzenleme ile değiştirilmesi hukuken doğru değildir ve yok hükmündedir.⁴⁹⁹ Dolayısıyla söz konusu kararnamenin, Tasfiye Kanunu'nu yürürlükten kaldırdılabileceğini düşünmek mümkün değildir. Böyle bir düşünce tarzı Kanun-ı Esasi'nin 53, 54 ve 55.

⁴⁹⁷ Madde 53- Müceddeden kanun tanzimi veya kavanini mevcudeden birinin tadili teklifi Vükelâya ait olduğu gibi Heyeti Ayan ve Heyeti Mebusanın dahi kendü vazifei muayyeneleri dairesinde bulunan mevad için kanun tanzimini veyahut kavanini mevcudeden birinin tadilini istidaya salâhiyetleri olmakla evvelce Makamı Sadaret vasıtası ile tarafı Şahaneden istizan olunarak iradei seniye müteallik buyrulur ise ait olduğu dairelerden verilecek izahat ve tafsilat üzerine layihalarının tanzimi Şûrayı Devlete havale olunur.

⁴⁹⁸ Madde 54- Şûrayı Devlette bilmüzakere tanzim olunacak kavanin layihası Heyeti Mebusanda badehu Heyeti Ayanda tetkik ve kabul olunduktan sonra icrayı ahkâmına iradei seniye Hazreti Padişahi müteallik buyrulur ise düsturül amel olur ve işbu heyetlerin birinde katiyen reddolunan kanun layihası o senenin müddeti içtimaiyesinde tekrar müzakereye konulamaz.

Madde 55- Bir kanun lâyihası evvelâ Heyeti Mebusanda badehu Heyeti Ayanda bend bend okunup ve her bendine rey verilüp ekseriyeti ara ile karar verilmedikçe ve bedel karar heyeti mecmuası için dahi betekrar ekseriyetle karar hâsıl olmadıkça kabul olunmuş olmaz.

⁴⁹⁹ TBMM de bu Kararname'nin hukuken geçersiz olduğunu düşünmüş olacak ki Kararnameyi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nun 14 Eylül 1922 tarih ve 284 sayılı Kararıyla ret etmiştir.

maddelerine aykırılık teşkil edecektir. Bu bağlamda 08 Ocak 1920 tarihli Kararname ile Tasfiye Kanunu'nun yürürlükten kaldırılması hukuken geçersiz bir işlemdir.⁵⁰⁰ Öte yandan 08 Ocak 1920 tarihli Kararname hukuka aykırı bir şekilde yürürlüğe konulsa bile iptal edilmediği ve yok hükmünde olduğu iddia edilmediği müddetçe var olan bir düzenlemedir ve bu düzenlemeye göre işlem yapılması yanlış değildir.

Tüm bu açıklamalar doğrultusunda kararname ile bir yandan iadeler konusundaki fiili uygulamalar hukuki dayanağa kavuşturulurken bir yandan da emval-i metruke konusundaki sorunların çözümü amaçlanmıştır. Kararname dikkatle incelendiğinde, nakledilen kişilerin geride bıraktıkları emval-i metruke konusunda oldukça ayrıntılı düzenlemeler yapıldığı ve bu konudaki sorunların çözümü için çalışıldığı görülecektir. Kararname, hem Maliye ve Vakıflar Hazinesi adına kayıt edilen taşınmazlar hem de kararnamenin yürürlüğe konduğu tarihe kadar henüz bu hazineler adına kayıt edilmemiş taşınmazlar için geçerliydi. Ayrıca Maliye ve Vakıflar Hazinesi uhdesine geçip de bu hazineler tarafından satılmış veya mülkiyeti devredilmiş taşınmazlarla alakalı hükümlere de yer verilmiştir. Buna göre; şayet nakledilen kimselerin geride bıraktıkları taşınmazların kayıtları bu hazineler adına yapılmış ise bu taşınmazlar öncelikle ve hemen eski sahiplerine veya mutasarrıflarına teslim edilecek daha sonra da hazineler adına olan tapu kayıtları eski sahipleri ve mutasarrıfları adına düzeltilecektir. Eğer taşınmazlar henüz bu iki hazine adına kaydedilmemişse bu taşınmazlar önceki malik veya mutasarrıflarının uhdesinde bırakılacak ve hemen kendilerine teslim edilecektir. Şayet taşınmazların önceki sahipleri ölmüş ise taşınmazlar önceki sahiplerin mirasçılarına veya intikal eden yeni sahiplerine hemen teslim edilecek daha sonra da tapu kayıtları düzeltilecektir. Eğer taşınmazlar satılmış veya mülkiyetin devri yapılmışsa ve söz konusu taşınmazların önceki sahipleri yapılan bu işlemleri kabul etmezse taşınmazlarını geri alabileceklerdir. Kararname o kadar detaylı düzenlenmiştir ki taşınmazın hisseli olması, taşınmaza herhangi bir tahribat veya eklenti yapılması, taşınmazın kiralanması gibi durumlara da ayrı ayrı yer verilmiştir. Kararnamede, nakledilen kimselerin taşınmazları yanında taşınırıları, alacakları, borçları da yani bir anlamda mal varlıklarını oluşturan diğer kalemler ve bunlar hakkında yapılması gereken işlemler de detaylı olarak açıklanmıştır. Buna göre henüz satılmayan taşınırıları iade edilecek,

⁵⁰⁰ TBMM de bu şekilde düşünmüş, 08 Ocak 1920 tarihli Kararnamenin Tasfiye Kanunu'nu yürürlükten kaldırmasını hukuken geçersiz sayarak Tasfiye Kanunu'nu yürürlükte kabul etmiştir. Bu doğrultuda 15 Nisan 1923 tarihinde yürürlüğe koyduğu 333 sayılı Kanun ile Tasfiye Kanunu'nun bazı maddelerini değiştirmiştir.

satılmış olan taşınırların ise bedeli ödenecek, tasfiye komisyonlarınca tahsil edilen paralar sahiplerine verilecektir.

Kararnamede, hem malların eski sahipleri olan nakle tabi tutulan kimselerin, hem de bu süreçte malların mülkiyetini kazanmış yeni sahiplerinin olabildiğince mağdur edilmeden problemlerin çözümlenmesi çabası gözlenmektedir. Öyle ki kararnamede belirlenen esaslar çerçevesinde mallar aynen geri verileceği gibi satılan malların ise parası sahiplerine ödenecektir. Üstelik nakledilen kimselerin mağduriyetinin giderilmesi için faiz ve tazminat ödenmesi de söz konusudur. Sevk edilen bazı Ermenilere veya mirasçılara malları veya bu mallardan elde edilen kira gelirlerinin ödemesi de yapılmıştır.⁵⁰¹ Bununla birlikte geri dönüşler ve bunlara mallarının iadesi kararnamenin yürürlüğe konulduğu tarih itibari ile büyük oranda tamamlandığı için kararname yayımlandıktan sonra geniş bir uygulama alanı bulamamıştır.

08 Ocak 1920 tarihli Reddi Emval Kararnamesi ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken önemli bir konu da bu kararnamenin kimleri kapsadığıdır. Şöyle ki bu kararname sadece geri dönen kimselere mi uygulanacaktır yoksa geri dönmeyen kimseler için de geçerli midir? Geri dönen kimselere mallarının iade edileceği noktasında bir şüphe yoktur. Ölen kimselerin malları ise mirasçılara veya intikal hakkı sahiplerine iade edilecektir. Şayet ölen kimsenin mirasçısı veya intikal hakkı sahibi yoksa bu kimselerin taşınmazları devlete kalacak ancak devlet de bu kimsenin cemaatine ve hayır kurumlarına mali yardımda bulunacaktır. Yani bir anlamda bu taşınmazları ölen kimselerden satın almış olacaktır. Öte yandan malik ve önceki mutasarrıflar hakkında geçerli olan hükümlerin bunların vekili, vasisi, velisi hakkında da geçerli olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla nakle tabi tutulan bir kimse geri dönmeyen de vekili vasıtasıyla mallarını geri alabilecektir. Ayrıca kararname bütün olarak analiz edildiğinde, sadece geri dönen kimselerin malları değil 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu gereğince iki hazine adına kaydedilmiş/kaydedilmesi gereken taşınmazların da kararname kapsamında olduğu anlaşılmaktadır. Taşınmazların iadesi için eski sahibinin veya mutasarrıfının iade talebinin olması zorunluluk değildir.

Öte yandan 8 Ocak 1920 tarihli Kararnamenin yürürlüğe konulmasından sonra Ermeni Patrikhanesi Şubat ayı içerisinde hükümete bir tahrir sunarak Ermenilere ait mal ve

⁵⁰¹ 5 Kasım 1918 tarihinde Diyarbakır Vilayetine gönderilen telgrafta; nakledilen Ermeni ve Rumlardan vefat edenlerin taşınmazlarının mirasçılara suret-i iadesi hazırlanmakta olan kanunda temin edileceği ve tebliğ edileceği, bununla beraber belirtilen mallardan sabit olacak hisse-i irsiyelerin yasal mirasçılara verilmesinin uygun olduğu belirtilmiştir. (BOA. DH. ŞFR. 93/60. 5 Teşrin-i Sani 1334) Böylece ölen kimselerin mirasçılara taşınmazların iadesi yapılmıştır.

mülklerin tamamen iadesini, Ermeni kilise ve manastırlarına ait zararların tazmin edilmesini ve buralardan alındığını iddia ettikleri eşya ve dini tasvirlerin iade edilmesini talep etmiştir.⁵⁰²

Kararnamenin yürürlüğe konulması sonrasında yapılan düzenlemelerin açıklığa kavuşturulması için ikincil mevzuata (tüzük, yönetmelik, tebliğ vb.) ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda gerekli çalışmayı yapmak için Maliye Bakanlığı Emlâk-i Emiriye Müdürü Şekib, Muhasebe-i Maliye Müdürü Seyfeddin ve Hukuk Müşaviri Tevfik Beylerden oluşan bir komisyon kurulmuştur. İleri Gazetesi'ne göre komisyon birkaç oturum sonrasında çalışmalarını bitirebilecektir.⁵⁰³ Şekib Bey'in başkanlığında çalışan komisyon, tazminat talep eden Ermeniler hakkında önemli kararlar almıştır. Buna göre, memleketin çeşitli yerlerinde teşkil edilen "*Emvâl-i Metruke Komisyonları*" buldukları bölgede kendilerinden tazminat talep eden Ermenileri ayrı ayrı çağırarak tahkikat yapacak ve istenen tazminatın ne dereceye kadar uygun olduğunu araştıracaktır. Yapılacak bütün işlemler toplanıp birleştirildikten sonra merkeze gönderilecektir. Taşradan gelen işlemler bir defa da Şekib Bey'in başkanlığını yaptığı komisyon tarafından incelenecek, kararlaştırılan tazminat bedelleri ödenecek, eğer tazminat bedelinin ödenmesi o an için mümkün değil ise sonradan ödemek üzere hak sahiplerine birer belge verilecektir.⁵⁰⁴

2.7. İngiliz Fevkalade Komiserliği'nin ve Ermeni-Rum Şubesi'nin Faaliyetleri

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmasına rağmen, uzun süre barış antlaşması imzalanamamış ve bir ara dönem oluşmuştur. Bu ara dönemde, İngiltere ve Osmanlı Devleti teknik olarak düşman kalmaya devam etmiştir. Dolayısıyla bu dönemde iki devlet arasında resmi diplomatik ilişkiler kurulamamış; İngiltere, Osmanlı Devleti'ne resmi bir elçi atayamamıştır. Öte yandan hem büyükelçilik görevini yapacak hem de Mondros Ateşkes Antlaşması'nın uygulanmasını takip edecek bir makama ihtiyaç duyulması üzerine, 6 Kasım 1918 tarihinde İngiliz Fevkalade Komiserliği kurulmuştur. İngiliz Fevkalade Komiserliği'nin görevi, İngiliz Hükümeti ile Türk Hükümeti arasındaki

⁵⁰² **Tasvir-i Efkar**, 11 Şubat 1336/11 Şubat 1920, No: 2984

⁵⁰³ **İleri**, 18 Mayıs 1336/18 Mayıs 1920. No: 843. Harb-i Umumi esnasında hükümetçe görülen lüzum üzerine ahar mahallere nakil edilmiş olanların emval-i gayrimenkulesinin sahiplerine iadesi hakkında geçenlerde bir kanun tanzim edildiği malumdur. Kanunun suver-i tatbikiyesini temin için Maliye Nezaretî Emlak-ı Emiriye Müdürü Şekib, Muhasebe-i Maliye Müdürü Seyfeddin ve Hukuk Müşaviri Tevfik beylerden mürekkep olmak üzere bir komisyon-u mahsus teşkil edilmiştir. Mezkûr komisyon mevcut Kanuna nazaran talimatnameyi tanzim etmeye başlamıştır. Komisyonun birkaç celse sonra talimatnameyi ikmal ve makam-ı nezarete tevdi edeceği müstahberdir.

⁵⁰⁴ Atnur, "Tehcir Edilen Ermenilerin İskânı Mal ve Mülklerinin İadesi", s. 429

mütarekenin uygulanması ve İngiltere'nin Türkiye'deki menfaatlerinin korunması konusunda resmi iletişim makamı olmaktadır. Yani İngiliz Fevkalade Komiserliği'nin görevi daha çok diplomatiktir. Bununla birlikte Komiserlik, Osmanlı Hükümeti'nin her işine müdahale etme çabasında olmuştur.⁵⁰⁵ İngiliz siyasi temsilcisi, 11 Aralık 1918 tarihinde Azadamart Gazetesi yazarına “*Emin olabilirsiniz ki bizler Ermenilerin ıstıraplarına bir an evvel son verilmesini kalben arzu ediyoruz*” diyerek Komiserliğin azınlıklara, özellikle de Ermenilere ait meselelerde hükümete müdahale edeceğini ilk işaretlerini vermiştir.⁵⁰⁶ Bu beyan doğrultusunda ilerleyen zamanlarda Hristiyan azınlıklara ait meselelere müdahale eden İngiliz Fevkalade Komiserliği, hükümete baskı uygulamış ve sık sık müracaatta bulunmuştur. Bu bağlamda Yüksek Komiser Yardımcısı Richard Webb, 4 Mart 1919 tarihinde Osmanlı Hariciye Nezareti'ne yolladığı yazıda; İngiliz Hükümeti'nin Ermeni ve Rumların zararlarının tazmini konusunda kararlı olduğunu, bu doğrultuda müsadere edilmiş ve önemli bir kısmı satılmış eşyaların iade edilmesi gerektiğini bildirmiştir.⁵⁰⁷

İngiliz Fevkalade Komiserliği, 13 Mart 1919 tarihinde Ankara ve Edirne'den geri dönen Rum ve Ermenilere gerekli yardımın yapılmadığını iddia ederek bu konuda ne gibi işlemler yapıldığının bildirilmesini istemiştir. Bunun üzerine 19 Mart 1919 tarihinde verilen cevapta; son 3.5 ay içerisinde eski yerlerine dönen 232.679 kişiye evlerinin ve diğer taşınmazlarının (yanan ve yıkılan evler istisna olmak üzere) iade edildiği, bu durumun Muhacirin Müdüriyet-i Umumiye'sinden bir memurla beraber bölgeyi gezen Yüzbaşı Lefter Redmer'in müşahedatıyla da sabit olduğu, geri dönen kimselere imkanlar ölçüsünde yemeklik ve iâşe verildiği, bazen yatak yorgan gibi ev eşyaları ile zirai alet edevat ve tohumluk da verildiği belirtilmiştir.⁵⁰⁸ İngiltere Fevkalade Komiserliği'nin başvuruları bundan sonra da devam etmiştir. Komiserliğin Boğazlıyan Kazasına geri dönen Ermenilerin durumu ile ilgili yaptığı başvuru üzerine 12 Nisan 1919 tarihinde hükümetçe verilen cevapta; Boğazlıyan Kazasına geri dönen Ermenilere ait taşınmazların iade edildiği, tarlalarından zamanında ekilmiş olanların ya ortakçılığa verilmiş veya kiralanmış sayılarak kira bedellerinin kendilerine verildiği, ekilmeyip boş durumda olan tarlaların ise aynen iade edildiği, taşınırlardan hükümetin bilgisi dâhilinde satılmayıp el konanların ve an itibarıyla mevcut olanların sahiplerine iade edileceği, hükümet tarafından satılıp paraya çevrilen veya

⁵⁰⁵ Çetin, agm, s. 1034

⁵⁰⁶ Duman, Önder, “Mütareke İstanbulu'nda Ermeni Faaliyetleri”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Kış 2004-İlkbahar 2005, C. 4-5, S. 16-17, s. 156

⁵⁰⁷ Jaeschke, age, s. 37-38

⁵⁰⁸ **BOA. BEO. 341903**. 19 Mart 1335/19 Mart 1919

zamanında hükümet tarafından kiralanıp parası alınan taşınmazların kira bedellerinin maliyedeki para darlığı nedeniyle şimdilik sahiplerine verilemediği belirtilmiştir.⁵⁰⁹ Ayrıca Halep İngiliz Kumandanlığı, Antep Ermeni Protestan Kilisesi'nin tamiri için getirtilip zorunlu göç sırasında değişik kimselere satılan taşların geri verilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine, 13 Mayıs 1919 tarihinde söz konusu taşların kiliseye kadar getirilmesine karar verilmiştir.⁵¹⁰

İngiliz Fevkalade Komiserliği sadece Ermenilerin malları ile ilgilenmemiş, bunun yanında Ermeni tutuklularla Müslüman aileleriyle resmi veya özel kurumlarda bulunan Ermeni kadın ve yetimleriyle de ilgilenmiştir. Bu bağlamda İngiliz Yüksek Komiserliği, Ermeni ileri gelenleri ve Patrikhane temsilcilerinin istekleri doğrultusunda Osmanlı Hükümeti'nden hapisanedeki Ermeni komitecilerin serbest bırakılmasını talep etmiştir. Bunun üzerine Tevfik Paşa Hükümeti, 22 Ocak 1919 tarihinde taşraya bir telgraf göndererek, siyasi suçlardan dolayı mahkûm olmuş Ermenilerin bir an önce serbest bırakılmasını istemiştir. Bu doğrultuda muhtelif hapisanelerden yüzlerce Ermeni komiteci serbest bırakılmıştır.⁵¹¹ Öte yandan İngilizlerin bazen yasa dışı istekleri de olmuştur. Örneğin Halep'teki İngiliz Komutanı Binbaşı Mimyos, bir Ermeni'nin öldürülmesi sebebiyle tutuklanan Minas Minasyan'ın serbest bırakılmasını talep edebilmiştir.⁵¹² Ayrıca İngiltere'nin İzmit mümessili Yüzbaşı Sily de İzmit Belediye Başkanı'nın kanun ve nizamla uygun olarak gerçekleştirdiği işlemler için kanunlara aykırı bir biçimde ve yetkisini aşarak Ermeniler lehine baskı yapmıştır.⁵¹³

Mütareke sonrasında uygun ortamı bulan Ermeniler, zorunlu göçe tabi tutulurken geride bıraktıkları mallar konusunda büyük devletler nezdinde -özellikle de İngiltere nezdinde- yoğun lobi çalışmaları yapmışlardır. İngilizler de bu doğrultuda Osmanlı Hükümetlerini sürekli baskı altında tuttukları gibi baskının da ötesine geçerek emval-i metruke sorununun çözümüne bizzat el atmışlar ve bu amaç doğrultusunda faaliyetler yürütmüşlerdir. Bu bağlamda İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği bünyesinde Ermeni ve Rumlarla alakalı meseleleri araştırmak üzere, Ermeni-Rum Şubesi oluşturulmuştur.⁵¹⁴ Bu Şube, Patrikhane'yi ve Anadolu'daki metropolitleri devreye sokmuş, Türkçeyi ve çevreyi

⁵⁰⁹ BOA. Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti Belgeleri (DH. UMVM.) 159/65

⁵¹⁰ Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922), IV, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Müdürlüğü Yayınları, No:76, Ankara, 2006, s. 142-143

⁵¹¹ Duman, "Mütareke İstanbulu'nda Ermeni Faaliyetleri", s. 166

⁵¹² Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922) IV, s. 125

⁵¹³ Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922) IV, s. 140-141

⁵¹⁴ Başak, Tolga, **İngilterenin Ermeni Politikası (1830-1923)**, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 438; Çetin, agm, s. 1035

iyi bilmelerinden dolayı Ermeni ve Rumları bünyesinde istihdam etmiştir. Şube’de çalışanların bir kısmı Basın Sansür Bürosu’nda istihdam edilirken, önemli bir kısmı da İngiliz üniforması altında polis teşkilatında kamu güvenliği ve istihbarat çalışmalarında görevlendirilmiştir. Bununla birlikte bu kimseler asayiş ve kamu güvenliğini sağlamak bir yana Türklerin can ve mal emniyeti açısından tehdit haline gelmişler ve usulsüz işler yapmışlardır.⁵¹⁵

Şube, sistemli bir biçimde çalışarak kişiler için ayrı, olaylar için ayrı fiş tutmuştur. Amiral Calthorpe, 1 Ağustos 1919 tarihli raporunda; *Ermeni-Rum Şubesi’nin kişi fişleri ve olay fişleri olmak üzere iki çeşit fiş tuttuğunu, kişi fişlerinde 600-700 suçlu Türk’ün isimlerinin bulunduğunu, kişilerle ilgili ihbarların ve bilgilerin kısaca bu fişlere işlendiğini, bütün bilgilerin İstanbul’da bulunan Ermeni Haberleri Bürosu’ndan ve İstanbul dışındaki Ermenilerden toplandığını, Şube’nin kendisinin ancak pek seyrek durumlarda mahkemede tanıklık ettiğini, ama mahkemelerde kimlerin tanıklık edebileceklerini gösterdiğini, Şube’nin dışarı ile ilişkisinin Ermeni Haberleri Bürosu aracılığıyla sağlandığını, öteki haber kaynaklarıyla doğrudan doğruya ilişki kurulmadığını* belirtmiştir.⁵¹⁶ Amiral Calthorpe’nin aynı tarihli raporunda belirttiğine göre; her sürgünün bir dosyası mevcuttur. Fakat olayların yarısı hakkında suçlayıcı hiçbir kanıt bulunmamaktadır. Bu yüzden de Şube’ce tutuklama önerilmemiştir. Şube çok az örnekte mahkemeye sunacak kanıta sahiptir.⁵¹⁷ Bununla birlikte Şube, suçlu kabul ettiği kimselerin Divan-ı Harb-i Örfiye getirilmesinde rol oynamıştır. Ayrıca yargılamalar sırasında şahitlik yapacak Ermeniler burada eğitilmiş, verecekleri ifadeler kendilerine ezberletilmiştir.⁵¹⁸

Şubat 1919’da kurulan Şube, ilk resmi toplantısını Ermeni Patrikhanesi’ni temsilen Dr. Tavitian ve Bay Tchakirian’ın, Rum Patrikhanesi’ni temsilen Dr. Theotokas’ın katılımıyla 5 Mart 1919 tarihinde yapmıştır. Bu ilk toplantıda, Şube’nin hangi konular üzerinde çalışacağı alt başlıklar halinde belirlenmiştir. Şube’nin çalışmayı öngördüğü başlıklardan birisi de nakle tabi tutulan kimselere mallarının iadesidir. Mart 1922 tarihine kadar toplam 87 toplantı yapan Şube’nin toplantılarına çoğunlukla İngiliz, Ermeni ve Rum Patrikhanesi’nden görevliler katılırken, bazen de Yunan, Amerikalı ve görevleri farklı olan

⁵¹⁵ Duman, “Mütareke İstanbulu’nda Ermeni Faaliyetleri”, s. 156

⁵¹⁶ Şimşir, Bilal, N., **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008, s.72-73

⁵¹⁷ Akçam, İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu, s. 460

⁵¹⁸ Ata, “I. Dünya Savaşı Sonrasında İstanbul’da Yapılan Tehcir Yargılamaları”, s.113

Batılı yetkililer ile Asur ve Keldani temsilcileri katılmıştır. Toplantı sonrasında düzenlenen tutanaklar Londra'ya Lord Curzon'a gönderilmiştir.⁵¹⁹

Ermeni-Rum Şubesi toplantılarında, Ermeni mallarının iadesi konusunda önemli bilgiler bulunmaktadır. “9 Nisan'daki toplantıda İngiliz yetkili Heathcoate Smith, Bakırköy ve Sefaköy'deki bütün arazilerin asıl sahiplerine iade edildiğini ve o hafta İstanbul'da 10-15 mülkiyet meselesinin daha çözüme kavuşturulduğunu ifade etmiştir. 28 Mayıs tarihli toplantıda Başkan Deedes, kısa süre önce Samsun'dan gelen raporların Hristiyanların mülklerinin sahiplerine iade edildiğini gösterdiğini, diğer merkezlerden gelen bilgilerden de büyükbaş ve küçükbaş sürülerin iadesi dışındaki iade işlemlerin memnuniyet verici şekilde ilerlediğinin anlaşıldığını belirtmiştir. Yine 5 Haziran'da Deedes aldığı raporlar doğrultusunda, Anadolu'nun iç kesimlerinde çok daha memnuniyet verici bir şekilde mülkiyet iadesinin devam ettiği ve yardım görevlileri sayesinde diğer bölgelerdeki Ermeni mallarının da asıl sahiplerine teslim edildiği konusunda toplantıyı bilgilendirmiştir.”⁵²⁰

Şube, çözüme kavuşturulan vakaları gün gün takip ettiği gibi toplantılarda mal iadesi konusundaki talep ve şikâyetler de ele alınmış, durum İngiliz Fevkalade Komiserliği tarafından hemen Türk makamlarına iletilmiştir. Bu doğrultuda Ermeni Patrik Vekili Cevahirciyan Efendi, Dâhiliye Nezareti'ne başvurarak Erzurum Ermeni Mektebi Vakfı'ndan olan Sanasaryan Hanı'nın üç yıldır polis müdüriyeti olarak kullanılmasından dolayı 3.600 lira kira bedeli talep etmiştir.⁵²¹ “Bu sorun uzun süre çözülemeyince konu Şube'nin 18 Haziran 1919 tarihli toplantısında gündeme gelmiştir. Dr. Tavitian'ın konuyu açması üzerine Başkan Deedes, bu konuyla ilgili olarak askeri yetkililerin kendisini bilgilendirdiğini söylemiştir. Dr. Tavitian, bu meselenin müttefik askeri yetkilileri ile çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Sorunun belli bir müddet daha çözüme kavuşturulamaması üzerine konu ilerleyen tarihlerde yeniden Şube'nin gündemine gelmiştir.”⁵²²

Ermeni-Rum Şubesi malların iadesi ile ilgili mevzuat çalışmalarını da yakından takip etmiştir. Zorunlu göçe tabi tutulan azınlık mensuplarının mallarının iadesini düzenleyen 8 Ocak 1920 tarihli Kararnamenin yayımlanması sonrasında Ermeni-Rum Şubesi'nin 10 Ocak günlü toplantısında Albay Graves, uzun zamandır beklenen malların iadesi hakkındaki Kararnamenin Meclis-i Vükela tarafından kabul edilerek onaylanmak üzere Padişah'a

⁵¹⁹ Atnur, İbrahim Ethem, “Yeni Kayıtlar Işığında Tehcirden Dönen Ermeniler Meselesine Bakış”, (Yayınlanmamış Makale)

⁵²⁰ Temizgüney, Firdes, **Emval-i Metruke Meselesi (Ermenilerden Kalan Mallar 1915-1923)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2014, ss. 294-296

⁵²¹ **Yeni İstanbul**, 9 Teşrin-i Sâni 1334/9 Kasım 1918. No: 1

⁵²² Temizgüney, agt, s. 297

gönderildiğini ve Ermeni mülkleri hakkında Bab-ı Ali'ye iletilmek üzere ortak bir nota hazırlanmakta olduğunu bildirmiştir. Yapılan bu düzenlemenin tatminkâr olup olmadığı etrafında geçen görüşmeler sırasında 28 Ocak'ta Rum temsilci Dr. Teotokas, yeni kararname üzerindeki fikirlerini dile getirmiştir. O, bu düzenlemeyi uygun bulmamış, bu düzenlemenin zorunlu göçe tabi tutulan kişileri kapsadığını, oysa sevk edilmeyen kişilerin de bir takım sıkıntıları olduğunu söylemiştir. Dr. Teotokas, benzer düşüncelerini daha sonra da dile getirmiştir. O ve Albay Graves, yapılacak barış antlaşmasında sadece sevke tabi olanların değil, bütün Hristiyanların mülkleri konusunda bir madde konulmasını önermiştir.⁵²³

Ermeni-Rum Şubesi, 1920 yılı başlarından itibaren daha az toplanmaya başlamıştır. Toplantılarda daha ziyade Hristiyanların güvenlik konuları vs. gündeme gelirken, malların iadesi meselesi daha az yer tutmaya başlamıştır. Bu nadir toplantılarda dikkat çeken hususlardan birisi de Yunan işgal sahasındaki Ermenilerin mallarını kuvvet zoruyla almaya başladıkları bilgisi olmuştur. Bu yakınmalara karşın toplantıların sona erdiği 29 Mart 1922 tarihli oturumda Rum temsilci Dr. Theotokas'ın yaptığı değerlendirme konuşması, dönemi anlama ve Ermeni-Rum Şubesi'nin azınlıklarla ilgili sorunlara katkısı açısından önemlidir. Zira "*Dr. Theotokas, Rumlar adına Şube'nin çalışmalarından dolayı İngiliz Yüksek Komiserliği'ne teşekkürlerini sunarken, bu kritik dönemde Şube sayesinde; zorunlu göçe tabi tutulmuş Hristiyanların evlerine geri döndüğünü, gayrimenkullerini aldıklarını ve Müslümanlaştırılmış binlerce kadın ve çocuğun kurtarıldığını ifade etmiştir.*"⁵²⁴

Mütareke döneminde gerçekleştirilen iadeler konusunda, dönemin tanıdığı aynı zamanda yönlendireni olan İngiliz askerleri önemli bilgiler vermiştir. Nitekim İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe; 30 Temmuz 1919 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Curzon'a, yerel otoritelerin zayıflığı ve ihmalkârlığı nedeniyle Hristiyan mallarının restorasyonunun sekteye uğradığını, Osmanlı Hükümeti'nin Hristiyan göçmenlere mallarını iade ettiğini fakat Hristiyanlara malların iadesi işinin çıkmaza girdiğini ve birkaç bölgede artan belirsizlik nedeniyle geri dönen kimselerin kendi yerlerinde ve evlerinde bulunamadıklarını bildirmiştir.⁵²⁵ İngiliz Yüksek Komiserliği Memuru Hohler, Dışişleri Bakanlığı'na 4 Ağustos 1919 tarihinde yazdığı yazıda; Rum ve Ermenilerin iskânı için çalışıldığını ve bir kısmına mallarının geri verildiğini fakat bunun uzun vadede iyi sonuç

⁵²³ Atnur, "Yeni Kayıtlar Işığında Tehcirden Dönen Ermeniler Meselesine Bakış", (Yayınlanmamış Makale)

⁵²⁴ Temizgüney, agt, s. 298

⁵²⁵ Şimşir, Bilâl N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1920)** I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s. 57

vermeyeceğini çünkü Anadolu’da İngiliz mandası kurulmayacağını belirtmiştir.⁵²⁶ İngiliz Yardım Subayı Yüzbaşı Hadkinson da, Yüksek Komiser Amiral De Robeck’e sunduğu 12 Kasım 1919 tarihli raporunda; Bilecik’te valinin başkanlık ettiği 2 Ermeni ve 2 Müslüman üyeden oluşan karma komisyonun 100 iddiayı incelediğini, Türk mülteciler tarafından restore edilen diğer yüzlerce olayın yerel yetkilileri uğraştırdığını ve geri dönen Ermenilere mal ve mülklerinin verilmesine devam edildiğini bildirmiştir.⁵²⁷ İngiliz Yüksek Komiseri Amiral De Robeck de 29 Temmuz 1920 tarihinde İngiltere’ye yolladığı raporunda; son bir buçuk yılda Yüksek Komiserliğin Ermeni-Rum Şubesi’nin zorla Müslümanlaştırılmış binlerce kadın ve çocuğu Müslümanların elinden kurtardığını ve geri dönen binlerce kişiye mallarının geri verilmesini sağladığını belirtmiştir. Ayrıca Şube’ye başkanlık yapmış olan Robert Graves de anılarında Şube’nin el konulan Hristiyan mallarının iadesi için elinden geleni yaptığını belirtmiştir.⁵²⁸

2.8. Sevr Antlaşmasında Ermeniler ve Emval-i Metruke

Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanarak I. Dünya Savaşı’ndan mağlup olarak ayrılmıştır. Osmanlı Hükümeti, 3 Ocak 1918’de yayınlanan Wilson prensipleri çerçevesinde barış görüşmelerine hazır olduğunu bildirmiş buna rağmen⁵²⁹ sulh antlaşması birçok sebebe bağlı olarak uzun zaman imzalanamamıştır.⁵³⁰ Bu süreçte İtilaf Devletleri ve Yunanistan bir yandan İzmir’i ve Anadolu’da birçok şehri işgal ederken, bir yandan da 18 Ocak 1919’da Osmanlı Devleti’nin durumunu görüşmek üzere Paris Barış Konferansı’nı toplamışlardır. Osmanlı Devleti Ermenilerini temsilen Bogos Nubar Paşa, Ermenistan Cumhuriyeti’ni temsilen de Avetis Aharonyan, Konferansa katılarak Osmanlı Devleti’nden birtakım toprak talebinde bulunmuşlardır. Ancak Ermeni temsilcilerin toprak talepleri ve Ermenistan sınırı bu konferansta çözüme kavuşturulamayarak, konu ABD Başkanı Wilson’a havale edilmiştir.⁵³¹ Daha sonra 18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında San-Remo Konferansı yapılmış ve bu Konferans’ta hazırlanan

⁵²⁶ Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 69

⁵²⁷ Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 241, Atnur, agt, s. 178

⁵²⁸ Akçam, İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu, s. 436-437

⁵²⁹ Kodaman, Barçın, “1920 Sevr-1923 Lozan Antlaşmaları ve Ermeniler”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, Mart-Nisan 2002, S. 44, s. 441

⁵³⁰ Jaeschke, Gotthard, (Çev. Cemal Köprülü), “Sevres Antlaşması”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ocak 2004, Sayı 84, s. 27. Aynı makalede sulh antlaşmasının gecikmesinin sebebi olarak ilk önce Almanya ile sulh yapılmasına önem verilmesi ve Osmanlı’nın artık askeri bir problem olmaktan çıkmış olması belirtilmektedir.

⁵³¹ Lütem, E. Ömer, “1919 Paris Barış Konferansı’nda Ermeni Talepleri”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Yaz 2006, S. 22, ss. 164-167; Öksüz, Hikmet-Okur, Mehmet, “Milli Mücadele Yıllarında Ermeni Sorunu ve Ermenilerin Avrupa’daki Faaliyetleri”, **Türk Yurdu**, C. 26, S. 226, Haziran 2006, s. 100

barış planı 11 Mayıs 1920 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne bildirilmiştir. Osmanlı Hükümeti, 22 Temmuz 1920 tarihinde İtilaf Devletleri'nin bildirdiği teklifi aynen kabul ettiğini beyan etmiştir.⁵³² Yapılan görüşmeler esnasında İtilaf Devletleri, Osmanlı Hükümeti'ne şiddetli baskı uygulamış ve Barış Antlaşması'nı imzalaması için dayatmıştır. Tüm bu şartlara ve Anadolu'daki Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin şiddetli itirazına rağmen 10 Ağustos 1920'de, 13 babda toplam 433 maddeden oluşan Sevr Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmayı Osmanlı adına Damat Ferit Paşa Hükümetini temsilen Hadi Paşa, Rıza Tevfik Paşa ve Reşad Halis Bey; Ermenistan adına da Ermenistan Cumhuriyeti Delegasyonu Başkanı M. Avetis Ahoronian imzalamıştır.⁵³³ Sevr Antlaşması'nda Üçüncü Babın, Altıncı Kısmında Ermenistan başlığı altında yer alan 88-93. maddeler, Dördüncü Babın Ekalliyetlerin Himayesi başlığı altında yer alan 140-151. maddeler ve dolaylı olarak da Yedinci Babın Mücazat başlığı altında yer alan 230. madde Ermenilerle ilgili hükümler içermektedir.

Antlaşmanın Üçüncü Babında Ermenistan başlığı altında yer alan 88-93. maddelerinde; Türkiye'nin Ermenistan'ı bağımsız bir devlet olarak tanınması, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın Amerika Cumhurbaşkanı tarafından belirlenmesi ve bunun hukuki sonuçları düzenlenmiştir. Buna göre; Türkiye'nin, öteki müttefik devletlerin yapmış olduğu gibi, Ermenistan'ı özgür ve bağımsız bir devlet olarak tanıyacağı (Madde 88), Osmanlı Devleti ile Ermenistan ve Antlaşmaya imza koyan diğer devletlerin Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerinde, Türkiye ile Ermenistan arasında sınırın saptanması işini ABD Başkanının hakemliğine sunmayı⁵³⁴ ve bu konuda vereceği kararı ve Ermenistan'ın denize çıkışı ile sözü geçen sınıra bitişik bütün Osmanlı topraklarının askersizleştirilmesine ilişkin belirleyeceği bütün hükümleri kabul etmeyi kararlaştırdığı (Madde 89), 89. madde gereğince tayin edilecek sınırlar, belirtilen vilayetlerin kısmen veya tamamen Ermenistan'a bırakılmasını icap ettirdiği takdirde Osmanlı Devleti'nin mezkûr karar tarihinden itibaren terk edilen topraklar üzerinde bütün hukuk ve tasarruflarından feragat ettiğini şimdiden beyan ettiğini, bu antlaşmanın Türkiye'den fek edilen araziye tatbik

⁵³² Bozkurt, Gülnihal, "Sevr'den Lozan'a", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S. 382, Ekim 2004, s. 12; Kodaman, Barçın, a.g.m, s. 442

⁵³³ Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt I**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1953, ss. 525-691. Antlaşma ayrıca başlıca müttefik devletler olarak Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya ile bu devletlerle birlikte müttefik devletleri teşkil eden Belçika, Yunanistan, Hicaz, Lehistan, Portekiz, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven ve Çekoslovakya tarafından imzalanmıştır. Sevr Antlaşması'nın tam metni için ayrıca; İbrahim Sadi Öztürk, **Sevr Antlaşması**, Fark Yayınları, Ankara, 2007

⁵³⁴ Amerika Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson, 22 Kasım 1920'de verdiği kararla Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis illerini Ermenistan'a vermiştir. (Yaşar Akbıyık, "Asırların Dostluğundan İhanete Ermeniler", **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, Eylül-Aralık 2014, S. 60, s. 87)

edilecek olan hükümlerinin o andan itibaren mezkûr araziye dahi uygulanacağı, Ermenistan'ın hâkimiyet alanına bırakılan arazi itibariyle yükümleneceği Osmanlı Devleti'ne ait mali taahhütlerin veya iddia edeceği hukukun nispet ve nev'inin bu antlaşmanın maliye maddeleri kısmının 241 ve 244. maddelerine uygun olarak belirleneceği (Madde 90), 89. maddede belirtilen arazinin bir kısmı Ermenistan'a intikal ettiği takdirde Osmanlı Devleti ile Ermenistan arasında belirtilen maddedeki karara göre tayin edilecek arazi hududunu tatbik etmek üzere mezkûr karardan on beş gün sonra oluşum şekli daha sonra belirlenecek bir sınır belirleme komisyonunun kurulacağı (Madde 91), Ermenistan'ın Azerbaycan ve Gürcistan ile olan hududunun ilgili devletler tarafından anlaşarak tayin edileceği, 89. maddede açıklanan karar kabul edildikten sonra ilgili devletler görüşerek hudutlarını tespiti başaramadıkları takdirde bu hududun müttefik büyük devletler tarafından tayin edileceği ve bunun arazi üzerinde uygulanmasının kendilerine ait olacağı (Madde 92), Ermenistan Hükümeti'nin, Ermenistan'da ırk, dil veya din bakımından halkının çoğunluğu dışında bulunanların menfaatlerini korumak için başlıca müttefik devletlerin gerekli görecekları hükümleri, sözü geçen devletler ile yapılacak bir antlaşmaya bu hükümlerin konmasına razı olmak suretiyle kabul edeceği (Madde 93) belirtilmiştir.⁵³⁵ Yapılan bu düzenlemeler ile Osmanlı Devleti, Ermeni Devleti'ni resmen tanımıştır.

Antlaşmanın Dördüncü Babında Ekalliyetlerin Himayesi başlığı altında yer alan 140-151. maddelerinde; Türkiye'nin tüm vatandaşlarının eşit olduğu ve hepsine ayırım gözetmeksizin eşit haklar verileceği, tüm vatandaşların serbestçe ibadetlerini yapabileceği, 1915 ve sonrası yapılan düzenlemelerin haksız ve hükümsüz olduğu, kararların gerek geçmişe gerekse de ileriye dönük olarak geçersiz kabul edildiği ve malların iade edileceği,⁵³⁶ Osmanlı Hükümeti'nin uygun görülecek her mahalde Cemiyeti Akvam Meclisi tarafından hakem komisyonların teşkilini kabul ettiği, azınlıkların her seviyede eğitim kurumları ve dini kurumlar kurabileceği ve bu bölümde yer alan uygulamaları müttefik devletlerin denetleyebileceği belirtilmiştir. Buna göre; Türkiye'nin 141., 145. ve 147. maddelerin hükümlerinin esas kanunlar gibi tanınmasını ve ne mülki ve ne askeri hiçbir kanun ve nizamın ve ne de bir irade-i seniyenin veya resmi bir muamelenin belirtilen hükümler ile zıt veya hiçbir kanun ve nizamın bir irade-i seniyenin veya resmi bir muamelenin belirtilen hükümlere öncelik ve üstünlüğünün olmadığını taahhüt ettiği (Madde 140), Türkiye'nin bütün halkına, doğum, milliyet, dil, ırk veya din göz önüne alınmaksızın hayat ve

⁵³⁵ Erim, age, s. 559-560

⁵³⁶ Erim, age, s. 573

hürriyetlerince tam ve sağlam bir koruma sağlayacağını taahhüt ettiği, Türkiye ahalisinin tamamının genel ve özel her çeşit din ve mezhep ve inanç konularında serbestçe ayin düzenlemeye hakları olduğu, başlangıç fıkrasında beyan olunan hakkın serbest kullanımına engel olacak tecavüzlerin alâkadar olan mezhep hangisi olursa olsun aynı ceza ile cezalandırılacağı (Madde 141), 14 Kasım 1914 tarihinden beri Türkiye’de bir korku idaresi mevcut bulunmuş olmasından dolayı ihtida hadiselerinin doğal cereyan etmediği, belirtilen tarihten sonra meydana gelen ihtidaların hiçbiri tanınmamış olduğundan 14 Kasım 1914 tarihinden önce gayr-i müslim bulunmuş olan her şahsın hürriyeti iade edildikten sonra rızası ile ihtida için gerekli işlemleri ifa etmek koşuluyla gayr-i müslim kalmış sayılacağı, Osmanlı Hükümeti’nin harbin devamı müddetince Türkiye’de irtikâp olunan karşılıklı harp esnasında fertlere karşı oluşan zararların geniş bir surette karşılanması için 14 Kasım 1914 tarihinden beri herhangi bir ırk veya dine mensup olursa olsun kaybolmuş veya zorla kaldırılmış veya usullere aykırı olarak hapsedilmiş veyahut esir edilmiş olan bütün şahısların dışarı çıkarılarak teslimleri için yardım etmeyi ve memurlarının yardımını temin eylemeyi taahhüt ettiği, Osmanlı Hükümeti’nin bizzat zarara uğramış kişilerin ve aileleri ile akrabalarının şikâyetlerini dinleme, gerekli incelemeyi yerine getirme ve belirtilen şahısların tahliye yollarına tam bir istikrar ile karar ita etmek üzere Cemiyeti Akvam Meclisi tarafından tayin edilecek karma komisyonların işlerini kolaylaştırmayı taahhüt ettiği, Osmanlı Hükümeti’nin belirtilen komisyonların kararlarına riayet ettirmeyi ve hukuku tamamıyla iade olunmuş olan belirtilen kişilerin emniyet ve hürriyetlerini temin eylemeyi taahhüt ettiği (Madde 142) belirtilmiştir.

Antlaşmanın emval-i metruke ile doğrudan ilgili maddesi ise 144. maddedir. Bu maddede; Osmanlı Hükümeti’nin emval-i metruke hakkındaki 1915 tarihli Kanun ile bunu tamamlayan hükümlerin haksız olduğunu tasdik ve yok hükmünde olduğunu⁵³⁷ ve gerek öncesine ve gerek sonrasına hüküm ve tesiri olamayacağını beyan ettiği, 1 Ağustos 1914 tarihinden beri Türk olmayan Osmanlı tebaasından gerek ölüm korkusuyla gerek diğer herhangi bir zorlama sebebi ile yurtlarından zorla sürülen kişilerin yurtlarına dönmelerine ve iş güçleriyle tekrar uğraşmalarını kolaylaştırmak için mümkün olan tedbirleri hazırlamayı resmen taahhüt ettiği ve belirtilen tebaanın veya bunların mensup oldukları cemaatlerin tasarruflarında bulunan taşınır ve taşınmazlardan tekrar ele geçebilecek olanların kimin elinde bulunursa bulunsun süratle iadelerinin gerektiğini tasdik ettiği, malların her çeşit

⁵³⁷ Yok hükmünde sayılma birinci bölümde detaylı olarak açıklanmıştır.

resim ve vergilerden muaf olarak ve mutasarrıf ve zilyetleri için bir çeşit tazminat verilmeksizin iade olunacağı, fakat bu mutasarrıf ve zilyetlerin failleri aleyhine dava açma haklarının saklı kalacağı, Osmanlı Hükümeti'nin uygun görülecek her yerde Cemiyeti Akvam Meclisi tarafından hakem komisyonları kurulmasını kabul edeceği, bu komisyonların Osmanlı Hükümeti'nden bir temsilci, zarar gördüğünü iddia eden veya fertlerinden biri tarafından bu böyle bir iddia ortaya konan cemaatin temsilcisi ve Cemiyeti Akvam Meclisi tarafından atanacak bir başkandan oluşacağı, hakem komisyonlarının bu maddede beyan olunan bütün talepleri tetkik ve bu istekler hakkında kısa bir muhakeme usulü uygulayarak hüküm vereceği belirtilmiştir.

Kurulacağı belirtilen bu komisyonların görev ve yetkileri de aynı maddede belirtilmiştir. Buna göre komisyonlar aşağıda belirtilen hususlarda emir verme yetkisine sahiptirler.

1- Tekrar inşa ve tamir için lüzum görecekları bütün yapım ve onarım işleri için Osmanlı Hükümeti tarafından işgücü sağlanacağı, bu işgücünün, hakem komisyonunca sözü geçen işlerin yapılmasına gerek gördüğü topraklarda yaşayan soylardan kişiler arasından sağlanacağı,

2- Öldürme ve zorunlu göçe iştirak etmiş veyahut bu öldürme ve zorunlu göç fiillerinin meydana gelmesine sebep olmuş olduğu yapılan araştırma sonucunda belirlenen her şahsın uzaklaştırılması ve belirtilen şahsın malları hakkında alınacak tedbirlerin komisyon tarafından belirleneceği,

3- 1 Ağustos 1914 tarihinden beri mirasçı bırakmaksızın vefat etmiş veya kaybolmuş olan bir cemaat efradına ait bütün emval ve emlakın intikali, emval ve belirtilen emlakın hükümet yerine bir cemaate intikal ettirilebileceği,

4- 1 Ağustos 1914 tarihinden sonra taşınmazlar hakkında meydana gelen bütün satma muameleleri ile belirtilen mallar üzerindeki sonradan meydana getirilmiş haklara dair bütün işlemlerin iptali, zilyetlerin tazmininin Osmanlı Hükümeti'ne ait olduğu ve tazmin işleminin iade işleminin ertelenmesine bahane olamayacağı.

Bununla birlikte belirtilen mülkün hazır zilyedi tarafından bazı paralar ödenmişse hakem komisyonu ilgililere adil bir biçimde bazı ödeme suretleri belirlemek yetkisine sahip olacaktır.

Yine 144. maddede; Osmanlı Hükümeti'nin komisyonların vazifelerini kolaylaştırmayı ve istinaf kabiliyeti olmayan kararların uygulanmasını mümkün mertebe

kolaylaştırmayı taahhüt ettiği, adliye dairelerinin veya Osmanlı idarelerinin hiçbir kararının bunlara karşı ileri sürülemeyeceği belirtilmiştir.

Sevr Antlaşması'nın Ermeni malları ile doğrudan ilgili 144. maddesinde, Osmanlı Hükümeti'nin emval-i metruke ile ilgili 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu ve bunun tamamlayıcı hükümlerini (08 Kasım 1915 tarihli Nizamname) yok hükmünde sayacağı ve bu düzenlemelerin geçmişe ve geleceğe yönelik bir işlem doğurmayacağı belirtilmiştir. Hatırlanacağı üzere 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu, 4 Kasım 1918 tarihinde Meclisi Mebusan tarafından kaldırılmıştı. 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu ve 8 Kasım 1915 tarihli Nizamname ise 8 Ocak 1920 tarihli Reddi Emval Kararnamesinin 30'uncu maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştı.⁵³⁸ Yine aynı şekilde Mütareke döneminin ilk hükümeti olan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, 19 Ekim 1918'de Meclis-i Mebusan'da okunan hükümet programında, zorunlu göçe tabi tutulanların eski yurtlarına peyderpey döneceğini, bunların dönüşü için gerekli güvenlik önlemlerinin ve yardımın hazırlandığını ve bu kişilerin taşınır ve taşınmazlarının kendilerine iade edileceğini, şayet malları satılmış ise bu durumda da bedelinin ödeneceğini ilan etmişti. Dolayısıyla Osmanlı Hükümeti'nin zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin geri dönmesine müsaade edeceği ve bunların iş ve güçleriyle uğraşmaları için gerekli tedbirleri alacağı ve bunlara mallarının geri verileceği hüküm altına alınmıştı. 8 Ocak 1920 tarihli Kararnamede de dönen kimselere mallarının iade edileceği belirtilmiş ve bu konuda detaylı düzenlemeler yapılmıştı. Ayrıca dönemin Osmanlı Hükümetleri geri dönen Ermenilere mallarını gerekli kanuni düzenlemeler yapılmadan fiilen iade etmişti. Yine 144. maddede; malların iadesinin her çeşit resim ve vergilerden muaf olarak yapılacağı belirtilmiştir. Hâlbuki yine Reddi Emval Kararnamesinin 27. maddesinde, bahsedilen işlemler ile bu işlemlerle ilgili davalardan dolayı tapu sicil idareleri, noterler ve mahkemelerce harç, resim ve hicaz demir yolu yardımı ve yargılama masrafının alınmayacağı hüküm altına alınmıştı. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere işgal devletlerinin zaten uygulanmış/uygulanmakta olan bu hükümleri Sevr Antlaşması'na bir kez daha koymalarının sebebi, uluslararası kamuoyu desteği sağlamak ve savaş boyunca gayrimüslimlere baskı yaptığı propagandasını yaptıkları Osmanlı Devleti'ne bu hükümleri uygulatarak Hristiyanları baskıdan kurtardık propagandasını doğrulamak istemeleridir.⁵³⁹ Öte yandan işgalci devletler emval-i metruke hakkında daha önceki hukuki düzenlemelerde

⁵³⁸ 8 Ocak 1920 tarihli Kararnamenin hukuki durumu ile ilgili "2.6. 08 Ocak 1920 tarihli Reddi Emval Kararnamesi ve İadelerin Hukuki Dayanağa Kavuşturulması" başlığında detaylı açıklama yapılmıştır.

⁵³⁹ Avcı, Halil Ersin, **İngiliz Ermeni İttifakı**, Paraf Yayınları, İstanbul, 2010, s. 348

yer almayan örneğin uygun görülecek her yerde Cemiyet-i Akvam Meclisi tarafından hakem komisyonlarının kurulması ve bu komisyonların emval-i metruke konusunda yukarıda belirtilen geniş yetkilerle donatılmaları,⁵⁴⁰ bu komisyonların mirasçı bırakmaksızın vefat etmiş veya kaybolmuş olan bir cemaat efradına ait bütün emval ve emlakın hükümet yerine bir cemaate intikal ettirebilmesi⁵⁴¹ ve taşınmazlar üzerinde sonradan meydana getirilmiş haklara dair bütün işlemleri iptal edebilmesi gibi bazı hükümlere de 144. maddede yer vermişlerdir.

Sevr Antlaşması'nda ayrıca; Osmanlı vatandaşlarının tamamının kanun önünde eşit olacağı ve ırk ve dil veya din farkı gözetilmeksizin aynı medeni ve siyasi haklardan yararlanacağı, din itikat ve mezhep farkının Osmanlı vatandaşlarından hiç birinin medeni ve siyasi haklardan yararlanmasını ve özellikle kamu hizmetlerine kabul ve memurluklara girmeye engel olmayacağı ve çeşitli mesleklerin ve sanayinin icrası konularında kısıtlama oluşturmayacağı, Osmanlı Hükümeti'nin bu antlaşmanın yürürlüğe konulmasından iki sene sonra ırki azınlıkların temsil oranı esasına dayanan seçim usulünün tertip ve tanzimi hakkında müttefik devletlere bir proje vereceği, Osmanlı vatandaşlarından birinin gerek özel veya ticari işlerinde, gerek mezhep işleri ve her türlü basım ve neşriyat işlerinde ve gerekse de genel toplumsal işlerde herhangi bir lisanın serbestçe kullanımına karşı herhangi bir sınırlama konulmayacağı, Türkçeden başka dille konuşan Osmanlı vatandaşlarının mahkemeler huzurunda gerek sözlü gerek yazılı dillerini kullanabilmeleri için gerekli kolaylığın gösterileceği (Madde 145), Osmanlı Hükümeti'nin tasdikli yabancı eğitim kurumları ile mekteplerden verilen ruus (başlar) diplomalarının geçerliliğini onaylamayı taahhüt ettiği, bu diplomalar ile yeterlik kazananlar ve iktidar edenlerin serbestçe sanatlarını yerine getirmelerine muvafakat ettiği, bu hükmün Türkiye'de sakin müttefik devletler tebaası hakkında da uygulanacağı (Madde 146), ırk, din veya dil itibarıyla milli azınlıklara mensup bulunan Osmanlı tebaası hakkında hukuken ve fiilen diğer Osmanlı tebaası gibi işlem yapılacağı ve bunların da aynı güvencelerden yararlanacağı, özellikle bunların kendi başına ve Osmanlı memurlarının hiçbir müdahalesi olmaksızın masrafları kendilerine ait

⁵⁴⁰ Sevr Antlaşması öncesinde de karma komisyonlar kurulmuş ve bu komisyonlar, mallar hakkındaki bazı talep ve şikâyetleri incelemişti.

⁵⁴¹ Reddi Emval Kararnamesininin 7. maddesinde; hükümetçe her yerde verilen emir tarihiyle bu kararnamenin yürürlük tarihi arasındaki süre içinde ölmüş olanların mirasçıları veya kendilerine intikal edecek kimseleri bulunmaması halinde, ölmüş kimselere ait olması gereken taşınmazlar hakkında, mirasçısız ölüm hükümlerinin uygulanacağı, ancak bu gibi taşınmazlara karşılık devletçe nakledilen kişilerin cemaat ve hayır kurumlarına özel kanun ile belirlenecek miktarda mali yardımda bulunulacağı belirtilmişti. Sevr Antlaşması'nın 144. maddesi ile bu malların hükümete bir bedel karşılığında intikal etmesi yerine bir cemaate intikal ettirilmesi de mümkün hale gelmiştir.

olmak üzere her türlü hayri, dini ve sosyal müessese ve her türlü mektep ve diğer eğitim müesseseleri kurmak, yönetmek, denetlemek ve belirtilen mekteplerde kendi dillerini serbestçe kullanmak konusunda eşit hakka sahip olacakları (Madde 147), ırk, dil ve din itibariyle milli azınlıklara mensup Osmanlı tebaasının büyük oranda bulunduğu şehir ve mıntikalarda bu azınlıklara devlet ve belediye bütçeleriyle diğer bütçelerden eğitim ve hayır işlerinde kullanılmak maksadıyla tahsis olunabilecek paralardan adil bir hisse temin olunacağı ve bahis konusu ödeneğin ilgili toplulukların yetkili temsilcilerine verileceği (Madde 148), Osmanlı Hükümeti'nin, Türkiye'de mevcut ırki bütün azınlıkların her birinin ruhani, tedrisi muhtariyet-i idaresini tasdik ve ona riayet etmeyi taahhüt ettiği, Osmanlı Hükümeti'nin bu maksatla bu antlaşmanın muhalif hükümleri saklı kalmak kaydıyla Sultanlar tarafından meydana getirilen fermanların, hattı hümayunların, beratların, nazırların tezkirelerinin ve yüksek tezkireler ile gayrimüslim milletlere mezhep, eğitim, adliye işleri için verilen imtiyaz ve muafiyetleri halen kabul eylediği gibi imtiyaz ve muafiyetleri gelecekte de muhafaza edeceği, belirtilen imtiyaz ve muafiyetin Osmanlı Hükümeti tarafından kaldırılması, sınırlandırılması veya değiştirilmesine yönelik meydana getirilen bütün kararnamelerin, kanunların, nizamnamelerin ve tamimlerin yok hükmünde sayılacağı (Madde 149), Osmanlı Hükümeti'nin, Osmanlı tebaası olan Hristiyan ve Musevilerin önemli oranda sakin oldukları şehir ve mahallerde belirtilen Osmanlı tebaasının din ve mezhep ve ibadet ayinlerine aykırılık teşkil edecek herhangi bir fiil ve harekette bulunmağa zorlanamayacaklarını ve onların hafta tatillerinde mahkemede bulunmak veyahut kanuni bir işlem yapmaktan kaçındıkları takdirde kanuni haklarının kaybedilmesine mahkûm edilmeyeceklerini taahhüt ettiği, bununla birlikte bu maddenin genel asayişin sağlanması için diğer bütün Osmanlı tebaasına yüklenen kanuni yükümlülüklerden bu Hristiyan ve Musevi Osmanlı tebaasını muaf kılmayacağı (Madde 150), başlıca müttefik devletlerin bu kısımda yer alan maddelerin icrası ve uygulanması için ne gibi tedbire başvurulmak gerektiğini Cemiyeti Akvam Meclisi ile ortaklaşa araştırdıktan sonra belirleyeceği (Madde 151) belirtilmiştir.⁵⁴²

Antlaşmanın Yedinci Babında Mücazat başlığı altında yer alan 226-230. maddelerinde; müttefik devletler tebaasına veya Osmanlı tebaasından olan vatandaşlara

⁵⁴² Sevr Antlaşması'nın azınlıkların korunması başlığı altında düzenlenen ve Türkiye'nin tüm vatandaşlarının eşit olduğu ve hepsine ayırım gözetmeksizin eşit haklar verileceği, tüm vatandaşların serbestçe ibadetlerini yapabileceği, azınlıkların her seviyede eğitim kurumları ve dini kurumlar hayri ve sosyal kurabileceği vb. insan haklarının ve insan olmanın gereği olan hak ve hürriyetler, Lozan Antlaşması'nda da yakın ifadelerle yer almıştır.

karşı işlenen fiillerden mesul tutulacak kimselere uygulanacak cezalar düzenlenmiştir. Bu bölümün konumuz ile alakalı 230. maddesinde; Osmanlı Hükümeti'nin, 1 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'nin parçası bulunan herhangi bir toprak üzerinde, savaş esnasında işlenen ölümlerden sorumlu olan ve müttefik devletlerce istenen kişileri bu devletlere teslim etmeyi yükümlendiği, müttefik devletlerin bu suretle şüpheli kişileri yargılayacak mahkemeleri tayin etmek hakkını koruduğu ve Osmanlı Hükümeti'nin bu mahkemeyi tanımayı taahhüt ettiği, Milletler Cemiyeti tarafından belirtilen ölümlerin faillerini yargılamak için uygun zamanda yetkili bir mahkeme kurulduğu takdirde müttefik devletlerin bu şüphelileri belirlenen mahkemeye havale etme hakkını muhafaza ve Osmanlı Hükümeti'nin bu mahkemeyi tanımayı taahhüt ettiği (Madde 230) belirtilmiştir. Bununla birlikte savaş esnasında öldürme suçu işlemekle itham edilenlerin uluslararası bir mahkemede yargılanması fikri hayata geçirilememiştir.⁵⁴³

Türk varlığını ve Türk hâkimiyetini tehdit eden Sevr Antlaşması⁵⁴⁴ uygulanma imkânı bulmayan, çılgınca ve ölü doğmuş bir antlaşma olmuş ve antlaşmaya imza koyan devletlerce tasdik olunmamıştır.⁵⁴⁵ TBMM, 7 Haziran 1920 tarihinde yürürlüğe koyduğu bir Kanunla İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920 tarihinden sonra İstanbul Hükümeti'nin imzalamış olduğu bütün anlaşmaları hükümsüz saymıştır. Dolayısı ile 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması da yok hükmünde kabul edilmiş ve yürürlüğe konmamıştır.⁵⁴⁶ Bununla birlikte Sevr Antlaşması'nda yer alan hükümler zaten 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra fiilen uygulanmıştır. Dolayısıyla Sevr, zaten var olan fiili uygulamayı resmileştirme görevi üstlenmiştir. Dönemin koşullarında Osmanlı Hükümeti Sevr'de düzenlenen Ermeni-Türk sınırı haricindeki hemen her hükmü yerine getirmiştir. Sevr Antlaşması, antlaşmaya imza koyan Ermenistan Cumhuriyeti'nin ve İngiltere'nin yaşananlar konusundaki görüşünü yansıtması bakımından da oldukça önemlidir.⁵⁴⁷

⁵⁴³ Akçam, Taner, "Sevr ve Lozan'ın Başka Tarihi", **İmparatorluktan Cumhuriyet'e Türkiye'de Etnik Çatışma**, (Der. Erik Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 65-66

⁵⁴⁴ Sevr Antlaşması'nda Türkler aleyhine çok ağır hükümler getirildiği eleştirilerine karşı Lord George, Türklerin Çanakkale'de İtilaf Devletleri'ne geçit vermeyerek savaşın en az iki yıl daha uzamasına, dolayısıyla büyük para ve insan kayıplarına neden olduklarını bundan dolayı da ağır bir cezayı hak ettiklerini söylemiştir. (Akçam, agm, s. 55)

⁵⁴⁵ Karal, Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğunda Ermeni Meselesi**, Dışişleri Akademisi Yayınları, Sayı:15, Ankara, 1971, s. 13; Jaeschke, agm, s. 31-32

⁵⁴⁶ Altuğ, Yılmaz, "Onaylanmayan Andlaşmalar Sevr", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Mayıs 1970, S. 32, s. 20

⁵⁴⁷ Avcı, age, ss. 385-387

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELEDEN 1928'E ERMENİ MALLARI

3.1. Değişen Koşullar ve Ankara Hükümeti

Doğuda Kars ve Nahçıvan çevresindeki İngiliz destekli Ermeni-İngiliz işgalleri, Güneydeki Fransız varlığı, Batı Anadolu'daki Yunan ilerleyişi, 08 Ocak 1920 tarihli Kararnamenin yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali 11 Nisan'da Meclis-i Mebusan'ın padişah tarafından kapatılması, Ankara merkezli oluşan Büyük Millet Meclisi ve yapılan savaşlar ülkedeki dengeleri değiştirmiştir. Bu dönemde Ankara merkezli istiklal güçleri etkinliğini günden güne artırmış, 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da Meclis göreve başlamıştır.⁵⁴⁸ Meclis'in açılmasından hemen sonra 25 Nisan 1920 tarihinde geçici bir icra heyeti kurulmuş ve 7 Haziran 1920 tarihinde yürürlüğe konulan bir Kanunla İstanbul'da 16 Mart'tan sonra alınmış tüm kararlar geçersiz sayılmıştır.⁵⁴⁹ Büyük Millet Meclisi Dönemi, hem vatanın kurtuluşu için mücadele edildiği, hem de Osmanlı Devleti'nin Genç Cumhuriyet'e evirildiği bir geçiş dönemi olmuştur.⁵⁵⁰

Anadolu'da milli mücadelenin başarı kazanmaya başlamasıyla Mütareke döneminde düşman saflarında yer alan ve Müslüman halka karşı acımasız hareketlere girişen, işgal bölgelerinde taşkınlıklarda bulunan⁵⁵¹ ayrılıkçı Ermeniler, yeniden büyük bir hayal kırıklığına uğramış ve bağımsızlık umutları giderek kaybolmuştur. Türkler ile Ermeniler arasında devam eden gerginlikler ve bu süreçte Ankara Hükümeti'nin gittikçe gücünü artırması ile birlikte Anadolu'nun kendileri için güvenli bir yer olmaktan çıktığını düşünen Ermeniler, yeniden ama bu sefer kendi istekleri ile Anadolu'dan göç etmeye başlamışlardır.⁵⁵² Bu bağlamda Sakarya Savaşı sonrası 20 Ekim 1921'de Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması'ndan sonra Çukurova Bölgesindeki 120 binden fazla Ermeni, güneye, Suriye'ye,⁵⁵³ Fransa'ya, Lübnan'a, Yunan işgal sahasına, Bulgaristan'a ve 30 bin

⁵⁴⁸ Gürün, age, s. 365

⁵⁴⁹ Altuğ, agm, s. 20

⁵⁵⁰ Onaran, age, s. 109

⁵⁵¹ **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1918-1919) II**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Müdürlüğü Yayınları, No: 61, Ankara, 2002, s. 6-7, 15-16, 29-33, 57-58, 129-131, 145-150 vd.

⁵⁵² Laçiner, age, s. 61

⁵⁵³ Uras, age, s. 722

Ermeni de Kıbrıs'a, Mısır'a ve İstanbul'a göç etmiştir.⁵⁵⁴ Bu süreçte Ekim 1922'de Ankara Hükümeti'nin, Türkiye'nin yerli Hristiyanlarına sınırlardan serbest geçiş hakkı tanınması da bu göçü kolaylaştırmıştır.⁵⁵⁵

3.2. Yapılan Antlaşmalarda Ermeniler ve Emval-i Metruke

23 Nisan 1920 tarihinde açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun içerisinde çıkan hükümetler ara ara ve özellikle Ermenilerin göçmeye başlaması ile birlikte emval-i metruke meselesi hakkında bazı görüşmeler yaparak bir takım düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Bu anlamda karşımıza ilk olarak 3 Aralık 1920 tarihinde imzalanan ve toplam 18 maddeden oluşan Gümrü Antlaşması çıkmaktadır.⁵⁵⁶ Ermenilere Sevr Antlaşması ile Doğu Anadolu'da bir devlet kurma hakkı tanınmış ancak TBMM Hükümeti bu Antlaşmayı tanımadığı için Ermeniler bu yerlere hâkim olamamıştı. Ermeniler hem Sevr ile kendilerine tahsis edilen yerleri elde etmek hem de Ege Bölgesi'nde Yunanlıların işini kolaylaştırmak için Doğu Anadolu'da Türklere karşı taarruza geçmiş ancak Kazım Karabekir'in karşı hücumu ile yenilgiye uğratarak 3 Aralık 1920 tarihinde⁵⁵⁷ Gümrü Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmışlardır. Antlaşmada doğrudan veya dolaylı olarak emval-i metruke ile ilgili bir hüküm yer almasa da Antlaşması'nın 6. ve 7. maddeleri önemlidir.⁵⁵⁸ Buna göre; tarafların savaş sırasında kendi devletine karşı silah kullanmış ya da işgal altındaki topraklar üzerinde toptan kırımlara katılmış olanlar dışındaki göçmenlerin eski sınır içindeki yurtlarına dönmelerine izin vereceği, böylece, ülkelerine döneceklerin en uygar ülkelerdeki azınlıkların yararlandıkları haklardan bütünüyle yararlanmalarını karşılıklı olarak yükümleneceği (madde 6), 6. maddede sözü geçen göçmenlerden bu Antlaşmanın onayı ve onay belgelerinin karşılıklı verilmişinden sonra bir yıllık süre içinde yurtlarına dönmeyenlerin 6. maddenin verdiği imkândan yararlanamayacakları gibi, tasarruf

⁵⁵⁴ Justin McCarthy, 1921 Aralık ayında Fransızların 30.000 Ermeni'yi de alarak Kilikya'dan tamamen çekildiklerini belirtmektedir. (Justin McCarthy, age, s. 233); Evren, Gürbüz, "Diyet Borcu", **Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Ankara, 2011, s. 611; Değerli Sarıkoyunlu, Esra, "Milli Mücadele Sürecinde Avustralya Basınında Ermeniler (1919-1922)", **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, Eylül-Aralık 2014, S. 61, s.1301; Kodaman, Barçın, agm, s. 443

⁵⁵⁵ Kieser, Hans Lukas, **İskalanmış Barış Doğu Vilayetlerindeki Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938** (Çev. Atilla Dirim), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 705. Mesela 1922'de İzmir'in kurtarılmasını müteakip yaklaşık 120.000 Ermeni Yunanistan'a göçmüştür. (Halaçoğlu, Ermeni Tehciri, s. 110)

⁵⁵⁶ Yılmaz, İskender, **Gümrü Antlaşması**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 102

⁵⁵⁷ Gümrü Antlaşması 2/3 Aralık 1920 gecesi imzalandığı için Antlaşma tarihi bazı kaynaklarda 2 Aralık 1920, bazı kaynaklarda ise 3 Aralık 1920 olarak yer verilmektedir.

⁵⁵⁸ Yılmaz, age, ss. 103-106

haklarına ilişkin iddialarının da geçerli olmayacağı (madde 7) belirtilmiştir. Antlaşmanın 18. maddesi gereğince de antlaşma iki hükümet tarafından imzalanacak ve onaylanmış örnekleri Ankara’da birbirine verilecektir.⁵⁵⁹ Ancak Gümrü Antlaşması, antlaşmayı imzalayan Ermeni Hükümeti devrildiği ve Ermenistan Sovyetler Birliği kontrolüne girdiği için onaylanmamış ve yürürlüğe girmemiştir.⁵⁶⁰ Dolayısıyla her iki taraftan da yerlerinden olmuş kişilerin malları sorunu belirsizliğini korumuştur. Antlaşma usulüne uygun olarak onayı yürürlüğe girmese dahi tarafların ortaya koyduğu irade ve bu iradenin maddelere yansması elbette belli bir öneme sahiptir. Ayrıca bu Antlaşma hem yeni Türk Devleti’nin ilk siyasi antlaşması olması⁵⁶¹ hem de Sevr Antlaşması’nı hukuken ve fiilen geçersiz kılması dolayısıyla tarihi bir öneme sahiptir.⁵⁶² Öte yandan TBMM’de, Ermenistan’a göçen Ermeniler ile Ermenistan’dan Anadolu’ya gelen Müslümanların malları konusunda görüşmeler yapılmıştır.

Ermenileri ilgilendiren bir diğer hüküm de 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması’nda yer almıştır. Toplam 16 maddeden oluşan Antlaşmanın 12. maddesine göre; 1918 yılından önce Rusya’ya bağlı iken Türkiye’nin egemenliği altına giren topraklar halkından her isteyen Türkiye’yi özgürce terk edebilecek; eşyasını, mallarını ve paralarını yanında götürebilecektir.⁵⁶³

Göçmenler konusundaki belirsizlikler Gümrü Antlaşması’ndan yaklaşık bir yıl sonra imzalanan Kars Antlaşması ile giderilmeye çalışılmıştır. 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanan ve toplam 20 maddeden oluşan Antlaşmanın 13-15. maddeleri göçmenler konusunu düzenlemektedir. Antlaşmanın 14. maddesinde; tarafların, bu Antlaşmanın imzalanmasından sonra altı aylık bir süre içerisinde 1918 ve 1920 savaşları mültecileri konusunda özel bir anlaşma yapmağı yükümleneceği belirtilmiştir. Ayrıca Antlaşmanın 15. maddesinde; Kafkas cephesinde savaş nedeniyle işlenen cinayet ve cürümler için öteki taraf uyrukları yararına tam bir genel af ilan edileceği hükmü yer almaktadır.⁵⁶⁴ Bu doğrultu bu konuda bir protokol yapılması kararlaştırılmış ve Erzurum Mebusu Nusret Efendi, TBMM’de 16 Nisan 1922’de emval-i metruke konusunda yapılan tartışmalar esnasında;

⁵⁵⁹ Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları 1. Cilt (1920-1945)** TTK Basımevi, Ankara, 2000, ss. 19-23

⁵⁶⁰ Koçaş, age, s. 293

⁵⁶¹ **Nutuk 1919-1927**, (Yay. Hz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 333; Yılmaz, age, s. 107

⁵⁶² Kodaman, Barçın, agm, s. 443

⁵⁶³ Soysal, age, ss. 32-36; Ayrıca bu hüküm 13 Ekim 1921’de TBMM Hükümeti, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Rusya arasında imzalanan Kars Antlaşması’nda da 13. madde olarak tekrarlanmıştır.

⁵⁶⁴ Karabekir, age, ss. 169-174; Soysal, age, ss. 41-47

“geçenlerde 23 Ekimde Kars'ta yapılan muahede gereğince Ermenilere altı ay mühlet verilmişti. Altı ay sonra artık bunlar mallarına sahip olamayacaklardır⁵⁶⁵” ifadelerini kullanmıştır. Bu protokollerin bulunabilmesi halinde birçok konu aydınlığa kavuşacaktır.

3.3. Büyük Millet Meclisi Tarafından Yapılan İlk Düzenlemeler ile 20 Nisan 1922 Tarihli ve 224 sayılı Kanun

Milli Mücadele'nin başarı kazanması ve buna bağlı olarak da Ermenilerin buldukları yerleri terk etmeleri ile birlikte bu kimselerin ekili alanları ve emval-i metrukesi konusu yeniden gündeme gelmeye başlamıştır. Bu doğrultuda Adana Kumandanlığı Maraş'taki Ermeni ahalinin ekili alanlarının ve bağlarının hükümet marifetiyle iltizama verilmek suretiyle idare olduğunu ve sahibi çıkanların iade edildiğini, sahibi kayıp olan ve mirasçılarının bulunması zaman alan emvalin idare ve daha sonra iadesiyle ilgili sıkıntı yaşandığını belirtilerek bu gibi emvalin cemaat idaresine bırakılmasını tavsiye etmiştir. Adana Kumandanlığının bu teklifi Heyet-i Vekilece müzakere edilerek kabul edilmemiş ve bu gibi emvalin hükümetçe idare edilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.⁵⁶⁶

Büyük Millet Meclisi döneminde emval-i metruke konusu Meclis gündemine ilk olarak 9 Eylül 1920 tarihinde gelmiştir. Düşman işgalinden kurtarılmış bölgelerdeki mallarla ilgili yapılması öngörülenleri düzenleyen “*Düşman İstilasından Kurtulan Mahallerde Ashabının Firarına Mebni Sahipsiz Kalan Emval-i Menkule ve Mezruat Hakkında Kanun Layihası*” incelenmek üzere Maliye Encümeni'ne gönderilmiştir.⁵⁶⁷

İşgale uğramış bazı yerlerin kurtarılması ve oluşan yeni konjonktürde kendilerini güvende hissetmeyen kimselerin özellikle de Hristiyan halkın vatani terk etmeye başlaması sonrasında yeni bir fiili durum oluşmuş ve emval-i metruke konusunda yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç üzerine Vekiller Heyeti "*Memaliki müstahlasadan firar veya gaybubet eden ahalinin emvali menkule veya gayrimenkulleri hakkında kanun*" tasarısını hazırlayarak Meclis'e sunmuştur. Bu bağlamda emval-i metruke konusu Meclis gündemine ikinci kez Gümrü Antlaşması'ndan yaklaşık üç ay sonra, 14 Mart 1921 tarihinde gelmiştir. Meclis'in bu tarihteki toplantısına hem Vekiller Heyeti'nin kanun tasarısı hem de Maliye Encümeni'nin kanun tasarısına ilişkin mazbatası okunarak başlanmıştır. Kanun tasarısının

⁵⁶⁵ Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (BMMZC), 19. Cilt, 3. İçtima Senesi, 28. İçtima, s. 224

⁵⁶⁶ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Bakanlar Kurulu Kararları (BCA. BKK.) 30.18.1.8.19.** 16 Ağustos 1336/16 Ağustos 1920

⁵⁶⁷ BMMZC, 62. İçtima, Birinci Celse, 9 Eylül 1336/9 Eylül 1920, s. 35

gerekçesinde, çeşitli nedenlerle buldukları yerleri terk edenlerin mallarının onun bunun tarafından fuzuli şekilde idare ve tasarruf edildiği, bazı yerlerde de Kuva-i Milliye kumandanlarının bu mallara el koyduğu ve bunların hasılat ve gelirlerini Kuva-i Milliye'nin iaşesi için kullandığının haber alındığı belirtilerek, bu gibi sahipsiz malların hükümet tarafından idare edilmesi ve elde edilecek hâsılatın mal sandıklarında saklanmasıyla kanunla belirlenmesinin zorunlu olduğu belirtilmiştir. Gerekçede ayrıca, geri dönecek olan kimselere mallarının korunması ve idare edilmesi sürecinde harcanan para çıkılarak geri kalanının ödeneceği belirtilmiştir. Beş maddeden oluşan tasarının 1. maddesinde; düşman istilasından kurtarılan yerlerde sahibinin firarı veya kaybolması sonucu sahipsiz kalmış taşınabilir eşyaların yerel yönetim tarafından satılacağı, taşınmazlardan ve ekili alanlardan ise kiralama veya araziyi işleme sonucu elde edilecek hâsılatın mal sandıklarına aktarılacağı, 2. maddede; geri dönecek mal sahiplerine mallarının muhafazası ve idaresi için harcanan miktar çıkıldıktan sonra kalan miktarının mal sandıklarından ödeneceği, 3. maddede; emval-i metrukeye el koyanların hükümet tarafından men olunacağı ve Ceza Kanunu hükümlerine göre haklarında takibat yapılacağı, 4. ve 5. maddelerde; kanunun yayımlandığı tarihten itibaren geçerli olacağı ve uygulanmasına Mâliye, Dâhiliye ve Adliye Vekillerinin yetkili olacağı belirtilmiştir. Maliye Encümeni'nin 4 Ocak 1921 tarihli mazbatasında, tasarının birinci maddesinde mahalli hükümetin harap olan haneleri imar ettirmek şartıyla satabileceği ve üçüncü maddesinde emval-i metrukeye el koyanların hükümet tarafından değil, idare tarafından men olunacağı şeklinde bazı ufak değişiklikler yapılması öngörülüyordu. Kanun tasarısının 20 Nisan 1922'de bazı değişikliklerle kabul edilmesine kadar Meclis'te yapılan birçok oturumda, bu kanun tasarısı ve dolayısıyla emval-i metruke konusunda önemli tartışmalar yaşanmıştır.⁵⁶⁸

Bir yandan yasal düzenleme yapmaya yönelik çalışmalar devam ederken bir yandan da emval-i metruke uygulamalarına yön verecek idari düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda İcra Vekilleri Heyeti'nce 12 Mart 1922 tarihinde "*1483 numaralı Hali Gaybubette Olan Anasırı Gayrimüslimenin Gönderecekleri Vekâletnamelerin Kabul Edilmemesi Hakkında Kararname*" kabul edilmiştir.⁵⁶⁹ Hak sahibi olmayanların müracaatlarının önlenmesi, ilgililerin haklarının korunması ve mal varlıklarında azalmalara neden olunmaması amacıyla kabul edilmeyecek vekâletnameler konusunu düzenleyen kararnamede; halkın hukuki işlemlerinin zarardan korunması amacıyla, yalnız İstanbul

⁵⁶⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), 9. Cilt, 2. İçtima Senesi, 7. İçtima, s. 125-126

⁵⁶⁹ **BCA. BKK. 30.18. 4.52.19**; Kardeş, Emval-i Metruke Mevzuatı, s. 125-126

noterleri tarafından verilen vekâletnamelerin kabul edilmesi gerektiğinin önceden mahkemelere tebliğ edildiği belirtilmiş⁵⁷⁰, ancak Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Milli Mücadele'de Yunanlılık ve Pontusculuk gibi davalarla tabi oldukları hükümetle ilişkisi kesilen ve Yunanistan'a, İstanbul'a⁵⁷¹ ve diğer ülkelere kaçanlar ile düşmanlarımıza katılan Trabzon, Samsun, Ordu, Giresun havalisi Rumlarından bazılarının bu izinden yararlanarak İstanbul noterlerinden onaylı vekâletnameler göndererek mahkemeler ve dairelerde genel takip ve çıkar sağladıklarının anlaşılması üzerine tabi oldukları hükümete karşı hukuken ihanet etmek ve düşman tarafına katılmaktan başka bir niteliğe sahip olmayan bu gibi isyankâr kişilerin sadık vatandaşların yararlandığı haklarını korumak için verilmiş olan herhangi bir idari ve kanuni izinden yararlanmaları adalet mantığına ve hikmete aykırı bulunarak, söz konusu isyan etmiş kişiler tarafından gönderilmiş ve gönderilecek vekâletnamelerin önceden verilen izinler ayrı tutularak gerek mahkemeler gerek diğer hükümet daireleri tarafından kabul edilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Yapılan düzenleme ile hükümete karşı hukuken ihanet ederek düşman saflarına katılmış kimselerin sadık vatandaşların yararlandığı bir takım haklardan yararlanarak çıkar sağlaması önlenmek istenmiştir. Dolayısıyla Hükümet, tüm vatandaşlarının değil sadece hükümete ihanet ettiğini düşündüğü kimselerin vekâletnamelerini kabul etmemiştir. Bununla birlikte 1483 sayılı Kararnamede kabul edilmeyeceği belirtilen vekâletnamelerin sadece Milli Mücadele'de Pontusculuk ve Yunanlılık yaparak Yunanistan'a, İstanbul'a veya diğer ülkelere kaçan Trabzon, Samsun, Ordu ve Giresun havalisi tarafından düzenlenen vekâletnameler mi olduğu, yoksa tüm kayıp ve kaçak durumda olan kimseler tarafından düzenlenen vekâletnamelerin de bu kapsamda olup olmadığı muğlak bırakılmıştır. Bu muğlaklık, İcra Vekilleri Heyeti tarafından yürürlüğe konulan 2559 sayılı Kararname ile giderilmiştir.⁵⁷² Yapılan düzenleme sonrasında kabul edilmeyecek vekâletnamelerin kapsamı kaybolanların genelini kapsayacak şekilde genişletilmiştir.⁵⁷³ Böylece kaybolan kimselerin tamamının vekâletname ile geride bıraktıkları mallar üzerinde işlem yapmaları engellenmiştir.

⁵⁷⁰ Bu ifadeden insanların haklarının zarardan korunması amacıyla işgal altındaki İstanbul ilinde bulunan noterler tarafından düzenlenen vekâletnamelerin bu Kararname öncesinde de kabul edildiği ve bu durumun mahkemelere bildirildiği anlaşılmaktadır.

⁵⁷¹ İstanbul, Kararnamenin yürürlüğe konduğu tarih itibari ile işgal altındadır. İşgal orduları 2 Ekim 1923 tarihinde İstanbul'dan ayrılmış, 6 Ekim 1923 günü de Türk Ordusu İstanbul'a girmiştir.

⁵⁷² **BCA. BKK. 30.18.7.22.20.**

⁵⁷³ Romanya'da bulunan Kiğörk Boyacıyan adlı şahsın İsveç Büyükelçiliği'nden onaylı vekâletnamesinin kabul edilip edilmeyeceği konusunda Nezaretler arasında fikir ayrılıkları olmuştur. Adana Emval-i Metruke Komisyonu Başkanlığı, 12 Mart 1922 tarihli ve 1483 sayılı Kararnameden bahisle vekâletnamenin kabul edilmemesi gerektiğine karar vermiş, bu karar Nezaretçe de uygun bulunarak durum Maliye Nezareti'ne yazı ile bildirilmiştir. Ancak Maliye Nezareti, Adana Emval-i Metruke Komisyonu Başkanlığı'nın ve

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan uzun tartışmalar neticesinde 20 Nisan 1922 tarihinde savaş ve işgaller sırasında kaçan ve kaybolanların mallarının idaresi ile ilgili olarak hem Müslümanlar ve hem de Hristiyanlardan kalan malları ilgilendiren ve toplam 7 maddeden oluşan 224 sayılı “*Memalik-i Müstahlâsadan Firar ve Gaybubet Eden Ahalinin Emval-i Menkule ve Gayrimenkulelerinin İdaresi Hakkında Kanun*” kabul edilmiştir.⁵⁷⁴ 178 kişinin katıldığı oylamada 115 kabul, 37 ret ve 26 çekimser oy kullanılmıştır. 224 sayılı Kanun,⁵⁷⁵ Ermenilerden kalan emval-i metruke ilgili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yürürlüğe koyduğu ilk kanun olma özelliğine sahiptir.

Kanunun 1. maddesinde; düşman istilasından kurtulan mahallerde sahiplerinin kaçıışı ve kaybolmalarından⁵⁷⁶ dolayı sahihsiz kalmış olan emval-i menkulenin, hükümetçe usulüne göre artırma ile satılacağı, taşınmazlar ile tarım ürünlerinin hükümetçe idare edilerek gelirleri, kira bedelleri ve diğer gelirlerinin, oluşan masraflar çıkarıldıktan sonra emanet hesabına kayıt edilmek üzere mal sandıklarına yatırılacağı, ancak bunlardan dönenlerin taşınmazları ile emaneten mal sandıklarına teslim edilmiş olan tutarın kendilerine iade olunacağı belirtilmiştir. Yapılan düzenleme ile düşman istilasından kurtulan yerlerde sahipleri kaçtığı veya kaybolduğu için sahihsiz kalmış taşınırınların satılacağı, taşınmazların ise idare edileceği belirtilmiştir. Bundan da TBMM'nin düşman istilasından kurtarılan yerlerde bulunan emval-i metruke hakkında yapılacak işlemler için taşınır ve taşınmazlar olmak üzere ikili bir ayrımı benimsediği anlaşılmaktadır.⁵⁷⁷ Bu bağlamda taşınırılar hükümetçe açık artırma ile satılarak tasfiye edilirken, taşınmazlar ve tarım ürünleri tasfiye

Dâhiliye Nezareti'nin bu görüşüne katılmayarak 1483 sayılı Kararnamenin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti halkından olup da kayıp durumunda bulunan bütün gayrimüslimlerin gönderecekleri vekâletnamelerin kabul edilmemesi merkezinde olmadığını, Trabzon, Samsun, Ordu ve Giresun havalisi Rumlarından olup da İstanbul'dan ve sair mahallerden gönderecekleri vekâletnamelerin kabul edilmemesi merkezinde olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, 1483 sayılı Kararnamede geçen “*bu gibi bütün kayıp durumda bulunan*” ibaresinden ne anlaşılması gerektiği hususunun açıklanmasını İcra Vekilleri Heyeti'nden talep etmiş; İcra Vekilleri Heyeti de 28 Haziran 1923 tarihinde yaptığı toplantıda kabul ettiği 2559 sayılı Kayıp Durumda Bulunan Gayrimüslimlerin Hepsinin Gönderecekleri Vekâletnamelerin Kabul Edilmemesine Dair Kararname ile *kararın mutlak olduğunu ve kaybolanların genelini kapsadığını* kararlaştırmıştır.

⁵⁷⁴ TBMMZC, Devre I, Cilt 19, İçtima Senesi 3, İçtima 31, s. 321 (20 Nisan 1338/20 Nisan 1922)

⁵⁷⁵ **Düster**, III. Tertip, III. Cilt, s. 63-64; Kardeş, Emval-i Metruke Mevzuatı, ss. 101-104

⁵⁷⁶ TBMM'nde yapılan görüşmeler esnasında Konya Mebusu Ömer Vehbi Efendi; düşmana katılarak firar, hükümete isyan ederek firar, şahsi suçundan dolayı firar ve siyasi sebeplerle firar olmak üzere değişik sebeplere bağlı olarak firar olabileceğini ancak kanunda bunların sayılmadığını belirtmiştir. Bir diğer Konya Mebusu Musa Kazım Efendi de bu Kanun, kendi kendine kaybolanlara, idareten ve siyaseten başka mahallere nakledilenlere de şamil midir ve kaybolan kimselerin varisleri varsa bunlar yine sahihsiz mal mı sayılacaktır diye sormuş ve eğer varisleri olanların malları da bu kapsamda değerlendirilecek ise bunun doğru olmayacağını belirtmiştir. (TBMMZC, Devre I, Cilt 19, İçtima Senesi 3, İçtima 31, ss. 304-307)

⁵⁷⁷ Burada dikkat çeken bir husus da tarım ürünlerinin taşınırılar içerisinde sayılmayıp taşınmazların tabi olduğu idare sistemine dâhil edilmesidir.

edilmeyerek hükümetçe idare edilecektir Ancak geri dönenlere taşınmazlarının ve emaneten mal sandıklarına teslim edilmiş tutarların iade edileceği açıklanmıştır.⁵⁷⁸ Öte yandan bu madde gereğince taşınmazların satılmayarak sadece idare edilebilecek olması bir takım sıkıntılara sebep olabilecektir. Şöyle ki dönemin savaş koşullarında birçok faktöre bağlı olarak yıpranmış, harap olmuş hatta oturma imkânını dahi kaybetmiş olan binalar varsa -ki muhtemelen çok sayıda bu şekilde bina vardır- bu binalar nasıl idare edilecektir. Bu durumdaki binalar kiraya verilerek idare edilemeyeceği gibi satılarak elden de çıkarılmadığı için yıpranma ve tahribat devam edecektir. Dönemin koşulları düşünüldüğünde emval-i metruke kapsamında olan binaların yüzde yüz yıpranmadan korunduğunu söyleyebilmek oldukça zordur. Dolayısıyla rasyonel bir şekilde idare edilemeyen ve elden çıkarılmayan bu binalardaki yıpranmanın devamına paralel olarak bu bina sahiplerinin de mağduriyeti artacaktır. Bunun için binaların bir an önce satılarak bedelinin sahipleri adına emaneten mal sandıklarına yatırılması en rasyonel yöntem olacaktır.

Kanunun 2. maddesinde; bu kanunun yürürlük tarihinden önce düzenlenen vekâletnamelere dayanılarak usulüne göre yapılan sözleşmelerin geçerli olduğu⁵⁷⁹, kanunun yürürlük tarihinden itibaren söz konusu sözleşmelerden doğan haklar ile bu sözleşmelere dayanan görevlerin hükümete geçtiği belirtilmiştir. Bu madde ile mal sahipleri lehine bir düzenleme yapılmış ve kanunun yürürlük tarihinden önce düzenlenen vekâletnamelere dayanılarak usulüne uygun yapılan sözleşmeler süre sınırlaması olmaksızın geçerli kabul edilmiştir. Maddede ayrıca söz konusu sözleşmeler dolayısıyla doğan tüm hakların ve görevlerin hükümete intikal ettiği belirtilmiştir. Böylece sözleşmeden kaynaklanan haklar hükümet tarafından takip edileceği gibi görevler de yine aynı şekilde hükümet tarafından yani Devlet tarafından yerine getirilecektir.

⁵⁷⁸ Madde metninde düşman istilasına uğramamış veya henüz kurtarılamamış yerlerdeki malların durumu muğlak bırakılmıştır.

⁵⁷⁹ Kanun tasarisının görüşmeleri esnasında Konya Mebusu Ömer Vehbi Efendi, “*bir kimse malik olduğu bir şeyde asaleten tasarruf eder, isterse meşru dairede vekâletle de tasarruf eder. Kanun yapınca kadar sizin vekâletiniz muteber idi ama biz kanun yaptık ve bundan sonra siz vekil gönderirseniz kabul etmiyoruz diye reddi vekâlet, ne şer’an ne de başka suretle caiz değildir*” diye itiraz etmiştir. Buna karşılık Edirne Mebusu Şeref Bey ise hükümetin bu kanunu yaparken memlekette isyan etmiş, ihtilal etmiş, memleketin kanunlarına başkaldırmış ve daha sonra ortadan kaybolmuş veya firar etmiş yani Milli Hükümetin teşkilatını kabul etmemiş kimseleri dikkate aldığını belirterek vekâletin şahıs üzerindeki cereyanı müvekkilin hakkı kanuniyi haiz olması, kanuna itaat etmesiyle sabittir diyerek, hükümete isyan eden kimselerin vekâletinin kabul edilmemesi gerektiğini ve bunda maslahatı amme bulunduğunu belirtmiştir. Siirt Mebusu Mustafa Sabri Efendi de şimdiye kadar sahte, mürettep, musanna, müzevver, Boğos, Kirkor vekâletnamelerinin kıyamet gibi mevcut olduğunu belirterek bu kanunun ikinci maddesinin bu nokta yani babı tezvir düşünülerek yapıldığını ve bu maddenin ehem ve elzem olduğunu ifade etmiştir. (TBMMZC, Devre I, Cilt 19, İctima Senesi 3, İctima 31, ss. 305-310)

Kanunun 3. maddesinde; sahipsiz mallara, terk edilmiş şeylere ve tarım ürünlerine gereksiz (yasal dayanağı olmaksızın) müdahale edenlerin, bu Kanunun yayımı tarihinden itibaren bir hafta içinde⁵⁸⁰ (bu malları) hükümete teslim etmeye mecbur olduğu, buna yanaşmayanların, idari yolla men edileceği⁵⁸¹ ve haklarında kanuni işlem yapılacağı,⁵⁸² 4'üncü maddesinde; emval-i metrukeden gizli kalmış olanları ihbar edenlere, meydana çıkan mal bedelinin yüzde onunun ihbar ikramiyesi olarak verileceği⁵⁸³, 5. maddesinde; bu kanun hükümlerinin savaş veya siyasi nedenlerin zorlaması ile diğer mahallere kaçmış veya kaybolmuş oldukları *hükmen sabit*⁵⁸⁴ olan kişilerin taşınır ve taşınmazları ile tarım ürünleri hakkında da uygulanacağı, 6. maddesinde; kanunun yayımı tarihinde yürürlüğe girdiği ve 7. maddesinde; Kanunun hükümlerini yürütmeye Maliye, Dâhiliye ve Adliye Vekillerinin yetkili olduğu belirtilmiştir.

224 sayılı Kanunun görüşmeleri esnasında cephede vatan için çarpışan kimselerin ikamete müsait yer bulamadığından dolayı gidip harap bir taşınmaz bulup onu imar ettiği, şimdi onların elinden bu yerlerin emval-i metruke olduğu gerekçesiyle alınacağını iddia edilmesi üzerine Maliye Bakanı Trabzon Mebusu Hasan Bey, cephede bulunan mücahidinin

⁵⁸⁰ Meclis'te görüşülen tasarının ilk halinde kanuni dayanağı olmaksızın söz konusu taşınmazları kullananlara bu taşınmazları boşaltarak hükümete teslim etmeleri için bir süre verilmemişti. Ancak Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in "Bugüne kadar malı kime teslim edeceğini bilmeyen bir adam için fuzuli filan denemez. Çünkü bir adam emvalin bir kısmını diğer bir adama emanet ederken mutlaka mukavelat tasdik ettirmez. Binaenaleyh netice itibariyle bu şekil her halde bir zulüm teşkil edecektir." diyerek kanun değişikliği için teklif vermesi ve teklifinin kabul edilmesi üzerine, bu gibi kimselere fuzulen işgal ettikleri malları hükümete teslim etmeleri için Kanunun yayımından itibaren bir hafta süre verilmiştir. (TBMMZC, Devre I, Cilt 19, İctima Senesi 3, İctima 31, s. 313-314)

⁵⁸¹ *İdari yolla men etme*; fuzuli işgalin mahkemeden hüküm alınmadan önce ortadan kaldırılmasıdır. Kanunun yürürlüğe konulduğu tarihte emval ve araziye karşı meydana gelen müdahaleler adliye mahkemelerinden hüküm alınarak önleniyordu. Ancak sahipsiz kalmış bir taşınmazın yasal dayanağı olmaksızın kullanılması durumunda mahkemeye müracaat edip tahliye için gerekli kararın alınması uzun bir zaman alacağından bu işgalden dolayı hem mal sahibinin hem de hazinenin zarara uğramaması ve işgalin süratle tahliyesi için idareye müdahaleyi önleme yetkisi verilmiştir. Zaten bu Kanunun yürürlüğe konulmasındaki en önemli gayelerden biri de fuzuli tasarruflara engel olma düşüncesidir.

⁵⁸² Kanuni işlem yapılmasından ne anlaşılması gerektiğinin sorulması üzerine; Mazbata Muharriri Biğa Mebusu Hamid Bey, "Kanunu Cezanın 130. maddesinin ilavesinde idareten ref'iyed edilmiş olan bir şahıs tekrar vaziyet ederse hakkında ceza tayin edilmiştir. Binaenaleyh bu fıkra bu gibiler hakkında, bu husus hakkındaki ahkâmı cezaiyenin bu madde ile tespit ve tayininden ibarettir." açıklamasını yapmıştır.

⁵⁸³ Madde metninde emval-i metrukeden gizli kalmışları ihbar edenlere verilmesi öngörülen ihbar ikramiyesi uygulaması daha sonra 26.12.1931 tarih ve 1905 sayılı Kanun ile Devlete ait olması gerekirken hükümetin bilgisi dışında kalmış tüm varlıkları kapsayacak şekilde genişletilmiştir. 1905 sayılı Kanunda öngörülen ihbar ikramiyesi tek bir oran olarak değil, ihbar edilen varlığın tutarına bağlı olarak %7.5 ile %30 arasında değişen oranlarda belirlenmiştir.

⁵⁸⁴ Mecliste görüşülen tasarının ilk halinde savaş veya siyasi nedenlerin zorlaması ile diğer mahallere firar veya gayubet etmiş kimselerin malları hakkında da bu Kanunun uygulanacağı belirtilmiş ancak bunun nasıl belirleneceği konusu muğlak bırakılmıştı. Madde metni görüşülürken bu konuda ciddi itirazlar olmuş ve firar ve gayubetin idari yoldan değil hükmen sabit olması gerektiği yönünde görüşler belirtilmiştir. Bu doğrultuda Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey'in teklifi üzerine maddeye *hükmen sabit olma* hükmü eklenmiştir. *Hükmen sabit olmak*; mahkeme kararı neticesinde alınan bir hüküm ile durumun belirlenmesidir.

başkasına ait bir malda fuzuli oturmak emelinde olamayacağını ve bu kimseler cephede değil nerede olursa olsun bu yerlerin yasal dayanağı olmadan kullanılamayacağı ve kira bedeli ile hakka uygun olarak bu yerlerde oturulabileceğini açıklamıştır.⁵⁸⁵ Görüleceği üzere vatan için cephede çarpışan kimselerin ailelerinin bile emval-i metruke olan yerlerden yasal dayanağı olmaksızın istifade etmesi uygun görülmemiş ve bu yerlerin kira sözleşmesi yapılarak kullanılması gerektiği belirtilmiştir.

224 sayılı Kanunu genel bir analiz tabi tuttuğumuzda kanun; düşman işgalinden kurtarılan bölgelerde sahiplerinin kaçtığı ve ortada bulunmadığının tespiti halinde ilgililerin taşınırlarının satılacağı, taşınmazlarının ve tarım ürünlerinin hükümetçe idare edileceği, geri dönenlere gayrimenkullerin ve emanetteki paralarının geri verileceği, düzenlenen vekâletnameler ile yapılan sözleşmelerin geçerli olduğu ancak kanunun yürürlük tarihinden sonra bu sözleşmelerden doğan hakların hükümete geçtiği hükümlerini içermektedir. Kanunda, hükümetin sahipsiz mallar ve metrukât ile tarım ürünlerini tespit ederek bunları idaresi altına alma çabası da göze çarpmaktadır. Ayrıca kanun ile hükümet tarafından idare edilmesi öngörülen malların kapsamı genişletilmiş, zorunlu göçe tabi tutulanların geride bıraktıkları malların yanında savaş ve siyasi koşullar dolayısıyla kaçmış ve kaybolmuş oldukları hükmen sabit olan⁵⁸⁶ kimselere ait mallar da kanun kapsamına alınmıştır. Öyle ki İcra Vekilleri Heyeti tarafından hazırlanan 29 Mart 1923 tarih ve 2391 sayılı “*Biladi Meşguleden Olan İstanbuldan Firar ve Tagayyüp Eden Eşhasın Emval-i Metrukeleri Hakkında Talimatnamenin*”⁵⁸⁷ 1. maddesinde; İstanbul’un işgal edilmiş şehirlerden olduğu belirtilerek bundan dolayı kaçan veya kaybolan kişilerin taşınır ve taşınmaz emval-i metrukesi hakkında, Emval-i Metruke Kanunu’nun 5. maddesi hükümlerinin uygulanması gerektiği belirtilmiştir.⁵⁸⁸ Böylece İstanbul şehriden kaçan veya kaybolan kişilerin malları hakkında da bu Kanun hükümlerinin uygulanması istenmiştir.

⁵⁸⁵ TBMMZC, Devre I, Cilt 19, İçtima Senesi 3, İçtima 31, s. 319 (20 Nisan 1338/20 Nisan 1922)

⁵⁸⁶ Bununla birlikte bir kimsenin kaçtığı veya kaybolduğunun hükmen sabit olması hükümetin tasarruf alanını daraltmış, hükümetin elini kolunu bağlamıştır. 333 sayılı Kanun görüşmeleri esnasında dönemin Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey, hükmen sabit olma durumundan yakınmış ve ellerinin kollarının bağlı olduğunu ifade ederek, bu hüküm nedeniyle taşınmazları idare edemediklerini dolayısıyla da bu malların tahrip olduğunu ifade etmiştir.

⁵⁸⁷ Kardeş, Emval-i Metruke Mevzuatı, s. 153-154

⁵⁸⁸ Talimatnamede ayrıca; siyasi sebepler veya savaş zorlamasıyla kaçan veya kaybolanların emval-i metrukesi hakkında bir sebeple hak iddiasında bulunulmadığı takdirde, hükümetçe kaçış veya kayboluşun hükmen ispatına lüzum olmaksızın birinci madde gereğince işlem yapılacağı, (söz konusu emval-i metruke) hakkında hak iddia olduğunda, yalnız malların yazılma ve tespitiyle yetinilerek hüküm sonucunun bekleneceği, ancak söz konusu mallardan çabucak bozulanlar varsa, bunların derhal satılacağı ve bedellerinin sahipleri adına emaneten saklanacağı (Madde 2), adı geçen kişilerin beslenme ve geçindirilmesi kendilerine ait olan aile fertlerinin emval-i metrukesine el konulduğu takdirde, söz konusu mallardan ev eşyalarının mirasçılara bırakılmış, ticari mallarının ise metruke sayılacağı (Madde 3), seyahat

224 sayılı Kanunda yapılan düzenlemeler ile işgal kuvvetleri ile işbirliği yaparak Müslüman halka eziyet eden ancak Ankara Hükümeti'nin ve bağımsızlık mücadelesinin başarıya ulaşması neticesinde Türkiye'de yaşama olanaklarının azaldığını görerek Türkiye'yi terk eden kimselerin malları da kanun kapsamına alınmıştır. Kanun metninde herhangi bir etnik ayırım yapılmadığı için savaş koşullarında kaybolan veya bulunduğu yerden başka bir yere göç eden ve bu durumu hükmen sabit olan Türk ve Müslüman kimselerin malları da kanun kapsamındadır.

224 sayılı Kanunun yürürlüğe konulması ile birlikte 8 Ocak 1920 tarihli Kararname iptal edilerek yürürlükten kaldırılmadığı için ortaya ciddi bir hukuki karışıklık çıkmış ve uygulamada ikilik meydana gelmiştir. Emval-i metruke konusundaki bu iki farklı düzenleme uygulamada bir takım sıkıntılara neden olmuştur. Bu sıkıntıları gidermek ve ikiliği ortadan kaldırmak için Ali Canani Bey tarafından TBMM'ye bir önerge verilmiş ve bu önerge doğrultusunda 14 Eylül 1922 tarihinde 8 Ocak 1920 tarihli Kararname yürürlükten kaldırılmıştır.⁵⁸⁹ Böylece İstanbul Hükümeti'nce Mondros Mütarekesi sonrasında ve baskı ortamında çıkarılan dolayısıyla da milli hukuku ihlal eder bir surette hazırlanmış olan kararname yürürlükten kaldırılmıştır.

3.4. 08 Kasım 1915 tarihli Nizamnamede Değişiklik Yapan 31 Ekim 1922 Tarihli Kararname

Değişen koşullar dolayısı ile 08 Kasım 1915 tarihli Nizamnamede bazı değişiklikler yapılması gerekmiş ve bu doğrultuda 31 Ekim 1922 tarih ve 1954 karar numaralı "*Mahall-i Ahara Nakledilen Eşhasın Emval-i Metrukesi Hakkında 17 Zilkade 1333 Tarihli Kanun-u Muvakkatin Suver-i İcraiyesine Mütedair 26 Teşrinievvel 1331 Tarihli Nizamnamenin Bazı Mavaddını Muaddil Kararname*"⁵⁹⁰ yürürlüğe konulmuştur. Toplam dört maddeden oluşan Kararname adından da anlaşılacağı üzere ana bir düzenleme vasfını taşımayıp, daha önceki Nizamnamede bazı değişiklikler yapan bir düzenlemedir. Kararname ile 8 Kasım 1915 tarihli Nizamnamenin 5. ve 8. maddeleri değiştirilmiş, 7. maddesi⁵⁹¹ yürürlükten kaldırılmış ve söz konusu nizamnameye yeni bir madde eklenmiştir.

belgesi veya pasaportla gidenlerin mallarının, emval-i metruke olmayıp genel hükümlere tabi olduğu (Madde 4), Talimatname hükümlerine göre İstanbul ili ve bağlı yerleri adına Defterdarlığın teklifi üzerine valilikçe yalnız bir komisyon kurulacağı, gerektiğinde bağlı yerlere tayin olunacak memurların doğrudan doğruya bu komisyona bağlı bulunacağı (Madde 6) belirtilmiştir.

⁵⁸⁹ **Düstur**, III. Tertip, III. Cilt, s. 127

⁵⁹⁰ Kardeş, Emval-i Metruke Mevzuatı, s. 126-127

⁵⁹¹ 8 Kasım 1915 tarihli Nizamnamenin 7. maddesinde; işlemlerin azlığı nedeniyle komisyon kurulmasına lüzum görülmeyen mahallerde, nakledilen kişilerle ilgili tasfiye işlemlerinin hazırlanması ve bu

Yapılan değişiklik sonrasında Nizamnamenin 5. maddesinde; 26 Eylül 1915 tarihli Kanunun uygulanması lâzım gelen mahallerde işbu kanunda belirtilen görevleri yapmak üzere mahallin en büyük mülkiye memuru tarafından tayin olunacak mal memurunun başkanlığı altında idare meclisi, belediye meclisi ve varsa ticaret odası üyelerinden birer kişiden oluşan bir komisyon kurulacağı, bu komisyonlarda mahalli savcının murakıp sıfatıyla bulunacağı ve komisyonlarca alınacak kararlara, gerektiğinde idare meclisi nezdinde itiraza yetkili olacağı belirtilmiştir. Yapılan değişiklik ile tasfiye komisyonların kuruluş şekli ve üyeleri değiştirilmiş, komisyon başkanının Maliye Nezareti tarafından atanması uygulamasına son verilerek başkanın mahallin en büyük mülkiye memuru tarafından tayin olunacak mal memuru olmasına karar verilmiştir. Adliye ve Maliye Nezaretlerinin üye tayin etmesinden vazgeçilerek bunun yerine komisyonun idare meclisi, belediye meclisi ve varsa ticaret odası üyelerinden oluşması kararlaştırılmıştır. Ayrıca mahalli savcılarının da bu komisyonlarda murakıp sıfatıyla bulunacağı belirtilmiştir. Öte yandan komisyonların merciinin doğrudan doğruya Maliye Nezareti olduğu hükmü de yürürlükten kaldırılmıştır. Yapılan düzenleme ile komisyon üyelerinin merkezden atanması uygulamasına son verilerek, komisyonların yerel makamlarca oluşturulmasına karar verilmiştir. Böylece komisyonların merkezi özelliği kaybolarak, yerelleşmesi sağlanmıştır.⁵⁹²

Nizamnamenin 8. maddesi ise; iller ve livalarda⁵⁹³ komisyon başkanlarına her toplantı için ikişer ve ilçe komisyonları başkanları ile iller ve liva üyelerine birer buçuk ve ilçe üyelerine birer lira huzur ücreti verileceęi⁵⁹⁴ ve komisyon nezdinde istihdamına kesin gerek görülecek kâtiplere verilecek aylığın komisyonca takdir olunacağı,⁵⁹⁵ haftada dört ve

konudaki mazbataların düzenletirilmesinin, o mahalle en yakın yerde kurulan komisyona ait olduğu, komisyonun bu işlemleri, borçların araştırması hususları hariç olmak üzere, başkan tarafından vekil tayin edilecek bir veya birden fazla kişiye verebileceği, tasfiye mazbatalarının, 26 Eylül 1915 tarihli Kanunun beşinci maddesi gereğince borçlunun naklinden önceki kanuni ikametgâhının bulunduğu hukuk mahkemesince tescil edileceği belirtilmişti.

⁵⁹² Ancak tasfiye komisyonlarının yapısı yaklaşık altı ay sonra yeniden değiştirilecek ve yapılan değişiklik sonrasında komisyonlar yeniden merkezi özellik kazanacaktır.

⁵⁹³ Liva; il ile ilçe arasında bir idari birimdir.

⁵⁹⁴ Nizamnamenin 8. maddesi değiştirilmeden önce komisyon başkanlarına bir buçuk, üyelerine ise bir lira günlük ücret verilmesi öngörülüyordu. Yapılan değişiklik sonrasında ücretin gün başına değil toplantı başına ödenmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca komisyon başkanının ücretine yüzde otuz üç, üyelerin ücretine ise yüzde elli oranında artış yapılmıştır. 8 Kasım 1915 ile değişikliğin yapıldığı 31 Ekim 1922 tarihi arasında geçen yedi yıllık süre düşünöldüğünde ücretlerde yapılan artışın paranın değer kaybını karşılamaya yönelik olduğu ve reel anlamda bir artış söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Öte yandan ödenecek ücretler haftada dört gün ve günde bir toplantı ile sınırlandırılmıştır.

⁵⁹⁵ Değişiklik yapılmadan önce kâtiplere verilecek ücretin üst sınırı 60 Kuruş olarak belirlenmişti. Yapılan değişiklik sonrasında kâtiplere verilecek yevmiyede üst sınır kaldırılmış ve verilecek ücret tamamen

günde bir defadan fazla toplantı için bir şey verilmeyeceği, işbu komisyonların esasen kişileri nakledilmiş veya edilecek veyahut göç edecek olan mahallerde dahi nakil tarihi veya göçten itibaren dört ay içinde görevlerini tamamlamaya mecbur olduğu, uzatılması gerekli kabul edilebilir sebepler bulunduğu takdirde, Maliye Nezareti'nden alınacak izin üzerine, bu sürenin iki ay uzatılabileceği şeklinde değiştirilmiştir. Böylece komisyonların nakil tarihi veya göçten itibaren dört ay içinde görevlerini tamamlamaları gerektiği belirtilerek komisyonların işlerini bir an önce bitirmeleri amaçlanmıştır. Komisyonlara makul sebepler olması halinde Maliye Nezareti'nden izin alınarak ayrıca iki ay süre verilebilecektir.

31 Ekim 1922 tarihinde yapılan değişiklikle 8 Kasım 1915 tarihli Nizamnameye yeni bir madde eklenmiştir. Buna göre; Genel Savaş'tan önce veya sonra her ne suretle olursa olsun seyahat amacıyla yabancı veya işgal edilmiş ülkelere gidip henüz dönmemiş olan kişilerin dönüşüne kadar, taşınır ve taşınmazları hükümetçe idare olunacaktır. Nizamnameye eklenen bu madde ile emval-i metruke mevzuatının uygulama alanı bir kez daha genişletilmiştir.⁵⁹⁶ Ancak burada dikkat edilecek husus, 31 Ekim 1922 tarihli Kararname kapsamına alınan kişilerin geri dönüşüne kadar taşınır ve taşınmazlarının hükümet tarafından idare olunacağıdır. Yani bu mallar tasfiye edilmeyecek, diğer bir deyişle satılmayacaktır.

3.5. 15 Nisan 1923 Tarih ve 333 sayılı Kanun

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun üzerinden uzun yıllar geçmesi ve değişen koşullar nedeniyle kanun tüm ihtiyaçları karşılayamaz hale gelmiştir. Dolayısıyla yeni oluşan duruma uygun, kaybolan veya kaçan kimselerden kalan mallar konusuna içine alan yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda önce 224 sayılı Kanun yürürlüğe konulmuştur. Daha sonra -Lozan görüşmelerinin ikinci döneminin devam ettiği bir zaman diliminde- emval-i metruke konusu yeniden TBMM gündemine gelmiştir. Emval-i metruke ile ilgili Meclise sunulan 5 kanun layihası ile 1 tezkire ve mazbata birleştirilerek 9 maddelik

komisyonun takdirine bırakılmıştır. Ayrıca değişiklik sonrasında, komisyon başkanına vekâlet edecek kimseler ile komisyonda çalıştırılacak memurlara verilecek ücretten bahsedilmemiştir.

⁵⁹⁶ Bilindiği üzere 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun kapsamına 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu gereğince başka mahallere nakledilen gerçek ve tüzel kişiler dâhil iken, 224 sayılı Kanun'da bu kapsam savaş veya siyasi nedenlerin zorlaması ile diğer mahallere kaçmış veya kaybolmuş oldukları hükmen sabit olan kişileri de içine alacak şekilde genişletilmiştir. 31 Ekim 1922 tarihli Kararname ile de kapsam bir kez daha genişletilerek Genel Savaş'tan önce veya sonra her ne suretle olursa olsun seyahat amacıyla yabancı veya işgal edilmiş ülkelere gidip henüz dönmemiş olan kişiler de kapsama dâhil edilmiştir. Böylece emval-i metruke mevzuatı zorunlu göçün sonlandırıldığı tarihten sonraki tarihlerde yapılmış yer değiştirmeler için de uygulanabilir hale gelmiştir.

bir kanun layihası hazırlanmıştır.⁵⁹⁷ Mecliste yaşanan uzun tartışmaların ardından, 15 Nisan 1923 tarihinde toplam 9 maddeden oluşan “*Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Düyûn ve Matlubat-ı Metrûkesi Hakkındaki 17 Zilkade 1333 ve 13 Eylül 1331 Tarihli Kanunu Muvakkatin Bazı Mevaddı ile 20 Nisan 1338 Tarihli Emval-i Metruke Kanununu Muaddil Kanun*” yürürlüğe konulmuştur.⁵⁹⁸

333 sayılı Kanunun 1. maddesi ile 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu’nun 2. maddesi değiştirilmiştir. Yapılan değişiklik sonrasında; (Tasfiye Kanunu’nun) 1. maddesinde belirtilen kişilerin⁵⁹⁹ nakledildikleri zaman tasarruflarında bulundurdıkları icareteynli müsakkafat ve müstagalat vakfiyelerin Vakıflar Hazinesi ve diğer taşınmazların Maliye Hazinesi adlarına kayıtları yapılarak her iki kısım taşınmazların takdir olunacak bedellerinden tasfiyeden sonra kalacak miktarın, bahsi geçen hazinelerce sahipleri adına emaneten irat kaydolacağı, söz konusu mallara dair ortaya çıkacak davalarda, hazinelerin hasım olacağı ve bu mallarda tasarrufun ispatında, muvazaadan ari olmak şartıyla, tapu senetlerinden⁶⁰⁰ başka belgelerin de geçerli belge sayılacağı, bahsi geçen kişilerin nakil tarihlerinden otuz gün⁶⁰¹ önceki süre içinde yapmış oldukları ferağ verme işlemlerinde, muvazaa veya gabn-i fahişin varlığı mahkemeye tespit edildiği takdirde, bu sözleşmelerin fesih ve iptal edileceği, geçerli evrak ve diğer belgelere dayanan bir sözleşme olmaksızın fuzulen işgal edilen emval-i metruke taşınmazların, komisyon kararıyla on beş gün içinde en büyük mülkiye memuru tarafından tahliye ettirileceği belirtilmiştir.

Yapılan değişiklik sonrasında ortaya çıkan yeni madde metnini dikkatle analiz ettiğimizde, taşınmazların takdir olunacak bedellerinden tasfiyeden sonra kalacak miktarın sahipleri adına emaneten irat kaydedileceği görülmektedir.⁶⁰² 26 Eylül 1915 tarihli Kanunun hazırlandığı zaman diliminde, zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin Osmanlı Devleti ile vatandaşlık bağları kesilmemiş, bu kimseler yine Osmanlı Devleti’ne ait topraklarda Osmanlı vatandaşı olarak yaşamaya devam etmişlerdir. Oysa 333 sayılı Kanunun yürürlüğe

⁵⁹⁷ TBMMZC, Devre:1, Cilt 2, İctima Senesi 4, İctima 24, 138-146. 14 Nisan 1339/14 Nisan 1923

⁵⁹⁸ **Düster**, III. Tertip, IV. Cilt, ss. 79-81; TBMMZC, Devre:1, Cilt 29, İctima Senesi 4, İctima 25, ss. 149-166 Kardeş, Emval-i Metruke Mevzuatı, ss. 101-104; **Hazine Davaları İle İlgili Kanunlar-Tüzükler-Yönetmelikler-Genelgeler**, Maliye ve Gümrük Bakanlığı APK Kurulu Yayını, Ankara, No: 1985-276, s. 96-97. Nevzat Onaran’ın da belirttiği gibi 333 sayılı Kanun, 224 sayılı Kanunu tadil etmemiş yürürlükten kaldırmıştır.

⁵⁹⁹ 27 Mayıs 1915 tarihli Sevke ve İskân Kanunu gereğince başka yerlere nakledilen gerçek ve tüzel kişiler.

⁶⁰⁰ Kanun tasarisında, senedatı hakaniye tabirine yer verilmiş iken Yozgad Mebusu Süleyman Sırrı Bey, bu tabirin tapu senedi olarak değiştirilmesini teklif etmiş, bu teklif kabul edilerek tapu senedi ifadesi Kanun’a eklenmiştir.

⁶⁰¹ 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu’nun 2. maddesinde, bu süre on beş gün olarak belirlenmişti.

⁶⁰² 26 Eylül 1915 tarihli Kanun’un ilk halinde ise tasfiyeden sonra kalacak miktarın sahiplerine verileceği hüküm altına alınmıştı.

konulduğu 15 Nisan 1923 tarihi itibari ile savaş bitmiş, zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin önemli bir kısmı başka ülke topraklarında kalmış veya başka ülkelere göçerek Osmanlı Devleti vatandaşlığından çıkmıştır. Dolayısıyla büyük bölümü başka ülkenin vatandaşı olmuş bu kimselere taşınmaz bedellerinin doğrudan ödeyebilmesi zorlaşmıştır. Bundan dolayı da tasfiyeden sonra kalan tutarın taşınmaz sahiplerine direk ödenmesi yerine sahipleri adına bütçenin nazım hesaplarından⁶⁰³ olan emanet hesabına gelir kaydedilmesi ve taşınmaz sahiplerinin bu emanet hesabından tasfiyeden arta kalan tutarları almaları öngörülmüştür. İkinci maddede yapılan bir diğer değişiklik de zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin geride bıraktıkları mallar ile ilgili ortaya çıkabilecek davalarda tapu sicil memurlarının hasım gösterilmesi uygulamasına son verilerek, bu davalarda taşınmazın intikal ettiği Maliye ve Vakıflar Hazinesinin hasım gösterilmesi olmuştur. Yine bu maddeye hukuken geçerli bir sebep olmaksızın fuzulen işgal edilen (sahibinin izni ve rızası olmaksızın bir taşınmazın işgal edilmesi, bu taşınmazda tasarrufta bulunulması) taşınmazların on beş gün içerisinde komisyon kararıyla ve en büyük mülkiye memuru tarafından tahliye ettirileceği hükmü eklenmiştir. Devlet gerek 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nda gerekse yaptığı diğer hukuki düzenlemelerde nakledilen kimselerin geride bıraktıkları taşınmazların mülkiyetini Maliye ve Vakıflar Hazinesi'ne geçirmiş/geçirmek istemiş fakat içinde bulunulan savaş koşulları dolayısıyla bu taşınmazları olması gerektiği gibi idare edememiş yani yönetememiştir. Savaş'ın bitmesi ile birlikte devlet mülkiyetine geçirdiği bu taşınmazlar ile ilgilenmeye başlamış ve bunlara yapılan haksız kullanımları, el atmaları önleme iradesini 333 sayılı Kanun ile ortaya koymuştur.

333 sayılı Kanunun 2. maddesi ile 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun 4. maddesi değiştirilmiştir. Yapılan değişiklik sonrasında; emval-i metrukede hak ve nakledilen kişilerde alacağı olduğunu iddia edenlerden; Türkiye'de ikamet edenlerin, birinci madde gereğince kurulan komisyonlara bu kanunun yürürlük tarihinden ve henüz kurulmamış olanların her bölgede kuruluş tarihinden itibaren dört ve yabancı ülkelere bulunanların altı ay içinde asaleten veya vekâleten müracaatla alacaklarını kayıt ve kabul

⁶⁰³ *Nazım hesaplar*; bir işletmenin yükümlülüklerini, hak doğurabilecek işlemlerini, fer'i zilyetliği altındaki kıymetlerini ve muhasebe disiplini altında izlemek istediği bilgileri kaydettiği hesaplardır. Nazım hesaplarda izlenecek işlemler iki veya daha fazla nazım hesap arasında muhasebeleştirilir ve nazım hesaplarda izlenen işlemler gerçek bir aktif ya da pasif ifade etmediğinden nazım hesaplar varlık ve kaynak hesapları ile karşılaştırılmazlar. (Orhan Sevilengül, **Genel Muhasebe**, Gazi Kitabevi, Ankara, 1998, s. 55) Nazım hesaplar, kalanları bilançoda yer alan ancak sadece bilgi gösterme görevi yüklediği için varlık ve kaynak hesaplarının dışında özellikler gösteren bir hesap grubudur. Nazım hesaplarda izlenen işlemler işletmenin mamelekinde (işletmeye dahil mal varlığı, alacaklar ve borçlardan oluşan bütün) değişiklik yapan işlemler değildir. (Sevilengül, age, s. 517)

ettirmeye ve her çeşit tebligata yer olmak üzere komisyonun kurulduğu beldede bir ikametgâh göstermeye mecbur olduğu, bu sürenin geçmesinden sonra görülecek davalar hakkında, genel hükümler geçerli olacak ise de bu gibi davalarda davalının itiraz edip yeminden kaçınması durumunda hüküm verilmesinin, hâkimler için yasak olduğu, bu kanunun yürürlük tarihine kadar özellikle itiraz edip yeminden kaçınılıp da alınan ve henüz tamamen icra edilmemiş olan gıyabi ilamların yok hükmünde olduğu ve sahiplerinin bu kanuna göre davayı takip etmekte serbest olduğu, bu komisyonların her mahalde kuruluş tarihinden itibaren azami bir yıl süreyle görev yapacağı, bu sürenin sonunda işlemleri sonuçlanmayan maddelere ilişkin işlemlerin, sonuç çeşidine göre ait olduğu mahkemeler ve dairelere devrolunacağı belirtilmiştir.

Yapılan değişiklik sonrasında emval-i metrukede hak ve nakledilen kişilerde alacağı olduğunu iddia edenlerin bu haklarını ve alacaklarını kayıt ve kabul ettirmek için komisyonlara başvurması gereken süreler yeniden düzenlenmiştir. Buna göre komisyonlara başvuru için bu kanunun yürürlük tarihinden itibaren ve *henüz kurulmamış olanların her bölgede kuruluş tarihinden* itibaren Türkiye’de ikamet edenlerin 4 ay, yabancı ülkelerde ikamet edenlerin ise 6 ay içinde başvurmaları gerektiği belirtilmiştir.⁶⁰⁴ Böylece nakledilen kimselerde alacağı veya geride kalan mallarda bir hakkı bulunduğunu iddia edenlere bu haklarını alabilmeleri için tanınan başvuru süresi uzatılmıştır. Başvuru süresinin uzatılması nakle tabi tutulan kimselerden alacağı olan kimselerin haklarını daha kolay talep edebilmeleri için önemli bir düzenlemedir. Birinci bölümde de belirtildiği gibi 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu’nun Osmanlı ülkesinde ikamet edenler için öngördüğü 2 aylık başvuru süresi 27 Kasım 1915 tarihinde; yabancı ülkelerde bulunanlar için öngördüğü 4 aylık süre ise 27 Ocak 1916 tarihinde bitmiştir. 333 sayılı Kanun ile nakledilen kimselerde alacağı veya emval-i metrukede hakkı olduğunu iddia edenlere kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren yeni bir başvuru süresi tanınmıştır. Böylece 26 Eylül 1915 tarihli Kanunun tanıdığı başvuru süresini dönemin koşulları gereği kullanamamış olan kimselere haklarını elde etmek ve alacaklarını talep etmek için yeni bir fırsat verilmiştir. Bu düzenleme yapılırken İtalyan Fevkalade Komiserliği tarafından 333 sayılı Kanun yürürlüğe konmadan önce nakledilen kimselerde alacağı olan İtalyan fabrika ve ticarethanelerinin zararlarından hükümetin sorumlu tutulacağı yönünde verdiği taktir de dikkate alınmıştır.⁶⁰⁵ 333 sayılı

⁶⁰⁴ 26 Eylül 1915 tarihli Kanun’da; Osmanlı ülkesinde yaşayanların kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren iki ay içinde; yabancı ülkelerde bulunanların ise 4 ay içerisinde komisyonlara başvurmaları gerektiği belirtmişti.

⁶⁰⁵ BOA. Hariciye Nezareti İstanbul Murahhashlığı (HR. İM.) 40/12. 24 Kânun-ı Sani 1339/24 Ocak 1923

Kanunun yürürlüğe konulmasından sonra Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı'ndan 333 sayılı Kanunla yapılan değişiklik sonrasında nakledilen kimselerde alacağı bulunanlara bu alacaklarını kayıt ve kabul ettirmek için yeni müracaat süresi tanındığını ve söz konusu kanun dairesinde İtalyan fabrika ve ticarethanelerinin alacaklarını takip edebileceklerinin İtalyan Fevkalade Komiserliği'ne bildirilmesi istenmiştir.⁶⁰⁶

Maddede dikkat çeken bir diğer önemli nokta da henüz kurulmamış olanların (komisyonlar) her bölgede kuruluş tarihinden itibaren ibaresine yer verilmesidir. Bu ifade, 333 sayılı Kanunun yürürlüğe konduğu tarih itibari ile tasfiye komisyonlarının tüm bölgelerde kurulmadığının yani hala komisyon kurulmayan bölgeler olduğunun, dolayısıyla Ermenilerden kalan malların belli bir kısmının 15 Nisan 1923 tarihi itibari ile eski sahiplerinin mülkiyetinde bulunduğu bir diğer ifadesidir. Bu tarih itibari ile savaşın fiilen sona erdiği ve barış sürecinin devam ettiği düşünülürse henüz tasfiye edilmeyen malların veya tasfiye edilen mallardan arta kalan bedellerin, sahipleri tarafından takibinin daha kolay olacağı aşikârdır. Yine bu madde ile tasfiye komisyonlarının görev süresi bir yıl ile sınırlanmıştır. Buna göre, komisyonlar her yerde kuruluş tarihinden itibaren en fazla bir yıl süre ile görev yapabileceklerdir. Bir yıllık sürenin sonunda komisyon tarafından bitirilememiş olan işlemler sonuç çeşidine göre ilgili mahkemelere ve dairelere devredilecektir. Böylece çalışmaların bir an önce tamamlanabilmesi amacıyla komisyonlara ilk defa belli bir zaman dilimi tanınmıştır. 333 sayılı Kanun, 15 Nisan 1923 tarihinde yürürlüğe girmiştir, dolayısı ile 14 Nisan 1924 tarihinde Kanunda belirtilen bir yıllık süre dolmakta ve komisyonların görev süresi bitmektedir. Bu tarihte hala bitirilememiş olan işlemler, komisyonlar tarafından değil, işlemin ilgili olduğu mahkemeler ve daireler tarafından yapılacaktır. Madde metninde ayrıca 26 Eylül 1915 tarihli Kanunda yer alan Osmanlı ülkesinde ikamet edenler ibaresinin yerini Türkiye'de ikamet edenler ibaresi almıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin yerini Türkiye'nin aldığı belirtilmiştir.

333 sayılı Kanunun 3. maddesi ile 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun 7. maddesi değiştirilmiştir. Yapılan değişiklik sonrasında; nakledilmiş kişilerin emval-i metrukesine, bu kanunun yayımından önce mahkemeler ve resmi daireler tarafından konulmuş olan ihtiyati hacizlerin yok hükmünde olduğu haczi koyanların veya mahkemelerde görülen davası olanların, bu kanunun hükümlerine tabi olacağı, icrai hacizlerin kanuni hükümler dairesinde tamamlanacağı ve sonuçlandırılacağı, bu kişilerin

⁶⁰⁶ BOA. HR. İM. 40/39. 23-30 Mayıs 1339/23-30 Mayıs 1923

lehine görülmekte olan davaların hazineler tarafından yine genel hükümlere göre takip edileceği ve sonuçlandırılacağı belirtilmiştir. Birinci bölümde de belirtildiği gibi 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun 7. maddesinde; nakil olunan kimselerin geride kalan mallarına Kanunun yayımlandığı tarihten önce yani 27 Eylül 1915 tarihinden önce mahkemeler veya resmi dairelerce konulmuş gerek ihtiyati gerek icrai hacizlerin yok hükmünde sayılacağı belirtilmişti. Ancak 333 sayılı Kanunun 3. maddesi ile yapılan değişiklik sonrasında sadece ihtiyati hacizler yok hükmünde sayılırken, icrai hacizlerin kanuni hükümler çerçevesinde tamamlanacağı belirtilmiştir. Bir diğer ifade ile ihtiyati hacizler geçersiz sayılırken, icrai hacizler geçerli kabul edilmiştir. 333 sayılı Kanun ile yapılan bu değişiklikle 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'ndaki bir yanlışlıktan dönülmüştür. Çünkü icrai hacizde alacağın varlığı ihtilafı değildir, bilakis kesinleşmiştir. Alacağın varlığı tereddütlü olan ve henüz kesinlik kazanmayan ihtiyati haciz yok sayılabilirse de icrai haczin yok sayılması kesinleşmiş alacağın yok sayılması hükmündedir. Yapılan değişiklik ile bir yandan alacağın teminatı durumundaki taşınmaz ve bu taşınmazdaki haciz şerhi alacaklının alacağı miktarını, sırasını ve benzeri durumunun saptanmasındaki en önemli yasal delil/kıstas olan icrai hacizler korunurken diğer yandan da icrai haciz sahiplerinin komisyona başvuramaması nedeniyle oluşacak hak kayıpları önlenmiş olacaktır.

Yine Tasfiye Kanunu'nda haczi koyanların bu kanun hükümlerine tabi olacakları belirtilirken nakledilen kişiler aleyhine mahkemelerde halen davası görülmekte olanların ise komisyona müracaat etmekte veya genel hükümler çerçevesinde davalarını takip etmekte serbest oldukları ifade edilmişti. Ancak 333 sayılı Kanunla yapılan değişiklik sonrasında haczi koyanların yanında, mahkemelerde görülen davası olanların da bu kanunun hükümlerine tabi olacağı belirtilmiştir. Böylece bu kimselerin alacaklarını genel hükümler çerçevesinde takip etmeleri imkânı ortadan kaldırılmıştır. Yine Tasfiye Kanunu'nda bu kişiler lehine görülmekte olan davaların komisyon başkanı veya vekili tarafından genel hükümler gereğince takip edileceği ve sonuçlandırılacağı belirtilmiş iken 333 sayılı Kanunda bu davaların taşınmazın ilgisine göre Maliye ve Vakıflar Hazinesi tarafından takip edileceği ve sonuçlandırılacağı belirtilmiştir. Yapılan bütün bu düzenlemeler taşınmazların mülkiyetinin artık Maliye veya Vakıflar Hazinesi'ne geçtiğini göstermektedir.

333 sayılı Kanunun 4. maddesi ile 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun 8. maddesi değiştirilmiştir. Yapılan değişiklik sonrasında; komisyonların kuruluşu ile bu kanunun diğer hükümlerinin uygulanması ve yürütülmesinin, bu kanunun değişikliği

çerçevesinde bir talimatname ile tayin edileceği belirtilmiştir. İşin özünde esaslı bir değişiklik olmamakla birlikte yapılan değişiklik sonrasında daha zor biçimde çıkarılan nizamname yerine daha kolay biçimde çıkarılabilen talimatname ile işlemlerin düzenlenmesi amaçlanmıştır. 333 sayılı Kanunun 5. maddesi ile Tasfiye Kanunu'nun Vakıflar ve Maliye Hazineleri adlarına kayıtları yapılan taşınmazların Muhacirin Nizamnamesine göre göçmenlere bedelsiz dağıtılabileceğini düzenleyen 9. maddesi yürürlükten kaldırılmıştır. Bu düzenleme ile nakledilen kimselerin geride bıraktıkları taşınmazların göçmenlere bedelsiz dağıtılması uygulamasına son verilmiştir.

333 sayılı Kanunun 6. maddesinde de; her ne suretle olursa olsun kaybolan veya bir yerden ayrılan veyahut yabancı ve işgal edilmiş ülkelere veya İstanbul ve bağlı yerlerine kaçanların terk edilmiş taşınır ve taşınmazları, borçları ve alacakları hakkında dahi 26 Eylül 1915 tarihli Kanun ile bu değişiklik hükümlerinin uygulanacağı belirtilmiştir. Kanunun Meclis'teki görüşmeleri esnasında Adliye Encümeni Mazbata Muharriri Biga Mebusu Hamid Bey, bu maddeye İstanbul ve bağlı yerlerine ibaresinin emval-i metrukeyi genel kurallar altına almak ve Anadolu'dan göçerek Yunanistan'a giden ve işin kolayını bularak İstanbul'a gelen ve emlakine tasarruf etmek isteyen Rumlara mani olmak için konulduğunu belirtmiştir.⁶⁰⁷ Madde metninde yer verilen her ne suretle olursa olsun tabirinin doğal neticesi olarak ister hükümetin izni ile olsun isterse hükümetten izinsiz bir şekilde ve ne amaçla olursa olsun yerlerinden ayrılmış veya kaybolmuş kişilerin malvarlıkları Tasfiye Kanunu kapsamına alınmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi Tasfiye Kanunu'nun kapsamı 224 sayılı Kanun ve 31 Ekim 1922 tarihli Kararname ile belli bir ölçüde genişletilmişti. 333 sayılı Kanunun 6. maddesi ile de zorunlu göçe tabi tutulanları, her ne suretle olursa olsun yer değiştirenleri, kaçanları veya kaybolanları içine alacak şekilde, yani daha önceki tüm düzenlemelerde belirtilen durumları da içine alacak şekilde genişletilmiştir. Her ne suretle olursa olsun kaybolan veya bir yerden ayrılan ifadesi Kanunun kapsamını o kadar genişletmiş ki düzenleme sonrasında sebep ne olursa olsun kaybolan veya yerinden ayrılan kimselerin emval-i metrukesi, borçları ve alacakları 26 Eylül 1915 tarihli Kanun kapsamına alınmıştır. Bu doğrultuda emniyette olmak için daha güvenli yerlere göçmek zorunda kalanların, Çanakkale ve diğer birçok cephede vatanını savunmak için şehit olan, düşman istilası sonucu katledilen tüm kimselerin malları da 26 Eylül 1915 tarihli Kanun kapsamına alınmıştır. Gerçi Kanunun Meclis'te görüşülmesi esnasında dönemin Maliye Bakanına

⁶⁰⁷ TBMMZC, Cilt 29, İçtima Senesi 4, İçtima 25, s. 164

Müslümanların malına da mı el koyacaksınız şeklinde bir soru sorulması üzerine; Bakan şimdiye kadar Müslümanların mallarına el konulmadığını belirtse dahi bunun siyasi bir söylem olduğu aşikârdır. Belki bilerek Müslümanların mallarına emval-i metruke mevzuatı uygulanmamış olsa bile pratikte fiili uygulamanın bu şekilde olması oldukça zordur. Çünkü bir bölgede kadastro veya tapulama çalışması⁶⁰⁸ yapılırken hem daha kolay ve zahmetsiz olduğu için hem de emval-i metruke mevzuatı bunu gerektirdiği için Müslüman da olsa kaybolan veya yerlerinden ayrılan kimselerin mallarının emval-i metruke kapsamında değerlendirilmesi muhtemeldir. Dolayısıyla tüm emval-i metrukenin hele de 333 sayılı Kanundan sonra yapılan uygulamalar ile Maliye Hazinesi adına kayıt edilen tüm taşınmazların zorunlu göçe tabi tutulan kimselere ait olduğunu söylemek büyük bir yanlış olacaktır. Bu maddede ayrıca İstanbul ve bağlı yerlerine kaçanların mallarının da bu kanun kapsamında değerlendirileceği belirtilmiştir.

333 sayılı Kanunun 6. maddesi ile alakalı daha sonra birçok açıklama ve düzenleme yapmak gerekmiştir. Öncelikle Kanunun yürürlüğe konmasından iki hafta sonra 29 Nisan 1923 tarihinde, Bakanlar Kurulunca hazırlanan 2453 sayılı İstanbul'dan Kaçan ve Kaybolan Kişilerin Taşınır ve Taşınmaz Malları Hakkında Yapılacak İşlemlere Dair Kararname⁶⁰⁹ yürürlüğe konulmuştur. 2453 sayılı Kararname ile 224 sayılı Kanunu açıklarken yer verdiğimiz 2391 sayılı Talimatnamede bazı düzeltmeler yapılmıştır. Buna göre; 04 Kasım 1922 tarihinden önce her ne suretle olursa olsun ve bu tarihten sonra hükümetten izin almaksızın İstanbul ilinden ayrılmış olanların emval-i metrukesi hakkında, 26 Eylül 1915 tarihli Kanun ile bu kanunun bazı maddelerini değiştiren 15 Nisan 1923 tarihli Kanun hükümlerinin uygulanacağı, bu mallar üzerinde hak iddiası olduğunda, malların yazım ve tespitiyle yetinilerek hüküm sonucunun bekleneceği, ancak emval-i metruke arasında çabucak bozulacak olanlar mevcut ise, bunların derhal satılacağı ve bedellerinin sahipleri adına emaneten saklanacağı belirtilmiştir.⁶¹⁰ 2453 sayılı Kararname ile yapılan düzenleme sonrasında İstanbul'dan kaçan veya kaybolan kimseler için 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye

⁶⁰⁸ *Kadaströ*; taşınmazların; plan durum krokisi, harita, kayıt, defter ve benzer vesikalar ve bilirkişiler aracılığı ile geometrik, hukuki ve fiili durumlarının belirlenmesi işlemine denilmektedir. 3402 sayılı Kadaströ Kanunu, 9 Ekim 1987 tarihinde yürürlüğe konulmadan önce tapulama ve kadaströ kavramları aynı anlamda kullanılmıştır. (Mehmet Zeki Adlı-Salahaddin Kardeş, **Mevzuatımızda Tapu ve Kadaströ**, Tapu Kadaströ Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2011, s. 339)

⁶⁰⁹ **BCA. BKK. 30.18.7.14.14**. 29 Nisan 1339/29 Nisan 1923. Kardeş, Emval-i Metruke Mevzuatı, s. 128-129; Hazine Davaları İle İlgili Kanunlar-Tüzükler-Yönetmelikler-Genelgeler, s. 98

⁶¹⁰ Kararnamede ayrıca; İstanbul'dan kaçmış veya kaybolmuş kişilerin beslenme ve geçindirilmesi kendilerine ait olan aile fertlerinin emval-i metrukesine el konulduğu takdirde, söz konusu mallardan ev eşyalarının kendilerine bırakılmış sayılacağı, ticari malların ise emval-i metrukeden sayılacağı, ayrıca söz konusu kanunlar gereğince tasfiye komisyonu kurulacağı belirtilmiştir.

Kanunu ile 15 Nisan 1923 tarih ve 333 sayılı Kanun uygulanacaktır. Kararnamede 4 Kasım 1922 tarihi bir milat olarak kabul edilmiştir. Bu tarihten önce ne suretle olursa olsun bu tarihten sonra da hükümetten izin almaksızın İstanbul'dan ayrılmış olanların malları emval-i metruke kabul edilmiştir.⁶¹¹

Daha sonra Maliye Bakanlığı Emlak-i Emiriye Müdüriyetinin 09 Temmuz 1924 tarihli yazısı üzerine Bakanlar Kurulu tarafından alınan 20 Temmuz 1924 tarih ve 711 sayılı Kararname yürürlüğe konulmuştur.⁶¹² Kararnamede; yukarıda da belirtilen 29 Nisan 1923 tarihli Kararda, 4 Kasım 1922 tarihinden önce her ne suretle olursa olsun ve bu tarihten sonra, hükümetten izin alınmaksızın İstanbul ilinden ayrılmış olanların emval-i metrukesi hakkında söz konusu kanunların hükümlerinin uygulanacağı açık olduğu, söz konusu tarihten sonra hükümetten izin alarak gidenlerin emval-i metrukesi hakkında, tasfiye kanunlarının hükümlerinin uygulanmamakta olduğu ve İstanbul'dan başka mahallerde mübadeleye tâbi olmayan ve şimdiye kadar yerlerini terk etmemiş olanlardan bundan sonra milli sınırlar içine ve dışına veyahut İstanbul'a gidecek olanların taşınır ve taşınmazları hakkında 26 Eylül 1915 tarihli ve 15 Nisan 1923 Kanunlar gereğince işlem yapılmasının, Büyük Millet Meclisince kabul edilen Lozan Antlaşması'nın azınlıklar hakları bölümü hükümlerine aykırı görüldüğü ve her ne kadar Lozan Antlaşması henüz yürürlüğe konulmamış ise de, Yüce Meclisçe bir özel kanunla kabul edilmiş olduğundan, onay tarihinden sonra mübadeleye gayri tâbi kişilerden başka mahalle gidenlerin mallarının kanunun genel hükümlerine tâbi olmasının gerekli bulunduğu ve bu nedenle yukarıda belirtilen kanunların İstanbul'da uygulama biçimini tayin eder mahiyette anlaşılması icap eden söz konusu Kararın, Türkiye'nin diğer mahallerinden izin alarak ayrılanlar hakkında dahi uygulanmasının adalete uygun olacağı mütalâa kılınmakta olduğundan, Anadolu'da ikamet ettiği mahalden hükümetin iznini alarak herhangi bir tarafa gidenlerin mallarının emval-i metrukeden sayılmasına kanuni izin olmadığı görüşüne varılmıştır.

Uygulamaya konulan bu Bakanlar Kurulu Kararı ile iç hukuk düzenlemelerinin ve uygulamalarının Lozan Antlaşması'na uyumu sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca 29 Nisan 1923 tarih ve 2453 sayılı Bakanlar Kurulu Kararında, 4 Kasım 1922 tarihinden sonra

⁶¹¹ Taner Akçam, bu düzenlemenin amacının İstanbul'un işgalden kurtarıldığı 4 Kasım 1922 tarihi ile 333 sayılı Kanunun tarihi olan 15 Nisan 1923 arasında oluşabilecek muhtemel bir boşluğu ortadan kaldırarak 4 Kasım 1922 tarihinden sonra İstanbul'u hükümetin izni olmadan ne suretle olursa olsun terk edenlerin mallarına el koyabilmek olduğunu iddia etmektedir. (Akçam-Kurt, Kanunların Ruhu, s. 89)

⁶¹² **BCA. BKK. 30.18.10.35.8.** 20 Temmuz 1340/20 Temmuz 1924. Kardeş, Emval-i Metruke Mevzuatı, ss. 131-133; 711 sayılı Bakanlar Kurulu Kararının tam ismi, Anadolu'da İkamet Ettiği Mahalden Hükümetin İznini Alarak Ayrılanların Mallarının, Emval-i Metrukeden Addedilmemesi Hakkında Kararnamedir.

İstanbul'dan hükümetin izni ile ayrılanların mallarının emval-i metrukeden sayılmaması kararlaştırılmışken, yapılan son düzenleme ile kapsam tüm Anadolu'yu içine alacak şekilde genişletilmiştir. Böylece hem 20 Temmuz 1924 tarihinden sonra hükümetin izni ile Anadolu'yu terk edenlerin mallarına el konulması uygulamasına son verilmiş hem de aynı hukuki özelliklere sahip durumlar için İstanbul ve Anadolu arasındaki farklı uygulama ortadan kaldırılarak uygulama birliği sağlanmıştır. Ancak daha sonra 711 sayılı Bakanlar Kurulu Kararında yer verilen Anadolu tabirinin Edirne ilini kapsayıp kapsamadığı yani Trakya'nın bu karar kapsamında olup olmadığı noktasında bazı tereddütlerin oluşması üzerine 12 Kasım 1924 tarih ve 1120 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı⁶¹³ ile Anadolu tabirinin Türkiye olarak değiştirilmesine karar verilmiştir.

Ankara'da yaşayan Mari adlı bir kadın İstanbul'a gidip dönmesinin kaybolma niteliğinde olmadığını belirterek mallarını emval-i metrukeden sayarak müdahale eden hazine aleyhine müdahalenin önlenmesi davası açması üzerine Ankara Asliye Hâkimliği, Mari adlı şahsın İstanbul'a gidip sonra geri dönmesini kaybolma olarak kabul etmemiş ve Mari'yi haklı bularak Hazinesinin müdahalesinin önlenmesine karar vermiştir. Bu kararın Yargıtay'ın 18 Kasım 1924 tarih ve 2651/2432 numaralı ilâmıyla onaylanması ve bundan sonra diğer mahkemelerin de bu karar doğrultusunda karar vereceklerinin düşünülmesi üzerine yeni bir Bakanlar Kurulu Kararı alınmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bunun üzerine her ne suretle olursa olsun ayrılan ifadesi ile ilgili 18 Ocak 1925 tarih ve 1368 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı alınmıştır.⁶¹⁴ Kararda; esasen ticaret veya diğer bir husus dolayısıyla ve hükümetin izniyle aile fertlerini buldukları mahalde bırakarak geçici olarak giden ve dönenlerin mallarına 26 Eylül 1915 tarihli ve 15 Nisan 1923 Kanun hükümlerinin uygulanmasının, Kanun Koyucunun amacına dâhil olamayacağından, Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe konulduğu tarihten önce, hükümetin izniyle giden ve dönenlerin mallarına, tasfiye komisyonları ve onların kaldırılmasından sonra hazinece el konulmamış ve müdahale edilmemiş ise, bundan sonra müdahale edilmemesi⁶¹⁵ ve Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe konulmasından sonra, önceden hükümetin izniyle İstanbul'a veya memleketin diğer

⁶¹³ **BCA. BKK. 30.18.11.55.13**; Kardeş, Emval-i Metruke Mevzuatı, s. 133-134. 1120 sayılı Bakanlar Kurulu Kararının tam ismi, 711 Numaralı Kararnamedeki Anadolu Tabirinin Türkiye Olarak Değiştirilmesinin Kabul Edilmiş Olduğuna Dair Kararnamedir.

⁶¹⁴ **Resmi Gazete**, 2 Mayıs 1925, No: 99; Kardeş, Emval-i Metruke Mevzuatı, ss. 134-136. 1368 sayılı Bakanlar Kurulu Kararının tam ismi, Cumhuriyet Hükümetinin İzniyle Seyahat Etmış Olanların Mallarının Emval-i Metrukeden Addolunamayacağına Dair Kararnamedir.

⁶¹⁵ Bu tarihten önce tasfiye komisyonları ve hükümetçe müdahale edilenler ve el konulanlar hakkında herhangi bir açıklama yapılmamış ve bu durum muğlak bırakılmıştır.

mahalline giden ve dönenlerin taşınmazlarına el konulduğu halde, hükümetçe el koyma kaldırılmış ve sahipleri bugün mallarının bulunduğu yerlerde mevcut bulunmuş iseler, bu gibi malların sahiplerine iadesi kanunun ruhuna uygun olacağı mütalâa kılınmış ve Kanun maddesindeki ayrılan tabirinin devamlı ayrılan biçiminde anlaşılmasının ve uygulanmasının uygun olacağı belirtilerek Cumhuriyet Hükümeti'nin izniyle seyahat etmiş olanların mallarının emval-i metrukeden sayılamayacağı kararlaştırılmıştır. Ancak 1368 sayılı Bakanlar Kurulu Kararında geçen Cumhuriyet Hükümeti'nin izniyle seyahat etmiş olanların mallarının emval-i metrukeden sayılamayacağı ifadesinden Cumhuriyetin ilanından önce Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin izniyle seyahat etmiş olanların hariç tutulmuş olduğu gibi bir anlam çıkarılması üzerine Bakanlar Kurulunca 05 Şubat 1925 tarihinde 1510 sayılı Karar alınmıştır. Kararda;⁶¹⁶ 15 Nisan 1923 tarih ve 333 sayılı Kanunun 6. maddesinde belirtilen her ne suretle olursa olsun tabiriyle bir genelleştirme yapıldığı, Cumhuriyet Hükümeti'nin izniyle seyahat edenlerin istisna edilmesinin Kanuna aykırı olduğu ve istisna yolunun ancak yine bir kanunla mümkün olacağı belirtilerek, 1368 sayılı Kararın, Lozan Antlaşması'nın Büyük Millet Meclisi tarafından kabul olduğu tarihten sonra gitmiş olanların taşınmazlarına el konulmaması ve el konulmuş olanlar var ise iadesi ve Lozan Antlaşması'nın onaylanmasından önce hükümetin izniyle geçici olarak gidip dönenlerin henüz mallarına hükümetçe el konulmamış ve bugün kendileri el koymuş kimselerin mallarına bundan sonra dahi müdahale edilmemesi şeklinde açıklanması kararlaştırılmıştır. Kararda Lozan Antlaşması'nın TBMM'de kabul edildiği 23 Ağustos 1923 tarihinden önce hükümetin izniyle geçici olarak gidip dönenlerin henüz mallarına hükümetçe el konulmamış ve bugün kendileri el koymuş kimselerin mallarına müdahale edilmeyeceği; Lozan Antlaşması'nın TBMM'de kabulünden sonra gitmiş olanların geride bıraktıkları taşınmazlarına el konulmayacağı, şayet el konulmuş olanlar varsa iade edileceği, belirtilmişken Lozan Antlaşmasının onaylanmasından önce hükümetin izniyle geçici olarak gidip dönenlerin mallarına hükümetçe el konulmuş ise bunların durumunun ne olacağı ise muğlak bırakılmıştır.

333 sayılı Kanunun 7. maddesi ile 20 Nisan 1922 tarihli ve 224 sayılı Kanun, yürürlükten kaldırılmıştır. 8. maddeye göre bu kanun, yayımı tarihinde yürürlüğe girmiştir.

⁶¹⁶ **BCA. BKK. 30.18.12.74.20**; Kardeş, Emval-i Metruke Mevzuatı, ss. 136-139. 1510 sayılı Bakanlar Kurulu Kararının tam ismi, Lozan Antlaşmasının Kabul Edildiği Tarihten Sonra Gitmiş Olanların Taşınmazlarına Müdahale Edilmemesi Hakkında Kararnamedir.

9. maddeye göre de bu kanun hükümlerini, Şeriye ve Evkaf, Adliye, Dâhiliye ve Maliye Vekilleri yürütecektir.

Lozan görüşmeleri devam ederken yürürlüğe konulan 333 sayılı Kanun, Müttefik Kuvvetler tarafından kanunun kendi vatandaşlarına da uygulanacağı gerekçesiyle protesto edilmiştir. Ancak Ankara Hükümeti, 26 Haziran'da İsmet Paşa vasıtası ile verdiği cevapta; yürürlüğe konulan bu Kanunun vatandaşların mallarının korunmasına yönelik olduğunu ve kaçmış veya kaybolmuş kimselerin mallarının kayıptan korunması için bedellerinin kendi adlarına açılan hesaplara kaydedilerek haklarının muhafazası için ne gerekiyorsa yapıldığını bildirmiştir.⁶¹⁷

333 sayılı Kanunu genel bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda, isminden de anlaşılacağı üzere kanunun daha önceki kanunları değiştiren veya uygulamadan kaldıran bir niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Nitekim toplam dokuz maddeden oluşan 333 sayılı Kanunun ilk beş maddesi 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun hükümlerini değiştiren veya uygulamadan kaldıran bir özelliğe sahiptir. 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nda değişen koşullar çerçevesinde değişiklikler yapılmıştır. Yapılan değişiklikler ile emval-i metruke mevzuatının kapsamı oldukça genişletilmiştir. Bununla birlikte gerek 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun gerekse de 333 sayılı Kanunun öncelikli amacı aynıdır ve emval-i metruke kapsamına giren malları tasfiye etmektir.

3.6. 26 Eylül 1915 Tarihli Tasfiye Kanunu'nun Uygulama Biçimini Bildiren 2455 sayılı Talimatname

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun 8. maddesinde; komisyonların kuruluş şekli ile bu kanunun diğer hükümlerinin uygulanış biçimi ve yürütülmesinin, bir nizamname ile tespit edileceği belirtilmişti. Tasfiye Kanunu'nun bu maddesi 333 sayılı Kanunla değiştirilerek tasfiye komisyonlarının kuruluşu ve kanunda belirtilen diğer hükümlerinin uygulanması ve işlemlerin yürütülmesinin bir talimatname ile tayin edileceği belirtilmiştir. Yapılan bu değişiklik doğrultusunda 29 Nisan 1923 tarihinde iki bölümde toplam 25 maddeden oluşan 2455 sayılı "*13 Eylül 1331 Tarihli Kanun-ı Muvakkat ile İşbu Kanunun Bazı Mevaddını Muaddil 15 Nisan 1339 Tarihli Kanunun Suver-i Tatbikiyesini Mübeyyin Talimatname*" hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur.⁶¹⁸

⁶¹⁷ Akçam-Kurt, Kanunların Ruhu, s. 121

⁶¹⁸ **Düster**, III. Tertip, IV. Cilt, ss. 94-100; **BCA. BKK. 30.18.7.17.16**

İki ana bölümden oluşan Talimatnamenin birinci bölümü (1-5. maddeler) taşınmazlara dairdir başlığını taşımaktadır. Bu bölümde heyetler, heyetlerin düzenleyeceği defterler ve bunların içeriği ile emlak ve arazi-i metrukeye nasıl değer takdir edileceğine dair açıklamalar yer almaktadır. Buna göre; nakledilen veya her ne suretle olursa olsun buldukları mahalden başka mahalle gitmek suretiyle kaybolan veya bir yerden ayrılan kişilere ait taşınmazların bulunduğu her ilçede, bu talimatnamenin resmen tebliğ edildiğinin ertesi günü, o mahallin en büyük mülkiye memuru tarafından yine o mahallin en büyük mal memurunun başkanlığı altında vergi, tapu ve nüfus idarelerinden ve mahalli zabıtasından⁶¹⁹ ve mevcut ise vakıflar idarelerinden alınacak bir memurdan bir heyet kurulacağı (Madde 1), heyetin, nakledilen veya her ne suretle olursa olsun ayrıldıkları, mahalle veya köyler ihtiyar heyeti veya zabıtası marifetiyle soruşturularak anlaşılacak gerçek ve tüzel kişilere ait icareteynli müsakkafat ve müstagallat vakfiye ile diğer taşınmazların ayrı ayrı acele olarak ikişer nüsha defterini düzenleyip bir nüshasını komisyona vereceği, bu talimatnamenin tebliğ tarihinden itibaren bir ay içinde belirtilen defterler düzenlenip verilmediği takdirde, gecikilen her gün için ilgili memurların maaşlarından üçer yevmiye oranında kesinti yapılacağı,⁶²⁰ her defterin taşınmazların sokak veya mevkiini, kapı veya yazım numarasını, yazılı değerlerini, hisseli ise miktarını, hazır durumunu ve sahiplerinin isimlerini içereceği, halkının tamamının ayrılması nedeniyle bugün için boş kalmış olan köylere ait defterlerin düzenlenmesinde, vergi esas defterindeki sıra ve tertibin dikkate alınacağı,⁶²¹ defterler bulunmadığı takdirde, komisyonlarca yazım ve tespit edilerek tamamının Maliye Hazinesi adına kayıtlarının yapılacağı (Madde 2), 15 Nisan 1923 tarihli Kanunun 6. maddesinde bahsedilen kişilerden kalan taşınmazların, söz konusu tarihten itibaren Maliye ve Vakıflar Hazinesinin tasarrufuna geçtiği (Madde 3), önceki madde hükümlerine göre düzenlenen defterlerin altının, heyet tarafından imzalanarak emlak ve arazi-i metrukenin değerlerinin Musakkafat (Binalar) Kanunu uygulanan yerlerde yazım (tahrir) kayıtlarına, söz konusu kanun hükümlerinin uygulanmadığı yerlerde ise 1914 yılındaki vergiye esas değerlerine ve

⁶¹⁹ Daha önceki düzenlemelerde heyette yer almayan mahalli zabıta, bu talimatname ile heyete dâhil edilmiştir.

⁶²⁰ Defterleri bir ay içerisinde düzenleyip komisyonlara veremeyenler için öngörölmüş olan bu ceza oldukça ağırdır ve uygulanabilmesi halinde oldukça caydırıcıdır. Çünkü her gün üç yevmiye oranında kesinti yapılırsa on gün geciken komisyon üyeleri hiç maaş alamayacaktır.

⁶²¹ 8 Kasım 1915 tarihli Nizamnamede, halkının tamamının nakledilmesi nedeniyle nizamnamenin yayımlandığı gün itibariyle boş kalmış köylere ait defterlerin düzenlenmesinde vergi esas defteri gibi yazılı kaynaklar dikkate alındığı gibi köy kâtipleri, tahsildarlar ve o köylere civar köylerdeki yaşlı ve sözüne güvenilir kimselerin bilgilerine dahi müracaat edilebileceği belirtilmiş iken bu talimatnamede, sadece yazılı kaynak olan vergi esas defterinin dikkate alınması ile yetinilmiştir. Defterler bulunmadığı takdirde ise taşınmazların Maliye Hazinesi adına kayıt edileceği açıklanmıştır.

1914 yılından sonra inşa edilenlerin ise normal durumlarına göre tayin ve takdir edileceği (Madde 4), 26 Eylül 1915 tarihli Kanuna göre Maliye ve Vakıflar Hazineleeri adına doğrudan doğruya veya hükmen yapılacak kayıtlardan harç ve resim alınmayacağı (Madde 5) belirtilmiştir.

Talimatnamenin ikinci bölümünde ise (6-25. maddeler), tasfiye komisyonlarının kuruluşu ile görev ve yetkileriyle ilgili hükümler yer almaktadır. Buna göre; lüzum görülen mahallerde, 26 Eylül 1915 ve 15 Nisan 1923 tarihli Kanunlarda bildirilen görevleri yapmak üzere komisyonların kurulacağı, her komisyonun Maliye Bakanlığı'nın tayin edeceği bir başkan ile bir üye ve Adalet Bakanlığı tarafından seçilen diğer bir üyeden oluşacağı, işleri önemli ve çok olan yerlerde, gerektiğinde, komisyona Maliye Bakanlığı'ndan ek üye tayin olunabileceği (Madde 6) belirtilmiştir. Yapılan düzenleme ile komisyonların görev alanı 23 Nisan 1923 tarih ve 333 sayılı Kanunda belirtilen görevleri de kapsayacak şekilde genişletilmiş ve komisyonların yerelliğine son verilerek yeniden merkezi sisteme dönülmüştür.⁶²² Ayrıca komisyonlarda Maliye Bakanlığı'nın ağırlığı tekrar artırılmış ve komisyon başkanını tayin yetkisi yeniden Maliye Bakanlığı'na verilmiştir.⁶²³

Talimatnamenin takip eden maddelerinde; tasfiye meselelerine kesinlikle müdahale etmemek üzere, komisyonlarda istihdamına lüzum görülecek memur ve kâtip kadrosunun, Maliye Bakanlığı'nca onaylandıktan sonra, memurların komisyonlar tarafından tayin olunacağı (Madde 7), işlemlerin azlığı nedeniyle komisyon teşkiline lüzum görülmeyen mahallerde, nakledilen kişilerle ilgili tasfiye işlemlerinin hazırlattırılmasının ve bu konudaki mazbataların düzenletirilmesinin, o mahalle en yakın yerde kurulan komisyona ait olduğu, komisyonun bu işlemleri, borçların araştırması hususları hariç olmak üzere, başkan tarafından vekil tayin edilecek bir veya birden fazla kişiye verebileceği, tasfiye mazbatalarının 26 Eylül 1915 tarihli Kanunun 5. maddesi gereğince borçlunun ayrılmadan önceki kanuni ikametgâhının bulunduğu hukuk mahkemesince tescil edileceği (Madde 8), komisyon başkanlarına, emval-i metruke gelirlerinden beşer ve üyelere dörder lirayı geçmemek üzere Maliye Bakanlığı'nca takdir olunacak günlük ücret verileceği,⁶²⁴ önceki

⁶²² Tasfiye komisyonlarının yapısını düzenleyen 8 Kasım 1915 tarihli Nizamnamenin 5. maddesi, 31 Ekim 1922 tarihli Kararname ile değiştirilerek komisyonların mal memurunun başkanlığında idare meclisi, belediye meclisi ve varsa ticaret odası üyelerinden birer kişiden oluşacağı belirtilmiş böylece komisyonların yerleşmesi sağlanmıştı. Ancak komisyonların yerelliği ancak altı ay sürmüş ve yeniden uygulanmaya dönülmüştür.

⁶²³ 8 Kasım 1915 tarihli Nizamnamede, 31 Ekim 1922 tarihinde yapılan değişiklik sonrasında Maliye Bakanlığı'nın başkan tayin etme yetkisi mahallin en büyük mülkiye memuruna verilmişti.

⁶²⁴ Talimatnamenin bu maddesinde komisyon başkanı ve üyelerine verilecek azami günlük ücret tutarı belirlenmiştir. Daha önceki ücretlerin iller ve livalarda komisyon başkanlarına her toplantı için ikişer ve

madde gereğince komisyon başkanına vekâleten görev yapacak kimselere dört lirayı, başkâtiplere üç lirayı ve kâtiplere iki lirayı geçmemek üzere verilecek günlük ücretlerin, komisyonlar tarafından tayin ve takdir edileceği ve Maliye Bakanlığı'nca onaylanacağı, bu günlük ücretlerin maaşlar gibi savaş vergisine tabi olduğu (Madde 9), komisyonun kanuni görevlerinin ve ayrıntılarının düzgün ve devamlı olarak yapılmasını temin ve tek tek görülecek işleri uzmanlıklarına göre üyelere dağıtma ve icap eden hususları tutanak veya makbuz belgeleri gibi evrak ile belgelendirmenin başkanın görevlerinden olduğu (Madde 10), mübadeleye tabi kişilerden kalan metruk taşınmazlar hariç olmak üzere, diğer metruk taşınmazların tasfiyeden sonra maliye memurlarına devrolunarak hazineye ait taşınmazlar gibi idare meclisleri marifetiyle idare olunacağı, düzgün gelir getirmeyen ve korunmasında zorlukları görülüp yakında harap olacağı belli olan taşınmazların, mal memurlarının gösterecekleri lüzuma binaen, idare meclislerince artırmayla satılacağı, kesin ihale için hazineden izin alınacağı (Madde 12), bu talimatnamenin yürürlüğe konulmasından önce, hükümetçe kurulmuş heyetler tarafından düzenlenen ve yapılan bütün evrak ve işlemlerin, tasfiye komisyonlarına devredileceği ve verileceği, devredilen evrak arasında ayrılan kişilerin zimmetinde alacakları veya emval-i metrukede hak iddialarını içeren belgeler mevcut olması halinde, 14. maddeye göre noksanlarının tamamlanıp diğer işlemleri yapıldıktan sonra kabul edilerek gerekli işlemlerinin yerine getirileceği (Madde 13), ayrılan kişilerin zimmetinde alacak iddia edenlerin, komisyon başkanlığına bir dilekçe vererek senetleri ve diğer belgeleri ve vekâletle müracaat halinde vekâletnameyi veya bunların onaylı örneklerini dilekçeye eklemeye ve komisyonun kurulduğu beldede tayin ve göstereceği ikametgâhlarıyla alacak iddia ettikleri kimselerin sıfat ve nakilden önceki ikametgâhlarını ve borcun yönünü beyan ve açıklamaya mecbur olduğu, dilekçecilere, komisyon mühürüyle mühürlü olarak borç veren ve borçlunun isimlerini ve alacaklarını, toplam miktarını ve dilekçeye bağlı evrakın çeşit, adet ve tarihlerini (... ayının ...ıncı günü müracaat edilmiştir.) ibaresini içeren makbuz belgesi verileceği, taşınır ve taşınmaz emval-i metrukeye hak iddiasında bulunan her kişinin, komisyona müracaatla istihkak davasında bulunduğunu beyan ettikten sonra bunu ispatlayıcı olarak alacağı belge ile mahkemeye müracaat edeceği, 15 Nisan 1923 tarihli Kanunun 2. maddesinde belirtilen sürelerden yararlanmak amacıyla, iddiada bulunulan şey ve kendileri aleyhinde iddiada bulunulanlar ve

ilçe komisyonları başkanları ile iller ve liva üyelerine birer buçuk ve ilçe üyelerine birer lira olarak belirlendiği düşünülürse ücretlerde önemli bir artış olduğu görülmektedir. Daha önceki düzenlemelerde komisyon başkanı ve üyelerine verilecek ücretlerin kaynağı belirtilmezken, bu kararnamede ücretlerin emval-i metruke hasılatından verileceği belirtilmiştir.

dava hakkında gerekli açıklamayı içeren telgraflarla dahi borçlunun naklinden önceki ikametgâhının bulunduğu yerdeki komisyona müracaat edilebileceği, ancak adı geçen kanunun bahsetmiş olduğu haklardan yararlanmak için, hakkında müracaat vaki olan borçluya ait tasfiye işlemlerinin komisyonca tamamlanmasıyla mazbatasının düzenlenmesinden önce, bu maddenin önceki fıkraları hükümlerine göre evrak ve gerekli belgelerin verilerek alacakların kayıt ve kabul ettirilmesi gerektiği, söz konusu maddede açıklanan sürelerin geçmesinden sonra açılacak davalar hakkında, genel hükümler geçerli olacak ise de bu gibi davalarda davalının itirazında yeminden kaçınıp erteleyerek hüküm vermenin hâkimler için yasak olduğu gibi hüküm sebeplerinden sayılmayan iktisap veya uygulamanın yürütülmesini geciktirerek hüküm vermenin dahi yasak olacağı için şayet bu yolda ilamlar çıkarsa, söz konusu ilamlar ile emval-i metrukeye müracaat olunamayacağı, önceden verilmiş olup henüz tamamen veya kısmen uygulanmamış olan bu gibi giyabi ilamların yok hükmünde olduğu ve sahiplerinin 15 Nisan 1923 tarihli Kanun gereğince dava takibinde serbest olduğu (Madde 14) belirtilmiştir.

Talimatnamenin 11., 15. ve 18. maddelerinde tasfiye komisyonlarının görevleri detaylı olarak belirlenmiştir. 11. maddeye göre; söz konusu kişilerin (nakledilen veya her ne suretle olursa olsun buldukları mahalden başka mahalle gitmek suretiyle kaybolan veya bir yerden ayrılan kişiler) terk edilmiş paraları ve taşınırlarıyla mevduat ve alacaklarının toplanması, geri alınması, tahsili, gerektiğinde dava açılması, terk edilmiş taşınırların artırmayla satılması ve komisyonun görevleri çevresine dâhil olan diğer hususların takip ve ödenmesi hakkında icap eden kararlar, komisyonlarca alınacak ve Kanunun 3. maddesi gereğince bizzat başkan veyahut üyeler arasında tezkereyle veya dışarıdan vekâletnameyle başkanın vekil tayin edeceği kimseler tarafından yürütülecektir. 15. maddede komisyonların kurulduktan sonra yapacakları görevler şu şekilde sıralanmıştır:

1- Birinci madde gereğince verilecek cetvelde yer alan ferağ verme işlemleri hakkında soruşturma yaparak ve gerektiğinde ispatlayıcı belgelerini isteyerek ve inceleyerek bunlardan muvazaa veya gabn-i fahiş olduğu anlaşılanların fesih ve iptali için mahkemeye müracaat etmek,

2- Evrak ve geçerli belgelere dayanan bir sözleşme olmaksızın fuzulen işgal edilen emval-i metruke taşınmazların tahliyesini sağlamak, adı geçen kişilere hükümetçe vaktiyle verilmiş olan her türlü imtiyazlar ve ruhsatlardan doğan haklar dahi hükümete intikal ettiğinden, bunlara yönelik gerçekleşen müdahalelerin önlenmesine karar vermek ve 15

Nisan 1923 tarihli Kanununun 1. maddesi gereğince yapılması gereken işler için mahallinin en büyük mülkiye memuruna müzekkere vermek,

3- Ayrılan kişilere ait olup hükümetçe korunmaya alınmış olan paralar ve eşya ile adı geçen kişilere ait diğer bütün mallar ve işlemlere el koymak,

4- Bankalara ve diğer kurumlara ve fertlere müracaatla ayrılan kişiler tarafından bırakılmış olan paralar ve malların hesaplarını talep ve bunlardan rehinli olanların dışındakileri geri almak ve rehinliler hakkında genel hükümlere göre girişimlerde bulunmak,⁶²⁵

5- Emval-i metruke taşınmazlara fuzulen el koymuş olan kişilerin, Kanunun (333 sayılı) 1. maddesi hükümleri dairesinde müdahalelerinin önlenmesiyle haklarında kanuni takibat yapılması, mahallin en büyük mülkiye memuruna ait olduğundan bu gibi hususlar için de 2. fıkra gereğince işlem yapmak,

6- Taşınmazların fuzuli işgal süresine ait olan ve asıl sahibi veya vekili tarafından tahsil edilmeyen ücreti takip ve tahsil etmek,

7- Ayrılan kişilerin emval-i metrukesine konu olan ihtiyati hacizler, 15 Nisan 1923 tarihli Kanununun 3. maddesi gereğince yok hükmünde olduğundan haciz koyan mahkemeler ve resmi dairelere bilgi vererek emval-i metrukeye el koymak,

8- Mümkün olan vasıtalarla ve uygun yollarla yazışmalar ve soruşturmalar yaparak ve ele geçmiş evrak ve senetleri ve ticari defterleri inceleyerek soruşturma ve inceleme sonucunda ayrılan kişilerin diğer kimselerde alacakları olduğu anlaşılan hakları ve paraları almak ve tahsil etmek ve gerektiğinde dava açmaya teşebbüs etmek ve adı geçen kişiler lehine görüldüğü haber alınan davaları, 15 Nisan 1923 tarihli ve 333 sayılı Kanunun 3. maddesi gereğince takip etmek ve sonuçlandırmak.

Talimatnamenin 18. maddesinde de; komisyonların, ayrılan kişiler zimmetinde alacak iddia edenlerin alacak taleplerinin incelenmesinde borçluların ele geçmiş ticari defterlerinin bulunması halinde, onlarla karşılaştırma yapmakla, mahkemeler ve resmi dairelerde yazı ve mühür veya imzalarını içeren evrak ve iddialarını doğrulayan belgeler varsa bunları celp etmekle, bahsedilen kişilerle ilişkilerde bulunan sözüne güvenilir kimselerin bilgilerine müracaat etmekle, tanıklıkla iddianın ispatı uygun olduğu hallerde

⁶²⁵ Talimatnamenin 17. maddesine göre; daireler, kurumlar, bankalar, noterler ve fertler komisyon başkanları tarafından istenilen hesapları ve paraları veya senetleri ve gerektiğinde bunları ispatlayıcı evrak ve senetleri ve mektupları derhâl vermeye mecburdurlar. 17. maddede yapılan düzenleme ile komisyon başkanının istediği evrak ve belgeleri vermekle yükümlü olan kurumlar arasına noterler, verilecekler arasına de para ve senetler de dâhil edilmiştir.

tanıklık edeceklerin ifadelerini dinledikten sonra mahkeme huzurunda tanıklık edeceklerin isimlerini mazbataya kayıt etmek ve kolaylık bonoları gibi muvazaalı ticari senetlerin çoklukla tedavül ettiği mahallerde bu gibi senetler hakkında derin soruşturmalar yapmakla yükümlü olduğu belirtilmiştir.

Komisyonlara ait görevlerin düzenlendiği maddeler analiz edildiğinde 8 Kasım 1915 tarihli Nizamnamenin 13. maddesinde belirtilen görevlerin küçük nüans farkları ile aynen devam ettiği, ancak bu görevlere değişen koşullar ve 333 sayılı Kanun hükümleri çerçevesinde yenilerinin eklendiği görülmektedir. Talimatname ile komisyonlara verilen yeni görevler genel olarak fuzulen işgal edilen taşınmazların tahliyesi, bu taşınmazlara yapılan tecavüzlerin önlenmesi ve taşınmazların kanuni dayanak olmaksızın kullanıldığı dönemlere ait ücretlerin tahsil edilmesi ile ilgilidir. Bilindiği üzere 333 sayılı Kanunda hukuken geçerli bir sebep olmaksızın fuzulen işgal edilen (sahibinin izni ve rızası olmaksızın bir taşınmazın işgal edilmesi, bu taşınmazda tasarrufta bulunulması) taşınmazların on beş gün içerisinde komisyon kararıyla ve en büyük mülkiye memuru tarafından tahliye ettirileceği belirtilmişti. Savaş'ın bitmesi ile devlet nakledilen veya her ne suretle olursa olsun buldukları mahalden başka mahalle gitmek suretiyle kaybolan veya bir yerden ayrılan kimselerin geride bıraktıkları taşınmazlar ile daha detaylı olarak ilgilenmeye başlamış ve bunlara yapılan haksız kullanımları, el atmaları önleme iradesini ve bu iradenin yansımaları talimatnamede detaylı olarak göstermiştir.

Talimatnamenin 16. maddesinde; nakledilen kişiler ile 15 Nisan 1923 tarihli Kanunun 6. maddesinde bahsedilen kişilerin ayrılma tarihlerinden nihayet *otuz gün önceki* süre içinde gerek asaleten ve gerek tanzim etmiş oldukları vekâletnamelere istinaden usul ve teamül dairesinde vaki olan sözleşmelerinin geçerli olduğu, ancak ayrılma tarihinden sonra söz konusu sözleşmelerden doğan haklar ile sözleşmelere dayanan vekâlet görevlerinin hükümete intikal ettiği belirtilmiştir. 16. madde ile yapılan düzenleme, 224 sayılı Kanunun 2. maddesi ile yapılan düzenlemeye yakınlık göstermektedir. Ancak 224 sayılı Kanunda, Kanunun yürürlük tarihinden önce düzenlenen vekâletnamelere dayanılarak usulüne göre yapılan sözleşmelerin geçerli olduğu belirtilmişken kararnamede, nakledilen ve 15 Nisan 1923 sayılı Kanunun 6. maddesinde belirtilen kişilerin ayrılma tarihinden otuz gün önceki süre içinde gerek asaleten ve gerek tanzim etmiş oldukları vekâletnamelere istinaden usul ve teamül dairesinde vaki olan sözleşmelerinin geçerli olduğu belirtilmiştir. 224 sayılı Kanunda, kanunun yürürlük tarihinden önce düzenlenen vekâletnamelere dayanılarak usulüne uygun olarak yapılan sözleşmeler süre sınırlaması olmaksızın geçerli kabul edilirken

Kararnamede, belli bir süre sınırlaması konulmuştur. Bununla birlikte hem 224 sayılı Kanunda hem de kararnamede söz konusu sözleşmeler dolayısıyla doğan tüm hakların ve görevlerin hükümete intikal ettiği belirtilmiştir. Böylece sözleşmeden kaynaklanan haklar hükümet tarafından takip edileceği gibi görevler de yine aynı şekilde hükümet tarafından yani devlet tarafından yerine getirilecektir.

Talimatnamenin diğer maddelerinde ise; kiliselerde mevcut eşya, resim ve kutsal kitapların deftere yazılarak muhafaza edileceği, okullarla mabetlerin ve bütün okul malzemelerinin kullanım haklarının bilim idarelerine devrolunduğu, bunlara ait gelirlerin ve arazinin hazineye ait olduğu (Madde 19), adı geçen kişilere ait olup sahipleri bilinmeyen malların bedellerinin, eşyanın bulunduğu köy ve mahalle adına kaydedileceği, ancak adı geçen kişilere aidiyeti anlaşılamayan emval-i metruke bedellerinin, doğrudan doğruya mal sandıklarına irat kaydedileceği⁶²⁶ (Madde 20), komisyonların, taşınırların artırmayla satışında uygun olan zaman ve mekânı dikkate almak suretiyle söz konusu malların mümkün olduğu derecede gerçek değerleriyle satılmasına gayret edeceği (Madde 21) artırma bedelleri çeşitleri itibarıyla beş bin lirayı geçen taşınırların satışında ihale için hazineden izin alınması, taşınmazların yazım tespitiyle takdir olunan bedelin sahipleri cari hesabına kaydından sonra, idaresi görevinin maliye memurlarına devir ve verilmesi gerektiği, söz konusu kişilerin ayrılmalarından itibaren taşınmazların hazine emlaki hükümlerine dâhil olduğundan gelirlerinin ve kira bedellerinin emanet hesabına alınmayıp doğrudan doğruya gelir bütçesindeki özel tertibine gelir kaydedileceği (Madde 22),⁶²⁷ komisyonlarca tutulacak hesap defterlerinin bir esas defteri ile bir de emval-i metruke cari hesap defterinden ibaret olduğu, bu iki defterin örnekleri ve kullanışlarını belirten tarifnamenin talimatnameye eklendiği, komisyonların lüzum göreceklere yardımcı defterleri kullanacağı, hesapların düzgün ve tarifnamede yer alan kurallar dairesinde tutulmasını teminen, komisyon başkanının kayıtlar ve defterleri devamlı olarak teftiş ve murakabesinde bulunduracağı ve hesabın düzensizliğinden doğacak bütün kötü kullanım noksanlıklarından sorumluluğun başkana rücu edeceği (Madde 23), bu talimatnamenin, yayımı tarihinden itibaren geçerli olduğu (Madde 24), 15 Nisan 1923 tarihli ve 333 numaralı Kanunun 4. maddesi gereğince

⁶²⁶ Bu maddede yapılan düzenleme ile sahipleri bilinmeyen eşya bedellerinin hükümet tarafından eşyanın bulunduğu köy veya mahalle halkının iskân edildiği yere gönderilmesi uygulamasından vazgeçilmiştir.

⁶²⁷ Emval-i metruke kapsamında değerlendirilen taşınmazlardan elde edilen kira bedeli ve diğer gelirlerin emanet hesaba alınmayarak doğrudan bütçeye gelir kaydedilmesi, bu taşınmazların mülkiyetinin Hazineye geçtiğinin açık bir göstergesidir.

düzenlenen bu talimatname hükümlerinin uygulanmasına, Adliye ve Maliye Vekillerinin yetkili olduğu (Madde 25) belirtilmiştir.

29 Nisan 1923 tarih ve 2455 sayılı Talimatnameyi kısaca değerlendirecek olursak; 2455 sayılı Talimatname de 08 Kasım 1915 tarihli Nizamname gibi toplam 25 maddeden oluşmaktadır. Değişen koşullar ve 15 Nisan 1923 tarihli ve 333 sayılı Kanun kapsamında bazı hükümler değişiklik gösterse de birçok hüküm her iki metinde de benzer ifadeler ile yer almıştır. Dolayısıyla değişen koşullar bir yana bırakılırsa her iki metinde de aynı düşünce sistematığının hâkim olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte talimatnamede, emval-i metruke mevzuatının uygulanacağı alan her ne suretle olursa olsun buldukları mahalden başka yerlere gitmek suretiyle kaybolan veya bir yerden ayrılan kimselerin mallarını da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Emval-i metruke kapsamının genişletilmesine ve değişen koşullara bağlı olarak komisyonların görev ve yetkileri artırılmıştır.

3.7. Lozan'da Azınlık Hakları ve Ermeniler

Milli Mücadele'nin kazanılmasının ardından 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Mütarekesi ile Kurtuluş Savaşı bitmiş ve kalıcı barış için çalışmalar başlamıştır.⁶²⁸ Esasen İtilaf Devletleri, Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği dönemde Sevr Antlaşması'nda bazı iyileştirmeler yaparak ve Ermenilere bir yurt verilmesini talep ederek iki defa barış teklifinde bulunmuşlar, ancak bu teklifler TBMM Hükümeti'nce reddedilmiştir.⁶²⁹ Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra 1914 yılından beri devam eden savaşa kesin surette son vermek için 20 Kasım 1922 tarihinde Lozan Konferansı toplanmış ve görüşmeler -2 Şubat 1923'te kesintiye uğrasa da⁶³⁰- 23 Temmuz 1923 tarihine kadar devam etmiştir. Görüşmelerde TBMM Hükümeti'ni Umuru Hariciye Vekili İsmet Paşa, Umuru Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili Doktor Rıza Nur Bey ve Trabzon Mebusu Hasan Bey temsil etmiştir. Ermeniler de Lozan Konferansı çalışmaları devam ederken kendilerine ait işlerin bir sonucu bağlanması için konferansa Ermeni heyeti olarak kabulleri için yoğun çalışma yapmışlardır.⁶³¹

⁶²⁸ Beyoğlu, Süleyman, "Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Ankara, C. 2, S. 3, Kış 2008, s. 130

⁶²⁹ Avcı, age, s. 395-396

⁶³⁰ Lozan görüşmelerinin kesintiye uğramasına sebep olan anlaşmazlıklar, özellikle iktisadi konularda ve kapitülasyonlar konusunda yaşanmıştır. (Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s. 243)

⁶³¹ Beyoğlu, "Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu", s. 130

TBMM Hükümeti'ni temsil eden heyete, İcra Vekilleri tarafından Lozan'da takip edilecek esaslar hakkında bir talimat verilmiştir. Buna göre, doğu sınırında bir Ermeni Yurdu kurulmasına asla izin verilmeyecek, şayet böyle bir talep olursa görüşmeler kesilecektir.⁶³²⁶³³ Yine bu talimatta Türkiye'nin azınlıklar konusundaki düşüncesinin mübadele olduğu belirtilerek Türkiye'de yaşayan Ermeniler için de asıl olan düşüncenin Türkiye'deki Ermenilerin Ermenistan'daki Türkler ile mübadelesi olduğu açıkça belirtilmiştir.⁶³⁴ Ancak Lozan'da yapılan görüşmeler ve İsmet Paşanın bu doğrultudaki isteği üzerine Ermenilerin mübadelesi fikrinden vazgeçilmiştir.⁶³⁵

Lozan Konferansı'nda, yapılan oturumlarda birçok mesele ele alınmış ve önemli tartışmalar yaşanmıştır.⁶³⁶ Bu doğrultuda Ermeni temsilciler, özellikle Amerikalı ve İngiliz yetkililer, azınlıklar başlığı altında mallar konusunu da gündeme getirmek istemiştir. Ancak Türk heyeti aldığı talimat doğrultusunda, emval-i metruke konusunda kendi iç işlerine müdahale kapısını aralayacak ve uluslararası bağlayıcılığı olacak herhangi bir hükme imza atmama konusunda kesin tavır alarak⁶³⁷ konunun genel görüşmelere dâhil olmasını engellemiştir. Bununla birlikte Ermeni konusu Konferansın 12-13-14-20 Aralık 1922 ve 6-9 Ocak 1923 tarihli oturumlarında azınlıkların korunmasına dair görüşmeler esnasında gündeme gelmiştir.⁶³⁸ Bu görüşmelerde Batılı heyetler özellikle de İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un Anadolu'da bir Ermeni Yurdu kurulması, azınlıklar için genel af çıkarılması, bedelli askerlik ve Türkiye'ye serbestçe girip çıkma hakkı gibi bir takım

⁶³² Kürşad, Cengiz, "Türkiye Büyük Millet Meclisinde Lozan Murahhas Hey'etine Verilen Talimatlar", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Temmuz 1970, S. 34, s. 26

⁶³³ TBMM Heyetinin taviz vermemesi gereken konulardan bir tanesi de kapitülasyonlar konusudur. (Demir Demirgil, "Lozan Andlaşmasında İktisadi Bağımsızlık Çabaları ve Başarıları", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Temmuz 1970, S. 34, s. 55)

⁶³⁴ Şimşir, Bilal N., **Lozan Telgrafları (1922-1923) I**, TTK Yayınları, Ankara, 1990, ss. 172-176; Peker, Mümtaz, "Lozan Konferansı'nda Nüfus Tartışmaları", **Bellekten**, C. LXIX, S. 256, Aralık 2005, s. 1017; Beyoğlu, "Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu", s. 130. İsmet Paşa Lozan görüşmeleri esnasında 12 ve 13 Aralık 1922 tarihlerinde yaptığı konuşmalarda azınlık sorununun mübadele ile çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. (Bilgin, Mustafa Sıtkı, "Lozan Konferansı'nda Ermeni Meselesi: İtilaf Devletlerinin Diplomatik Manevraları ve Türkiye'nin Karşı Siyaseti", **Bellekten**, S. LXIX 254 (Nisan 2005) Ankara, s. 275)

⁶³⁵ Şimşir, age, s. 124

⁶³⁶ Konferans'ta öncelikle topraklar, askerliğe ve boğazlara ait işler komisyonu, azınlıklar komisyonu ve mali, iktisadi ve hukuki işler komisyonu olmak üzere üç ana komisyon kurulmuştur. Bu komisyonlar da bir takım alt komisyonlar kurmuşlardır. (Aydemir, age, s. 224)

⁶³⁷ Akçam-Kurt, Kanunların Ruhunu, s. 118

⁶³⁸ Beyoğlu, "Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu", s. 132

talepleri olmuştur.⁶³⁹ Ancak Türk heyeti bu konuda tavizsiz davranmış ve Ermeni Yurdu isteğini de kabul etmemiştir.⁶⁴⁰

Lozan Konferansı'nın ikinci döneminde 06 Ocak 1923 tarihinde, Rumbold Türkiye'den ayrılan Ermenilerin geri dönmelerine müsaade edilmesini istemiştir. Genel Af Komisyonu'nun 22 Mayıs tarihli toplantısında konu yeniden gündeme gelmiştir. 4 Haziran 1923 tarihinde yapılan oturumda Türkiye'yi terk etmiş Hristiyanların geri dönüş meselesi hararetli tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Bu tartışmalar esnasında İngiliz temsilci, komşu ülkelere dağılmış Ermenilerin geri dönüşüne müsaade edilmesini talep etmiştir.⁶⁴¹ Ancak Ermenilerin geri dönüşü konusunda Türkiye'nin ana tezini ulusal güvenlik kaygıları şekillendirmiş, genel harp sırasında ve sonrasında isyan ve ihtilal hareketine kalkışan, cephe gerisi faaliyetlerde bulunarak devletin güvenliğini tehlikeye atan Ermenilerin geri dönmeleri asla kabul edilmemiştir. Türk temsilcisi Rıza Nur, karışıklık çıkarıcı unsurlara, devrimcilere, suikastçılara, genel olarak da kötü unsurlara karşı güvenlik tedbiri almanın her devletin en doğal hakkı olduğunu belirterek kendi halinde yaşayan suçsuz kimselerle ortalığı karıştırmayan kimselerin yurda serbestçe dönebileceklerini belirtmiştir. Türk heyetinin bu kesin tutumu neticesinde Ermenilerin toplu olarak dönüşü genel af kapsamı dışında tutulmuştur.⁶⁴² Bununla birlikte hükümetin izni doğrultusunda masum Ermenilerin bireysel olarak yurda dönmelerine izin verilmiştir.⁶⁴³

Türk heyetinin kararlı tutumu karşısında Batılı Devletler, Ermeni konusundaki ısrarlarını devam ettirmemişlerdir. Bunda Doğu Anadolu'da önemli miktarda Ermeni nüfusunun kalmaması, İtilaf Devletleri'nin kendi aralarındaki menfaat çatışmaları, ABD'nin istendiği halde Ermenistan mandasını kabule yanaşmaması, Ermenistan'ın yaşatılmasının siyasi, ekonomik ve askeri yardıma muhtaç olması, 30 Mayıs 1918'de kurulmuş olan Ermenistan'ın 1920 Aralık'ında Sovyetler tarafından ele geçirilerek Bolşeviklerin iktidara gelmesi, Türk Milli Mücadelesinin büyük başarı göstererek Ermeni-Türk sınırını çözmesi ve sorunu kendi açısından bitirmesi ile Lozan görüşmeleri sırasında Türk tarafının bu konudaki kararlı tutumu etkili olmuştur. Dolayısıyla Ermeni sorunu Lozan Antlaşması'nda yer

⁶³⁹ **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, C. 1, Kitap 1, (Çev. Seha L. Meray) Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 291, Ankara, 1969, s. 183-184; Bilgin, agm, s. 274-275; Kodaman, Barçın, agm, s. 445

⁶⁴⁰ Yılmaz, Salih, "Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılında Ermeni Sorunu, Tehcir ve Pontos Sorununa Genel Bakış", **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2014, S. 63, s. 2844

⁶⁴¹ Turan, Ömer, "Lozan Barış Görüşmelerinde Ermeni Sorunu", **Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler**, (Ed. Türkata Atatöv), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 94, Ankara, 2002, s. 219

⁶⁴² Akçam-Kurt, *Kanunların Ruhu*, s. 113-114

⁶⁴³ Turan, agm, s. 220

almamış sadece Antlaşmanın azınlıklar bölümünde görüşülmüştür. Antlaşmada Türk tezi kabul edilmiş, Ermeni vatandaşların hiçbir ayrıcalık gözetilmeden Türkiye'nin ayrılmaz bir bütünü olarak tam bir vatandaşlık hukuku içerisinde yaşamaları sağlanmıştır.⁶⁴⁴

Sonuç itibariyle 24 Temmuz 1923 tarihinde 5 Kısımda toplam 143 maddeden oluşan Lozan Antlaşması imzalanmıştır.⁶⁴⁵ Antlaşmada Ermenilerle veya emval-i metruke ile ilgili doğrudan bir hüküm yer almamıştır. Türkiye'de yaşamaya devam eden Ermenilerin statüsü diğer Müslüman olmayan azınlıklarla birlikte Antlaşmanın birinci kısmında, tabiiyet başlıklı 30-36. maddelerinde ve azınlıkların korunması başlıklı 37-45. maddelerinde düzenlenmiştir.⁶⁴⁶ Bu bölümde; Lozan Antlaşması gereğince Türkiye'den ayrılan arazide yaşayan kimselerin iki yıl içinde Türk tabiiyetine geçmek için başvurabileceği, bu kimselerin sahip oldukları taşınmazları muhafaza edebileceği ve taşınırılarını beraberlerinde götürebileceği, Türkiye'nin tüm vatandaşlarının eşit olduğu ve hepsine ayırım gözetmeksizin eşit haklar verileceği, tüm vatandaşların serbestçe ibadetlerini yapabileceği, azınlıkların her seviyede eğitim kurumları ve dini kurumlar kurabileceği ve bu bölümde yer alan düzenlemelerin müttefik Cemiyeti Akvamın kefaleti altında olduğu belirtilmiştir. Bu kısmın konumuz ile ilgili maddelerinde; on sekiz yaşını geçmiş olup da 30. madde hükümleri uyarınca Türk uyrukluğunu yitiren ve kendiliğinden yeni bir uyruklu kazanmış kişilerin, bu antlaşmanın yürürlüğe konulduğu tarihten itibaren iki yıllık süre içinde Türk uyrukluğunu seçme hakkına sahip olacağı (Madde 31), bu antlaşma gereğince Türkiye'den ayrılan topraklarda yerleşmiş ve bu topraklardaki halkın çoğunluğundan soy bakımından ayrı olan on sekiz yaşını geçmiş kişilerin, bu antlaşmanın yürürlüğe konulması gününden başlayarak iki yıllık süre içinde, halkın çoğunluğu kendi soyundan olan devletlerden birinin uyrukluğunu, o devletin izni koşuluyla seçebileceği (Madde 32), 31 ve 32. madde hükümlerine göre seçim haklarını kullanan kişilerin bunu takip eden on iki ay içerisinde ikametgâhlarını lehine seçim hakkını kullandıkları devlet arazisine taşıyacağı, seçim haklarını kullanmadan önce ikamet ettikleri diğer devletin arazisinde sahip oldukları taşınmazları muhafaza etmekte serbest oldukları, bu kişilerin taşınırılarını beraberlerinde götürebilecekleri ve bundan dolayı kendilerinden harç veya resim alınmayacağı (Madde 33) belirtilmiştir. Antlaşmada azınlıkların durumunun ele alındığı 37-45. maddeler arası

⁶⁴⁴ Beyoğlu, "Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu", s. 133

⁶⁴⁵ Antlaşmayı TBMM Hükümeti adına İsmet Paşa, Rıza Nur Bey ve Hasan Bey imzalamıştır. Ayrıca İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvatlar-Slovenler de Antlaşmaya imza koymuşlardır.

⁶⁴⁶ **Düstur**, III. Tertip, V. Cilt (11 Ağustos 1339/19 Teşrin-i Evvel 1340) Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul, 1931, ss. 13-357

bölümde de; Türkiye'nin 38. maddeden 44. maddeye kadar olan maddelerin kapsadığı hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını ve hiçbir kanunun, hiçbir tüzüğün ve hiçbir resmi işlemin bu hükümlere aykırı ya da bunlarla çelişir olmamasını ve hiçbir kanun, hiçbir tüzüğün ve hiçbir resmi işlemin söz konusu hükümlerden üstün sayılmamasını yükümlendiği (Madde 37), Türk Hükümeti'nin, Türkiye'de oturan herkesin, doğum, milliyet, dil, soy ya da din ayrımı yapmaksızın, hayatlarını ve özgürlüklerini korumayı tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlendiği, Türkiye'de oturan herkesin, her inancın, dinin ya da mezhebin kamu düzeni ve ahlâk kurallarıyla çatışmayan gereklerini ister açıkta isterse özel olarak serbestçe yerine getirme hakkına sahip olacağı, Müslüman olmayan azınlıkların bütün Türk uyruklarına uygulanan ve Türk Hükümeti'nce ulusal savunma amacıyla ya da kamu düzeninin korunması için ülkenin tümü ya da bir parçası üzerinde alınabilecek tedbirler saklı kalmak şartıyla dolaşım ve göç etme özgürlüklerinden tam olarak yararlanacağı (Madde 38), Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklarının Müslümanların yararlandıkları medeni ve siyasi haklardan yararlanacağı, Türkiye'de oturan herkesin din ayrımı gözetilmeksizin kanun önünde eşit olacağı, din, inanç ya da mezhep ayrılığının hiçbir Türk uyruğunun medeni ve siyasi haklarından yararlanmasına, özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, yükseltme, onurlanma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışma bakımından bir engel sayılmayacağı, herhangi bir Türk uyruğunun gerek özel ve ticari ilişkilerinde, gerek din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında dilediği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacağı, devletin resmi dili bulunmasına rağmen Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıkların sağlanacağı (Madde 39), Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklarının hem hukuk bakımından hem de uygulamada Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden yararlanacağı, özellikle giderleri kendilerine ait olmak üzere, her türlü hayır kurumlarıyla dinsel ve sosyal kurumlar her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel ayinlerini serbestçe yapmak konularında eşit hakka sahip bulunacakları (Madde 40), genel eğitim konusunda Türkiye Hükümeti'nin, Müslüman olmayan uyrukların önemli bir oranda oturmakta oldukları il ve ilçelerde bu Türk uyruklarının çocuklarına ilkokullarda ana dilleriyle öğretimde bulunulmasını sağlamak bakımından uygun düşen kolaylıkları göstereceği, bu hükmün Türkiye Hükümeti'nin söz konusu okullarda Türk Dili'nin öğrenimini zorunlu kılmasına engel olmayacağı, Müslüman olmayan azınlıklara mensup

Türk uyruklarının önemli bir oranda buldukları il ve ilçelerde, söz konusu azınlıkların, devlet bütçesi, belediye bütçesi ya da öteki bütçelerce, eğitim, din ya da hayır işlerine genel gelirlerden sağlanabilecek paralardan yararlanmaya ve pay ayrılmasına adilane katılacağı, bu paraların, ilgili kurumların yetkili temsilcilerine teslim edileceği (Madde 41), Türkiye Hükümeti'nin, Müslüman olmayan azınlıkların aile hukuku ile kişisel durumları konusunda, bu sorunların söz konusu azınlıkların gelenek ve görenekleri uyarınca çözümlenmesine uygun her türlü hüküm konulmasına müsaade edeceği, bu tedbirlerin, Türkiye Hükümeti'yle ilgili azınlıkların her birinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulacak özel bir komisyon tarafından düzenleneceği, eğer anlaşmazlık çıkarsa Türkiye Hükümeti'yle Milletler Cemiyeti Meclisi'nin ittifakla, Avrupalı hukukçular arasından birlikte seçecekleri hakemi bir üst hakem atayabileceği, Türkiye Hükümeti'nin, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümleneceği, bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylık ve izin sağlanacağı ve Türkiye Hükümeti'nin, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyeceği (Madde 42), Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklarının, inançlarına ya da dinsel ayinlerine aykırı herhangi bir davranışta bulunmaya zorlanamayacakları gibi, hafta tatili günlerinde mahkemelerde hazır bulunmaları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden haklarını yitirmeyecekleri, bununla birlikte bu hükmün, söz konusu Türk uyruklarını, kamu düzeninin korunması için, diğer herhangi Türk uyruklarına yüklenen yükümler dışında tutmayacağı (Madde 43) belirtilmiştir.

Lozan Antlaşması, Mecliste 4 Kanun teklifi şeklinde 22-23 Ağustos 1923'te görüşülmüş ve 24 Ağustos 1923'te kabul edilmiştir.⁶⁴⁷ Lozan Antlaşması'yla Türkiye açısından Ermeni sorunu çözülmüşken, Ermeniler, büyük bir hayal kırıklığına uğramışlardır. Bu bağlamda Ermenistan Devleti'nin ilk Başbakanı olan Ovanes Kaçaznuni, Türkiye Ermenistan'ı düşüncesinin Lozan'da bittiğini ifade etmektedir.⁶⁴⁸

3.8. İç Mevzuatın Lozan Antlaşması'na Uyumu İçin Yapılan Düzenlemeler

Lozan Antlaşması ile uluslararası anlamda yüzyılların biriktirdiği sorunları çözüme kavuşturan TBMM Hükümeti, müteakip dönemlerde emval-i metruke konusunda bir takım düzenlemeler yapmıştır. Yapılan düzenlemeler ile daha önce yürürlüğe konulan emval-i

⁶⁴⁷ TBMMZC, Devre:2, Cilt 1, İçtima Senesi 1, İçtima 8-9, 22-23 Ağustos 1339/1923; Nutuk, 1919-1927, s. 506; Onaran, age, s. 205

⁶⁴⁸ Kaçaznuni, Ovanes, **Taşnak Partisinin Yapacağı Bir Şey Yok**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 72

metruke mevzuatının Lozan Antlaşması ile uyumunun sağlanması amaçlanmıştır.⁶⁴⁹ Bu bağlamda Lozan Antlaşması'nın emval-i metruke konusunda bir dönüm noktası teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Lozan Antlaşması'nın emval-i metruke ile ilgili getirdiği en önemli değişiklik 6 Ağustos 1924 tarihi itibari ile taşınmazlarının başında olan Ermenilere mallarının geri verilecek olmasıdır.⁶⁵⁰

İç hukukun Lozan Antlaşması'na uyumlu hale getirilmesi doğrultusunda 13 Haziran 1926 tarih ve 3753 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla bir Talimatname yürürlüğe konulmuştur.⁶⁵¹ Talimatnamede; Lozan Antlaşması'nın azınlıkları ilgilendiren hükümlerine göre Antlaşmanın yürürlüğe konuluş tarihi olan 06 Ağustos 1924 tarihinden sonra, emval-i metrukeye el konulmasının icap ettiği (Madde 1), el koymanın yani malların terk edilmişliğini Hükümetçe resmen öğrenmenin, 06 Ağustos 1924 tarihinden önce ise işlemin sonuçlandırılacağı (Madde 2), el koymanın yani malların terk edilmişliğini hükümetçe öğrenmenin, 06 Ağustos 1924 tarihinden sonra olması halinde fiili duruma göre aşağıda belirtilen farklı uygulamaların söz konusu olduğu, buna göre;

a) Söz konusu malların sahipleri malının bulunduğu mahalde ise kendisine, malın sahibi mevcut olmayıp vekili var ise vekiline iade ve teslim olunacağı, şayet mal sahibinin vekili de bulunmazsa bu durumda sahipleri adına Devletin genel hükümlerine göre hükümetçe idare edileceği,

b) Söz konusu emval-i metruke olan taşınmazlar göçmenlere tahsis veya tefviz edilmiş ise tahsis olunduğu tarihteki değerinin, mevcut bulunduğu mahalde peşin para ile gerçekleşen emlak satışları fiyatına göre idare heyetlerince takdir olunarak sahiplerine ödeneceği,⁶⁵²

c) Söz konusu mallar satılmış ise sahibinin, satış bedelini ancak satış şartları dairesinde alabileceği, malların sahibi buna rıza göstermezse genel kanuni hükümlere göre

⁶⁴⁹ 333 sayılı Kanunun 6. maddesi açıklarken değindiğimiz 20 Temmuz 1924 tarih ve 711 sayılı Kararname, 18 Ocak 1925 tarih ve 1368 sayılı Kararname ve 5 Şubat 1925 tarih ve 1510 sayılı Kararname de emval-i metruke mevzuatının Lozan Antlaşması hükümlerine uyumlaştırılması amacıyla yürürlüğe konulmuştur. Bu Kararnameler 333 sayılı Kanun açıklanırken detaylı olarak izah edildiği için burada tekrar bahsedilmeyecektir.

⁶⁵⁰ Akçam-Kurt, Kanunların Ruhu, s. 179

⁶⁵¹ **Düster**, III. Tertip, VIII. Cilt, ss. 2792-2794; **BCA. BKK. 30.18.19.40.14**; Kardeş, Emval-i Metruke Mevzuatı, s. 164-165; Hazine Davaları İle İlgili Kanunlar-Tüzükler-Yönetmelikler-Genelgeler, s. 98-99. Talimatnamenin tam ismi, 26 Eylül 1915 Tarihli Kanun ile Bu Kanunun Bazı Maddelerini Muaddil 15 Nisan 1923 Tarihli Kanunun Lozan Ahidnamesine Nazaran Sureti Tatbikini Temin Maksudıyla Tanzim Edilmiş Olan Talimatnamenin Kabulüne Dair Talimatnamedir.

⁶⁵² Tahsis edilmiş taşınmazın bulunduğu yerdeki peşin para satışlarının emsal alınacağı ve bedelin buna göre belirleneceği ifadesinden taşınmazlar için yapılacak ödemenin taşınmazların tahsis olunduğu tarihteki rayiç değeri üzerinden olacağı anlaşılmaktadır. Bu durumda taşınmaz 1915 yılında tahsis edilmişse o yılın fiyatı, 1922 yılında tahsis edilmişse 1922 yılının rayiç fiyatı ödenecektir.

hüküm almak üzere ilgili mahkemelere müracaat etmekte serbest olduğu (Madde 3) belirtilmiştir.

Yapılan düzenleme ile Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 06 Ağustos 1924 tarihinden sonra da emval-i metruke kapsamında olan mallara hükümetçe el konulması gerektiği hüküm altına alınmıştır. Mallara el konulabilmesi için malların metruk hale geldiğinin hükümetçe 06 Ağustos 1924 tarihinden önce öğrenilmiş olması gerekmektedir. Eğer hükümet bir malın emval-i metruke olduğunu 06 Ağustos 1924 tarihinden sonra öğrenecek olursa malları sahiplerine veya vekillerine iade edecektir. Şayet malların sahibi veya vekili bulunmazsa hükümet bu malları sahipleri adına idare edecektir. Bu mallar satılmışsa satış bedeli, tahsis edilmişse tahsis olduğu tarihteki rayiç değeri sahibine verilecektir. Dolayısıyla bir taşınmazın emval-i metruke kapsamında olduğunu hükümet 6 Ağustos 1924 tarihinden sonra öğrenmişse bu taşınmazlara el koymayacaktır.

3753 sayılı Talimatnamede ayrıca bulunduğu yerden kaçmamış, kaybolmamış ve ayrılmamış fakat bulunduğu yerden başka bir yerde emlak ve arazi sahibi olmuş kimselerin malları hakkında, tasfiye kanunlarının uygulanmasının hiçbir surette uygun görülmediği, bundan dolayı kanuni el koymayı yanlış anlayarak yapılmış işlemler varsa, mesela İstanbul'da doğan, ikamet eden, nüfusunda kayıtlı ve bir tarafa kaybolmamış bir kişinin mülk edinme sebeplerinden herhangi biriyle İstanbul dışı yerlerde sahip olduğu mallara el konulmuş ise onların dahi bu açıklamalar doğrultusunda düzeltilmesinin ve iadesinin gerekli ve zorunlu olduğu (Madde 4) belirtilmiştir. 4. maddede yapılan açıklamalar ile aslında gerek 26 Eylül 1915 gerekse de 15 Nisan 1923 tarih ve 333 sayılı Kanun gereğince el konulmaması gerekirken bu kanunların yanlış yorumlanması sonucu bulunduğu yerden ayrılmamış, kaçmamış ve kaybolmamış kimselerin mallarına el konulmuşsa bunların sahiplerine iade edilmesi öngörülmüştür. Böylece hem zorunlu göçe tabi tutulmayan kimselerin hem de bulunduğu yerden kaçmamış, kaybolmamış ve ayrılmamış kimselerin gerek bulunduğu yerde gerekse de bulunduğu yerden başka bir yerde sahibi olduğu mallara dokunulmaması gerektiği bir kez daha hatırlatılarak olası yanlış uygulamaların önüne geçilmek istenmiştir. Bu bağlamda 1 Ağustos 1926 tarihinde yürürlüğe konulan bir diğer Kararnamede de; İstanbul ahalisinden olup hiçbir yere firar etmemiş ve kaybolmamış Ermenilerin İstanbul ili sınırları dışında bulunan Kartal ve Pendik gibi mahallerde bulunan emvaline el konulması uygun görülmemiştir.⁶⁵³

⁶⁵³ BCA. BKK. 30.18.20.49.14.

13 Haziran 1926 tarih ve 3753 sayılı Talimatname daha sonra görülen lüzum üzerine 17 Temmuz 1927 tarih ve 5451 sayılı Kararname ile değiştirilmiştir.⁶⁵⁴ Yapılan değişiklik sonrasında 3753 sayılı Talimatnamenin 1. ve 2. maddeleri değiştirilerek birleştirilmiş ve tek madde yapılmış; 3. maddesi ise değiştirilmiştir. Yapılan değişiklik sonrasında Talimatnamenin 1. ve 2. maddeleri şu şekilde birleştirilmiştir:

“26 Eylül 1915 ve 15 Nisan 1923 tarihli Kanunlar gereğince Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe konulmasından önce emval-i metrukeden sayılması gereken taşınmazlar hakkında, emval-i metruke gibi işlem yapılmasına devam olunur. Şu kadar ki söz konusu Sulh Antlaşması'nın yürürlüğe konulduğu tarihe kadar, hükümetçe tasarrufuna acele edilmemiş olduğu halde, mahallerine dönen sahipleri tarafından işgal veya idare edilmekte olan emval-i metrukeye idari bir tedbir olmak üzere hükümetçe müdahale edilmez.”

Talimatnamenin 3. maddesinin baş kısmı ile (a) fıkrası ise aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir: “Birinci maddenin ikinci fıkrası gereğince müdahale edilmemesi lazım gelen emval-i metruke hakkında aşağıdaki şekilde işlem yapılır.

a) Emval-i metruke sahiplerine iade olunur.” Yapılan değişiklik ile emval-i metruke olan ancak müdahale edilmemesi gereken malların sadece sahibine iade edileceği belirtilerek bu malların vekillere iadesi ve bu mal sahiplerinin vekili de bulunmazsa hükümetçe idare edilmesi uygulamasına son verilmiştir. Söz konusu durumlarda nasıl bir işlem yapılacağı ise muğlak bırakılmıştır. Ayrıca Tasfiye Kanunları gereğince emval-i metruke kapsamında olan bir taşınmazın emval-i metrukeden sayılmaması için mahalline geri dönen sahibi tarafından işgal veya idare edilmesi koşulu getirilmiştir.

5451 sayılı Kararnamede ayrıca 17 Haziran 1927 tarihine kadar 13 Haziran 1926 tarihli Talimatnameye uygun olarak yapılmış olan işlemlerin geçerli sayıldığı ve 13 Haziran 1926 tarih ve 3753 sayılı Talimatnamenin 5451 sayılı Kararnameye aykırı olmayan hükümlerinin yürürlükte olduğu belirtilmiştir.

3.9. 28 Mayıs 1928 tarih ve 1331 sayılı Temlik Kanunu

28 Mayıs 1928 tarihinde kısaca Temlik Kanunu (Mülkiyeti Verme Kanunu) olarak bilinen 1331 sayılı Mübadil, Gayrimübadil, Muhacir ve Saireye Kanunlarına Tevfikane Tevzi

⁶⁵⁴ **Düster**, III. Tertip, VIII. Cilt, s. 2053-2054; **BCA. BKK. 30.18.25.44.3**; Kardeş, Emval-i Metruke Mevzuatı, s. 141-142; Hazine Davaları İle İlgili Kanunlar-Tüzükler-Yönetmelikler-Genelgeler, s. 99-100. Kararnamenin tam ismi; 13 Haziran 1926 Tarihli Talimatnamenin Bazı Maddelerini Değiştirmek Üzere Hazırlanan Kararnamenin Yürürlüğe Konulması Hakkında Kararnamedir.

veya Adiyen Tahsis Olunan Gayrimenkul Emvalin Tapuya Raptına Dair Kanun yürürlüğe konulmuştur.⁶⁵⁵ 1331 sayılı Temlik Kanunu'nda; mübadeleye tâbi halka verilecek taşınmazlar hakkındaki 16 Nisan 1924 tarihli ve 488 numaralı⁶⁵⁶ Kanun ile 8 Kasım 1923 tarih ve 368 numaralı⁶⁵⁷ ve 13 Mart 1926 tarih ve 781 numaralı Kanunlarla⁶⁵⁸ kendilerine taşınmaz mülkiyeti verilen ve kiraya verilmiş veya verilecek olan ve mülkiyet devri ve kira işlemleri Dâhiliye veya mülga İskân Vekâleti'nce usulüne göre onaylanmış olan mübadillerin ellerindeki mülkiyet devri belgeleri karşılığında tapu senedi verileceği, mübadillerin ellerindeki tasarruf belgelerinden kıymetli tapulara karşılık kendilerine verilen veya verilecek olan malların yüzde elliden, kıymetsiz tapulara karşılık yüzde kırktan ve tasfiye taleplerine dayanılarak kefaletnamelere karşılık yüzde yirmiden fazla olamayacağı⁶⁵⁹ (Madde 1), memleketinde mal terk etmiş mübadillerle gayrimübadil,⁶⁶⁰ göçmen, mülteci, aşiret fertleri ve yangın afetine maruz kalmış kimselere iskân ve borçlanma kanunları gereğince verilen taşınmazlar için verilecek olan geçici tasarruf belgelerinin değiştirilerek sahipleri adına ve hazine menfaatine birinci derece ipotekli tapu senedi

⁶⁵⁵ TBMMZC, Devre:3, Cilt 4, İçtima Senesi 1, İçtima 82, s. 354-355; **Resmi Gazete**, 30 Mayıs 1928, No: 902; Kardeş, Emval-i Metruke Mevzuatı, ss. 107-109; Hazine Davaları İle İlgili Kanunlar-Tüzükler-Yönetmelikler-Genelgeler, ss. 101-103

⁶⁵⁶ 488 sayılı Kanun, Mübadeleye Tabi Ahaliye Verilecek Emvali Gayri Menkule Hakkında Kanundur. Bu Kanun ile mübadele suretiyle Yunanistan'dan gelen veya daha önce gelmiş olup mübadeleye tabi olan muhacirlerden Yunanistan'da taşınmazı kalmış olanlara verilecek taşınmazlara ilişkin hükümler düzenlenmiştir. 488 sayılı Kanunda, muhacirlere verilecek taşınmazların her memleket ahalişi için tayin olunan iskân sahası dâhilindeki emval-i metrukeden verileceği ve taşınmaz verilmesinde muhacirlerin terk ettikleri taşınmazların nev'inin, şerefının ve mevkiinin dikkate alınacağı belirtilmiştir.

⁶⁵⁷ 368 sayılı Kanun, Mübadele, İmar ve İskân Kanunudur. Bu Kanun ile Mübadele, İmar ve İskân Vekâlet'inin görev ve yetkileri düzenlenmiştir. 368 sayılı Kanunda, ihtiyaç doğrultusunda Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti talep ettiğinde bilumum taşınmaz emval-i metrukeden Vekâlet'in emrine verileceği, Vekâlet'in, bu taşınmazları muhacirler ve düşman tarafından evleri tahrip edilen veya yakılan ihtiyaç sahiplerine tahsis etmeye ve dağıtmaya, bu taşınmazlardan kiralanmış olanları ve diğer suretlerde kullanılanları idari yoldan tahliye etmeye yetkili olduğu belirtilmiştir.

⁶⁵⁸ 781 sayılı Kanun; Mübadeleye Gayritabi Eşhastan Metruk Olup Hakkı İskânı Haiz Olanlara ve Verilecek Emvali Gayrimenkule Hakkında Kanundur.

⁶⁵⁹ 12 Ağustos 1928 tarihinde taşınmazların tapuya kaydıyla alakalı Mübadil, Gayrimübadil, Muhacir ve Saireye Teffiz veya Adiyen Tahsis Olunan Gayrimenkul Emvalin Tapuya Raptına Dair Nizamnamenin Meriyete Vaz'ı Hakkında Kararname yürürlüğe konularak taşınmazların tapuya nasıl kaydedileceği detaylı biçimde açıklanmıştır. Nizamname için; **Milli Emlak Muamelelerine Müteallik Mevzuat**, Maliye Vekâleti Milli Emlak Müdürlüğü, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1937, ss. 431-434

⁶⁶⁰ Lozan'da Yunanistan ile imzalanan ve 23 Ağustos 1923 tarih ve 340 sayılı Kanunla kabul edilen Türk ve Rum ahalişinin mübadelesine ait antlaşmaya göre; 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren Türkiye topraklarında oturan ve Rum Ortodoks dininde bulunan Türk uyruklular ile Yunan topraklarında oturan Müslüman dininde olan Yunan uyrukluların zorunlu mübadelesine başlanacaktır. 18 Ekim 1912 tarihinden sonra oturdıkları araziye terk etmiş olan Rum ve Türkler mübadeleye tabi tutulmuştur. Bunlara kısaca mübadil denilmektedir. Söz konusu antlaşmada İstanbul'un Rum ahalişi ile Batı Trakya'nın Müslüman ahalişi mübadele dışında tutulmuştur. Bunlara da kısaca etabli denilmiştir. (Kardeş, Salahaddin, **Hazine Malları**, Maliye Bakanlığı APK Yayınları, 1999/350, Ankara, 1999, s. 70)

verileceği (Madde 2), bu kanunun yürürlük tarihinden itibaren altı ay içinde⁶⁶¹, malların mülkiyetini almak için ispatlayıcı evraka dayanarak müracaatta bulunmayan mübadillerin müracaatlarının geçerli olmayacağı, ancak bu süre içinde muhtelit mübadele komisyonuna müracaat etmiş olanların mübadilliklerinin adı geçen komisyonca daha sonra kararlaştırıldığı takdirde, bu madde hükmünün karar tarihinden itibaren başlayacağı⁶⁶² (Madde 3), tapu ve vergi kıymetleri iki bin lira ve kararlaştırılmış kıymetleri on bin liraya kadar olan taşınmazları, valilerin onaylaması şartı ile illerin tefviz komisyonlarının kesin tefvize yetkili olduğu, bu suretle tefviz⁶⁶³ olunan malların tapuya bağlanacağı, daha fazla kıymeti haiz olan malların kesin tefvizi ve tapu senedinin verilmesinin Dâhiliye Nezareti'nin onayına bağlı olduğu (Madde 4), bu kanunun yürürlük tarihinden itibaren mübadillere ait işlemlerin bir yıl içinde tamamlanmasının zorunlu olduğu, ancak üçüncü maddenin son cümlesinde söz edilen kişilere ait işlemlerin, muhtelit komisyon kararı tarihinden geçerli olduğu (Madde 5), mübadeleye tabi kişilerden metruk olanlar hariç olmak üzere tüm emval-i metrukenin, bu Kanunun yürürlük tarihine kadar tefviz edilmiş veya edilmek üzere bulunmuş⁶⁶⁴ olanlardan başkasının Maliye Hazinesi'ne intikal edeceği, mübadeleye tabi kişilere ait olup da şimdiye kadar usulü dairesinde tefviz veya tahsis olunmayan mallardan harap olacağına Dâhiliye Vekâlet'ince karar verilen malların; gayrimübadil kişilere ait iken gerektiğinde iskân emrine verilmiş olan mallara mahsuben yine Maliye Hazinesi'ne devrolunacağı (Madde 6), 26 Eylül 1915 ve 15 Nisan 1923 tarihli Kanunlara göre el konulmuş ve konulacak taşınmazlar gerek mübadillere tahsis ve tefviz edilmiş olsun gerek hazine uhdesinde bulunsun, hükmen tahakkuk edecek hak sahiplerine iade edilmeyip ancak kararlaştırılmış kıymetlerinin, 15 Nisan 1925 tarihli Kanuna göre Maliye Hazinesi'nden ödeneceği (Madde 7) bu kanun gereğince verilecek tapu senetleri için harç ve damga ve diğer rüsumun tahsil olunmayacağı, ancak mübadillerin bizzat ikametlerine mahsus meskenlerine ait harç, damga ve diğer resimlerin üç senede ve üç taksitte tahsil edileceği, bu

⁶⁶¹ Mecliste görüşülen tasarınn ilk halinde bu Kanunun yürürlük tarihinden itibaren üç ay içinde müracaatta bulunulması öngörülmüş iken İstanbul Mebusu Hüseyin Bey'in bu sürenin çok az olduğunu belirterek üç ayın altı ay olarak değiştirilmesini teklif etmesi üzerine bu süre altı ay olarak değiştirilmiştir.

⁶⁶² Kanun tasarınnın ilk halinde Muhtelit Mübadele Komisyonuna müracaat etmiş kimselerin durumu ile ilgili herhangi bir düzenleme yokken yine İstanbul Mebusu Hüseyin Bey'in teklifi ile bu son cümle eklenmiştir.

⁶⁶³ *Tefviz*; bedel artırma yoluyla ve peşin para alınarak Hazine arazisinin kişilere ihale edilmesi işlemidir. Aynı anlamda teffiz olarak da kullanılmaktadır.

⁶⁶⁴ TBMM'nin 18 Mart 1929 tarih ve 142 sayılı açıklayıcı tefsir kararında; bu Kanunun yürürlük tarihine kadar tefviz edilmiş veya edilmek üzere bulunmuş olmak ifadesinin, Kanunun yürürlük tarihine kadar hak edişe dayanarak vaki müracaatların belgelendirme ve tespit safhalarını geçmiş ve yalnız artırma ihalesi komisyonunun kararına kalmış olması lüzumunu ifade ettiği belirtilmiştir. (**Resmî Gazete**, 26 Mart 1929, No: 1151)

tecilin tapu senetlerinin derhal verilmesine engel olmayacağı (Madde 8), mülkiyeti üzerlerine alacak kimselerin kendilerinde bulunduğunu taahhüname ile beyan eyledikleri malların o miktarda olmadığı veyahut aslen uhdelelerinde taşınmaz bulunmadığı beş yıl içinde anlaşılmanın hak ettiklerinden fazla aldıkları miktarın, bu kişilerin diğer mallarından ve bu kişilerin ölümü hâlinde mirasçılarında ve varsa kefillerinden geri alınacağı ve Dâhiliye Nezareti'nin bildirmesi ile tapularının iptal olunacağı (Madde 9), bu kanunun, 01 Temmuz 1928 tarihinden itibaren yürürlüğe gireceği (Madde 11), kanunun hükümlerini yürütmeye İcra Vekilleri Heyeti'nin yetkili olduğu (Madde 12) belirtilmiştir.

1331 sayılı Kanunun 7. maddesi ile alakalı daha sonra birçok açıklama ve düzenleme yapmak gerekmiştir. Öncelikle TBMM'nin 02 Haziran 1929 tarih⁶⁶⁵ ve 146 sayılı Meclis Kararı'nda,⁶⁶⁶ 28 Mayıs 1928 tarih ve 1331 numaralı Temlik Kanunu'nun 7. maddesi ile 26 Eylül 1915 ve 15 Nisan 1923 tarihli Kanunlara göre el konulmuş ve konulacak olan taşınmazların, hazine adına kaydedilmiş hükmünde olduğu ve sahiplerinin bunların ancak 1915 yılı başlangıcındaki kayıtlı değerleri üzerinden haklarının saklı tutulduğu için, bu malların daha sonra ister çeşitli kanunlar gereğince tahsis ve tefviz edilmiş olsun, ister satılmış veya hazine uhdesinde korunmuş olsun 26 Eylül 1915 ve 15 Nisan 1923 tarihli Kanunların uygulanması aleyhine Danıştay'ca bir hüküm verilmedikçe, sahiplerine, kanun gereğince aynen iadesine imkân olmadığı gibi 28 Mayıs 1928 tarihli Kanunun gerek yürürlüğünden önce, gerek yürürlüğünden sonra hükmen tahakkuk etmiş veya edecek hak sahiplerine de aynen iadesine izin verilmeyerek, ancak sahipleri veya hükmen tahakkuk eden veya edecek olan hak sahiplerine, bu malların 15 Nisan 1925 tarihli Kanuna göre 1915 yılı başlangıcındaki kayıtlı değerlerinin verilmesi ve bunda da 15 Nisan 1925 tarih ve 622 numaralı Kanun⁶⁶⁷ hükümlerinin dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir. 1331 sayılı

⁶⁶⁵ TBMM'nin 02 Haziran 1929 tarih ve 146 sayılı Meclis Kararı ile aşağıda yer verdiğimiz diğer bazı kararların tarihi 1928 sonrasına aittir. Bununla birlikte bu kararlar 1331 sayılı Kanun'u açıklayan/yorumlayan kararlardır.

⁶⁶⁶ Kardeş, Emval-i Metruke Mevzuatı, s. 117-118; Hazine Davaları İle İlgili Kanunlar-Tüzükler-Yönetmelikler-Genelgeler, s.103

⁶⁶⁷ 622 sayılı Kanun; 13 Mart 1340 tarih ve 441 numaralı (Hükümet Yedinde Sahipsiz Olarak Mevcut Bulunan Emlakin, Emval ve Emlaki Düşman, Usat ve Hasbellüzum Hükümet Tarafından Tahrip Edilmiş Olanlara Nisbet Dâhilinde Tevziine Mütedair) Kanunun Birinci ve İkinci Maddelerini Muaddil Kanundur. Kanun adından da anlaşılacağı üzere mübadeleye gayri tabi kimselere ait olup hükümetin tasarrufunda bulunan metruk emlak ve arazinin satılarak bedelinin malları ve emlaki düşman, asiler ve hükümet tarafından tahrip edilmiş olanlara dağıtılması ile ilgilidir. 441 sayılı Kanunda, hükümetin tasarrufunda bulunan metruk emlak ve arazinin malları ve emlaki düşman, asiler ve hükümet tarafından tahrip edilmiş olanlara doğrudan dağıtılması öngörülmüş iken 622 sayılı Kanunda, doğrudan dağıtımdan vazgeçilerek bu taşınmazların ihale ile satılması ve elde edilen bedelin malları ve emlaki düşman, asiler ve hükümet tarafından tahrip edilmiş olanlara dağıtılması öngörülmüştür. Ayrıca 622 sayılı Kanunda, bu şekilde bedeli dağıtılacak taşınmazların sahiplerine 1915 yılı başında kayıtlı kıymetlerinin Maliye Bütçesi'nden verileceği belirtilmiştir.

Kanunun 7. maddesi ve bu maddeyi açıklamak için yürürlüğe konulan 146 sayılı Meclis Kararı ile emval-i metrukenin sahiplerine iade edilmesi uygulamasından vazgeçilmiştir. Bu düzenleme sonrasında hiçbir surette taşınmazların aynen iadesi söz konusu olmayacaktır. Bunun yerine emval-i metrukenin 1915 yılı başındaki kayıtlı değeri ödenecektir.

1331 sayılı Kanunun 7. maddesinde belirtilen hükümler ilerleyen zamanlarda bazı davalara da konu olmuştur. Bu bağlamda Tercan ilçesinde İslam dinini kabul eden Fatma ve Nigar adlarındaki iki kadının kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri malların taraflarına verilmesini talep ederek dava açmaları üzerine mahkeme bu kadınları haklı bulmuş ve malların bu kimselere verilmesine hükmetmiştir. İlamın kesinleşerek uygulamaya konulmak istenmesi üzerine Maliye Bakanlığı 1331 sayılı Kanunun 7. maddesi hükmüne göre söz konusu malların aynen iadesinin mümkün olmadığını ancak bedelinin ödenebileceğini belirtmiş, icra dairesinin ilam hükmünün geri bırakılmayacağını belirterek Maliye Bakanlığı'nın itirazını kabul etmemesi üzerine Maliye Bakanlığı konuyu temyize götürmüştür. Maliye Bakanlığı'nın bu itirazını Yargıtay İcra ve İflas Dairesi de kabul etmemiş ve tereddüdün giderilmesi amacıyla konu, TBMM'ye intikal ettirilmiştir. TBMM, 01 Ekim 1935 tarih ve 899 sayılı Meclis Kararı'nda;⁶⁶⁸ firar eden ve kaybolan kişilerin Hazine'ye geçen taşınmazları hakkında herhangi bir iddianın Danıştay'da idari bir dava açılarak halledilebileceği ve emval-i metrukenin olduğu gibi geri verilip verilemeyeceği ve bu gibi davaların ancak Danıştay'da görüleceği, taşınmazların iadesi ile ilgili Tercan Mahkemesi'nde açılan davaya bakmaya adli mahkemenin yetkili olmadığı ancak Hazine avukatı karşısında görülmüş olması muhtemel bir davada unutulma ve kanuni hata ile bile olsa bir mahkeme ilamının infazı sırasında mahkemede söylenebilecek bir def'inin icra dairesinde beyan edilmesinin hukuken doğru bulunmadığı belirtilmiştir. Kararda ayrıca, ödev ve yetkisi dışında ve kanuna aykırı biçimde çıkmış olan bir ilam hükmünün infaz edilmesinin, yalnız o işe özgü bir durum olduğu belirtilerek işin mahkemede ve temyizde iyi savunulmaması veya unutmaya dayanan bir kararın ortaya çıkmasından dolayı açıklama yolu ile bir karar almak veya eldeki kanun ve açıklamalarla soyut bir olayı incelemek durumunda, TBMM Genel Kurulunca bir karar verilmesinin uygun olamayacağı ifade edilmiştir.

⁶⁶⁸ Kardeş, Emval-i Metruke Mevzuatı, ss. 134-137; Hazine Davaları İle İlgili Kanunlar-Tüzükler-Yönetmelikler-Genelgeler, s. 103-104

Yargıtay İtihadı Birleştirme Genel Kurulu'nun 25 Kasım 1936 tarih ve 1936/30 sayılı İtihadı Birleştirme Kararı'nda;⁶⁶⁹ 26 Eylül 1915 ve 15 Nisan 1923 tarihli Kanunlara istinaden Hazinece el konulan taşınmazların sahipleri ve ölmüşlerse mirasçuları tarafından kaçmadıkları ve kaybolmadıklarından ve bundan dolayı söz konusu kanunların uygulanması lâzım gelmediğinden bahisle taşınmazlarının aynen geri alınmasına dair açılan davanın mahkemelerce kabul edilmesinin ve davanın görülmesinin, aynen iadesi dava olunan mallar hakkında söz konusu kanunların uygulanması lazım gelmeyeceğine dair Danıştay'dan bir karar çıkarılmasına bağlı olduğu ve Danıştay'ca böyle bir karar verilmemişse, söz konusu malların aynını ilgilendiren bu gibi davaların görülmesinin mahkemelerin görevi dışında bulunduğu belirtilmiştir. Ancak aynı Kararda, 28 Mayıs 1928 tarihli Kanunun yayımından önce veya sonra 26 Eylül 1915 ve 15 Nisan 1923 tarihli Kanunların uygulanmamasına Danıştay'dan karar verilmeksizin bahse konu malların aynen geri verilmesine dair mahkemelerden karar çıkması durumunda ise mahkemelerden çıkan ve kesinleşen kişisel haklarla ilgili hükümlerin uygulanmasını istemenin ilgililerin hakkı ve bu kararı uygulamanın da hükümetin tamamlayıcı görevi olduğu belirtilerek Danıştay'ca bu kanunların uygulanması aleyhine bir karar verilmeksizin Hazine'den aynen geri alınmasına hükmolunan taşınmazlara sahip ve hak sahibi olanların, 1915 yılı başlangıcındaki yazılı değerlerini istemeğe mecbur tutulamayacağı ve bu konuda verilen ve kesinleşen hükümlerin uygulanması gerektiği belirtilmiştir. Gerek 01 Ekim 1935 tarihli ve 899 sayılı Meclis Kararı'nda gerek Yargıtay'ın 25 Kasım 1936 tarihli ve 1936/30 sayılı Kararı'nda görüldüğü üzere, firar eden ve kaybolan kimselerden Hazine'ye geçen taşınmazlar hakkında herhangi bir iddianın Danıştay'da idari dava açılarak halledilebileceği ancak yetkili olmayan bir mahkemeden bu mallar hakkında kanuna aykırı biçimde hüküm verilmişse ve karar kesinleşmişse bu hükümlerin uygulanması gerektiği belirtilmiştir. Böylece kanun hükümlerine aykırı bile olsa kesinleşmiş bir hükmün uygulanması gerektiği belirtilerek yargı kararlarına saygı gösterilmesi ve bu kararların yerine getirilmesi istenmiştir.

1331 sayılı Temlik Kanunu'nu kısaca değerlendirecek olursak; 28 Mayıs 1928 tarih ve 1331 sayılı Kanun ile daha önce mülkiyet devir belgesi ve tasarruf belgesi gibi belgelerle mübadillere, gayri mübadillere, göçmenlere, mültecilere, aşiretlere, yangın afetine maruz kalmış kimselere verilmiş taşınmazların tapuya bağlanması ve bunlara tapu senedi verilmesi amaçlanmıştır. şayet emval-i metrukeden olan mallar Kanunun yürürlük tarihi olan 01

⁶⁶⁹ Kardeş, Emval-i Metruke Mevzuatı, ss. 163-165

Temmuz 1928 tarihine kadar tefviz edilmemiş veya edilmek üzere bulunmamışsa bunların da Maliye Hazinesi'ne intikal ettiği belirtilmiştir. Yapılan bu düzenleme ile taşınmazların iadesi uygulamasına son verilmiştir.

3.10. Emval-i Metruke Cari Hesaplarının Bütçeye İrat Kaydedilmesi

28 Mayıs 1928 tarih ve 1349 sayılı Emval-i Metruke Hesab-ı Carilerinin Bütçeye İrat Kaydına Dair Kanunla;⁶⁷⁰ nakledilen, kaybolan, yabancı ülke ve işgal altındaki yerlere giden kimselerin emval-i metrukesi ile ilgili olarak emaneten mal sandıklarında bulunan ve henüz alınmamış paralar, 1928 yılı bütçesine irat kaydedilmiştir. Kanunda; 31 Mayıs 1928 sonunda emval-i metruke cari hesaplarının matlup bakiyelerinin, 1928 mali yılı gelir bütçesinin çeşitli gelirler faslına irat kayıt edileceği⁶⁷¹ ve bundan sonra vaki olacak gelirler hakkında da aynı işlemin yapılacağı (Madde 1), birinci madde gereğince çeşitli gelirler faslına alınacak tutardan üç yüz bin liraya kadar miktarının 1928 mali yılı Maliye Bakanlığı bütçesinde açılacak bir özel fasla ödenek olarak kaydedileceği ve söz konusu yıl içinde emval-i metrukenin idare masrafları ve teşkilatı için harcama yapmaya Maliye Bakanı'nın yetkili olduğu (Madde 2), 1928 mali yılı içinde, emval-i metruke teşkilatına ait kadroların, Bakanlar Kurulunca onaylandıktan sonra uygulanacağı (Madde 3), bu kanunun, 01 Haziran 1928 tarihinden itibaren geçerli olacağı (Madde 4), kanun hükümlerini yürütmeye Maliye Bakanı'nın yetkili olduğu (Madde 5) belirtilmiştir.⁶⁷²

⁶⁷⁰ Düsturda 1349 sayılı Kanunun tarihi 24 Mayıs 1928 olarak verilmektedir.

⁶⁷¹ Yargıtay İçtihadı Birleştirme Büyük Genel Kurulunun 09 Ekim 1940 tarihli, 1938/47 Esas ve 1940/80 Kararında; bu gelir kaydından sonra bir alacaklı ortaya çıkıp hakkı da zamanaşımına uğramamış ise alacağını bu gelir kaydedilen meblağdan alabileceği, kanunen buna herhangi bir engelin bulunmadığı, kaçak kişilerin cari hesabında alacağı bulunduğu takdirde sabit olan borcunun bu alaktan ödenmesi gerektiği belirtilmiştir.

⁶⁷² **Düstur**, III. Tertip, IX. Cilt, s. 1085; TBMMZC, Devre:3, Cilt 4, İçtima Senesi 1, İçtima 82, s. 353; **Resmî Gazete**, 30 Mayıs 1928, No: 902

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EMVAL-İ METRUKÉ UYGULAMALARI

4.1. Emval-i Metruke Komisyonları ve Heyetler

Zorunlu göç kararı alınmasından hemen sonra, nakle tabi tutulacak kimselerin geride bıraktığı malların nasıl idare edileceği ile ilgili bir takım çalışmalar yapılmıştır. Bu doğrultuda birçok kanun, nizamname, talimatname ve uygulamaya yön veren yönerge yürürlüğe konulmuştur. Emval-i metruke mevzuatı olarak nitelendirebileceğimiz bu düzenlemelerde emval-i metrukeye ait işlemleri yürütmek üzere, özel yetkili emval-i metruke komisyonlarının kurulması kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda emval-i metruke komisyonlarına ilk defa 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı'nda yer verilmiştir. Buna göre; komisyonlar, Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak çalışacak ve üç kişiden (başkan ve bir üye dâhiliye memurları arasından, diğer üye ise maliye memurları arasından seçilecek ve tayin edilecektir) oluşacaktır. Bu komisyonlar, diğer görevlerinin yanında geride kalan malların korunması ve yönetiminin sağlanmasından da sorumlu olacaktır. Böylece Meclis-i Vükela Kararı'nda ilk defa Ermenilerden kalan malların korunması ve yönetiminden sorumlu olacak bir komisyon kurulmasından, bu komisyonun ismi belirtilmeksizin bahsedilmiştir.

Daha sonra yürürlüğe konulan 10 Haziran 1915 tarihli Talimatnamede, öncelikle zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları emlak, arazi ve diğer konuların bu talimatname hükümlerine göre idare ve yönetiminden sorumlu olmak üzere özel olarak teşkil edilecek komisyonların kurulacağı; boşaltılan köyler ve kasabalarda bulunan bütün emval-i metrukenin bu talimatname hükümleri doğrultusunda idare ve yürütülmesinin emval-i metruke idare komisyonlarına ait olduğu belirtilmiştir. Böylece hem 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı'nda kurulacağı belirtilen komisyonlar hayata geçirilmiş, hem de emval-i metruke mevzuatı kapsamında ilk defa emval-i metruke idare komisyonundan bahsedilmiştir. Özel olarak atanmış bir başkan ve iki üye olmak üzere (üyelerden biri mülkiyeden diğeri maliyeden atanacaktı) toplam üç kişiden oluşacak olan emval-i metruke idare komisyonları, Ermenilerin geride bıraktıkları malların yönetimi ve tasfiyesi konusunda yetkili kılınmıştır. Bu komisyonların kurulması sonrasında emval-i metruke hakkındaki tüm işlemler, talimatname hükümleri doğrultusunda bu komisyonlar aracılığı ile yapılacaktır. Bu

komisyonların ilk görevi ise bir köy veya kasabanın boşaltılmasından hemen sonra zorunlu göçe tabi tutulan kimselerden kalan ve içinde eşya bulunan tüm binaların uygun görülecek memur veya özel heyet tarafından derhal mühürlenerek koruma altına alınmasını sağlamak olmuştur. Eşyalı binaların mühürlenmesi ve emniyet altına alınmasında yetki emval-i metruke idare komisyonlarında olmakla birlikte, uygulamayı komisyonların bizzat kendisi değil görevlendireceği memurlar ya da özel heyetler yapacaktır. 10 Haziran 1915 tarihli Talimatname hükümlerine göre emval-i metruke idare komisyonları sadece geride kalan malların idaresi ile sorumlu değildi. Aynı zamanda göçmenlerin iskânı ile ilgili görev ve yetkileri de vardı. Ayrıca bu komisyonlar, Dâhiliye Nezareti'nden aldıkları talimatlar ve 10 Haziran 1915 tarihli Talimatnamenin belirlediği esaslar çerçevesinde, emirler ve açıklamalar düzenleme yetkisine sahip kılınmıştır.

10 Haziran 1915 tarihli Talimatnamenin yayınlanmasından sonra emval-i metrukenin yönetimi hususunda idari yönden doğrudan doğruya Dâhiliye Nezareti'ne bağlı emval-i metruke idare komisyonları kurulmaya başlamıştır. Bu döneme ait belgelerde komisyonlardan, bazen emval-i metruke komisyon başkanlığı⁶⁷³ bazen de emval-i metruke idare komisyonu başkanlığı⁶⁷⁴ olarak bahsedilmiştir. Komisyonlar, talimatname hükümleri doğrultusunda Ermenilerden kalan malları kayıt altına almış, bozulması muhtemel olan eşyaları, emval-i metrukeden elde edilecek ürünleri ve hayvanları açık artırma ile satmış, bunlara ilave olarak da göçmenlerin iskânına yardımcı olmuştur. Hükümet, Ermenilerden kalan malların idaresinin sadece bu işte uzmanlaşmış komisyonlarca yani emval-i metruke idare komisyonlarınca yapılmasını istemiştir. Öyle ki 27 Haziran 1915 tarihinde Karesi Mutasarrıflığına çekilen telgrafta, zorunlu göçe tabi tutulan Adalar Ermenilerinden geriye kalan malların Edremit Emval-i Metruke Komisyonu tarafından idaresi uygun görülmeyle, Adalar'daki emval-i metrukenin idaresi için mülkiye ve maliye memurlarından oluşan bir komisyon kurulması ve malların talimatname hükümlerine göre yönetilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁶⁷⁵ Emval-i metrukenin özel yetkili komisyonlarca idare edilmesine ve komisyonların teşkiline büyük önem veren hükümet, 28 Haziran 1915'te Kayseri Mutasarrıflığına gönderdiği bir başka telgrafta, emval-i metrukenin korunması ve

⁶⁷³ BOA. DH. ŞFR. 54/101. 9 Haziran 1331/22 Haziran 1915; BOA. DH. ŞFR. 54/346. 24 Haziran 1331/7 Temmuz 1915

⁶⁷⁴ BOA. DH. ŞFR. 57/61. 4 Teşrin-i Evvel 1331/17 Ekim 1915; BOA. DH. ŞFR. 19 Teşrin-i Evvel 1331/1 Kasım 1915

⁶⁷⁵ BOA. DH. ŞFR. 54/187. 14 Haziran 1331/27 Haziran 1915

deftere kaydedilmesi amacıyla mülkiye ve maliye memurlarından oluşan bir komisyon oluşturulması gerektiğini bildirmiştir.⁶⁷⁶

30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı ve 10 Haziran 1915 tarihli Talimatnameden sonra emval-i metruke konusundaki ilk yasal düzenleme, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu ile yapılmıştır. Tasfiye Kanunu'nda; 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu gereğince başka yerlere nakledilen gerçek ve tüzel kişilerin terk etmiş oldukları malların, alacakların ve borçların bu husus için oluşturulacak komisyonların her şahıs için ayrı ayrı düzenleyecekleri mazbatalara göre mahkemelerce tasfiye edileceği belirtilmiştir. Yapılan yasal düzenleme ile zorunlu göçe tabi tutulan gerçek ve tüzel kişilerin malvarlıklarının tasfiyesi için komisyonlar kurulacağı ve bu komisyonların sevke tabi tutulan kimselerin mallarının tasfiyesi için mazbatalar düzenleyecekleri açıklanmıştır. Böylece bir yandan emval-i metruke komisyonları yasal dayanağa kavuşturulurken, diğer yandan da hükümetin emval-i metruke konusundaki düşüncesinin yönetmekten tasfiye etmeye evirildiği belirtilmiştir. Hükümetin Ermenilerin geride bıraktıkları mallar konusundaki politikasının değişmesi ile birlikte emval-i metruke idare komisyonlarının ismi, emval-i metruke tasfiye komisyonu olarak değiştirilmiştir. Bu doğrultuda, 6 Kasım 1915 tarihli bir belgede; mevcut emval-i metruke komisyonlarının tasfiye komisyonlarına dönüştürüldüğü belirtilmiştir.⁶⁷⁷ Ayrıca bu döneme ait belgelerde komisyonlardan, bazen emval-i metruke tasfiye komisyonu başkanlığı⁶⁷⁸ bazen de tasfiye komisyonları başkanlığı⁶⁷⁹ şeklinde bahsedildiği olmuştur.

Emval-i metruke komisyonları, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu ile yasal dayanağa kavuşturulmuş, ancak söz konusu kanunda komisyonların yapacağı iş ve işlemler ile yetkileri hakkında detaylı açıklama yapılmamıştır. Zaten Kanununun 8. maddesinde, komisyonlarla ilgili hususların, nizamname ile belirleneceği belirtilmiştir.⁶⁸⁰ Bu doğrultuda 8 Kasım 1915 tarihinde Uygulama Nizamnamesi diyebileceğimiz bir nizamname yürürlüğe konulmuş ve komisyonların görev ve yetkileri ile ilgili detaylı açıklamalar yapılmıştır. Nizamnamenin 5. maddesine göre; komisyonlar, Dâhiliye Nezareti'nin tayin edeceği bir başkan ile Adliye ve Maliye Nezaretlerinin seçecekleri birer üyeden oluşacak ve Dâhiliye ve

⁶⁷⁶ BOA. DH. ŞFR. 54/226. 15 Haziran 1331/28 Haziran 1915

⁶⁷⁷ BOA. DH. HMS. 12/31. 24 Teşrin-i Evvel 1331/6 Kasım 1915

⁶⁷⁸ BOA. DH. ŞFR. 58/158. 16 Teşrin-i Sani 1331/29 Kasım 1915

⁶⁷⁹ BOA. DH. ŞFR. 59/239. 24 Kânun-ı Evvel 1331/6 Ocak 1916

⁶⁸⁰ Bu maddeye istinaden yürürlüğe konan 8 Kasım 1915 tarihli Nizamnameye göre iki çalışma grubu kurulmuştur. Bu çalışma gruplarından birisi "heyet", diğeri "komisyon" olarak adlandırılmıştır.

Adliye Nezaretlerinin birlikte tayin ve ilân edecekleri her yerde kurulacaktır. Zorunlu göç uygulamasının henüz devam ettiği bu dönemde, muhtemelen güvenlik kaygılarından dolayı bu komisyonların Dâhiliye Nezareti'nin tayin edeceği bir başkan yönetiminde kurulması uygun görülmüştür. Bu da son derece doğru bir karardır. Çünkü emval-i metruke kapsamındaki varlıklar, özellikle de taşınırlar kayıt altına alınırken, daha sonrasında güvenli bir yere nakledilirken ve muhafaza edilirken olası asayişsizliklerin önlenmesi ve düzenin tesis edilmesinde emniyet tedbirlerinin alınması büyük önem arz edecektir. Güvenlik önlemlerinin alınarak olası suiistimallerin önlenmesinde ise güvenlik birimlerinin bağlı bulunduğu Dâhiliye Nezareti daha etkin olacaktır. Böylece geride kalan malların suiistimal edilmesi, yasal olmayan kullanımı ve yağmalanması engellenerek, nakle tabi tutulan kimselerin mağduriyetleri bir nebze de olsa azaltılmış olacaktır. Öte yandan zorunlu göç uygulamasına son verilmesi ile birlikte⁶⁸¹ nüfusun hareketliliği sona ermiş, mallar muhtemelen muhafaza altına alınmış ve nispeten düzen sağlanmıştır. Bu dönemde artık geride kalan mallarla ilgili güvenlik tedbirlerinden ziyade, bu malların yönetimine ilişkin mali tedbirlerin ön plana çıkması gerekmiştir. Bu doğrultuda da komisyonlar, 10 Mayıs 1916 tarihinden itibaren Maliye Nezareti'ne bağlanmıştır.⁶⁸² Zaten emval-i metruke kapsamındaki varlıkların yönetimi, Maliye Nezareti'nin uzmanlık alanına girmektedir.

Komisyonların Maliye Nezareti'ne bağlanması ve değişen koşullar sonrasında, 8 Kasım 1915 tarihli Nizamnamede bazı değişiklikler yapılması gerekmiştir. Bu doğrultuda yürürlüğe konulan 20 Ekim 1917 tarihli Nizamnamede, her komisyonun Maliye Nezareti'nin tayin edeceği bir başkan ile Adliye ve Maliye Nezaretleri tarafından seçilecek birer üyeden oluşacağı ve komisyonların merciinin doğrudan doğruya Maliye Nezareti olacağı belirtilmiştir. Böylece komisyonlarda Maliye Nezareti'nin etkinliği artırılırken, Dâhiliye Nezareti'nin komisyonda üye bulundurmasına son verilmiştir. 8 Kasım 1915 tarihli Nizamnamenin 5. maddesi daha sonra 31 Ekim 1922 tarih ve 1954 numaralı Kararname ile bir kez daha değiştirilmiştir. Yapılan değişiklik ile komisyon başkanının Maliye Nezareti tarafından atanması uygulamasına son verilerek başkanın mahallin en büyük mülkiye memuru tarafından tayin olunacak mal memuru olmasına karar verilmiştir. Ayrıca Adliye

⁶⁸¹ Zorunlu göç uygulaması, 15 Mart 1916 tarihi itibarıyla tamamen sona erdirilmiştir.

⁶⁸² **BOA. HR. SYS. 2873/3-35.** 30 Nisan 1332/13 Mayıs 1916. Dâhiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne yazılan söz konusu yazıda; ahar mahallere nakil edilen kimselere ait malların tasfiyesi ile ilgilenen emval-i metruke komisyonlarının, 10 Mayıs'tan itibaren Maliye Nezareti'ne bağlandığı belirtilerek, söz konusu mallara/kimselere ait işlemler için Dâhiliye Nezareti'ne müracaat edilmeyerek Maliye Nezareti ile haberleşilmesi gerektiği belirtilmiştir.

ve Maliye Nezaretlerinin üye tayin etmesinden vazgeçilerek, bunun yerine komisyonun idare meclisi, belediye meclisi ve varsa ticaret odası üyelerinden oluşması ve mahalli savcılarının bu komisyonlarda murakıf sıfatıyla bulunması kararlaştırılmıştır. Öte yandan komisyonların merciinin doğrudan doğruya Maliye Nezareti olduğu hükmü de yürürlükten kaldırılmıştır.

Yapılan düzenleme ile komisyon üyelerinin merkezden atanması uygulamasına son verilerek, komisyonların yerel makamlarca oluşturulmasına karar verilmiştir. Böylece komisyonların merkezi özelliği kaybolmuş ve yerelleşmesi sağlanmıştır. Ancak komisyonların yerelliği fazla uzun sürmemiş ve yaklaşık altı ay gibi kısa bir zaman sonra, 29 Nisan 1923 tarih ve 2455 sayılı Talimatname ile komisyonların yapısı bir kez daha düzenlenmiştir. Son düzenlemede, lüzum görülen mahallerde, 26 Eylül 1915 ve 15 Nisan 1923 tarihli kanunlarda bildirilen görevleri yapmak üzere komisyonların kurulacağı, her komisyonun Maliye Bakanlığı'nın tayin edeceği bir başkan ile bir üye ve Adalet Bakanlığı tarafından seçilen diğer bir üyeden oluşacağı belirtilmiştir. Böylece komisyonların yerelliğine son verilmiş ve yeniden merkezi sisteme dönmüştür. Ayrıca komisyonlarda Maliye Bakanlığı'nın ağırlığı tekrar artırılmış ve komisyon başkanını tayin yetkisi yeniden Maliye Bakanlığı'na verilmiştir.

Peki, emval-i metruke komisyonları ne iş yapacaktır, görev ve yetkileri nelerdir?⁶⁸³ Emval-i metruke komisyonlarının ne iş yapacağı ilk defa 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı'nda belirtilmiştir. Buna göre komisyonlar, geride kalan malların korunması ve yönetiminin sağlanması, iskân işlemlerinin hızlandırılması, düzenlenmesi ve teftişi ile bu konudaki talimatname hükümleriyle verilecek emirleri uygulamakla görevlidir. Daha sonra yürürlüğe konulan 10 Haziran 1915 tarihli Talimatnamede de komisyonların, zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları emlak, arazi ve diğer konuların bu talimatname hükümlerine göre idare ve yönetiminden sorumlu olacağı belirtilmiştir. 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu sonrasında hükümetin emval-i metruke ile ilgili politikasının yönetmekten tasfiye etmeye evrilmesi ile birlikte bu komisyonların görevi de emval-i metruke kapsamındaki varlıkların tasfiyesi olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda tasfiye komisyonları, zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin mevduatlarını ve alacaklarını tahsil edecek, taşınırılarını ve taşınmazlarını satacak, borçlarını ödeyecek, yani bu kimselerin malvarlıklarını tasfiye edecektir. İlerleyen zamanlarda değişen koşullar ve 333 sayılı Kanun hükümleri

⁶⁸³ Tezin önceki bölümlerinde, komisyonların görevleri hakkında detaylı bilgi verildiği için tekrara düşmeme adına bu kısımda detaylı açıklama yapılmayacaktır.

çerçevesinde komisyonların görev ve yetkilerinde bazı değişiklikler yapılsa bile,⁶⁸⁴ 8 Kasım 1915 tarihli Nizamnamede belirtilen görev ve yetkilerde esaslı değişiklik olmamıştır.

8 Kasım 1915 tarihli Nizamnamenin yayınlanmasının ardından, taşra yapılan düzenlemeler hakkında bilgilendirilmiş ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde tasfiye komisyonları kurulmaya başlamıştır. Hükümet, komisyon kuracağı merkezleri belirlerken emval-i metruke miktarı ve yoğunluğu, taşradan gelen istekler gibi bir takım kıstasları göz önüne almıştır. Literatürdeki genel kabule göre, Ocak 1916'ya kadar toplam, en az 33 emval-i metruke komisyonu kurulmuştur.⁶⁸⁵ Bu komisyonlar, Adana, Cebel-i Bereket (Osmaniye, Gavurdağı civarı), Kozan, Bursa, Gemlik, Bilecik, Yozgat, Ankara, Samsun, Ordu, Trabzon, Sivas, Merzifon, Tokat, İzmit, Adapazarı, Eskişehir, Sivrihisar, Kayseri, Develi, Halep, Maraş, Antakya, Konya, Erzurum, Bitlis, Mamuretülaziz, Diyarbakır, Niğde, Karahisar-ı Sahib, Tekfurdağı (Edirne ve Tekirdağ civarı), İstanbul ve Urfa'da kurulmuştur.⁶⁸⁶ Bununla birlikte kurulan emval-i metruke komisyonların sayısı, 33'ten fazla olmalıdır. Şöyle ki, dönemin belgelerinde, ismini belirttiğimiz bu komisyonlardan başka Antep,⁶⁸⁷ Amasya, Burdur,⁶⁸⁸ Karesi,⁶⁸⁹ Edremit,⁶⁹⁰ Kütahya⁶⁹¹ emval-i metruke komisyonlarından da bahsedilmektedir. Bu da göstermektedir ki hükümet, 33'ten fazla emval-i metruke komisyonu kurmuştur/kurmak istemiştir.

Komisyonlar sorumluluk alanlarındaki işlemleri yürütürken, Dâhiliye Nezareti de eş zamanlı olarak gazete ilânları vermiş, komisyonların nerelerde kurulduğu ve hak talebinde

⁶⁸⁴ Burada belirtilebilecek belki en önemli değişiklik komisyonların görev alanı ile ilgili değişikliktir. Şöyle ki 8 Kasım 1915 tarihli Nizamnameye göre komisyonların görev alanı sadece nakledilen kimseleri kapsarken, 29 Nisan 1923 tarih ve 2455 sayılı Talimatname ile yapılan düzenlemeler sonrasında komisyonların görev sahası nakledilen veya her ne suretle olursa olsun buldukları mahalden başka mahalle gitmek suretiyle kaybolan veya bir yerden ayrılan kişileri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

⁶⁸⁵ Akgündüz-Öztürk-Kara, age, s. 328; Onaran, age, s. 70; Eroğlu, agt, s. 52; Kaiser, agm, s.143; Duman, Ermeni Emval-i Metrukesi, s. 124; Hür, Ayşe, "Ermeni Mallarını Kim Aldı?", **Taraf**, 02 Nisan 2008. Öte yandan Yusuf Halaçoğlu, 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu çerçevesinde zorunlu göçün uygulandığı illerde emlak-ı metruke komisyonlarının kurulmasının kararlaştırıldığını ancak kaç komisyon kurulduğuna dair bir bilgiye rastlanmadığını ifade etmektedir. (Yusuf Halaçoğlu, "Korkusuzca Tartışmak Yararlı", **Radikal**, 27 Eylül 2007)

⁶⁸⁶ Belirtilen 33 komisyondan İstanbul hariç olmak üzere diğer 32 tanesi, **BOA. DH. ŞFR. 59/239**. (24 Kânun-ı Evvel 1331/6 Ocak 1916) numaralı belgede belirtilmiştir.

⁶⁸⁷ **BOA. HR. SYS. 2876; BOA. DH. ŞFR. 64/39**

⁶⁸⁸ **BOA. DH. ŞFR. 64/39**

⁶⁸⁹ **BOA. DH. ŞFR. 55/184**. 11 Ağustos 1331/24 Ağustos 1915; **BOA. DH. ŞFR. 55/330**. 16 Ağustos 1331/29 Ağustos 1915. Bu belgeler, 8 Kasım 1915 tarihli Nizamnameden öncedir ve bu belgelerde emval-i metruke komisyon başkanlığı olarak bahsedilmektedir.

⁶⁹⁰ **BOA. DH. ŞFR. 54/187**. 14 Haziran 1331/27 Haziran 1915. Bu belge de 8 Kasım 1915 tarihli Nizamname öncesine aittir. Bu belgede ayrıca Adalar'da emval-i metruke komisyonu kurulması gerektiği belirtilmiştir.

⁶⁹¹ **BOA. DH. ŞFR. 57/261**. 20 Teşrin-i Evvel 1331/2 Kasım 1915. Bu belge, 8 Kasım 1915 tarihli Nizamnameden öncedir ve bu belgede emval-i metruke idare komisyonu başkanlığı olarak bahsedilmektedir.

bulunanların takip edeceği usuller hakkında bilgilendirme yapmıştır.⁶⁹² Komisyonların kurulması sonrasında, basında bu komisyonların çalışmaya başladığına dair haberler yer almıştır. Bu bağlamda İkdâm Gazetesi'nde yer alan 24 Ocak 1916 tarihli bir habere göre; İzmit ve Samsun Tasfiye Komisyonları kurularak tasfiye işlemlerine başlamıştır. Haberin devamında, İzmit Tasfiye Komisyonu'nca 26 Aralık 1915 tarihinden itibaren, Samsun Tasfiye Komisyonu'nca da 14 Ocak 1916 tarihinden itibaren nakledilen kimselerde alacağı olduğunu iddia eden kimselerin başvurularının kabul edilmeye başlandığı belirtilmiştir.⁶⁹³ Develi Tasfiye Komisyonu da 10 Ocak 1916 tarihinde kurulmuş ve çalışmalarına başlamıştır.⁶⁹⁴ Tekfurdağı Tasfiye Komisyonu'nun 16 Kasım 1915'te, Kayseri Tasfiye Komisyonu'nun 25 Aralık 1915'te ve Bitlis Tasfiye Komisyonu'nun 17 Ocak 1916'da çalışmaya başladığı basında yer almıştır.⁶⁹⁵ Yine Yozgat Tasfiye Komisyonu da 28 Aralık 1915'te faaliyete başlamıştır.⁶⁹⁶

Dönemin basınında komisyonların yapacağı ihalelerin ilanı da yer almıştır. Örneğin Sabah Gazetesi'nde, Tekfurdağı Tasfiye Komisyonu'nun, on bin kilo kadar yaprak tütününü açık artırma ile satışa çıkarttığı ve istekli olanların 13 Şubat 1916 tarihine kadar tasfiye komisyonuna başvurması gerektiği ilan edilmiştir.⁶⁹⁷

Emval-i metruke komisyonların kurulduğu ve değişik bölgelerde faaliyete başladığı Meclis-i Ayan toplantılarında da belirtilmiştir. Şöyle ki, Meclis-i Ayan'ın 13 Aralık 1915 tarihli oturumunda, Ahmet Rıza Bey'in 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun 11. maddesinin değiştirilmesine yönelik teklifi görüşülmüş; yapılan görüşmeler sırasında Hüsnü Paşa, emval-i metrukenin zarardan korunması için hükümetin değişik yerlere komisyonlar gönderdiğini, bu komisyonların defterler tanzim ettiğini ve emval-i metrukenin zarardan korunması için gerekli tedbirlerin alındığını beyan etmiştir. Bunun üzerine Ahmet Rıza Bey, komisyonlar gönderilmesinden ve mallara bakılmasından bir şey çıkmayacağını iddia etmiştir.⁶⁹⁸ Anlaşılacağı üzere yurdun farklı yerlerinde komisyonlar kurulmuş ve mallar kayıt altına alınmıştır. Öte yandan bu komisyonların kurulduğuna dair bilgiler yabancı devlet konsoloslarının raporlarında da yer almıştır. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nin

⁶⁹² Duman, Ermeni Emval-i Metrukesi, s. 124

⁶⁹³ **İkdâm**, 11 Kânun-ı Sani 1331/24 Ocak 1916. No: 6805

⁶⁹⁴ **İkdâm**, 17 Mart 1332/30 Mart 1916. No: 6871. Gazete haberinde ayrıca, Osmanlı ülkesinde bulunanlar için emval-i metrukeden hak ve alacağı olduğunu iddia etmeleri için tanınan iki aylık sürenin bittiği belirtilmiştir.

⁶⁹⁵ **Sabah**, 20 Kânun-ı Sani 1331/ 2 Şubat 1916. No: 9482

⁶⁹⁶ **Sabah**, 4 Şubat 1331/17 Şubat 1916. No: 9497

⁶⁹⁷ **Sabah**, 20 Kânun-ı Sani 1331/ 2 Şubat 1916. No: 9482

⁶⁹⁸ MAZC, 2. İçtima, 10. İni'kad, Devre: 3, Cilt 1, s. 134. 30 Teşrin-i Sani 1331/13 Aralık 1915

Trabzon Konsolosu Oscar S. Heizer, İstanbul'daki Büyükelçi Morgenthau'ya yolladığı raporunda, komisyonun kurulmasını kararını olumlu bulmakla birlikte, komisyonun çalışmalarında özensiz davrandığını belirtmekte ve bunu eleştirmektedir.⁶⁹⁹

Emval-i metruke komisyonları kurulduktan sonra bu komisyonlara üye atamaları yapılmıştır. Bu bağlamda örnek olması bakımından Ankara Vilayetinde kurulan emval-i metruke idare komisyonu üyeliğine, Suriye Vilayeti tahrir-i müsakkafat sâbıkı İbrahim Münib Efendi'nin atanması uygun bulunmuş ve durum İzmit'te bulunan mezkûr şahsa bildirilmiştir. İbrahim Münib Efendi'ye, İzmit'ten Ankara'ya kadar yol harcırahı ve muhacirin tahsisatından bir lira yevmiye verilmesi uygun görülmüştür.⁷⁰⁰ Dönemin belgelerinden, Yalova Kazasında emval-i metruke yazım memuru olarak Enver Efendinin görevlendirildiği anlaşılmaktadır.⁷⁰¹

Komisyonların çalışmaya başlaması ile birlikte bir takım problemler de meydana gelmiştir. Mesela Adana ve Mersin'de faaliyete başlayan emval-i metruke komisyonları kendi sorumluluk bölgesinde kalan dükkânları, depoları ve ev gibi taşınmazları mühürleyip bu yerleri yönetimi altına alınca, Ermenilerden alacağı olduğunu söyleyen Deutsche Orient Bank Adana Şubesi, Ağazaryan adlı bir Ermeni'den alacağı olduğunu iddia ederek, ona ait depo ve evin mührünü kırmış ve mallarına el koymak istemiştir. Yaşanan sıkıntı sonucunda bankanın şube müdürü Garvel hakkında soruşturma açılmış ve Osmanlı içişlerine müdahale etmek suçuyla mahkemeye sevk edilmiştir.⁷⁰² Öte yandan emval-i metruke komisyonlarının çekeceği telgraflardan herhangi bir ücret alınıp alınmayacağı da problem olmuştur. Bunun üzerine resmi bir özelliğe sahip olan bu telgraflardan ücret istenmemesi gerektiği, Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti'ne bildirilmiştir.⁷⁰³

Öte yandan 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa, 15 Mart 1917 tarihinde komutası altında bulunan bölgelere, nakle tabi tutulan Ermenilerin zarar görmelerini kabul edemeyeceğini

⁶⁹⁹ Çiçek, age, s. 54

⁷⁰⁰ **BCA. TİGM. 272.10.1.1.7.** 7 Eylül 1331/20 Eylül 1915. Ayrıca Ankara Emval-i Metruke İdare Komisyonu kâtipliklerine Arif ve Mehmet Emin Beylerin atanması ile ilgili, **BCA. TİGM. 272.0.0.10.1.18;** İzmit Emval-i Metruke İdare Komisyonu Başkanlığı'na vekâleten Fuat Beyin tayini ile ilgili, **BCA. TİGM. 272.0.0.10.1.6.4**

⁷⁰¹ **BOA. Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi (DH. EUM. AYS.) 15/83-1.** 14 Temmuz 1335/14 Temmuz 1919. Dâhiliye Nezareti'nden İzmit Mutasarrıflığına gönderilen 14 Temmuz 1919 tarihli yazıda; Yalova Kazasından zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin taşınırları hakkında bilgisine başvurulmak üzere Yalova Kazası emval-i metruke yazım memuru Enver Efendinin ifadesinin alınması için belirtilen yere gitmesi istenmiş, Enver Efendi de maddi durumunun iyi olmadığını; ya yol parasının ödenmesini ya da bulunduğu yerde istinabe suretiyle ifadesinin alınmasını talep etmiştir. Bu belgeden, komisyonlarda çalışmış kimselerin bilgisine ilerleyen zamanlarda da başvurulduğu anlaşılmaktadır.

⁷⁰² Duman, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Müttefikleri Arasında Bir Diplomatik Kriz", s. 126-127

⁷⁰³ **BOA. Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.) 199/118.** 1 Teşrin-i Sani 1331/14 Kasım 1915

belirterek, belirlenecek bir satın alma komisyonu tarafından nakle tabi kimselere ait araba ve hayvanların gerçek değerleri üzerinden satın alınması ve bedelinin sahiplerine ödenmesi talimatını vermiştir.⁷⁰⁴ Cemal Paşa'nın belirttiği satın alma komisyonunun, emval-i metruke komisyonu olduğunu düşünebiliriz. Ayrıca Cemal Paşa'nın talimatında tekrar belirtildiği gibi, mallar gerçek değeri üzerinden satın alınmalıdır. Cemal Paşa'nın bu talimatı, emval-i metruke işlemlerinde oluşabilecek zararları önleme çabasını yansıtmaktadır. Bu da bize emval-i metruke konusunda hükümetin yağma düşüncesinin ve politikasının olmadığını açık bir biçimde göstermektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi 8 Kasım 1915 tarihli Nizamnameye göre komisyon ve heyet olmak üzere iki çalışma grubu kurulmuştur.⁷⁰⁵ Bununla birlikte heyetlerden ilk defa 10 Haziran 1915 Talimatnamede bahsedilmiştir. Buna göre; heyetler, eşyalı binaların mühürlenerek koruma altına alınması, taşınırlar arasında durduğu zaman bozulma ihtimali olan eşya ile hayvanların; metruk emlak ve araziden alınacak mahsul ve ürün bulunduğu takdirde bu ürünlerin, açık artırma ihalesiyle satılması ile görevlendirilmiştir. Komisyonlarda olduğu gibi heyetlerin de görev ve yetkileri ile ilgili detaylı açıklamalar, 8 Kasım 1915 tarihli Nizamnamede yapılmıştır. Buna göre; nakil olunan kişilere ait taşınmazların bulunduğu her ilçede, nizamnamenin resmen tebliğ edildiğinin ertesi günü, o mahallin en büyük mülkiye memuru tarafından yine o mahallin en büyük mal memurunun başkanlığında vergi, tapu ve nüfus idarelerinden ve mevcut ise Vakıflar Dairesinden alınacak birer memurdan oluşan bir *heyet* kurulacaktır. Bu heyetler öncelikle, nakledilen kişilerin nakil tarihlerinden on beş gün önceki süre içinde veya nakil emrinin tebliğinden sonra yapmış oldukları bütün ferağ işlemlerinin tapu sicilindeki zabıt defterlerinden, üç gün içinde bir cetvelini çıkararak altını mühürlenip tasfiye komisyonuna verecektir. Kısaca belirtmek gerekirse heyetler vergi ve tapu sicil kayıtlarından yararlanarak nakledilen kimselere ait taşınmazların defterini düzenleyeceklerdir. Heyetlerin kuruluşu ve görevleri ile ilgili bu düzenlemeler, heyetlere mahalli zabitanın dâhil edilmesi, düzenlenecek defterler için bir aylık süre verilmesi gibi çok küçük farklarla 29 Nisan 1923 tarih ve 2455 sayılı Talimatnamede de yer almıştır.

⁷⁰⁴ **ATBD**, Ekim 1985, S. 85, Belge Numarası 2024

⁷⁰⁵ Bununla birlikte emval-i metruke mevzuatına göre komisyonlar, heyetin üstünde yer almaktadır.

4.2. Tutulan Defter ve Cetveller

İttihat ve Terakki Hükümeti, zorunlu göç uygulamasının başlaması ile birlikte zorunlu göçe tabi tuttuğu kimseleri, bu kimselerin iskân edildiği yeni bölgeleri, bu kimselere dağıtılan arazi ve eşya miktarını ve bu kimselerin emval-i metrukesini düzenli olarak kayıt altına alma çabasında olmuştur. Bu çaba, emval-i metruke ile ilgili olarak yürürlüğe konulan düzenlemelerde hemen göze çarpmaktadır. Bu doğrultuda zorunlu göçe tabi tutulanların, kayıp ve kaçakların malları, alacakları ve borçlarının sağlıklı bir şekilde izlenmesi amacıyla emval-i metruke mevzuatı çerçevesinde mazbata, cetvel ve defterler tutulmuştur. Bu bağlamda ilk olarak 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı'nda, kasabalardan ve şehirlerden göçe tabi tutulan kimselerden kalan taşınmazların sayım, cins tespiti, kıymet ve miktarı tespit edildikten sonra göçmenlere dağıtılacağı belirtilmiştir.

Emval-i metrukeyi kayıt altına alma çabası 10 Haziran 1915 tarihli Talimatnamede de kendini göstermektedir. Buna göre; koruma altına alınan eşyalar, cinsi, miktarı, takdir edilen değerleri ve sahiplerinin isimleri ayrıntılı olarak deftere kaydedildikten sonra, kilise, okul ve han gibi depo olarak kullanılmaya elverişli yerlere taşınarak sahipleri ayırt edilebilecek şekilde ayrı ayrı yerleştirilecektir. Bu esnada söz konusu eşyaların korunmasına özen gösterilecektir. Bu eşyalar için eşyanın özelliğini, miktarını, sahiplerinin ismini, alındığı yeri ve muhafaza edildiği yeri bildirir bir kayıt defteri düzenlenecektir. Düzenlenen defterin aslı yerel idareye ve onaylı bir sureti ise emval-i metruke komisyonuna verilecektir. Emval-i metrukenin satışı esnasında da yine detaylı defterler düzenlenecektir. Bu defterlere satılan malın cinsi, miktarı, kıymeti, kime ait olduğu, alıcısı ve bedeli detaylı olarak kaydedilecektir. Düzenlenen defterin altı açık artırma heyeti tarafından onaylandıktan sonra bir tutanak düzenlenecek ve defterin aslı yerel idareye, onaylı bir sureti ise emval-i metruke idare komisyonuna verilecektir. Yapılan düzenlemelerden görüleceği üzere gerek Ermenilerin boşalttığı yerlerdeki mallar için iki adet kayıt defteri, gerekse de geride kalan mallardan elde edilecek ürünler için emval-i metruke idare komisyonları tarafından iki adet tutanak düzenlenerek biri mahalli yönetime, diğeri ise emval-i metruke komisyonuna verilecektir.

10 Haziran 1915 tarihli Talimatnamede düzenleneceği belirtilen defter, tutanak ve cetvellere dönemin belgelerinde de yer verilmiştir. Örneğin Dâhiliye Nezareti'nden İzmit Mutasarrıflığına gönderilen 11 Eylül 1915 tarihli telgrafta; Bulutyan Aleksiyen, Kirkor Aşçıyan, Agob Bibiyan, Zareh Kavezyan, Bayzar Kavizyan, Artaki Gazarusyan adlı Ermenilere ait binaların ve malların ne halde bulunduğu ve bunlara ait eşyadan satılan

eşya olup olmadığının emval-i metruke kayıtlarına ve mevcut bilgilere göre hızlıca bildirilmesi istenmiştir.⁷⁰⁶ Bu da bize bu dönem itibariyle emval-i metruke defter ve kayıtlarının tutulduğunu göstermektedir.

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nda tutulması gereken defterlerle alakalı herhangi bir açıklama yapılmamış, ancak komisyonların her kişinin malları ve hesaplarını gösteren ayrı ayrı mazbatalar düzenleyeceği ve tasfiye işleminin bu mazbatalara göre yapılacağı belirtilmiştir. Emval-i metruke için düzenlenecek defterler ve bu defterlere nasıl kayıt yapılacağı ile ilgili en detaylı açıklama, 8 Kasım 1915 tarihli Nizamnamede yapılmıştır. Nizamnameye göre, hem heyetler hem de komisyonlar, bir takım defterleri tutmakla yükümlüdür. Bu doğrultuda heyetler, vergi ve tapu sicil kayıtlarına müracaatla mahalle veya köy itibarıyla nakil olunan gerçek kişiler ve 1 Mart 1913 göre tasarruf hakkını haiz olan dernekler, azınlıklara ait topluluklar ve hayır kurumları gibi tüzel kişilere ait icareteynli müsakkafat ve müstagalat-ı vakfiye ile diğer taşınmazların ayrı ayrı acele olarak ikişer nüsha defterini düzenleyecektir. Heyetler tarafından düzenlenen her bir defter, taşınmazların sokak veya mevkiini, kapı numaraları veya yazılı numarasını ve yazılı kıymetini, hisseli ise miktarını, mevcut durumunu ve sahiplerinin isimlerini içerecektir. Halkının tamamının nakli sebebiyle boş kalmış olan köylere ait defterlerin düzenlenmesinde, vergi esas defterindeki sıra ve tertip ve emlakın gerçek kullanıcıyı belirleyen özet ve tahsilât müfredat defterlerindeki kayıt ve şerhler dikkate alınacaktır. Ayrıca köy kâtiplerinin ve tahsildarların ve gerektiğinde o köylere civar diğer köyler halkından yaşlı ve sözlerine güvenilir kimselerin bilgilerine dahi müracaat edilecektir. Düzenlenen defterlerin altı heyet tarafından imza olunduktan sonra, bir nüshası incelenmesi amacıyla idare meclislerine, ikinci nüshası ise ilgililerin müracaatına hazır bulundurulmak üzere tapu sicili müdürlüklerine verilecektir.⁷⁰⁷ İdare meclisleri gerekli incelemeyi yaptıktan sonra bu defterleri onaylayacaktır. İdare meclisleri onayladıkları defterlerdeki binalar ve araziye, boş durumdaki bedel karşılıklarının takdirinde, yürürlükteki usul dairesinde kıymet takdir edecek ve defterlerin altına mazbatasını yazarak aidiyetine göre maliye veya vakıflara verecektir. Ayrıca bu defterlerin onaylı birer örneğini tasfiye komisyonuna tebliğ edecektir.

⁷⁰⁶ BOA. DH. ŞFR 55-A/210. 29 Ağustos 1331/11 Eylül 1915

⁷⁰⁷ Heyetler tarafından iki nüsha olarak düzenlenen ve idare meclisi ile tapu sicil müdürlüklerine verilen bu defterlerde taşınmazlara ait mülkiyet ve nitelik bilgileri bulunacak, ancak bedel takdiri olmayacaktır. İdare meclisleri taşınmazlara kıymet takdiri yaptıktan sonra kıymet takdiri ilave edilmiş defterlerden onaylı birer örneğini ilgisine göre Maliye'ye (Maliye Hazinesi adına kaydedilen taşınmazlar için yapılan kıymet takdirlerine ait defter) veya Vakıflara (Vakıflar Hazinesi adına kaydedilen taşınmazlar için yapılan kıymet takdirleri için düzenlenen defter) ve tasfiye komisyonlarına verecektir.

Nizamnameye göre komisyonlar ise biri esas defteri, diğeri emval-i metruke cari hesap defteri olmak üzere toplam iki adet defter tutacaktır. Bununla birlikte komisyonların lüzum ve ihtiyaç görmesi halinde, yardımcı defterler de kullanabilecektir. Defterlerin ve hesapların düzgün ve tarifnamede belirtilen kurallar dairesinde tutulmasından komisyon başkanı sorumludur. Bunun için komisyon başkanı, kayıt defterlerini devamlı olarak teftiş ve kontrolünde bulundurabilecektir. Ayrıca hesabın düzensizliğinden doğacak bütün noksanlıkların ve kötü kullanımların sorumluluğu da başkana aittir.

Nizamnamede komisyonların tutmak zorunda olduğu iki defterden bahsedildikten sonra, bu defterlerin nasıl tutulacağı ve hangi hesapların kullanılacağı çok detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Buna göre; başka mahallere nakledilen kişilerin emval-i metrukesi, borçları ve alacakları hakkındaki 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu gereğince tutulacak esas defterlerinde;

1. Genel Terk Edilmişler,
2. Terk Edilmiş Paralar,
3. Terk Edilmiş Mevduat,
4. Terk Edilmiş Alacaklar,
5. Satılan Terk Edilmiş Taşınırlar Bedelleri,
6. Vakıflar Hazinesine Verilen Taşınmazlar Bedelleri,
7. Maliye Hazinesine Verilen Taşınmazlar Bedelleri,
8. Terk Edilmiş Borçlar,
9. Borç Ödemeleri,
10. Terk Edilmiş Taşınır Mallar Masrafları,⁷⁰⁸
11. Geçici Harcamalar,
12. Kişiler Zimmetleri (Yolsuzluklardan Doğan),
13. Nakledilen Kişiler Cari Hesabı,
14. Mal Sandıkları Cari Hesabı,

olmak üzere toplam on dört hesap açılacağı belirtilmiştir. Nizamnamede her bir hesabın işleyişi ve muhasebe kayıtlarının nasıl tutulacağı detaylı olarak açıklanmıştır. Esas defterinin nasıl düzenleneceği açıklandıktan sonra, komisyonların tutmakla yükümlü

⁷⁰⁸ Terk Edilmiş Taşınır Mallar Masrafları Hesabının mahiyeti şu şekilde açıklanmıştır; terk edilmiş taşınmazlar, Kanun gereği olarak vakıf veya mülk olduğuna göre Vakıflar ve Maliye Hazinesine ait bulunduğundan, bunlar için yapılacak masraflar ile adı geçen mallardan edinilecek hâsılat dahi adı geçen hazinelere aittir. Bu nedenle bu hesaba yazılacak masraflar, terk edilmiş taşınırların korunması ve nakli için icap ettiğinde verilecek paralardan ibarettir. *Bu ifadeler taşınmazların artık iki hazinenin malı olduğunu açık bir biçimde göstermektedir.*

oldukları cari defterlerin işleyişi de detaylı şekilde açıklanmıştır.⁷⁰⁹ Buna göre emval-i metruke cari hesabı defteri, dört tablodan oluşmaktadır. 8 Kasım 1915 tarihli Nizamnameye söz konusu defterlerin örnekleri de eklenmiştir. Düzenlenecek defter ve cetvellere ilişkin bu düzenlemeler, çok küçük farklarla 29 Nisan 1923 tarih ve 2455 sayılı Talimatnamede de yer almıştır.

Komasyonlar tarafından düzenleneceği belirtilen bu defterler, tasfiye komisyonlarına gönderilmiştir.⁷¹⁰ Bu komisyonların nizamname gereğince biri esas defteri, diğeri emval-i metruke cari hesap defteri olmak üzere toplam iki adet defter tutması gerektiği göz önüne alınırsa en az 78 defterin tutulmuş olması gerekmektedir. Bu defterlerin günümüze ulaşım ulaşmadığı; ulaşmış ise şuan nerede olduğu ve nasıl muhafaza edildiği tartışmalıdır. Yusuf Halaçoğlu bu defterlerle ilgili olarak, “Ne yazık ki savaş ortamı olması dolayısıyla taşrada tutulan defterlerin merkeze yollanamadığı anlaşılmaktadır. Taşra arşivleri ise büyük savaşın ardından Milli Mücadele döneminin yaşanması dolayısıyla yok olmuş veya belki de işgalcilerin eline geçmiştir. Şayet bir şekilde bu defterlere ulaşılacak olursa, diasporanın iddialarına en güzel yanıt bu defterler olacaktır.”⁷¹¹ ifadelerini kullanmaktadır. Bununla birlikte, muhtemelen bu defterlerin tamamı yok olmamıştır. Ancak bu defterlerin en azından bir kısmının, kurumların tozlu arşivlerinde ve depolarında unutulmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

Emval-i metruke konusunda, komisyonlar ve heyetler tarafından düzenlenen defterler şu an için elimizde yoksa dahi taşranın düzenlediği ve merkeze yolladığı cetvel ve listeler mevcuttur. Zaten daha önce de bahsettiğimiz gibi İttihat ve Terakki Hükümeti sevke tabi tuttuğu kimseleri ve bu kimselerin emval-i metrukesini düzenli ve sistematik kayıt altına alma çabasında olmuştur. Bu bağlamda taşraya sık sık yazı yazarak, sevk olunan ahali miktarının, bu kimselerin terk ettiği emlak ve arazinin miktarının ve bunların kıymetinin

⁷⁰⁹ Bu defter, nakledilen kişilerin metruk paraları, mevduatı ve alacakları ile taşınır ve taşınmazları bedellerinden tahakkuk eden ve bunlara mahsuben komisyonlarca toplanan, geri alınan ve tahsil edilip emaneten mal sandıklarına verilen paralar ve imtiyazlı imtiyazsız olduğu ayrılmamak üzere terk olunduğu tahakkuk eden borçları ve metruk taşınıruları için gerektiğinde yapılan masrafları tek tek gösterir biçimde düzenlenmiştir. Bu esasa göre, defterin karşılıklı iki sayfası bir sayfa itibar olunarak her sayfa dahi dört tabloya ayrılmıştır. Üstünde kişilerin mensup ve kayıtlı olduğu mahalle ve köyüyle isim ve şöhreti ve o kişiye mahsus olarak emval-i metruke idare komisyonu nezdinde saklı bulunan dosya numarası işaret edildikten sonra, tablolar işlem gereğine göre düzenlenecektir.

⁷¹⁰ **BOA. DH. HMS. 12/76.** 21 Kânun-ı Sani 1331/3 Şubat 1916. Söz konusu telgrafta; komisyonunuzda kullanılmak üzere matbu esas defterleri postaya verilerek gönderilmiş denilmektedir.

⁷¹¹ Halaçoğlu, Yusuf, “Korkusuzca Tartışmak Yararlı”, **Radikal**, 27 Eylül 2007

bildirilmesini istemiştir.⁷¹² Bu talep doğrultusunda taşra tarafından cetveller hazırlanmış ve merkeze yollanmıştır. Örneğin Halep Vilayetine bağlı Cısr-i Sugur nahiyesine ait listeden, 9.233 kuruş değerinde metruk mal kaldığı anlaşılmaktadır.⁷¹³ Halep'ten Belane'ye gönderilen Ermenilere ait emval-i metruke listelerinden, 857.800 kuruş değerinde 8.548 dönüm arazi; 895.530 kuruş değeri olan 395 ev, 96 dükkân ve 4 değirmen kaldığı anlaşılmaktadır.⁷¹⁴ Kilis'ten gönderilen Ermenilere ait listeden ise 1.678.348 kuruş değerinde 303.951 dönüm arazi; 1.944.000 kuruş değerinde 395 ev, 93 dükkân, 3 han, 3 fırın ve 4 adet ziynet mağazası; 65.271 kuruş değerinde ticaret eşyası ile 124.816 kuruş değerinde zahire ve hayvan kaldığı anlaşılmaktadır.⁷¹⁵

4.3. Taşınmazlar Yönünden Emval-i Metruke Uygulamaları

Tarla, arsa, bağ, bahçe, ev, bina gibi arazi üzerinde bulunup yeri değiştirilemeyen mallara taşınmaz denilmektedir.⁷¹⁶ Bir kişinin malvarlığının önemli bir bölümünü teşkil eden taşınmazlar, bu kişinin bir yere aidiyetini sağlaması bakımından özel öneme sahiptir. Kişiyi veya bir varlığı, bir yere bağlayan en önemli unsurlardan birisi şüphesiz o yerdeki evi, ocağı ve yuvasıdır. Bu bakımdan emval-i metruke kapsamındaki taşınmazlar hakkında yapılan düzenlemeler, büyük öneme sahiptir. Bu açıklamalar doğrultusunda taşınmazlar hakkındaki ilk bilgiler, 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı'nda yer almıştır. Buna göre; boşaltılan köylere göçmenler ve aşiretler yerleştirilecek, sevke tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları emlak ve araziler kıymeti takdir edilerek göçmenlere dağıtılacak, kasabalardan ve şehirlerden göçe tabi tutulan kimselerden kalan taşınmazlar ise sayım, cins tespiti, kıymet ve miktarı tespit edildikten sonra yine göçmenlere dağıtılacaktır. Bununla birlikte göçmenlerin uzmanlık ve uğraş alanları dışında kalan zeytinlik, dutluk, bağ ve portakallık gibi yerlerle dükkân, han, fabrika ve depo gibi gelir getiren yerler açık artırma ile satılacak veya kiralanacak, elde edilen gelirler kendilerine verilmek üzere sahipleri adına

⁷¹² **BCA. TİGM. 212.12.35.6.12.** 9 Eylül 1331/22 Eylül 1915; **BCA. TİGM. 212.65.6.9. BOA. DH. ŞFR. 59/107.** 1 Kânun-ı Evvel 1331/14 Aralık 1915; 5 Haziran 1332/18 Haziran 1916; **BCA. TİGM. 212.11.9.19.2.** 14 Kânun-ı Evvel 1332/27 Aralık 1916

⁷¹³ **BCA. TİGM. 272.10.1.1.18.** 13 Kânun-ı Evvel 1331/26 Aralık 1915

⁷¹⁴ **BCA. TİGM. 272.10.1.1.18.** 22 Kânun-ı Evvel 1331/4 Ocak 1916

⁷¹⁵ **BCA. TİGM. 272.10.1.1.20.** 23 Kânun-ı Evvel 1331/5 Ocak 1916; Eroğlu, agt, s. 55. Söz konusu belgede mahallinde kayıtlı nüfus 4.591 kişi olarak belirtilirken, sevk olunan nüfus 3.879 olarak verilmiştir. Bununla birlikte sevk olunan nüfus rakamı belgede yanlış hesaplanmıştır. Şöyle ki belgede sevk olunan erkek nüfusu 1.762, kadın nüfusu ise 1.917 olarak belirtildikten sonra bu ikisinin toplamı 3.879 olarak verilmiştir. Ancak bu iki rakamın toplamı 3.879 değil 3.679'tur. Öte yandan söz konusu belgeden kayıtlı nüfusun % 20'sinin zorunlu göçe tabi tutulmadığı da anlaşılmaktadır.

⁷¹⁶ Taşınmaz kavramı ile aynı anlamda olmak üzere, emval-i gayrimenkule, gayrimenkul emval, gayrimenkul mal, gayrimenkul, taşısız mal gibi kavramlar da kullanılmaktadır.

emaneten mal sandıklarında tutulacaktır. Görüldüğü üzere 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı'nda, kısa ve yüzeysel açıklama yapılmıştır.

Emval-i metruke kapsamındaki taşınmazlar hakkında detaylı düzenleme 10 Haziran 1915 tarihli Talimatname ile yapılmıştır. Buna göre; öncelikle yerleri değiştirilen kimselere ait taşınmazların tasarruflarına yönelik olarak sahipleri tarafından nakilden sonra düzenlenen vekâletnameler üzerine hiçbir işlem yapılmayacaktır. Yapılan düzenleme ile Ermenilerin yerlerinden ayrıldıkları tarihten sonra taşınmazları üzerinde vekâletname düzenleyerek tasarrufta bulunmaları yani herhangi bir işlem yapmaları engellenmiştir. Böylece hükümet zorunlu göçe tabi tuttuğu kimselerin geride bıraktıkları taşınmazları üzerindeki tasarruflarının vekâletname ile bile olsa devam etmesini istememiş ve bu kimselerin taşınmazları ile bağlarının tamamen kesilmesini amaçlanmıştır. Öte yandan talimatnamede vekâlet verilecek kimsenin din ve ırkı konusunda herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Dolayısıyla zorunlu göçe tabi tutulan bir kimse güvendiği Türk komşusuna vekâlet verse ya da vermek istese dahi durum değişmeyecektir. Burada dikkat çekici olan husus, hükümetin Ermenilerin yerlerinden ayrıldıktan sonra vekâletname ile işlem yapmalarını bütün malları için değil, sadece taşınmazları için engellemiş olmasıdır. Yani talimatnameye göre, Ermenilerin yerlerinden ayrıldıktan sonra da taşınmaları, alacakları ve borçları üzerinde vekâletname düzenlemek sureti ile işlem yapabilmelerine bir kısıtlama getirilmemiştir. Bununla birlikte şayet vekâletnamelerde muvazaa söz konusu ise bu vekâletnameler de geçersiz sayılmış ve bunlara dayanılarak işlem yapılması uygun bulunmamıştır. Bu bağlamda 12 Temmuz 1915 tarihinde Trabzon Vilayetine çekilen telgrafta; muvazaalı vekâlet ve senetlere itibar olunmaması gerektiği bildirilmiştir.⁷¹⁷

10 Haziran 1915 tarihli Talimatnameye göre, hükümetin Ermenilerden kalan mallar konusundaki öncelikli politikası, bu malların satış yolu ile tasfiyesi değil bilakis göçmenlere dağıtılmasıdır. Buna göre; dükkân, han, fabrika, hamam ve depo gibi gelir getiren binalarla göçmenlerin yerleştirilmesine uygun olmayan binalar ve göçmenlere dağıtıldıktan sonra geriye kalan veya göçmenlerin çalışma ve uzmanlıkları dışında kalan emlak ve arazi satılacak; satın almak için isteklisi bulunmayan emlak ve arazi belli koşullar altında isteklisine iki seneyi geçmemek üzere kiralanacak; bağ, bahçe, portakallık, zeytinlik gibi bakımı belli bir uzmanlık gerektiren yerler bu konuda uzmanlığını ispatlayan göçmenlere, diğer yerler de ihtiyaç sahibi göçmenlere dağıtılacaktır. Kimlere ne kadar emlak ve arazi

⁷¹⁷ BOA. DH. ŞFR. 54/420. 29 Haziran 1331/12 Temmuz 1915

verildiği özel defterine kaydedildikten sonra, mülk ve arazi verildiğini gösterir bir belge verilecektir. Göçmenlerin yerleştirilmesine uygun olmayan binalar, dükkân, han, fabrika gibi gelir sağlayan yerler, göçmenlerin uzmanlık alanları dışında kaldığı için verilmeyen araziler ve göçmenlere dağıtıldıktan sonra geriye kalan araziler ise satılacaktır.

Bu döneme ait belgeleri analiz ettiğimizde, talimatnamede belirtilen hususlar doğrultusunda taşranın bilgilendirildiği görülmektedir. Örneğin 5 Temmuz 1915 tarihinde Trabzon Vilayetine çekilen telgraf ile dükkân, hamam, depo, fabrika gibi muhacirlere dağıtılması mümkün olmayan binaların ve muhacirlere dağıtılmalardan geri kalanların müzayede ile satılması gerektiği bildirilmiştir.⁷¹⁸ Telgraftan da anlaşılacağı üzere taşınmazlar öncelikle muhacirlere dağıtılacak, muhacirlere dağıtılması uygun olmayan taşınmazlar ise açık artırma ile satılacaktır. Bu telgraftan sadece iki gün sonra yine Trabzon Vilayetine çekilen bir başka telgrafta da hemen hemen aynı konulara değinildikten sonra ilave olarak emval-i metrukenin halka bedelsiz verilmesinin uygun olmadığı belirtilmiştir.⁷¹⁹ Telgraftan anlaşılması gereken muhacirler değil yerli halktır. 12 Temmuz 1915 tarihinde yine Trabzon Vilayetine çekilen telgrafta; emlakın hiçbir surette kişilere veya müesseselere tahsis edilmemesi ve bu emlakın kayıtlarının hiçbir zaman başkası adına düzeltilmemesi gerektiği bildirilmiştir.⁷²⁰

Bu dönemde taşınmazlar üzerinde asıl sahiplerinin mülkiyet ilişkisini ortadan kaldırmayacak sözleşmeler geçerli sayılmamış ve bu tür sözleşmelerin önlenmesi istenmiştir.⁷²¹ Yani nakle tabi tutulan bir kimse taşınmazını zorunlu göç uygulamasının başlamasından sonra kiraya vermişse, üzerinde rehin işlemi tesis etmişse bu işlemler taşınmazın malikinin taşınmaz üzerindeki mülkiyet ilişkisini ortadan kaldırmadığı için geçersiz sayılmıştır. Ancak taşınmazın asıl sahipleri olan Ermeniler ile mülkiyet ilişkisini kesen satış ve ferağ gibi kesin satış işlemlerine ise müsaade edilmiştir. Bir diğer ifade ile gerekirse nakledilen kimsenin taşınmazı üzerinde yaptığı/yapacağı işlem bu kişinin taşınmazı üzerindeki mülkiyet ilişkisini kesiyor, yani taşınmazı bu kişinin mülkiyetinden çıkarıyorsa bu işlem geçerli sayılarak kabul edilmiş, ama nakledilen kişinin yapılan işlem sonrasında hala taşınmazı üzerindeki mülkiyet hakkı devam ediyorsa yani nakledilen kimse hala taşınmazın malike olarak kalmaya devam ediyorsa bu işlem geçerli sayılmamıştır. Ancak ilerleyen zamanlarda bu düşüncenin aksine talimatların verildiği de olmuştur.

⁷¹⁸ BOA. DH. ŞFR. 54/310. 22 Haziran 1331/5 Temmuz 1915

⁷¹⁹ BOA. DH. ŞFR. 54/334. 24 Haziran 1331/7 Temmuz 1915

⁷²⁰ BOA. DH. ŞFR. 54/420. 29 Haziran 1331/12 Temmuz 1915

⁷²¹ BOA. DH. ŞFR. 54-A/388. 29 Temmuz 1331/11 Ağustos 1915

Örneğin 3 Ekim 1915 tarihinde Canik Mutasarrıflığına çekilen telgrafta; sevk olunan Ermenilere ait emval-i metrukenin sevkten önce sahipleri tarafından kiralanması uygun bulunmamıştır.⁷²²

Emval-i metrukenin bir takım idari düzenlemeler ile yönetilmeye çalışıldığı bu dönemde, miri arazi mutasarrıfının, arazi üzerindeki tasarruf hakkını, bedelsiz veya bir bedel karşılığında başkasına terk etmesi anlamına gelen ferağ muamelesi ile ilgili herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Dolayısıyla nakle tabi tutulan kimselerin yaptığı ferağ muameleleri ve ferağ muamelelerinde nasıl hareket edileceği konusunda taşrada bazı tereddütler oluşmuş ve durum merkeze iletilmiştir. Merkez de taşraya yolladığı talimatlar ile konuya açıklık getirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, 28 Ağustos 1915 tarihinde bazı mutasarrıflık ve emval-i metruke komisyonuna çekilen telgrafta; Ermenilerin sevklerine başlanmadan sekiz gün öncesine kadar veya sevkiyat esnasında yabancılara kesin surette satılmış emlak ve arazilerinin olup olmadığının ve var ise miktar ve mevkilerinin üç güne kadar bildirilmesi istenmiştir.⁷²³ Daha sonra 8 Eylül 1915 tarihinde, Dâhiliye Nezareti'nden Adana Vilayetine çekilen bir başka telgrafta; sevkine karar verilen Ermenilerin sevk emrinin tebliği tarihi ile sevk in fiilen başladığı tarih arasında geçen zaman zarfında ellerindeki taşınır ve taşınmazları nakde çevirmek için çeşitli hilelere ve oyunlara teşebbüs edeceklerinin şüphesiz olduğu, bu gibi akit ve işlemlerin fenalığının belli olduğu ve itibar olunmaması gerektiği ve sevk emri tarihinin sevk in başlangıç tarihi kabul edilerek bundan sonra yapılan akit ve haczin geçerli sayılmaması gerektiği bildirilmiştir.⁷²⁴ 16 Eylül 1915 tarihinde yine Adana Vilayetine çekilen telgrafta; pamuk şirketinin adamları namına kesin olarak veya vefaen ferağ edilmiş emlak ve araziden gayrimüslim tebaaya ait olanların ferağında mahzur olmadığının 10 Mayıs 1915 tarihli şifre ile bildirildiği, bunlar arasında Ermenilere ait emlak ve arazinin ferağının sahipleri nakledildiği için emval-i metruke komisyonu tarafından engellendiği şeklinde şikâyet olduğu, ferağa verilen izin zorunlu göçten çok evvel olduğu için komisyonun müdahalesinin ve engellemesinin doğru olmadığı belirtilmiştir.⁷²⁵ Böylece zorunlu göç uygulaması başlamadan önce verilen ferağlar geçerli kabul edilerek bunların engellememesi istenmiştir. Son olarak 5 Temmuz 1916 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden Adana Vilayetine çekilen telgrafta da; izin alınmaksızın Ermenilerden gayrimüslimlere ferağ muamelesi yapılmaması hakkındaki görüşün uygun görüldüğü ve durumun Maliye

⁷²² BOA. DH. ŞFR. 56/269. 20 Eylül 1331/3 Ekim 1915

⁷²³ BOA. DH. ŞFR. 55/280. 15 Ağustos 1331/28 Ağustos 1915

⁷²⁴ BOA. DH. ŞFR. 55-A/171. 26 Ağustos 1331/8 Eylül 1915

⁷²⁵ BOA. DH. ŞFR. 56/50. 3 Eylül 1331/16 Eylül 1915

Nezareti'ne yazıldığı bildirilmiştir.⁷²⁶ Böylece Ermenilerin izin almaksızın gayrimüslimlere ferağ vermeleri uygun görülmemiştir.

Taşınmazlar hakkında yapılan idari düzenlemelerden sonra ilk yasal düzenleme, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu ile yapılmıştır. Kanunun 2. maddesine göre; zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin geride bıraktıkları taşınmazlardan vakıf malı olanlar Vakıflar Hazinesi adına diğerleri ise Maliye Hazinesi adına kayıt edilecektir. Bir diğer ifade ile Maliye ve Vakıflar Hazinesi adına tescil edilecektir. Böylece 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile birlikte nakle tabi tutulan kimseler taşınmazları üzerindeki mülkiyet haklarını kaybetmiş, geride kalan taşınmazların mülkiyeti Maliye ve Vakıflar Hazinesine geçmiştir. Yani söz konusu taşınmazlar özel mülkiyetten çıkıp Maliye ve Vakıflar Hazinesinin mülkiyetine geçmiştir. Her iki kısım taşınmazın Vakıflar ve Maliye Hazinesi tarafından bedelleri verilerek tasfiye edilecek, verilecek bedellerden tasfiyeden sonra kalacak miktar sahiplerine ödenecektir. 8 Kasım 1915 tarihi Nizamnamede de emval-i metruke taşınmazların düzenli kayıt altına alınarak Maliye ve Vakıflar Hazinesi adına doğrudan doğruya veya hükmen kayıtlarının yapılacağı belirtilmiştir. 2. maddenin 15 Nisan 1923 tarih ve 333 sayılı Kanunla değişik şekli de aynı hükmü öngörmektedir. Ancak taşınmazların takdir edilecek bedellerinden masraflar düştükten sonra kalan miktarı, sahipleri adına emanet hesabına alınacaktır. Bu açıklamalar doğrultusunda çok önemli bir noktanın altına çizmek gerekmektedir. O da şudur ki; 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun 2. maddesi gereğince mülkiyeti Maliye ve Vakıflar Hazinesine geçen taşınmazlar, nakledilen gerçek ve tüzel kişilerin özel mülkiyetinde bulunan diğer ifade ile tapulu olan taşınmazlardır. Yoksa mülkiyeti zaten devlete ait olan miri arazinin mülkiyetinin tekrar devlete geçmesi söz konusu değildir.⁷²⁷⁷²⁸ Mülkiyeti devlete ait olan, ancak nakledilen kimseler tarafından kullanılan taşınmazlarda devlete geçen bu taşınmazların tasarruf hakkıdır. Bu açıklamalar doğrultusunda Tasfiye Kanunu gereğince maliyenin mülkiyetine geçen/geçmesi gereken nakledilen kimselerin özel mülkiyetindeki taşınmazlar bulunduğu

⁷²⁶ **BOA. DH. ŞFR. 65/158.** 22 Haziran 1332/5 Temmuz 1916

⁷²⁷ Taşınmazların çok büyük bir bölümünün devlete ait olduğu, özel mülkiyetin çok yaygın olmadığı bu dönemde, devlet mülkiyet kendisinde kalmak üzere sadece kullanım hakkını vatandaşlara devretmiştir.

⁷²⁸ Özel mülkiyetin oldukça yaygın olduğu günümüzde bile devletin sahip olduğu taşınmazların miktarı önemli miktardadır. Devlete ait taşınmazların kamu hizmet ve menfaatleri doğrultusunda yönetmekle görevli olan Maliye Bakanlığı'na bağlı Milli Emlak Genel Müdürlüğü'nün portföyünde 31.12.2014 tarihi itibarı ile 3.942.924 adet taşınmaz bulunmaktadır. Bu taşınmazlardan 3.749.420 âdeti Hazine adına tescilli, 95.877 âdeti devletin hüküm ve tasarrufu altında ve 97.627 âdeti ise Hazine ile ilişkili taşınmazdır. Devletin bu oranda bir taşınmaz mülkiyetine sahip olmasının en önemli nedeni Selçuklu ve Osmanlı Devleti mülkiyet rejimidir. (**Maliye Bakanlığı Milli Emlak Genel Müdürlüğü 2014 Yılı Faaliyet Raporu**, Ankara, 2015, ss. 7-11)

gibi bundan daha fazla kullanım hakkı devlete geçmiş taşınmaz bulunması muhtemeldir. Devlete ait taşınmazların mülkiyeti nakledilen kimselerde olmadığından bu taşınmazların tasfiyesi için nakledilen kimselere herhangi bir bedel ödenmeyecektir. Zaten dönemim hukuki düzenlemelerinde ve telgraflarında sıkça yer bulan tasarruf etmek, mutasarrıf, ferağ, vefaen ferağ, tefviz gibi kavramlar miri arazi için söz konusu olan kavramlardır.

Yine Tasfiye Kanunu'nda, yapılan işlemlerin bir tutanak ile tespit edilerek bir suretinin hak sahibine ulaştırılması, aslının ise savcılıklarda saklanması hükmü yer almıştır. Öte yandan bir kimse, zilyet bulunduğu taşınmazı, önceki maliki firari ve mütegayyip olmadan önce kendisinden satın aldığını iddia ederse 15 Nisan 1923 tarih ve 333 sayılı Kanunun 2. maddesi uyarınca bu iddiasını "*muvazaadan arî bir belge ile*" kanıtlamak zorundadır.

Tasfiye Kanunu gereğince taşınmazların mülkiyetinin Vakıflar ve Maliye Hazinesine geçmesi sonrasında, bu taşınmazlar hakkında açılan davaların mahkeme masraflarının kim tarafından ödeneceği problemi ortaya çıkmıştır. Bu problem, 15 Haziran 1918 tarihli mazbata ile çözümlenmiş ve mülkiyeti hazineye geçen taşınmazlarla ilgili açılan davaların mahkeme masraflarının hazine tarafından ödenmesine karar verilmiştir.⁷²⁹ Bu karar taşınmazların mülkiyetinin, Tasfiye Kanunu gereğince iki hazineye geçtiğini bir kez daha ortaya koymuştur.

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun 2. maddesinde, zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin tasarruf ettikleri taşınmazlar üzerindeki ferağ muameleleri de düzenlenmiştir. Böylece ferağ verme işlemlerinde nasıl bir yol izleneceği yasal dayanağa kavuşturulmuştur. Buna göre; zorunlu göçe tabi tutulanların nakil tarihlerinden on beş gün önceki süre içerisinde yapmış oldukları ferağ verme işlemleri genel olarak geçerli kabul edilmiş, şayet yapılan işlemlerde muvazaa veya gabn-i fahiş varsa ve bu durum mahkeme kararı ile tespit edilirse yapılan sözleşmeler geçersiz sayılmıştır. Bununla birlikte, bazen bu hükme aykırı talimatların verildiği de olmuştur. Örneğin 29 Kasım 1915 tarihinde Karahisar-ı Sahib Emval-i Metruke Tasfiye Komisyonu Başkanlığı'na çekilen telgrafta; nakil olunan yerler ahalisinden olsun veya olmasın Ermenilerin tasarrufunda bulunan emlakın hiçbir biçimde başkasına satışı ve ferağ verilmesi uygun görülmemiştir.⁷³⁰ Yine aynı şekilde zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin ferağ verme yetkisine kısıtlama getiren bir diğer talimat da 26 Aralık

⁷²⁹ BOA. BEO. 4524/339293. Bununla birlikte hazinenin mahkeme masraflarını ödemesi için açılan davaların hazine aleyhine sonuçlanması gerekmektedir.

⁷³⁰ BOA. DH. ŞFR. 58/158. 16 Teşrin-i Sani 1331/29 Kasım 1915

1915 tarihinde Halep Vilayetine çekilen telgraf ile verilmiştir. Söz konusu telgrafta; şimdilik yalnız yerli Ermeni'den yerli Ermenilere veya Ermenilerden Müslümanlara ferağın uygun olduğu bildirilmiştir.⁷³¹

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu ve 8 Kasım 1915 tarihli Uygulama Nizamnamesi yürürlüğe konulduktan sonra bu düzenlemeler bazı yerlerde yanlış anlaşılmiş ve buna bağlı olarak da farklı uygulamalar yapılabilmektedir. Bu yüzden taşrayla bazı yazışmalar yapılarak uygulama birliğinin sağlanmasına çalışılmıştır. Bu bağlamda örneğin 14 Kasım 1915 tarihli bir telgrafta; nakledilen Ermenilerin bıraktıkları evlerde, kanunen bakmakla yükümlü oldukları yakınlarının ikamet edebileceği ve kiralama konusunda müzayede şartlarına uygun işlem yapılmak şartıyla Ermenilerin başvuru ve katılımının kabul edileceği belirtilmiştir.⁷³² Böylece nakle tabi tutulmayan Ermenilerin de kiralama konusundaki emval-i metruke ihalelerine katılabileceği kabul edilmiştir. Yanlış anlaşılmalara sebep olan, bu yüzden taşranın ikaz edildiği bir diğer durum da nakledilen kimselerden kalan fabrika, mağaza, imalathane gibi ticari binalar hakkında yapılacak işlemlerdir.⁷³³

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı sonrasında Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak savaştan ayrılmıştır. Mütareke Dönemi olarak adlandırabileceğimiz bu dönemde zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin eski yerlerine dönmesine müsaade edilerek malları iade edilmiştir. Bu dönemde emval-i metruke arasında yer alan taşınmazlar da önceki sahiplerine büyük oranda iade edilmiştir.⁷³⁴

Emval-i metruke konusu, TBMM gündemine de sık sık gelmiş ve burada önemli tartışmalar yaşanmıştır. Uzun tartışmalar sonrasında 20 Nisan 1922 tarih ve 224 sayılı Kanun kabul edilmiştir. Emval-i metruke konusunda TBMM tarafından yapılan ilk yasal düzenleme olma özelliğine sahip söz konusu kanunda; düşman istilasından kurtulan mahallerde sahiplerinin kaçışı ve kaybolmalarından dolayı sahihsiz kalmış olan taşınmazların hükümetçe idare edileceği belirtilmiştir. Bu mallardan elde edilen gelirler, kira bedelleri ve diğer gelirlerinden yapılan masraflar çıkarıldıktan sonra kalan kısmı emanet hesabına kayıt edilmek üzere mal sandıklarına yatırılacaktır. Bununla birlikte dönen kimselerin taşınmazları ve emaneten mal sandıklarına teslim edilmiş olan tutar bu kimselere iade

⁷³¹ BOA. DH. ŞFR. 59/105. 13 Kânun-ı Evvel 1331/26 Aralık 1915

⁷³² Bayır, agm, s. 2883-2884

⁷³³ Bu konuda taşra ile yapılan yazışmalar, "4.8.4. İktisadi Amaçlar İçin Kullanılan/Müslüman-Türk Mütessesbise Aktarılan Mallar" başlığı altında incelenmiştir.

⁷³⁴ Emval-i metrukenin iadesi, ayrı bir başlık altında detaylı olarak irdelenecektir.

edilecektir. Daha sonra yine TBMM tarafından kabul edilen 15 Nisan 1923 tarih ve 333 sayılı Kanun ile de 26 Eylül 1915 tarihli Kanunda bazı değişiklikler yapılmış ve esas olarak tekrar Tasfiye Kanunu hükümlerine dönülmüştür.

Bu açıklamalar sonrasında Ermenilerden ne kadar taşınmaz kalmıştır? Emval-i metruke komisyonları ve heyetler tarafından tutulan defterler şuan için elimizde olmadığı için sadece elimizdeki liste ve cetvellere bakarak net bir kanıya varmak oldukça zordur. Bununla birlikte zorunlu göçe tabi tutulan kimselerden kalan taşınmazların sayısı hakkında bazı yazarlar bir takım bilgiler vermektedir. Bu bağlamda Murat Bardakçı, Talat Paşa'ya ait olduğunu ve kendisinde bulunduğunu söylediği birtakım belgelere dayanarak zorunlu göç sonrasında Ermenilerden 41.111 adet bina kaldığını ifade etmektedir. Belgelere göre Talat Paşa, tehcirden sonra İşkân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyetine bir çalışma yaptırmış ve bu çalışma sonunda 18 adet vilayet ve sancağa dağılmış bulunan Ermeni binalarının sayısını 41.111 olarak saptamıştır.⁷³⁵ Murat Bardakçı ayrıca Ermenilerden 65.019 dönüm çiftlikat kaldığını belirtmektedir.⁷³⁶ Ayşe Hür ise 1914 yılı kayıtlarına göre, Osmanlı ülkesinde Ermeni Cemaatine ait 2.538 kilise, 451 manastır ve 2.000 okul olduğunu ifade etmektedir.⁷³⁷ Yine başka bir yayında 1913 yılı itibariyle doğu vilayetlerinde 785 Ermeni Okulu olduğu belirtilmektedir.⁷³⁸

4.4. Taşınırlar Yönünden Emval-i Metruke Uygulamaları

Bir yerden diğer bir yere götürülebilen maddi varlıklar veya sökölüp kaldırılabilen her çeşit mala, taşınır denilmektedir.⁷³⁹ Bir kimsenin malvarlığı içerisinde önemli bir yekün oluşturan taşınırlar konusundaki ilk açıklamalar, taşraya yollanan talimatlar ile yapılmıştır. Örneğin henüz zorunlu göç uygulaması başlamadan önce Erzurum, Van ve Bitlis Vilayetlerine gönderilen 23 Mayıs 1915 tarihli telgrafta; “nakledilen Ermenilerin kaffe-i

⁷³⁵ Bardakçı, Murat, Tehcir Edilen Ermenilerden 41 bin 111 Adet Boş Bina Kaldı, **Hürriyet**, 25 Nisan 2006. Murat Bardakçı bu rakamı 2008 yılında yayınladığı Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi adlı kitabında da tekrarlamıştır.

⁷³⁶ Bardakçı, Murat, **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi**, Everest Yayınları, İstanbul, 2009, s. 101. Söz konusu kitapta istimlak olunan arazi ve çiftlikat bilgilerine de yer verilmiştir. Kitap hakkında yapılan iki değerlendirme için; Kemal Çiçek, “Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi ya da Kara Bahtlı (!) Defteri”, **Zaman Gazetesi**, 11 Temmuz 2009; Fuat Dündar, “Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi'ni Okuma”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 196, Nisan 2010.

⁷³⁷ Hür, Ayşe, “Ermeni Mallarını Kim Aldı?”, **Taraf**, 02 Mart 2008

⁷³⁸ **Sayfa Sayfa Ermeni Meselesi-5**, İttihat ve Terakki Partisi & Ermeniler, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara, s. 5

⁷³⁹ Kardeş, Salahaddin, **Milli Emlak**, Milli Emlak Kontrolörleri Derneği Yayınları, Ankara, 2010, s. 3. Taşınır kavramı ile aynı anlamda olmak üzere, menkul mallar, menkul, taşınır mallar, taşıtlı mal gibi kavramlar da kullanılmaktadır.

emval-i menkule ve eşyalarını birlikte götürebilecekleri” belirtilmiştir.⁷⁴⁰ Bu telgraf, hükümetin taşınırlar konusundaki temel politikasını yansıtmaktadır. Öyle ki İttihat ve Terakki Hükümeti, gerek 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu öncesinde, gerekse de bu kanun sonrasında, sevke tabi tuttuğu kimselerin taşınır eşyalarını yanlarında götürmelerine izin vermiştir. Öte yandan nakle tabi tutulacağını anlayan kimseler, yanlarında götüremeyecekleri eşyalarının bir kısmını yola çıkmadan önce satmış⁷⁴¹ veya geri döndüklerinde almak üzere gömmüştür.⁷⁴²

Sevk ve İskân Kanunu’nun yürürlüğe girmesi sonrasında, taşınırlar hakkındaki ilk bilgi, 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı’nda yer almıştır. Buna göre; Ermenilerin bıraktıkları mal ve eşyalar aynen verilecek veya kıymetleri kendilerine münasip bir şekilde iade edilecektir. 30 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Talimatnamesinde de nakledilen Ermenilerin taşınabilir bütün mallarını ve hayvanlarını yanlarında götürebileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin tüm taşınır eşyalarını ve hayvanlarını yanlarında götürebilmeleri ve anında satabilmeleri teknik olarak mümkün değildir.⁷⁴³ Bu kısıtlı açıklamalar sonrasında taşınırlar hakkında detaylı düzenlemeler, 10 Haziran 1915 tarihli Talimatname ile yapılmıştır. Buna göre; öncelikle içinde eşya bulunan tüm binalar mühürlenerek hemen koruma altına alınacaktır. Koruma altına alınan eşyaların cinsi, miktarı, takdir edilen değerleri ve sahiplerinin isimleri ayrıntılı olarak deftere kaydedildikten sonra, kilise, okul ve han gibi depo olarak kullanılmaya elverişli yerlere taşınarak sahipleri ayırt edilebilecek şekilde ayrı ayrı yerleştirilecek ve eşyanın korunmasına özen gösterilecektir. Bu eşyanın özelliği ve miktarı, sahiplerinin ismi ve alındığı yer ile muhafaza edildiği yeri bildirir bir kayıt defteri düzenlenecektir. Sahipleri bilinmeyen taşınabilir eşya ise bulunduğu köy adına kaydedilerek muhafaza edilecektir. Mevcut taşınırlar arasında durduğu zaman bozulma ihtimali olan eşya ile hayvanlar, komisyonun uygun göreceği bir heyet tarafından açık artırma yolu ile satılacak, satış bedeli sahibi

⁷⁴⁰ **BOA. DH. ŞFR. 53/93.** 10 Mayıs 1331/23 Mayıs 1915

⁷⁴¹ Ahmet Refik, Eskişehir sokaklarında ve istasyon meydanlarında gelinlik genç kızların ördüklerini, dantellerini, ipekli yatak çarşaflarını, gelinlik elbiselerini yok pahasına sattıklarını belirtmektedir. Bu satıştan da en çok cahil halkın, Eskişehir’in Almanlarının ve Rumlarının istifade ettiğini belirtmektedir. (Altınay, age, s. 163)

⁷⁴² Nakle tabi tutulan kimselerin yola çıkmadan önce kıymetli eşyalarını, paralarını, mücevherlerini vs. evlerine, kiliselerine vd. yerlere gömdükleri düşüncesi ile bu yerlerde uzun süre define arayanlar olmuştur. Gömüldüğüne inanılan kıymetli eşyaları bulma çabası, nakledilen kimselerden kalan yerlerin tahribatında önemli rol oynamıştır.

⁷⁴³ Ermeniler zorunlu göçe tabi tutulmadan önce 1915 yılında, Van Gölü’nde irili ufaklı 400 tekne ve gemi ile taşımacılık yapıyorlardı. Bu gemileri yanlarında götürebilmeleri teknik olarak mümkün değildi. (Hüseyin Çelik, **Görenlerin Gözü İle Van’da Ermeni Mezalimi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s. 178)

biliniyorsa sahibi adına, sahibi bilinmiyorsa eşyanın bulunduğu köy veyahut kasaba adına emaneten mal sandıklarına teslim edilecektir. Satılan mallara ilişkin detaylı defterler düzenlenecektir. Kiliselerde bulunan eşya ve tasvirler ile kutsal kitaplar, deftere kaydedilerek bir tutanağa bağlanacak ve yerlerinde korunmalarına özen gösterilecektir. Hükümet bu eşyaları daha sonra kilisenin bulunduğu köy halkının nakledildikleri yerlere gönderecektir.

10 Haziran 1915 tarihli Talimatname doğrultusunda emval-i metruke komisyonları Ermenilerden kalan malları kayıt altına almış, bozulması muhtemel olan eşyaları ve hayvanları açık artırma ile satmıştır. Elde edilen bedeller emanet sandıklarına teslim edilmiş, emanet sandıklarından da Ermenilere ödenmiştir.⁷⁴⁴ Taşınırların muhafaza altına alındığı, dönemin konsolosluk raporlarına da yansımıştır. Bu bağlamda Trabzon'da bulunan Amerikan Konsolosu Oscar S. Heizer, 13 Ağustos tarihli raporunda; zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin evlerindeki eşyaların boşaltıldığını, sahiplerine iade edilmek üzere hükümetin koruması altında balyalar halinde eşyaların bekletildiğini, ancak bu eşyaların sınıflandırılması yönünde bir çabanın olmadığını, malların herhangi bir adlandırma ve sistematik olmadan yığıldığını belirtmiştir.⁷⁴⁵ Amerika Birleşik Devletleri'nin Samsun Konsolosu W. Peter da 26 Ağustos 1915 tarihli raporunda; nakledilen kimselerin evlerinde bulunan mobilyaların müsadere edildiğini, komisyonun en iyi mobilyaları aldığını ve Ortodoks Kilisesi'ne koyduğunu, ama her geçen gün eşyanın azaldığını, alelade şeylerin ise boş bir meydana atıldığını belirtmiştir.⁷⁴⁶ Bu raporlardan da anlaşılacağı üzere, komisyonlar geride kalan mallardan değerli ve önemli bulduklarını muhafaza altına almıştır. Komisyonlar tarafından değersiz bulunan mallar ise halk tarafından alınmıştır. Öte yandan muhafaza altına alınan malların, düzensiz bir biçimde depolandığı ve komisyonların bu malların muhafazası konusunda yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır.

Bu döneme ait belgeler analiz edildiğinde, talimatname hükümleri doğrultusunda taşraya gerekli bilgilendirmenin yapıldığı görülecektir. Bu bağlamda 5 Temmuz 1915 tarihinde Trabzon Vilayetine çekilen telgraf ile koruma altına alınan eşyanın cins, miktar değerleri ve sahiplerinin isimleri deftere kaydedilerek han, depo, hamam, kilise gibi yerlerde muhafaza edilmesi, sahibi belli olmayan eşyanın bulunduğu köy adına kaydedilmesi, emval-i metruke arasında durmakla bozulacak eşya ve hayvanlardan askeriye lâzım olanların

⁷⁴⁴ Çiçek, "I. Dünya Savaşı'nda Ermeniler: Bir Zorunlu Göç Hikâyesi", s. 2783

⁷⁴⁵ Akçam, İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu, s. 431

⁷⁴⁶ Çiçek, age, s.58-59. Trabzon'da bulunan Amerikan Konsolosu Oscar S. Heizer de komisyonun koruma altına almaya değer bulmadığı eşyaların alenen yağmalandığını raporunda belirtmiştir.

hususî senet veya mazbata karşılığında askeriyeye verilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁷⁴⁷ 7 Temmuz 1915 tarihinde Dört Yol/Adana Emval-i Metruke Komisyon Başkanlığı'na gönderilen telgrafta; Ermenilerin sevk tarihinden önce Müslüman ahaliye belli bir bedel karşılığında yaptıkları taşınır satışlarının kabul edilebileceği belirtilmiştir.⁷⁴⁸ 12 Temmuz 1915 tarihinde Trabzon Vilayetine çekilen telgrafta; durmakla bozulacak eşya ve hayvanların talimatnamedeki açıklamalar çerçevesinde satılması gerektiği, evlerden toplanan eşyaların ve malların sahipleri belli ise sahibi adına sahibi belli değil ise bulunduğu yer adına kayıt edilerek korunaklı yerlere tutanak ile konması ve deftere kayıt edilmesi, saatlerle mücevheratın sahipleri biliniyorsa sahibi adına sahipleri bilinmiyorsa bulunduğu yerler adına, çeşit ve kıymetleri yazılarak bankada ayrıca tutulacak bir kasaya, bir heyet huzurunda konması ve muhafaza edilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁷⁴⁹ 11 Ağustos 1915 tarihinde hemen hemen tüm bölgelere gönderilen bir telgrafta; Ermenilerin istedikleri eşyalarını yanlarında götürürebilmelerine müsaade edilmesi, götürülemeyecekleri eşyadan durmakla bozulacak olanlar ile zorunlu ihtiyaç maddelerinden olanların açık artırma ile satılması, nakledilmemiş olan eşyadan durmakla bozulmayacakların sahipleri adına muhafaza edilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁷⁵⁰ Eskişehir Mutasarrıflığına çekilen 19 Ağustos 1915 tarihli telgrafta da taşınabilir malların sahipleri tarafından istenildiği gibi kullanılabilmesi, kalacak taşınır mallardan sadece durmakla bozulacak olanların satılıp diğerlerinin sahipleri adına muhafaza edileceği ayrıca ihtikâr ve suiistimale meydan verilmemesi gerektiği belirtilmiştir.⁷⁵¹

29 Ağustos 1915 tarihinde bazı mutasarrıflık ve emval-i metruke komisyonlarına çekilen telgrafta; Ermenilerin zorunlu göçe tabi tutulması sonrası geride kalan malların hükümet adına yönetimi ve muhafazasından dolayı bazı yerlerde zorunlu ihtiyaç maddelerinde olan eşyanın temininin zorlaştırdığının açık olduğu ve zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin emval-i metrukesi arasında zorunlu ihtiyaç maddelerinden olan eşyanın bulunması halinde ahalinin darlığa, sıkıntıya düşmelerinin uygun olmadığından mevcut emval-i metruke arasında zorunlu ihtiyaç maddelerinden olup da başka surette temin edilme imkânı olmayan malların talimatnamede belirtilen hükümler ve yapılan açıklamalar çerçevesinde açık artırma yoluyla satılması uygun görülmüştür.⁷⁵² Böylece durmakla

⁷⁴⁷ BOA. DH. ŞFR. 54/310. 22 Haziran 1331/5 Temmuz 1915

⁷⁴⁸ BOA. DH. ŞFR. 54/346. 24 Haziran 1331/7 Temmuz 1915

⁷⁴⁹ BOA. DH. ŞFR. 54/420. 29 Haziran 1331/12 Temmuz 1915

⁷⁵⁰ BOA. DH. ŞFR. 54- A/388. 29 Temmuz 1331

⁷⁵¹ BOA. DH. ŞFR. 55/112. 6 Ağustos 1331/19 Ağustos 1915

⁷⁵² BOA. DH. ŞFR. 55/330. 16 Ağustos 1331/29 Ağustos 1915

bozulmayacak olsa bile halkın zorunlu maddelerinden olan ve başka şekilde temini mümkün olmayan malların satılması uygun görülmüştür. Buradan da anlaşılmaktadır ki bu dönemde hükümet zorunlu göçe tabi tuttuğu Ermenilerin bir daha dönmemesini düşünmemekte bilakis geri döneceklerini düşünerek mallarını onlar adına muhafaza etmeye çalışmaktadır.

Taşınırlar hakkında nasıl işlem yapılması gerektiğini, bazen taşra hükümete bazen de hükümet taşraya sormuştur. Bu doğrultuda 1 Eylül 1915 tarihinde Erzurum Vilayetine çekilen telgrafta; zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilere ait olup Osmanlı Bankası depolarına konulan malların mührünün banka tarafından çözülerek belirtilen malların alınmasına teşebbüs edildiğinin gerek Osmanlı Bankası gerekse de Deutche Bank tarafından bildirildiği, bu depolara konan malların banka tarafından doğal olarak iyi muhafaza edileceği, bankaya depo edilen eşyanın tasdikli bir defteri banka tarafından yerel hükümete verildiği halde belirtilen malların bankanın koruması altında bırakılmasında bir sakınca olup olmadığının süratle bildirilmesi talep edilmiştir.⁷⁵³

Nakle tabi tutulan kimseler yanlarında götüremedikleri eşyalarını, değerli mücevherlerini ve paralarını başta Osmanlı Bankası olmak üzere, yabancı konsolosluklara, misyonerlere, hatta komşularına bırakmıştır.⁷⁵⁴ Örneğin Erzurum’da zorunlu göçe hazırlık için tanınan sürede Ermeniler, değerli mal ve mücevherlerini Amerikan misyonerleri Rahip Stapleton ve Dr. Case’ye emanet etmiştir. Bu iki kişiye toplam 1.400 balya eşya dışında, para ve mücevher de emanet edilmiştir.⁷⁵⁵ Bu eşyaların değerini Konsolos Oscar S. Heizer, 10.000 ile 15.000 Lira arasında tahmin etmektedir. Altın olarak bırakılan paralar ise 5.559 Liraya ulaşmıştır. Bu paranın 5.000 Lirası Osmanlı Bankası Erzurum Şubesi’ne yatırılmak üzere William W. Peet’e teslim edilmiştir.⁷⁵⁶ Bu paralar Osmanlı Bankası aracılığıyla ilgililerin hesabına aktarılmıştır.⁷⁵⁷ Yine Harput’ta misyonerler Riggs ve Atkinson, Sivas’ta Miss. Graffam ve Doktor Clark da Ermenilerin çok miktarda para ve eşya emanet ettiği kimselerdir. Bazı Ermeniler yeni iskân bölgelerine ulaşınca bu emanetlerini talep etmiştir. Paralar emanet alınırken ciddi şekilde kayıt tutulmadığı için pek çok Ermeni’nin talebi geri çevrilmiştir.⁷⁵⁸ Diğer taraftan Bible House müessesesinin müdürü Amerikalı Peet’in zorunlu

⁷⁵³ BOA. DH. ŞFR. 55/231. 19 Ağustos 1331/1 Eylül 1915

⁷⁵⁴ Çiçek, “I. Dünya Savaşı’nda Ermeniler: Bir Zorunlu Göç Hikâyesi”, s. 2783

⁷⁵⁵ Özdemir, Hikmet ve diğerleri, age, s. 85

⁷⁵⁶ Çiçek, “I. Dünya Savaşı’nda Ermeniler: Bir Zorunlu Göç Hikâyesi”, s. 2783-2784

⁷⁵⁷ Özdemir, Hikmet ve diğerleri, age, s. 85

⁷⁵⁸ Çiçek, “I. Dünya Savaşı’nda Ermeniler: Bir Zorunlu Göç Hikâyesi”, s. 2784

göçe tabi tutulan Ermenilerin nakit ve emlakini müvekkil sıfatıyla idare ettiği yapılan haberleşmelerden anlaşılmıştır.⁷⁵⁹

Emanet bırakılan bu değerli şeyler emaneti alan kimseler/kurumlar tarafından daha sonra bu kimselerin yeni yerleşim yerlerine posta ile yollanabilecekti. Şayet nakle tabi tutulan kimselere bir şey olursa bu kimselerin yurt dışındaki yakınlarına gönderilebilirdi.⁷⁶⁰ İlerleyen zamanlarda para, mücevher, ev eşyası gibi taşınırlar kayıt edildikleri ve muhafaza edildikleri bankalardan alınıp yerel idarelere iletilmiş ve böylelikle sahiplerine iade edilmiştir.⁷⁶¹

Zorunlu göçe tabi tutulan Ermeniler komşusu olan Türklere de değerli eşya ve nakit paralarını emanet etmişlerdir. Mesela Elbis Hatchadourian Halep'te iskân edildikten sonra komşusuna emanet ettiği paralarını konsolos aracılığı ile Müftü Faik Bey'den istemiştir. Yine Elazığlı bazı Ermeniler paralarını Mustafa Ağa'ya teslim etmişlerdir. Bunun gibi birçok örnek bulunmaktadır. Bu örnekler zorunlu göçün uygulandığı dönemde bile nakledilen Ermenilerin Türk komşularına güven duyduklarını göstermektedir.⁷⁶²

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nda da sevke tabi tutulan kişilerin taşınırlarının komisyon başkanı veya vekili tarafından toplanacağı, geri alınacağı, dava edileceği ve emval-i metrukeden dava konusu edilmeyenlerin artırma yoluyla satılacağı, elde edilen tutarın sahipleri adına emaneten mal sandıklarına yatırılacağı belirtilmiştir. Bu hükümler 8 Kasım 1915 tarihli Nizamnamede de yer almıştır. Nizamnameye göre ayrıca kiliselerde bulunan eşya, resimler ve kutsal kitaplar deftere yazılarak muhafaza edilecektir. Bütün okul malzemelerinin kullanım hakkı eğitim idarelerine devrolunacaktır. Sahipleri bilinmeyen malların bedelleri, eşyanın bulunduğu köy veya mahalle adına kaydedilecek ve daha sonra hükümet tarafından adı geçen köy veya mahalle halkının iskân edildiği yerlere gönderilecektir.

Emval-i metruke ile ilgili yasal düzenleme yapıldıktan sonra da taşra ile yapılan yazışmalarla uygulamaya yön verilmiştir. Bu bağlamda 6 Kasım 1915 tarihinde taşraya yollana telgrafta; trenlerle nakledilen Ermenilerin sevki esnasında eşyaların sahipleriyle birlikte gönderilmesi ve istasyonlarda kalmış olan eşyanın da yollanması gerektiği

⁷⁵⁹ **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919)**, II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, No: 86, Ankara, 2007, s. 221

⁷⁶⁰ Kaiser, Hilmar, agm, s. 152. Hilmar Kaiser bu makalesinde, hükümetin kısa zaman sonra Ermeni mallarının sahiplerine yollanmasını yasakladığını ifade etmektedir.

⁷⁶¹ Çelik, agm, s. 152

⁷⁶² Çiçek, "I. Dünya Savaşı'nda Ermeniler: Bir Zorunlu Göç Hikâyesi", s. 2784

bildirilmiştir.⁷⁶³ Hükümet bu dönemde nakledilen kimselere ait olup bankalarda/ticari depolarda bulunan mallara da emval-i metruke kapsamında el koymak istemiş, bu da bazı sıkıntılara sebep olmuştur. Örneğin 30 Ekim 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden Adana Vilayetine çekilen telgrafta; Deutsche Orient Bank depolarında bulunan Ermenilere ait rehinli malların emval-i metruke komisyonu tarafından başka yerlere nakledilmek istenmesi üzerine banka memurlarının malların başka yerlere nakledilmemesi için müracaat ettiği, ancak bu müracaatın dikkate alınmadığı gibi hükümet işlerine müdahalede bulunduğu gerekçesiyle Adana Bank direktörü aleyhinde kanuni işleme başvurulduğunun Alman Büyükelçiliği'nden bildirilmesi üzerine, konunun önemine binaen detaylı bir şekilde araştırılması ve olayın açıklığa kavuşturulması gerektiği bildirilmiştir.⁷⁶⁴

Zorunlu göçe tabi tutulan kimselere tıpkı taşınmazları gibi taşınırları da Mütareke döneminde iade edilmiştir. Yapılan düzenlemelere göre, hükümetçe el konulduğu halde henüz satılmamış olan taşınırlar sahiplerine aynen iade edilecektir. Artırma ihalesi ile satılan malların ise ihale için yapılan masraflar düşüldükten sonra kalan miktarı sahiplerine iade edilecektir. Artırma ihalesinin acele olarak yapılmasından dolayı ortaya çıkabilecek bedel noksanlığını, devlet tazmin edecektir. Malların artırma ihalesi dışında kalması ve bu malları üçüncü kişilerin gasp etmesi nedeniyle nakledilen kişilerin zarara uğraması halinde bu zararı malı gasp edenler ödeyecektir. Ancak malı gasp eden bilinmez veya bilindiği halde ortaya çıkan zararı tazmin etmeye gücü yetmezse ve gasp edilen mallar da tüketilmiş ise bu malların bedeli devlet tarafından tazmin edilecektir.

Emval-i metruke mevzuatı kapsamında TBMM tarafından yapılan ilk yasal düzenleme olan 20 Nisan 1922 tarih ve 224 sayılı Kanunda, düşman istilasından kurtulan mahallerde sahiplerinin kaçıışı ve kaybolmalarından dolayı sahipsiz kalmış olan taşınırların, hükümetçe usulüne göre artırma ile satılacağı, elde edilen gelirin, oluşan masraflar çıkarıldıktan sonra emanet hesabına kayıt edilmek üzere mal sandıklarına yatırılacağı belirtilmiştir. Daha sonra yine TBMM tarafından kabul edilen 15 Nisan 1923 tarih ve 333 sayılı Kanun ile de 26 Eylül 1915 tarihli Kanun'un taşınırlarla alakalı hükümlerinde herhangi bir değişiklik yapılmayarak aynen kabul edilmiştir.

Emval-i metruke mevzuatının taşınırlar ile ilgili hükümlerini kısa bir analize tabi tutacak olursak, emval-i metrukeyi oluşturan varlıklar arasında belki de en net politikanın taşınırlar için uygulandığı görülecektir. Öyle ki 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu

⁷⁶³ BOA. DH. ŞFR. 57/320. 24 Teşrin-i Evvel 1331/6 Kasım 1915

⁷⁶⁴ BOA. DH. ŞFR 57/193. 17 Teşrin-i Evvel 1331/30 Ekim 1915

yürürlüğe konulmadan, bir diğer ifade ile Ermeniler henüz genel bir sevke tabi tutulmadan önce uygulanmaya başlayan politikalar, çok fazla değiştirilmeden sonraki dönemlerde de takip edilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin taşınır mallarla ilgili politikasının temelini, nakledilen kimselerin yanlarında götürebildikleri varlıkların götürülmesine izin verilmesi oluşturmaktadır. Diğer yandan nakledilen kimselerin yanlarında götüremediği taşınırlarla alakalı politika ise zamana göre değişmektedir. Buna göre, emval-i metrukenin idari düzenlemeler ile idare edildiği 26 Eylül 1915 tarihine kadar temel politika bu mallardan bozulmayacak olanların sahipleri adına muhafaza edilmesi iken, kanunun yürürlüğe girmesi ile taşınırların muhafazasından vazgeçilerek tasfiye edilmesi kararlaştırılmıştır.

4.5. Mahsul ve Ürünler Yönünden Emval-i Metruke Uygulamaları

27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu'nun yürürlüğe konulması sonrasında, genel olarak da 1915 yılının Temmuz ayı sonrasında Ermenilerin zorunlu göçü başlamıştır. Tarımsal faaliyetlerle uğraşan Ermeniler mahsulünü ekmiş ancak genellikle ürünü hasat edemediği için zorunlu göçe tabi tutularak yerlerinden ayrılmışlardır. Dolayısıyla bu kimselerden geriye hasat edilmesi gereken mahsul ve ürün kalmıştır. Bunun yanında bazı yerlerde hasat edilmiş ürün de bulunmaktadır. Bu mahsullerin nasıl hasat edileceği ile elde edilen ürünlerin nasıl değerlendirileceği önemli bir sorun teşkil etmiştir. Bu sorunun çözümü için bir takım düzenlemeler yapılması gerekmiştir.

Bu doğrultuda hasat edilmemiş mahsul veya ürünlerin ne olacağı ile ilgili olarak 10 Haziran 1915 tarihli Talimatnamede bazı hükümlere yer verilmiştir. Buna göre; metruk emlak ve araziden alınacak mahsul ve ürün bulunduğu takdirde bu ürünler komisyon tarafından belirlenecek kişilerden oluşan bir heyet tarafından açık artırma yolu ile satılacak ve satıştan elde edilen bedel sahibi adına emaneten mal sandıklarına teslim edilecektir. Bu işlem esnasında bir tutanak düzenlenerek aslı yerel idareye ve onaylı bir sureti ise idare komisyonuna teslim edilecektir. Bunun yanında henüz hasat edilmemiş ekili yerlere ve mevcut ürünlere alıcı çıkmadığı takdirde bu ürünler kefalet karşılığında ve sözleşme ile yarı yarıya paylaşma (ortakçılık, ürün paylaşımı) yoluyla isteklilere verilecektir. Bu suretle elde edilen kira ve satış bedelleri de sahipleri adına mal sandıklarına teslim edilecektir.

Ermenilerin nakledilmesi ve Müslüman erkeklerin büyük bir kısmının silahaltında olmasından dolayı mahsulün hasat edilerek kaldırılması kolay olmamıştır. Bunun için mahsulün hükümetçe kaldırılmasına karar verilmiş, bu doğrultuda askerler ve amele

taburlarından yararlanılmaya çalışılmıştır.⁷⁶⁵ Bu doğrultuda taşraya gerekli bilgilendirme ve yönlendirme yapılmıştır. Örneğin 5 Temmuz 1915 tarihinde Sivas, Diyarbakır ve Elazığ Vilayetlerine gönderilen telgrafta; Ermenilerin tahliye edildiği yerlerde kalan ekili yerlerin kaldırılıp mahsulün elde edilmesi hakkındaki talimatname hükümlerinin bazı yerlerde uygulanmasına imkân bulunmadığının anlaşıldığı ve bunların emval-i metruke komisyonlarının gözetimi altında masrafı muhacirin tahsisatından verilerek hükümetçe biçirilip harman edilmesinin ve alınacak mahsulden yapılan masraflar düştükten sonra kalan kısmının takdir olunacak fiyat karşılığında askeriyeeye verilmesinin uygun bulunduğu, bu konuda askeriyeenin amele taburlarıyla yardımının temin edildiği belirtilerek, mahsulün kaldırılabilmesi için ne kadar kişiye, makineye, alete ihtiyaç bulunduğunun bir an önce bildirilmesi istenmiştir.⁷⁶⁶ Aynı anlamda bir başka telgraf da 10 Temmuz 1915 tarihinde Urfa Mutasarrıflığına çekilmiştir. Söz konusu telgrafta; tahliye edilen yerlerdeki metruk mezruatın emval-i metruke komisyonlarının gözetimi altında ve masrafları muhacirin tahsisatından karşılanmak üzere hükümetçe biçirilip harman ettirilmesinin kararlaştırıldığı, mahsulün kaldırılabilmesi için amele taburları ile fiili yardım yapılması için ne kadar asker ve ahaliye ihtiyaç olduğunun bildirilmesi istenmiştir.⁷⁶⁷ Dâhiliye Nezareti'nden 3. Ordu Kumandanlığına çekilen 15 Temmuz 1915 tarihli telgrafta ile de Ermenilerin başka mahallere sevki ve Müslümanların da silahaltında olmasından dolayı bu seneki mahsulatın kaldırılması için askeriyeeden yardım istenmiştir.⁷⁶⁸ Söz konusu telgraflarda belirtildiği gibi elde edilen mahsulden masraflar düşüldükten sonra kalan kısmı, takdir olunan fiyat karşılığında askeriyeeye verilmiştir.

4.6. Borçlar ve Alacaklar Yönünden Emval-i Metruke Uygulamaları

Emval-i metruke kapsamındaki varlıkların idari düzenlemeler ile idare edildiği 26 Eylül 1915 tarihine kadar, yani Tasfiye Kanunu yürürlüğe konulana kadar, nakle tabi tutulan kimselerin borçları ve alacakları ile ilgili herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Bu dönemde borçlar ve alacaklar taşraya yollanan talimatlarla idare edilmeye çalışılmıştır. Bu

⁷⁶⁵ Seferberliğin hasat zamanına gelmesi üzerine ekili alanların hasadı problem olmuştur. Bu sadece nakledilen kimselere ait bir problem değildi. Nakledilmeyen kimselerin de erkekleri büyük oranda silahaltında olduğu için bu kimselerin mahsulü de hasat edilmeyi bekliyordu. Hükümet, mahsulün hasat edilebilmesi için yoğun çaba sarf etmiş, bunun için talimatnameler yayınlamış, cepheye sevk edilmeyen gayrimüslim amele taburlarından faydalanmış, kadınlardan ziraat alayları ve çiftçi taburları kurmuştur. (Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, ss. 442-445)

⁷⁶⁶ BOA. DH. ŞFR. 54/301. 22 Haziran 1331/5 Temmuz 1915

⁷⁶⁷ BOA. DH. ŞFR. 54/382. 27 Haziran 1331/10 Temmuz 1915

⁷⁶⁸ BOA. DH. ŞFR. 54-A/10. 2 Temmuz 1331/15 Temmuz 1915

bağlamda 1 Haziran 1915 tarihinde Maraş Mutasarrıflığına çekilen telgrafta; sevk edilen kişilerin ekonomik durumları ve içinde buldukları durum göz önüne alınarak borçlarının ertelendiği bildirilmiştir.⁷⁶⁹ 11 Temmuz 1915 tarihinde Trabzon Vilayetine çekilen telgrafta; dâhile sevk edilen Ermenilerde var olduğu iddia edilen matlubata müteallik senetlerin tarih ve şekillerinin borçların tasfiyesi işlemlerinde olduğu gibi deftere kaydedilmesi, bu senetler dolayısıyla muvazaaya meydan verilmeyerek Ermenilerin uhdesinde bulunan malların yabancıların eline geçmesine müsaade edilmemesi ve muvazaa ihtimali bulunan işlemlerin onaylanmaması, bankalar ile ticari müesseselerin hukuk ve matlubatının mahfuz olduğu ancak matlubatın mahkemece sabit olduktan sonra ödenmesi gerektiği belirtilmiştir.⁷⁷⁰ Bu telgraftan bir gün sonra yine Trabzon Vilayetine çekilen bir başka telgrafta; sevke tabi tutulan Ermenilere ait vergilerin tahsilinin ertelendiği belirtilerek, herhangi bir takibatta bulunulmaması gerektiği bildirilmiştir.⁷⁷¹ Maliye Nezareti Varidat Müdüriyet-i Umumiyyesi tarafından 4 Ağustos 1915 tarihinde taşraya çekilen telgrafta da; sevk edilen Ermenilerin aşar,⁷⁷² ağnam⁷⁷³ ve diğer mallarından olan borçlarının ertelendiği bildirilmiştir.⁷⁷⁴ Taşraya yollanan telgraflardan, bu dönemde nakledilen kimselerin sadece devlete olan borçlarının ertelendiği anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte nakle tabi tutulan kimselerin sadece devlete borcu yoktu. Devletin yanında özellikle Alman ve Avusturya Macaristan ticari işletmeleri, şirketleri, bankaları ve ticaret odaları başta olmak üzere birçok ülkeden gerçek ve tüzel kişiye borçları vardı. Farklı ülkelere mensup pek çok gerçek ve tüzel kişiyle ticari ilişkisi olan Ermenilerin de zorunlu göçe tabi tutulması ile birlikte ticari ilişkilerde bir belirsizlik ortaya çıkmıştır. Oluşan hukuki belirsizlik üzerine Ermenilerden alacağı olanlar endişeye kapılmış ve alacaklarını tahsil edebilmek için kendi ülkeleri nezdinde girişimlerde bulunmuşlardır. İttihat ve Terakki Hükümeti, Ermenilerden kalan mallar hakkında ilk düzenlemeleri yaparken muhtemelen düşünemediği ancak gerek mallar konusunda ortaya çıkan hukuki belirsizliklerin gerekse de Ermenilerden alacağı olan devletlerin verdiği notaların etkisiyle borçlar ve alacakları da kapsayan daha detaylı bir düzenleme yapma ihtiyacı hissetmiştir. Bu doğrultuda 26 Eylül

⁷⁶⁹ BOA. DH. ŞFR. 53/200. 19 Mayıs 1331/1 Haziran 1915

⁷⁷⁰ BOA. DH. ŞFR. 54/393. 28 Haziran 1331/11 Temmuz 1915

⁷⁷¹ BOA. DH. ŞFR. 54/420. 29 Haziran 1331/12 Temmuz 1915

⁷⁷² *Aşar*; toprak ürünlerinden alınan zekâttır. Onda bir anlamına gelen öşür kelimesinin çoğuludur. (Mehmet Erkal, “Öşür”, *DİA*, C. 34, s. 97)

⁷⁷³ *Ağnam resmi*; Osmanlı Devleti’nde küçükbaş hayvanlardan alınan bir vergidir. Osmanlı resmi kayıtlarında resm-i ganem, adet-i ağnam şekillerinde de geçmektedir. (Feridun Emecen, “Ağnam Resmi”, *DİA*, C. 1, s. 478-479)

⁷⁷⁴ BOA. DH. ŞFR. 54-A/268. 22 Temmuz 1331/4 Ağustos 1915

1915 tarihli Tasfiye Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Söz konusu kanunda; nakle tabi tutulan kimselerin mevduatının ve alacaklarının komisyon başkanı veya vekili tarafından toplanacağı, borçlarının ödeneceği belirtilmiştir.⁷⁷⁵ 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nda açıkça belirtildiği üzere, tasfiye komisyonları nakle tabi tutulan kimselerin mallarını tasfiye edecek yani taşınır ve taşınmazlarını satacak, alacaklarını tahsil edecek ve borçlarını ödeyecektir. Tabi nakle tabi tutulan kimselerin borçlarını bunların bıraktıkları malvarlıkları ile yettiği kadar ödeyecektir.⁷⁷⁶ Bu bağlamda nakle tabi tutulan kimselerin malları nakde çevrildikten sonra bu kimselerin borcu, elde edilen bu meblağdan ödenecektir.

Kanunun yürürlüğe girmesi ve uygulamaların başlaması ile birlikte, bazı teknik problemler de ortaya çıkmıştır. Örneğin nakledilen kimselere veya bunlarda alacağı olan kimselere ait olup Alman ve Avusturya Bankalarına ciro⁷⁷⁷ edilen senetler bu problemlerden birisidir. Dâhiliye Nezareti'nden 22-23 Ocak 1916'da Erzurum Vilayetine yollanan telgrafta, bu senetlerin hamili için hiçbir öncelik hakkı tanımadığı, sadece emval-i metruke bedelinden garameten⁷⁷⁸ istifade etme hakkı tanıdığı, taşınırların satılarak nakde çevrileceği, taşınmazların ise hükümet tarafından tefevvüz edileceği,⁷⁷⁹ şayet nakledilen kimselerin borçları emval-i metrukeleri kıymetinden fazla ise yani geride kalan malların değeri borçların değerinden az ise ticari senet hamillerine belli oranda daha az ödeme yapılacağı belirtilmiştir.⁷⁸⁰ Bu telgraftan hükümetin, emval-i metruke kapsamındaki varlıkları satıp, naklettiği kimselerin borcunu ödemeyi düşündüğü net bir biçimde anlaşılmaktadır. Diğer bir problem de nakledilen kimselerin Ziraat Bankası'na olan borçlarının durumudur. Şöyle ki nakledilen kimselerin Ziraat Bankası'na olan borçlarından dolayı bu banka lehine rehinli malların Ziraat Bankası tarafından icra yoluyla satılması durumunda bu mallar düşük bedelle elden çıkarılabilecek, bundan dolayı da bir zarar oluşabilecektir. Bu durumu engellemek için 14 Mart 1917 tarihinde Meclis-i Vükela, nakledilen kimselerin borçlarının mevcut mallarının değerinden ödenerek rehinin hazine namına icrasını ve satılacak taşınırları bulunmayan kimselerin bankaya olan borçlarının ise taşınmaz gelirlerinden ödenmesini

⁷⁷⁵ Tasfiye Kanunu'ndan sonra yürürlüğe konulan hemen hemen tüm düzenlemelerin esasını bu ifadeler oluşturmuştur.

⁷⁷⁶ Tasfiye Kanunu hükümleri açıklanırken de belirttiğimiz gibi nakle tabi tutulan kimsenin mal varlığı tüm borçlarını ödemeye yetmiyorsa imtiyazlı borçlara öncelik verilmek üzere garameten ödeme yapılacaktır.

⁷⁷⁷ *Ciro etmek*; ticari senedin ya da herhangi bir değerli evrakın arkasına yazılan yazı ya da atılan imza ile başkasına aktarılmasıdır. (Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü, s. 223)

⁷⁷⁸ Garameten ödeme birinci bölümde örnekleri ile detaylı biçimde anlatılmıştır.

⁷⁷⁹ *Tefevvüz*; taşınmazların hükümet tarafından peşin para ve bedel artırma yoluyla satılmasıdır.

⁷⁸⁰ **BOA. DH. ŞFR. 60/89.** 9-10 Kânun-ı Sani 1331/22-23 Ocak 1916

kararlaştırmıştır.⁷⁸¹ Meclis-i Vükela benzer içerikli bir başka kararı da 27 Mayıs 1917 tarihinde almıştır. Bu kararda da bankaya rehinli olan yerler hakkında 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun önceliği olan borçların ödenmesi hakkındaki hükümlerinin uygulanmasının uygun görüldüğü belirtilmiştir.⁷⁸²

Nakle tabi tutulan Ermenilerin Türklere de önemli miktarda borçları vardı. 224 sayılı Kanun'un görüşülmesi esnasında Erzurum Mebusu Salih Efendi; Ermenilerin kendilerinden aldıkları musaddak senetler ve saire ile resmi olarak aldıkları paralarla ticaret yaptıklarını, öyle ki Erzurum'dan zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerden bir kısmının tüccara ve sermaye sahiplerine 220.000 Lira tahakkuk etmiş borçları olduğunu, bu bağlamda Cibril Efendi adlı şahsın kendisine 2.000 altın borcu olduğunu ve onun da firar ettiğini, bunun gibi birçok kimsenin daha firar ettiğini, Ermenilere ait olan sermayenin önemli bir kısmının ticaret yapmaları için Müslüman ahali tarafından yüzde iki faizle ve belge ile borç verildiğini ve Ermenilerin bu paralar ile ticaret yaptıklarını ve para kazandıklarını, bu yüzden de nakledilen kimselerde çok sayıda Türk'n alacağı olduğunu belirtmiştir. Bunun zerine Maliye Vekili Trabzon Mebusu Hasan Bey, nakledilen kimselerde alacağı olanların alacağının hükümet tarafından takip edileceğini ve hükümetin idare ettiği mallardan gerekli ödemenin yapılacağını belirtmiştir.⁷⁸³ öte yandan zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerle Türkler arasındaki güvene bağlı olarak, bir takım ticari ilişkiler de cereyan etmiştir. Bu bağlamda adi senetlerle, sıradan mektuplarla ve hukuki bir değeri olmayan kğitlarla gerçekleştirilen ticari ilişkiler de önemli bir yekn oluşturmuştur. Ermenilerin zorunlu göçe tabi tutulması ile bu kimselerle ticari ilişkisi olanlar da mağdur olmuştur. Bu konu, 333 sayılı Kanun tasarısının Meclis'te görüşüldüğü esnada, yani 15 Nisan 1923 tarihinde Aydın Milletvekili Mazhar Bey tarafından gündeme getirilmiştir. Mazhar Bey, eğer bir istatistik tutulabilse idi Ermenilerden alacağı olmadığı halde alacağı olduğunu iddia ederek ahlaksızlığa meyletmiş olanların yüzde on bile olmadığını, geri kalan kimselerin alacağını ispat edecek vesikalara sahip olmayan gerçek alacak sahipleri olduğunu belirtmiştir.⁷⁸⁴

Bu açıklamalar doğrultusunda, nakle tabi tutulan kimselerin Türk ya da yabancı; gerçek ya da tüzel birçok kişiye borcunun olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla malvarlıklarını oluşturan varlıklar tasfiye edildikten sonra elde edilen gelir tamamen nakledilen kimselere ait olacaktır gibi bir düşünce yanlış olacaktır. Çünkü nakledilen

⁷⁸¹ BOA. MV. 207/33. 14 Mart 1333/14 Mart 1917

⁷⁸² BOA. MV. 208/38. 27 Mayıs 1333/27 Mayıs 1917

⁷⁸³ TBMMZC, Devre: I, C. 19, İçtima Senesi 3, İçtima 31, s. 315 (20 Nisan 1338/20 Nisan 1922)

⁷⁸⁴ TBMMZC, C. 29, İçtima Senesi 4, İçtima 25, s. 154

kimsenin mal varlığının tasfiyesi sonucu elde edilen gelir, bazı durumlarda bu kimsenin borcundan az olabilecektir. Dolayısıyla nakle tabi tutulan kimselerin özellikle de ticaret yapan kimselerin malları olduğu gibi borçlarının da olduğu, bu borçlar ödendikten sonra geriye bir meblağ kalırsa bunun nakledilen kimseye ödeneceği unutulmamalıdır.⁷⁸⁵

4.7. Malların İadesi Yönünden Emval-i Metruke Uygulamaları

Nakle tabi tutulan kimselerin mallarının iadesini, Osmanlı Dönemi'nde yapılan iadeler ve Türkiye Cumhuriyeti Dönemi'nde yapılan iadeler olmak üzere ikiye ayırarak incelemek yararlı olacaktır. Osmanlı Devleti'nin Ermenilere yönelik politikasının, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin iş başında olduğu 1917 yılından itibaren değişmeye ve yumuşamaya başladığı bilinmektedir. Bu bağlamda malların iade edilmesi düşüncesinin mütarekeden çok önce devlet yöneticilerinde oluşmaya başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Öte yandan İttihat ve Terakki sonrasında iş başına gelen hükümetlerin düşüncesi de bu malların iadesi yönünde olmuştur.

Bununla birlikte nakledilen kimselere mallarının iade edilmesi düşüncesinin hayata geçirilebilmesi için yasal düzenleme yapılması gerekiyordu. Çünkü 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu hükümlerine göre Maliye ve Vakıflar Hazinelerine geçen/geçmesi gereken malların tekrar ilk sahiplerine iadesi eşdeğer bir düzenleme ile yani yasal bir düzenleme ile olabilirdi. Bu amaç doğrultusunda derhal hukuki çalışmalara başlanmıştır. Bununla birlikte hükümete yapılan baskılar ve yasal düzenlemelerin zaman alacak olması, hükümeti bir takım arayışlara yöneltmiştir. Bu doğrultuda yasal düzenleme için çalışmalara başlayan komisyon, tesliminde mahzur görülmeyen taşınır ve taşınmazların geri verilmesini kararlaştırmış ve durumu yetkili makamlara iletmiştir. Böylece henüz yasal düzenleme yapılmadan, dönen kimselere malların iadesine fiilen başlanmıştır. Bu bağlamda 31 Ekim 1918 tarihi itibarıyla Bahçecik'e geri dönen Ermenilere evleri iade edilmiştir.⁷⁸⁶ 13 Kasım 1918 tarihli bir habere göre; Karesi'den ve Bursa'dan tehcir edilmiş Ermeni ve Rumlar memleketlerine geri dönmüş; bunlara hane ve bahçeleri iade edilmiştir.⁷⁸⁷ 28 Kasım 1918 tarihli Atı Gazetesi'nde yer alan bir habere göre de Sis Katogigosluğuna ait binalar, gelir getiren mallar ile Armaşa

⁷⁸⁵ Örneğin nakledilen bir kimsenin evi, hayvanları, ticari eşyası vb. birçok mal varlığı olsun. Bu kimsenin mal varlığının tasfiyesi sonucunda da 10.000 Lira elde edilmiş olsun. Bu 10.000 Liranın hemen nakledilen kimseye ait olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Öncelikle bu kimsenin borcu olup olmadığı araştırılacak ve şayet borcu varsa bu meblağdan kişinin borcu ödenecektir. Örneğin bu kişinin borcu 11.000 Lira ise, malvarlığının tasfiyesinden sonra bu kişiye ödenecek bir şey olmayacaktır.

⁷⁸⁶ Bakar, age, s. 173

⁷⁸⁷ **Sabah**, 13 Teşrin-i Sani 1334/13 Kasım 1918. No: 10413

ve Bağçecik Köylerindeki mabet ve binalar iade edilmiştir.⁷⁸⁸ 28 Kasım 1915 tarihli bir habere göre de son iki haftada 25.000 kişi eski yerlerine dönmüş ve bunlara hane ve emlakleri iade ve teslim edilmiştir. Ayrıca Hristiyan cemaatlere ait müesseseler ve binalar her tarafta kendilerine iade ve teslim olunmaktadır. İade ve teslim edilen emlak, mabetler ve mektepler de dâhildir.⁷⁸⁹ Yine Gemlik'ten Aryamarad Gazetesi'nde yazıldığına göre, kaza kaymakamı dönen göçmenlere kiliseyi iade etmek istemiş, fakat kilisenin sadece dört duvarı sağlam kaldığı için kimse teslim etmek cesaretinde bulunamamıştır. Balıkesir'de de mahalli hükümet kilise, mektep ve çeşitli emlak sahiplerine teslim etme teklifinde bulunmasına rağmen, kimse üzerine mesuliyet almak istememiştir.⁷⁹⁰

Bu dönemde büyük devletler, özellikle de İngiltere, hem Rum ve Ermenilerin eski yerlerine dönmeleri ve iskânları hem de geride kalan malların iadesi konusunda kendilerine intikal eden sorunları Osmanlı Hükümetlerine iletmışler ve sorunların çözümü için baskı yapmışlardır.⁷⁹¹ Osmanlı Hükümetlerine baskı yapan İngilizler, sadece zorunlu göçe tabi tutulmuş olan kimselerin mallarını talep etmekle kalmamış, ayrıca Osmanlı vatandaşı olsun olmasın bütün Hristiyanların hükümetçe el konulmuş ne kadar malı varsa iade edilmesini talep etmiştir. Bunun yanı sıra bir de devlet tarafından tazminat ödenmesini ve bu malları satın alanlara satış bedelinin hükümet tarafından geri verilmesini istemiştir. Ayrıca İtilaf Devletlerine dayanan bazı gayrimüslim göçmenler, bilhassa sahil kesimlerinde zamanında para ile ve kendi rızaları ile sattıkları malları hiçbir hukuka bağlı olmaksızın geri almaya çalışmıştır. Örneğin Nazmi Bey tarafından parası ödenerek satın alınan ve Haliç'te bulunan çektirme önceki sahibine teslim edilmiştir.⁷⁹²

İngiliz Fevkalade Komiserliği, hükümetten geri dönen kimseler ve bunlara yapılan işlemlerle ilgili bilgi almıştır. Bu bağlamda İngiliz Fevkalade Komiserliği'ne gönderilen 19 Mart 1919 tarihli yazıda;⁷⁹³ son 3.5 ay içerisinde eski yerlerine dönen 232.679 kişiye evlerinin ve diğer taşınmazlarının (yanan ve yıkılan evler istisna olmak üzere) iade edildiği, bu durumun Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nden bir memurla beraber bölgeyi gezen Yüzbaşı Lefter Redmer'in gözlemleriyle de sabit olduğu belirtilmiştir. Söz konusu yazıda

⁷⁸⁸ Atnur, "Tehcir Edilen Ermenilerin İskânı Mal ve Mülklerinin İadesi", s. 433

⁷⁸⁹ **Yeniğün**, 28 Teşrin-i Sani 1334/28 Kasım 1918. No: 85

⁷⁹⁰ **Hadisat**, 16 Kânun-ı Evvel 1334/16 Aralık 1918

⁷⁹¹ **BOA. BEO. 4703/352690**

⁷⁹² **BOA. BEO. 4556/341677**. 16 Şubat 1335/16 Şubat 1919

⁷⁹³ İngiliz Fevkalade Komiserliği'nin, 13 Mart 1919 tarihinde, Ankara ve Edirne'den geri dönen Rum ve Ermenilere gerekli yardım yapılmadığını iddia ederek bu konuda ne gibi işlemler yapıldığının bildirilmesini istemesi üzerine bu yazı yazılmıştır.

geri dönen kimselere karşı yapılan faaliyetleri açıklayan bir cetvel de ilave edilmiştir.⁷⁹⁴ Cetvelde verilen bilgilere göre; Mersin’de ve Ankara’da Ermeni kiliseleri, Trabzon’da Ermeni kilise ve mektepleriyle bunların müştemilatı ve akaratı cemaatlerine iade edilmiştir. Ankara’da resmi dairelere geçici olarak alınan mefruşat ve diğer malzemeler tamamen geri dönen sahiplerine iade edilmiş, böylece iade edilecek başka eşya kalmamıştır. Ayrıca Yalova’da daha önce askeriyeye verilen 70 yatak ve yorgan takımı Ermeni muhtaçlara verilmiştir.⁷⁹⁵

Malların iadesi için Ermeni Patrikhanesi ve mal sahiplerine aracılık eden kimseler de hükümete başvuruda bulunmuştur. Bu bağlamda Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyetinden, Sadarete yazılan 25 Mayıs 1919 tarihli yazı ile İstanbul Bahçekapı’da bulunan ve vaktiyle emval-i metruke sayılarak Polis Müdüriyet-i Umumiyesi binası olarak kullanılan Sanasaryan Hanı’nın tahliyesinin Patrikhane tarafından talep edildiği belirtilmiştir. Bunun üzerine Sadaretçe Dâhiliye Nezareti’ne yazılan 28 Mayıs 1919 tarihli yazıda; söz konusu binanın kamulaştırılmasından vazgeçilmesi ve Polis Müdüriyet-i Umumiyesi binası olarak kullanılabilecek yeni bina bulunana kadar Patrikhane’den süre istenmesi, uygun bina bulunur bulunmaz binanın tahliye edilmesi ve kullanım müddetine ait kira bedelinin ödenmesi gerektiği bildirilmiştir. Durum hakkında Polis Genel Müdürü Halil Bey de bilgilendirilmiştir.⁷⁹⁶

19 Nisan 1919 tarihinde İstanbul’da bulunan Pirkinikli Ermeni Katolikler tarafından Dâhiliye Nezareti’ne verilen dilekçede; 4 Nisan 1919 tarihinde Sivas Ermeni Katolik Murahhas (temsilcisi) Vekilinden alınan resmi mektuptan, gerek zorunlu göçe tabi tutulan gerek askerlik hizmetleri biten Sivas Pirkinik Köyü ahalisinden kırka yakın ailenin yurtlarına geri döndüğü ve sahibi buldukları evler ile arazilere tasarruf etmek talebinde buldukları ancak Sivas mahalli hükümetinin onlara karşı problemler çıkararak evlerini ve arazilerini kendilerine geri vermemek için ısrar ettiği belirtilerek evlerin, arazilerin ve diğer malların iadesi için Sivas Vilayetine gerekli emrin verilmesi rica edilmiştir.⁷⁹⁷ Dâhiliye Nezareti’nden

⁷⁹⁴ Söz konusu cetvelde, geri dönen kimselere yapılan yardımlar ve Rumlara iade edilen mallara da yer verilmiştir. Ancak bu hususlar tezimizin konusu olmadığı için burada yer verilmemiştir.

⁷⁹⁵ **BOA. BEO. 341903.** 19 Mart 1335/19 Mart 1919

⁷⁹⁶ **BOA. DH. KMS. 52-4/22.** Söz konusu yazışmalar sonrasında Dâhiliye Nezareti, Maliye Nezareti’nden Polis Müdüriyet-i Umumiyesi’ne tahsis edilmek üzere uygun bir bina talebinde bulunmuş, ancak Maliye Nezareti Emlaki Emiriye Müdüriyet-i Umumiyesi, elverişli bir bina bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca yapılan yazışmalarda Sanasaryan Hanı’nın kullanımı esnasında meydana gelen zarar ve üç yıllık kira bedeli, toplam 72.000 Osmanlı Lirası olarak hesaplanmıştır. Kira bedelleri belirlenirken ilk yıl için belirlenen 4.000 Lira kira bedelinin ikinci yıl 8.000 Liraya, üçüncü yıl ise 20.000 Liraya yükselmesi dikkat çekicidir.

⁷⁹⁷ **BOA. DH. KMS. 49-2/15-1.** 19 Nisan 1335/19 Nisan 1919

Sivas Vilayetine aynı gün çekilen telgraf ile durumun bir an önce araştırılarak şayet dilekçede belirtildiği gibi işgal edilmiş emlak varsa derhal gerçek sahiplerine iade edilmesi ve bu gibi şikâyetlere meydan bırakılmaması gerektiği bildirilmiştir.⁷⁹⁸ Pirkinikli Ermeniler tarafından Dâhiliye Nezareti'ne sunulan dilekçede kullanılan yumuşak dil ve buna karşılık olayın çözümü için ortaya konan çaba dikkate değerdir. Pirkinik Köyü halkının yaptığı bu başvuru bize Ermenilerin her zaman işgalci güçlere güvenip irrasyonel taleplerde bulunmadıklarını, bunun karşılığında da makul başvuruların anında karşılanmaya çalışıldığını göstermektedir.

Mallarının iadesi için bizzat başvuruda bulunanlar da vardır. Örneğin Erzurumlu Vagarşak Saatçıyan, İstanbul ve Çevresi Tasfiye Komisyonu Başkanlığı'na verdiği 8 Temmuz 1919 tarihli dilekçe ile Erzurum'dan ayrılırken Osmanlı Bankası'na bırakmış olduğu paketin İstanbul'daki Tasfiye Komisyonu'na geldiğini belirterek, söz konusu paketin kendisine iade edilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine komisyon, 10 Temmuz 1919 tarihinde söz konusu paketi içindeki altınlarla birlikte Vagarşak Saatçıyan'a teslim etmiştir.⁷⁹⁹ İstanbul Tasfiye Komisyonu Başkanlığı ilerleyen günlerde başvuruda bulunan diğer Ermenilerin de emval-i metrukesini iade etmiştir.⁸⁰⁰ Yine 27 Ağustos 1919 tarihinde Bolu'dan İstapan isimli bir Ermeni, zorunlu göç esnasında korku sebebiyle evini darüleytama terk ve hibe ettiğini belirterek evini geri istemiş, bunun üzerine evin hemen kendisine teslim edilmesine karar verilmiştir.⁸⁰¹

Geri dönen kimseler her zaman mallarının aynen iade edilmesini talep etmemiş, bazen de zararlarının karşılanması için tazminat talebinde bulunmuşlardır. Bu bağlamda 27 Ağustos 1919 tarihinde Aydın Vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan yazıda; savaş zamanında hükümetçe Suriye taraflarına zorunlu göç ettirilen ve geri döneceği umulmayan Mardiros Sarıyan isimli bir Ermeni'nin Manisa ve Saray Köyü'nde bulunan dokuma fabrikalarının bütün malzemeleri ile birlikte İzmir tüccarlarından ve eski vali Rahmi Bey'in avenesinden Ali Fikri, Zeki ve Ahmet Beyler tarafından gasp edilerek dört yıl müddetle kullanılması yüzünden bir milyon dört yüz küsür bin lira zarara uğradığını belirterek

⁷⁹⁸ BOA. DH. KMS. 49-2/15-2

⁷⁹⁹ Belgelerle Osmanlı Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2011, ss. 159-162

⁸⁰⁰ Bayan Yedvartohi Pastırmacıyan'a ait tahvil, borç senedi, tapu senetleri ve çeşitli belgeler 16 Temmuz 1919 tarihinde iade edilmiştir. Yine Boğos Ciğerciyan'a ait muhtelif para ve altın, tapu senedi ve diğer senetler vekili Agop Hamamcıyan'a teslim edilmiştir. Tüm bu iade işlemlerinde verilen malların listesi komisyonca düzenlenmiş ve mallar imza karşılığında teslim edilmiştir. (Belgelerle Osmanlı Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri, ss. 165-172)

⁸⁰¹ Bakar, "Malların İadesi", s. 336

zararının ödenmesini, bunun için de bu kişilerin İzmir’de bulunan gayrimenkullerinin haciz altına alınmasını talep ettiği ve bu talebin İzmir’de bulunan İngiliz siyasi temsilcisi tarafından da sözlü olarak ısrarla iletildiği, konunun ancak zorunlu göç ve öldürme meselelerini araştıran ve takip eden Divan-ı Harb-i Örfi’ce yerine getirilmesinin uygun olacağı belirtilerek, işgalden sonra üyelerinin şehri terk etmesi nedeniyle atıl kalan İzmir Divan-ı Harb-i Örfi Başkanlığı’na yeni üyelerin atanması ve konunun burada çözüme kavuşturulması talep edilmiştir. Aynı yazıda ayrıca bunun mümkün olmaması halinde bu kişinin Yunan Kumandanlığına ve Divan-ı Harbine veya diğer bir dış aracıya başvuracağı, bu durumda da Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetinin zarar göreceği, öte yandan yabancılar nazarında Ermenilerin haklarının geri verildiğinin gösterilmiş olacağı belirtilmiştir.⁸⁰²

İlerleyen tarihlerde Aydın Vilayeti ile Dâhiliye Nezareti arasında konu hakkındaki yazışmalar devam etmiştir. Yazışmalarda gasıpların mallarına haciz konulması talebine Tapu Sicil Müdürlüğü tarafından idari tebligat ile ferağ işlemlerinin engellenmesinin imkânsız olduğu şeklinde cevap verildiği, ancak İngiliz temsilcinin talebinde ısrar ettiği, Divan-ı Harb-i Örfi’ye yeni üye atanarak çalışmaya başlaması halinde Osmanlı hâkimiyetinin kuvvetleneceği, Yunan Divan-ı Harbi’nin müdahale alanının daralacağı, hükümetin mütarekenin hemen arkasında ilan ettiği yükümlülüklerin temin edileceği, konuyu yabancıların takip etmekte olduğu ve gecikmenin yabancıları başka yollara sevk edebileceği⁸⁰³ belirtilmiştir. Aydın’dan Dâhiliye Nezareti’ne çekilen 11 Aralık 1919 tarihli telgrafta İngiliz temsilciliğinden alınan notada meselenin çözüme kavuşturulması için karma bir komisyon kurulmasının Fevkalade Komiserliğin emri olduğu belirtilerek, komisyona üye sıfatıyla bir memurun tayin edilmesi teklif edilmiş, benzer bir mesele için de İstanbul’da dahi böyle bir komisyonun kurulduğu ve hükümetin bu komisyona Nahid Bey isimli bir memuru tayin ettiği, eğer hükümet komisyona memur tayin etmezse konunun İngilizler ve Yunanlılardan oluşan memurlar tarafından araştırılacağı ve verilecek kararın Yunanlılar tarafından yerine getirileceği, komisyona memur verilmesi ile Osmanlı’nın şerefının muhafazasının uygun olacağı belirtilmiştir.⁸⁰⁴ Ancak hükümet karma komisyon kurulmasını ve komisyona üye verilmesini uygun görmemiş, Çine’de bulunan Divan-ı Harbi Örfi’nin İzmir’e taşınmasını ve konunun da orada çözümlenmesini istemiştir. Ancak daha sonra yapılan yazışmalardan İngilizlerce oluşturulan karma komisyonca konunun incelenmesine

⁸⁰² BOA. DH. EUM. AYŞ. 38/62. 27 Ağustos 1335/27 Ağustos 1919

⁸⁰³ BOA. DH. EUM. AYŞ. 38/62. (Muhtelif tarihli yazışmalar)

⁸⁰⁴ BOA. DH. EUM. AYŞ. 38/62. 11 Kânun-ı Evvel 1335/11 Aralık 1919

başlandığı, yapılan araştırma neticesinde Zeki ve Ali Beylerin dört yüz bin lira tazminat ödemeye mahkûm edildiği, belirtilen tutarın ödenmesini temin için İzmir’de bulunan Zeki Bey’in İngiliz Temsilciliğince tutuklandığı, Zeki Bey’in mallarına el konulduğu, bu durumun protesto edildiği, bu işlemlerin icrasının önlenmesine valilikçe imkân olmadığı belirtilmiştir.⁸⁰⁵ Madde metnini günümüz Türkçesi ile düşündüğümüzde iki kişinin ödemesi gerek toplam bedelin 400.000 Lira olduğu anlaşılmaktadır. İngilizlerce oluşturulan ve Osmanlı Hükümeti’nden herhangi bir yetkilinin bulunmadığı bu karma komisyon, Mardiros Sarıyan tarafından talep edilen bir milyon dört yüz kûsur bin tazminat talebine karşılık sadece dört yüz bin Lira tazminatı uygun görmüştür. Bu da Mardiros Sarıyan’ın talebinin ne kadar irrasyonel olduğunu göstermektedir.

Emval-i metruke kapsamındaki malların satıldığı durumlarda da bu malların satışından elde edilen gelir sahiplerine verilmiştir. Örneğin Kastamonulu Agop Boğlacıyan, Kastamonu’dan sevk edildiği esnada bıraktığı malların satışından elde edilen 3.120 Kuruşu, Maliye Nezareti’nden 30 Aralık 1919 tarihinde almıştır.⁸⁰⁶ Yine Karabet Keremyan da 113.440 Kuruş 32 Para tutarındaki meblağı, 1 Haziran 1920 tarihinde Maliye Nezareti’nden almıştır.⁸⁰⁷

Hükümetin yaptığı bu çalışmalar dışında yerli halk da dönen kimselere bazı yardımlarda bulunmuş ve mallarını iade etmiştir. Bu bağlamda I. Dünya Savaşı sonrasında Adana’ya dönen Ermenileri tazmin etmek için Adana’daki Türkler, kendi aralarında para toplamış ve Ermenilere dağıtmıştır. Ayrıca onların evlerini yeniden inşa etmişler, inek ve atlarını geri vermişlerdir.⁸⁰⁸

Bu dönemde geri dönen kimselerin evleri ve malları büyük oranda iade edilmiştir. Eski yerlerine dönemeyip başka bölgelere gidenlere de mallarının karşılığı verilmiştir. Atı Gazetesi’nin 6 Şubat 1919 tarihli nüshasında ifade edildiği üzere, bu tarihe kadar Rum ve Ermenilere ait mallarından teslim edilenin miktarı % 95 nispetine ulaşmıştır.⁸⁰⁹ Memleketlerine dönen Ermeni ve Rumların iade edilen emval-i metrukeleri için teftişlerde bulunan karma heyet, muhtelif yerlerdeki Ermenilerin emval-i metrukelerinin % 98 oranında iade edildiğini tespit etmiştir. Bu bağlamda 271.000 kişiye malları iade edilmiştir.⁸¹⁰ Her zaman olmamakla birlikte geri dönen Ermenilere mallarının iade edildiğine dair haberler,

⁸⁰⁵ BOA. DH. EUM. AYŞ. 38/62. 19 Şubat 1336/19 Şubat 1920)

⁸⁰⁶ Belgelerle Osmanlı Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri, ss. 174-179

⁸⁰⁷ Belgelerle Osmanlı Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri, ss. 180-185

⁸⁰⁸ Sonyel, “Tehcir ve Kırımlar Konusunda”, s. 150-151

⁸⁰⁹ Günaydın, agt, s. 65; Bakar, “Malların İadesi”, s. 331

⁸¹⁰ Tasvir-i Efkar, 30 Nisan 1335/30 Nisan 1919. No: 2711

Ermenice yayın yapan gazetelerde de yer almıştır. Bu gazetelerden aktarıldığına göre Arapkir'den Ermeni Patrikhanesi'ne çekilen bir telgrafta mahalli kilise bütün emlak ve gelirleriyle beraber Ermenilere iade edilmiştir.⁸¹¹

Dolayısıyla 8 Ocak 1920 tarihli Kararname yürürlüğe konulana kadar nakle tabi tutulan Rum ve Ermenilerin mallarının büyük çoğunluğu iade edilmiştir. Özellikle ev, tarla, kilise ve vakıf malları bu anlamda çoğunluğu oluşturmaktadır. Geriye yalnız Maliye ve Vakıflar Hazinesi namına kaydı yapılan taşınmazlar kalmıştır. Bunların iade işlemleri de 8 Ocak 1920 tarihli Kararname gereğince yapılmaya başlamıştır. 08 Ocak 1920 tarihli Kararname ile bir yandan iadeler konusundaki fiili uygulamalar hukuki dayanağa kavuşturulurken bir yandan da emval-i metruke konusundaki sorunların çözümü amaçlanmıştır.⁸¹²

Ermeni Patrikhanesi'nin ve nakle tabi tutulan kimselerin talepleri 8 Ocak 1920 tarihli Kararname sonrasında da devam etmiştir. Bu bağlamda Ermeni Patrikhanesi, Şubat ayı içerisinde hükümete bir tahrir sunarak Ermenilere ait mal ve mülklerin tamamen iadesini, Ermeni kilise ve manastırlarına ait zararların tazmin edilmesini ve buralardan alınan eşya ve dini tasvirlerin iade edilmesini talep etmiştir.⁸¹³ İlerleyen günlerde İstanbul'da Ermeni Katolik Kilisesi'ne ait olup Maryam Binti Yuvakim namına kaydedilen mallar da Patrikhane tarafından talep edilmiştir. Bunun üzerine Osmanlı cemaat ve hayır müesseselerine ait olup nam-ı müstearla⁸¹⁴ eşhas-ı hükmiye uhdesinde kayıtlı gayrimenkullerin tasarruflarına ilişkin kanun-ı muvakkata uygun olarak cemaat ve müesseseler adına kayıtlarının düzeltilmesi için cemaat ve müesseselerin vereceği beyannamenin yeterli olmadığı, şayet nam-ı müstear hayatta ise nam-ı müstear sahibinin vefat etmişse varislerinin tahririyle ve genel işlemlere kıyasen ilmühaber alınması ve gösterilmesi suretiyle işlemlerin yapılacağı, İstanbul haricinde bulunanların ise buldukları yerlerden gönderecekleri vekâletnameye istinaden tahrir itası ve varisi olmayanların nam-ı müstear adına kayıtlı olan taşınmazların kiliseye ait olduğuna dair mahkeme kararı getirmesi gerektiği belirtilmiştir.⁸¹⁵ Dâhiliye Nezareti'ne

⁸¹¹ Bakar, "Malların İadesi", s. 331

⁸¹² Kararname ile detaylı açıklamalar için tezin ikinci bölümünde yapılmıştır.

⁸¹³ **Tasvir-i Efkar**, 11 Şubat 1336/11 Şubat 1920. No: 2984

⁸¹⁴ *Nam-ı müstear*; kişinin belli bir çevrede veya faaliyette gerçek kimliğini gizlemek amacıyla seçip kullandığı isimdir. Buna müstear ad, mahlas, takma ad da denilmektedir. Sosyal ve ekonomik hayatta bazen sözleşme yapmak isteyen bir kimse, çeşitli düşünce ve sebeplerle o sözleşmenin tarafı olarak gözükmek istemez ve sözleşmede kendi isminin yerine başka bir isim yer almasını ister. Bu gibi durumlarda, sözleşmede yer almak istemeyen şahıs hesabına ve kendi adına işlem yapan kişi nam-ı müsteardır. (Güray Erdönmez, "Nam-ı Müstear ve Tasarrufun İptal Davaları", **Bankacılar Dergisi**, 2006, S. 59, s. 84)

⁸¹⁵ **BOA. Şura-yı Devlet Heyeti Umumiyye (ŞD. HU.) 90/27.** 9 Teşrin-i Sani 1336/9 Kasım 1920; **BOA. BEO. 4668/350035.** 11 Kânun-ı Evvel 1336/11 Aralık 1920

yazılan 15 Aralık 1920 tarihli yazıda da Güzide Hanım adlı birisinin oturduğu evin şikâyet üzerine yapılan araştırma sonucunda Madam Margosyan'a ait olduğunun anlaşıldığı ve evin bu kişiye teslim edildiği belirtilmiştir.⁸¹⁶

TBMM Hükümeti, Lozan Antlaşması ile uluslararası arenada uzun yıllardır devam eden sorunlarını çözüme kavuşturmuştur. Lozan Antlaşması'nda doğrudan doğruya emval-i metruke ve Ermenilerle alakalı bir hüküm yer almamıştır. Ermenilere ait konular, azınlıklar ve azınlıkların korunması başlığı altında diğer gayrimüslim azınlıklarla birlikte değerlendirilmiştir. Diğer birçok mevzuatta olduğu gibi emval-i metruke mevzuatının da Lozan Antlaşması'na uyumunun sağlanması gerekmiş ve bu doğrultuda iç mevzuatta bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda 13 Haziran 1926 tarih ve 3753 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla uygulamaya konan talimatnamede; Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe konuluş tarihi olan 06 Ağustos 1924 tarihinden sonra da emval-i metrukeye el konulmasının icap ettiği, el koymanın yani malların terk edilmişliğini hükümetçe resmen öğrenmenin, 06 Ağustos 1924 tarihinden önce ise işlemin sonuçlandırılacağı, el koymanın yani malların terk edilmişliğini hükümetçe öğrenmenin, 06 Ağustos 1924 tarihinden sonra olması durumunda ise malların sahipleri malının bulunduğu mahalde ise kendisine, malın sahibi mevcut olmayıp vekili var ise vekiline iade ve teslim olunacağı, şayet mal sahibinin vekili de bulunmazsa bu durumda sahipleri adına devletin genel hükümlerine göre hükümet tarafından idare edileceği belirtilmiştir.⁸¹⁷ Yapılan düzenleme sonrasında, hükümet bir malın emval-i metruke olduğunu 06 Ağustos 1924 tarihinden sonra öğrenecek olursa bu taşınmazlara el koymayacak; bu malları sahiplerine veya vekillerine iade edecektir. 13 Haziran 1926 tarih ve 3753 sayılı Talimatname; görülen lüzum üzerine daha sonra 17 Temmuz 1927 tarih ve 5451 sayılı Kararname ile değiştirilmiştir. Yapılan değişiklik ile emval-i metruke olan ancak müdahale edilmemesi gereken malların sadece sahibine iade edileceği belirtilerek bu malların vekillere iadesi ve bu mal sahiplerinin vekili de bulunmazsa hükümetçe idare edilmesi uygulamasına son verilmiştir.

28 Mayıs 1928 tarihinde kısaca Temlik Kanunu (Mülkiyeti Verme Kanunu) olarak bilinen 1331 sayılı Kanun yürürlüğe konulmuştur. Söz konusu Kanunun 7. maddesinde; 26 Eylül 1915 ve 15 Nisan 1923 tarihli Kanunlara göre el konulmuş ve konulacak taşınmazlar gerek mübadillere tahsis ve tefviz edilmiş olsun, gerek hazine uhdesinde bulunsun, hükmen

⁸¹⁶ Bakar, agm, s. 338

⁸¹⁷ Emval-i metruke kapsamındaki taşınmazlar eğer satılmışsa satış bedeli, tahsis edilmişse tahsis olunduğu tarihteki rayiç değeri sahibine verilecektir.

tahakkuk edecek hak sahiplerine iade edilmeyip ancak kararlaştırılmış kıymetlerinin, 15 Nisan 1925 tarihli Kanuna göre Maliye Hazinesi'nden ödeneceği belirtilmiştir. Böylece emval-i metrukenin sahiplerine iade edilmesi uygulamasından vazgeçilmiştir. Bu düzenleme sonrasında hiçbir surette taşınmazların aynen iadesi söz konusu olmayacaktır. Bunun yerine emval-i metrukenin 1915 yılı başındaki kayıtlı değeri ödenecektir.

Bu açıklamalar doğrultusunda 13 Haziran 1926-28 Mayıs 1928 tarihleri arasında kapsayan dönemde, Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1924 tarihinden sonra “*emval-i metruke*” olduğu anlaşılan mallar hakkında iade hükümlerinin uygulanacağı ve bu malların iade edileceği görülmektedir.

4.8. Emval-i Metrukenin veya Gelirlerinin Kullanıldığı Yerler⁸¹⁸

4.8.1. Müslüman Muhacirlere Dağıtılan/Muhacirlerin İskânı İçin Kullanılan Mallar

Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başlaması ile Kafkasya'dan ve Balkanlardan Anadolu'ya doğru bir iç göç gerçekleşmiştir.⁸¹⁹ Devletin iktisaden zor günler yaşadığı bu zaman diliminde bir de muhacirlerin⁸²⁰ iskânı problemi ile karşı karşıya kalan hükümet, ekonomik koşullar muhacirler için yeni ev yapılmasına ve tarım yapılabilir arazi oluşturulmasına imkân vermediği için bu meseleye çözüm üretememiştir. Tam da bu esnada meselenin etkili, ekonomik, etkin ve uygulanabilir çözümü için Ermenilerin zorunlu göçe tabi tutulması sonucunda boş kalan bina ve arazilerin kullanılması akla gelmiştir. Zaten 2 Mayıs 1915 tarihinde Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'ya yolladığı yazıda, Enver Paşa, Ermenilerin boşalttığı yerlere Müslüman muhacirlerin

⁸¹⁸ Emval-i metrukenin kullanım amaçları ayrı bir çalışma konusu yapılacağından burada kısaca değinilecektir.

⁸¹⁹ Taner Akçam, 1878- 1904 tarihleri arasında Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde yerleştirilen göçmen sayısının 850.000'i bulduğunu, bunun da göçmen probleminin boyutunu göstermesi bakımından önemli olduğunu belirtmektedir. (Akçam, Türk Ulusal Kimliği, s. 77). Justin McCarthy de 1912-1920 yılları arasında Balkanlardan gelen Müslüman mülteci sayısını toplam 413.922 olarak ifade etmektedir. McCarthy'ye göre bunun 297.918'i, 1912-1915 yılları arasında gelmiştir. (Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, s. 181-182). Yine Analist Dergisi'nin Nisan 2012 tarihli 14. sayısında yer alan bilgiye göre, Balkan Savaşları esnasında 400.000 Müslüman Balkanlardan sürgün edilmiştir. (Analist, “Türkiye'nin Ermeni Meselesi: Aslında Ne Oldu?”, s. 19)

⁸²⁰ Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Genel Müdürü Hamdi Bey, muhaciri; anlaşma ile diğer devlete terk edilmiş topraklardan gelenler olarak, mülteciyi ise; savaş hali dolayısıyla düşmanın istilasına uğrayan yerlerden dâhile yani hududun gerisine iltica eden, cins ve mezhep ayırmaksızın bütün ahali olarak tanımlamıştır. (Dündar, age, s. 228) Öte yandan en genel anlamda, “*mülteci*”; siyasal, dinsel, etnik, ekonomik baskılar karşısında, yurdunu terk etmek zorunda kalmış olan ya da bu türden baskılara maruz kalacağı kaygısıyla yurduna dönemeyen kişidir. Bu anlamda; mülteci için önemli olan, yaşamını baskıdan uzak, güvenle geçirebileceği bir ülke bulmaktır. Çeşitli nedenlerle (ekonomik, siyasi, dini vd.) bağlı bulunduğu ülkeyi terk ederek yerleşmek amacı ile başka bir ülkeye giden kişiye ise muhacir (göçmen) denilmektedir. Muhacerette önemli olan, ilgilinin o ülkede yerleşme niyetinin bulunmasıdır. Göçmen kabulü her ülkenin iç düzenlenmesine ve siyasi ve sosyal politikasına bağlı olarak değişebilmektedir. (Yıldırım, agt, s. 10-11)

yerleştirilmesini arzu ettiğini belirtmiştir. Enver Paşa'nın Ermenilerin boşalttığı yerlere muhacirlerin yerleştirilmesi yönündeki bu düşüncesi daha sonra yapılan düzenlemelerde yer almıştır. 10 Haziran 1915 tarihli Talimatnameye yansıyan düşünce, Ermenilerden kalan malların öncelikle göçmenlere dağıtılmasıdır. 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nda da Vakıflar veya Maliye Hazinesi adlarına kayıtları yapılan icareteynli müsakkafat ve müstagalat vakfiyeler ile diğer taşınmazların, Muhacirin Nizamnamesine göre muhacirlere bedelsiz olarak dağıtılabileceği belirtilmiştir. Böylece Vakıflar Hazinesi adına kayıt edilen taşınmazlar da ihtiyaç halinde muhacirlere bedelsiz dağıtılabilecektir. İlerleyen günlerde Dâhiliye Nezareti, taşınmazların ne suretle göçmenlere dağıtılacağını düzenleyen bir tezkire de hazırlamıştır.⁸²¹

Bu açıklamalar doğrultusunda; 14 Haziran 1915 tarihinde bazı vilayet ve mutasarrıflığa yollanan telgrafta; tahliye edilen Ermeni köylerinin ismi, mevki, yeryüzü özellikleri ve ziraat durumları ile sevk olunan ahali miktarıyla terk ettikleri emlak ve arazi miktar ve evsafı ve yerlerine ne gibi ve nereli muhacirin yerleştirilmesinde iyilik olacağını bildirilmesi istenmiştir.⁸²² Söz konusu belgede, muhacirleri tabiatlarına uygun yerlere yerleştirme çabası göze çarpmaktadır. 27 Haziran 1915 tarihinde Erzurum Vilayetine çekilen telgrafta; harp bölgelerinden göç eden ahalinin diğer illere dağılmalarına müsaade edilmeyerek, vilayet içerisinde ve Van Vilayetinin tahliye edilen Ermeni köylerine dağıtılmaları gerektiği bildirilmiştir.⁸²³ 12 Temmuz 1915 tarihinde Trabzon Vilayetine çekilen telgrafta; Batum ve civarından gelen mültecilerin tahliye edilen köylere ve kasabalara iskân edilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁸²⁴ 19 Haziran 1916 tarihinde birçok vilayet ve mutasarrıflığa çekilen telgrafta da emval-i metruke arasında bulunan boş hanelerin harp dolayısıyla gelmekte olan mültecilere tahsis edilerek mültecilerin bu hanelerde iskân edilmeleri ve gecikilmeden bu yerlerin koruma altına alınması gerektiği bildirilmiştir.⁸²⁵

Emval-i metruke arasında yer alan ve boş durumdaki emlak ve arazi muhacir olan memurlara da verilmiştir. Bu bağlamda zorunlu göç dolayısıyla boş kalan emlak ve araziden kendilerine birer mesken ve yeterince arazi verilmesini isteyen memurlar bu talepleri için Adana Emval-i Metruke Komisyonu'na başvuruda bulunmuştur. Komisyon Başkanı Eşref Bey'in, talebi Dâhiliye Nezareti'ne iletmesi üzerine nezaret, muhacirin olmayan memurlara

⁸²¹ BOA. BEO. 4498/337300. 29 Kânun-ı Evvel 1333/29 Aralık 1917

⁸²² BOA. DH. ŞFR. 54/15. 1 Haziran 1331/14 Haziran 1915

⁸²³ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), s. 54

⁸²⁴ BOA. DH. ŞFR. 54/420. 29 Haziran 1331/12 Temmuz 1915

⁸²⁵ BOA. DH. ŞFR. 65/36. 6 Haziran 1332/19 Haziran 1916

emval-i metrukeden hane ve arazi verilmesini uygun görmemiş, muhacirinden olup da bundan istifade edecek memurlar hakkında da bu konudaki karar dairesinde hareket edilmesi gerektiğini bildirmiştir.⁸²⁶

Emval-i metruke sadece Türk muhacirleri ve mültecileri için değil, diğer Müslüman muhacirler için de kullanılmıştır. Bu bağlamda Suriye'den sevk edilecek Arap ailelerine eski toplumsal ve ekonomik durumları ile ailenin fert sayısına uygun ev verileceği, şayet evler tamire muhtaçsa tamir edileceği ve evlerin eşyalarının da ya emval-i metrukeden ya da pazardan karşılanacağı belirtilmiştir.⁸²⁷ Bu doğrultuda 27 Aralık 1915 tarihinde çekilen telgrafta; Suriye'den çıkarılması ve Anadolu'da iskânları kararlaştırılan aileleri iskân etmek üzere, Ermenilerden kalmış ve iskâna müsait ne kadar arazi ve çiftlik olduğunun ve buralarda kaç ailenin iskân edilebileceğinin araştırılarak bildirilmesi istenmiştir.⁸²⁸ Bununla birlikte 26 Aralık 1916 tarihinde Kütahya'ya gelen kadın ve erkek 21 kişiyi iskân etmek için emval-i metrukeden uygun bir ev bulunamamıştır.⁸²⁹ Yine Doğuda Rus Ordusu'nun ilerlemesine bağlı olarak Ruslardan kaçan binlerce Kürt, Anadolu içlerine doğru kaçmak zorunda kalmıştır. Bu kimselere de muhacirler gibi emval-i metrukeden ev, arsa ve arazi verilmiştir.⁸³⁰ 12 Temmuz 1916 tarihinde Niğde Mutasarrıflığına çekilen bir telgrafta; dâhilde yerleşen Çerkez muhacirler arasında iskâna muhtaç olanlar olup olmadığı, livanın emval-i metrukesinin hem yeni muhacirlerin hem de Çerkezlerin iskânına yetip yetmeyeceği sorulmuştur.⁸³¹ Bu da emval-i metrukenin Çerkez muhacirlerin iskânı için de kullanılmasının düşünüldüğünü göstermektedir.

Muhacir ve mültecilere taşınmazların yanında, emval-i metrukeden tohumluk ve yemeklik zahire de verilmiştir. Bu bağlamda Dâhiliye Nezareti'nden Diyarbakır Vilayetine çekilen 13 Ekim 1915 tarihli telgrafta; nakledilen Ermenilerden kalan metruk zahirenin Van, Bitlis ve Erzurum Vilayetlerinden gelen muhacirlerin iaşesi için kullanılması uygun görülmüştür.⁸³²

4.8.2. Halka Dağıtılan Mallar

Nakledilen kimselerden kalan emval-i metrukenin, bazı sebeplerle halka dağıtıldığı da olmuştur. Ancak bu genel bir politika değil, zorunlu hallerde başvurulmuş istisnai bir

⁸²⁶ **BCA. TİGM. 272.12.35.7.14.** 24 Teşrin-i Evvel 1331/6 Kasım 1915

⁸²⁷ Beyoğlu, "Ermeni Propagandasının", s. 35-36

⁸²⁸ **BOA. DH. ŞFR. 59/107.** 14 Kânun-ı Evvel 1331/27 Aralık 1915

⁸²⁹ Beyoğlu, "Ermeni Propagandasının", s. 37

⁸³⁰ Dündar, age, s. 142

⁸³¹ **BOA. DH. ŞFR 65/192.** 29 Haziran 1332/12 Temmuz 1916

⁸³² **BOA. DH. ŞFR. 56/379.** 30 Eylül 1331/13 Ekim 1915

uygulamadır. Bu bağlamda 2 Ekim 1915 tarihinde Sivas Vilayetine çekilen telgrafta; İslam ahalisinin Ermenilere ait eşya nakliyatında harap ve telef olan araba ve hayvanlarına karşılık emval-i metrukeden hayvan ve araba verilmesi, bu mümkün olmazsa bedelinin muhacirin tahsisatından ödenmesi gerektiği bildirilmiştir.⁸³³

Ermenilerden kalan malların bir kısmı da halkın beslenmesi için kullanılmıştır. Örneğin 30 Aralık 1915 tarihinde İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyetinden, Maliye Nezareti Vekâlet-i Celile'sine çekilen telgrafta; İnegöl'de emval-i metrukeden olan mısırların Bursa'nın şiddetli ihtiyacı için kullanılması uygun görülmüştür.⁸³⁴ Ertuğrul Mebusu Refik Bey de 25 Aralık 1915 tarihinde Meclis-i Mebusan Kalem-i Umumi Başkanlığı'na verdiği dilekçede; yaşanan kuraklık dolayısıyla mısır mahsulünün %90 oranında azaldığını, dolayısıyla tarımla uğraşan ahalinin fakir kısmının açlık ile karşı karşıya geldiğini belirterek, emval-i metruke arasında bulunan 9.000 kile mısırın bedeli gelecek sene tahsil edilmek üzere, fakir halka verilmesini rica etmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Bursa Vilayeti Vali Vekil'ine yolladığı telgrafta; İnegöl ahalisine hemen Yenice emval-i metrukesinden 9 bin kile zahire (mısır) verilmesini bildirmiştir.⁸³⁵ Maliye Nezareti'nden 18 Ocak 1916 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta; yine İnegöl'de emval-i metruke arasında bulunan on iki bin kile Yenice mısırının Bursa ihtiyacına terkinin bildirildiği belirtilmiştir.⁸³⁶

Emval-i metruke arasında bulunan taşınırların bazı sebeplerle halka dağıtımına TBMM Hükümeti dönemlerinde de rastlanılmaktadır. Örneğin Yunan Ordusu'nun geri çekilmesi ile birlikte Yunan Ordusu'yla birlikte Anadolu'yu terk eden Rum ve Ermenilerden kalan ipek böceği tohumlarının ziraatçılara dağıtılması kararlaştırılmıştır.⁸³⁷

Emval-i metruke arasındaki metruk taşınmazların da bazen halka dağıtıldığı olmuştur. 23 Temmuz 1915 tarihinde Sivas Vilayetinden Harbiye Nezareti'ne çekilen şifre telgrafta; Amasya'da muhtemelen henüz sevk edilmeyen Ermeniler tarafından çıkarılan yangında 14 mahalleden oluşan 2.000'e yakın ev ve dükkânın yandığı belirtilerek, yangından zarar görenlerin zorunlu göç sonrası boş kalan Ermeni evlerine nakledildikleri belirtilmiştir.⁸³⁸ Sivas Valisi Muammer Bey'e çekilen 2 Temmuz 1916 tarihli telgrafta; yangın mağdurlarına emval-i metrukeden verilen arsalar için sahibi namına senedat-ı

⁸³³ BOA. DH. ŞFR. 56/254. 19 Eylül 1331/2Ekim 1915

⁸³⁴ BOA. Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH. İ. UM.) 17 Kânun-ı Evvel 1331/30 Aralık 1915

⁸³⁵ BCA. TİGM. 272.11.7.5.4. 28 Kânun-ı Evvel 1331/10 Ocak 1916

⁸³⁶ BOA. DH. İ.UM. 98-1/1-62. 5 Kânun- Sani 1331/18 Ocak 1916

⁸³⁷ BCA. BKK. 30.18.6.37.1. 16 Kasım 1338/16 Kasım 1922

⁸³⁸ Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, C. 1, s. 205

hakaniye düzenlenerek verilmesi bazı kanuni prosedürlerin tamamlanmasına bağlı olduğu için daha sonra senedat-ı hakaniye ile değiştirilmek üzere geçici vesika verilmesi uygun görülmüştür.⁸³⁹ Ermenilerden kalan evlerin zorunluluk dolayısıyla Müslümanlara dağıtıldığı bir diğer yer de Urfa'dır. Bu bağlamda Urfa Mutasarrıflığına çekilen 27 Ekim 1915 tarihli telgrafta; evleri yanan Müslüman halkın evlerini tamir için gereken paranın emval-i metruke bedelinden ödenmesi veya boşalan hanelerin verilmesi uygun görülmüştür.⁸⁴⁰

Emval-i metruke kapsamındaki taşınmazların muhtaç durumdaki kimselere verilmesi düşüncesine sonraki dönemlerde de rastlanmaktadır. Bu bağlamda TBMM Döneminde, İzmit Mebusu Sırrı Bey, ev ve dükkânları Yunanlılar tarafından tahrip edilen ve eşyaları yağmalanan halka, emval-i metruke arasında bulunan dükkânların kira karşılığında verilmesini teklif etmiştir.⁸⁴¹

4.8.3. Ordunun İhtiyaçları İçin Kullanılan Mallar

Ekonomik bakımdan zor günler geçiren Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı nedeniyle ayrıca olağanüstü giderler yapmak zorunda kalmıştır. İttihat ve Terakki Hükümeti, bu olağanüstü giderleri finanse etmek amacıyla bir takım önlemler almıştır. Bu önlemlerin başında; ordunun ihtiyacı olan alet, adavet, malzeme, mühimmat ve taşıma vasıtalarına el konulması gelmiştir. Bu doğrultuda 27 Temmuz 1914 tarihinde Tekâlif-i Harbiye Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Söz konusu kanunda; seferberlik ilanından itibaren bu kanunun nerelerde uygulanacağını askeriyenin belirleyeceği, kanunun uygulandığı her yerde tekâlif-i harbiye komisyonu kurulacağı,⁸⁴² bu komisyonların ahalinin ihtiyacı dışındaki her türlü ihtiyaç maddesine mazbata karşılığında⁸⁴³ el koyacağı belirtilmiştir.⁸⁴⁴ Tekâlif-i Harbiye Kanunu'nun mükellefi tüm Osmanlı vatandaşlarıdır. Dolayısıyla kanun, etnik veya dini bir ayırım yapılmaksızın tüm Osmanlı vatandaşlarına uygulanacaktır. Bu kanundan yaklaşık bir sene sonra nakle tabi tutulanlara ait taşınmazlara, tekâlif-i harbiye usulüyle el konulduğu bir talimatname ile kamuoyuna açıklanmıştır.⁸⁴⁵ Bir kez daha belirtmek gerekirse Tekâlif-i

⁸³⁹ BOA. DH. ŞFR. 65/142. 19 Haziran 1332/2 Temmuz 1916

⁸⁴⁰ BOA. DH. ŞFR. 57/140. 14 Teşrin-i Evvel 1331/27 Ekim 1915

⁸⁴¹ BCA. BMGM. 30.10.5.30.2. 1 Mart 1339/1 Mart 1923

⁸⁴² Tekâlif-i Harbiye Kanunu'nun 2. maddesine göre komisyonlar, Tekâlif-i Harbiye Kanunu'nun uygulanacağı mıntıkanın en büyük mülkiye ve maliye memurları ile askeri yetkililerden bir zat ve bulunmadığı takdirde o mıntıkanın jandarma kumandanından ve idare meclisi ve belediyeden seçilen birer üyeden oluşmaktadır.

⁸⁴³ Tekâlif-i Harbiye Kanunu'na göre; Kanunun uygulanacağı mıntıkanın en büyük mülkiye memuru derhal idare meclisi, belediye ve ticaret odası azalarından oluşan bir komisyon kuracaktır. Kurulan komisyon o mevkiin rayicine göre her nevi ihtiyaç maddesine bir fiyat takdir edecek ve cetvel düzenleyecektir.

⁸⁴⁴ Tezcan, Cezmi, **Tekâlif-i Harbiye ve Tekâlif-i Millîye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mali Politikaları**, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005, s. 57-58

⁸⁴⁵ Dündar, age, s. 193

Harbiye Kanunu'nun mükellefi ister nakle tabi tutulsun isterse nakle tabi tutulmasın tüm Osmanlı vatandaşları; konusu ise taşınır, taşınmaz, zahire nakil vasıtaları gibi tüm ihtiyaç malzemeleridir. Bu doğrultuda ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için emval-i metruke arasında yer alan varlıklara da başvurulmuştur.

10 Temmuz 1915 tarihinde Urfa Mutasarrıflığına çekilen telgrafta; tahliye edilen yerlerdeki metruk mezruatın emval-i metruke komisyonlarının gözetimi altında ve masrafları muhacirin tahsisatından karşılanmak üzere hükümet tarafından biçirilip harman ettirilmesi ve alınacak mahsulden masraflar düşüldükten sonra kalan kısmının takdir olunacak fiyat karşılığında askeriyeye verilmesinin uygun görüldüğü belirtilmiştir.⁸⁴⁶ 29 Temmuz 1915 tarihinde Canik Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezareti'ne yazılan yazıda; emval-i metruke komisyonu gelinceye kadar muhafazaya alınan erzak ve eşya arasında durmakla bozulması muhtemel olanların artırma ile satılması ve emval-i metrukeden elverişli eşyanın cihet-i askeriyeye teslimi için izin istenmiştir.⁸⁴⁷ 2 Ağustos 1915 tarihinde Canik Mutasarrıflığına çekilen telgrafla da emval-i metruke arasında bulunan eşyanın hususi senet karşılığında ordu ihtiyaçları için kullanılması uygun görülmüştür.⁸⁴⁸ 8 Eylül 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'nden Kütahya Mutasarrıflığına çekilen telgrafta; zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerden kalan eşya ve mallar arasında ordunun muhtaç olduğu yiyecek maddeleriyle alakalı olan erzakın ötekinin berikinin eline geçerek ordu ihtiyacının azalmasına yer verilmemek üzere tekâlif-i harbiye komisyonları vasıtasıyla fiyatlarının takdir ettirilerek özel kanunu gereğince alınması ve ne cins ve miktar yiyecek maddesi alındığının bildirilmesi talep edilmiştir.⁸⁴⁹ Bu bağlamda Sungurlu'da emval-i metruke arasında bulunan bir milyon kilo kadar arpa ve buğdayın mazbata mukabilinde mahalli tekâlif-i harbiye komisyonuna verilmesinin uygun olup olmadığı sorulmuştur.⁸⁵⁰

Osmanlı Ordusu'nun sadece erzak ve zahireye ihtiyacı yoktu. Bunun yanında ayakkabı, giyecek ve temizlik malzemelerine de hayati ihtiyaç duymaktı idi ki bunlar da imkânlar ölçüsünde emval-i metruke arasındaki mallardan karşılanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, 13 Ağustos 1915 tarihinde taşraya çekilen telgrafta; Ermenilerin yanında götüremeyeceği eşyadan özellikle askeriye ihtiyacı için lazım olan ayakkabı, yemeni,

⁸⁴⁶ BOA. DH. ŞFR. 54/382. 27 Haziran 1331/10 Temmuz 1915

⁸⁴⁷ BOA. DH. ŞFR. 481/89. 16 Temmuz 1331/29 Temmuz 1915

⁸⁴⁸ BOA. DH. ŞFR. 54-A/245. 20 Temmuz 1331/2 Ağustos 1915

⁸⁴⁹ BOA. DH. ŞFR. 55-A/143. 26 Ağustos 1331/8 Eylül 1915. Bu belge ile ordunun ihtiyaç duyduğu yiyecek maddelerinin fiyatının tekâlif-i harbiye komisyonları tarafından takdir edilmesi öngörülmüş ki bu emval-i metruke komisyonlarının yetki alanını daraltmaktadır.

⁸⁵⁰ BOA. DH. ŞFR.503/70. 20 Kânun-ı Evvel 1331/2 Ocak 1916

kösele, ham çarık, meşin ve buna benzer eşyayı yok pahasına elden çıkardıklarının haber alındığı belirtilerek, askeri kıtaların şiddetle ihtiyacı bulunan bu gibi eşyaların özel senet veya mazbata karşılığında alınması istenmiştir.⁸⁵¹ 25 Ağustos 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti tarafından birçok vilayet ve mutasarrıflığa çekilen telgrafta; nakledilmekte olan Ermenilerden kalan taşınırlar arasında zahire, sabun ve askeriye ihtiyacına elverişli eşyanın çeşit ve miktarını gösterir cetvelin askeri erzak ambarları memurlarına gösterilmesi ile talep edildiği takdirde belirtilen zahire ve sabunların özel senet veya mazbata ile askeri ihtiyaçlar için tevdi uygun görülmüştür.⁸⁵² 10 Ekim 1915 tarihinde Sivas Emval-i Metruke Komisyonu Başkanlığı'na çekilen telgrafta; emval-i metrukeden bozulacak malların satılması, askeriye için gerekli olanların mazbata mukabilinde gönderilmesi, kalanların muhafaza edilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁸⁵³

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nda, emval-i metrukenin komisyonlar tarafından düzenlenecek mazbatalara göre tasfiye edileceği belirtilmiştir. Dolayısıyla bu mallar askeriye verilecek olsa bile yine mazbata düzenlenecek ve ona göre tasfiye edilecektir. Ancak askeriye verilen mallar için mazbata düzenlenmesi bir takım teknik probleme sebep olmuştur. Şöyle ki tasfiyeden sonra kalan meblağın sahipleri adına emaneten mal sandıklarına verilmesi esnasında mahsuplaştırma işlemi yapılırken problemler yaşanmıştır. Bunun üzerine 3 Şubat 1916 tarihinde taşraya gönderilen yazıda; emval-i metruke arasında bulunan ve askeriye verilecek eşya ve malzemelerin değerinin daha önce idare meclislerince belirlendiği ve mazbatalar karşılığında askeriye verildiği belirtildikten sonra, Maliye Nezareti'nce bu mazbatalar yerine hususi senetler verilmesinin uygun görüldüğü, askeriye verilecek taşınırlar için idare meclislerince fiyat takdir edilmesinin gecikmelere sebep olacağı dolayısıyla belediye meclis azalarından oluşan tekâlif-i harbiye komisyonları tarafından kıymet takdir edilmesinin uygun olduğu, Tasfiye Kanunu'nun 3. maddesine göre tasfiyeden sonra kalan meblağın sahipleri adına emaneten mal sandıklarına verileceği ve mahsuplaşma işleminin teknik olarak ancak hususi senetler düzenlenmesi ile mümkün olabileceği⁸⁵⁴ belirtilerek, daha önce askeriye verilen eşyalar karşılığında düzenlenen mazbataların hususi senetler ile değiştirilmesi ve bundan sonra askeriye alınacak eşyalar için mazbata yerine hususi senet düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir.⁸⁵⁵

⁸⁵¹ BOA. DH. ŞFR. 54-A/390. 31 Temmuz 1331/13 Ağustos 1915

⁸⁵² BOA. DH. ŞFR. 55/210. 12 Ağustos 1331/25 Ağustos 1915

⁸⁵³ BOA. DH. ŞFR. 56/347. 27 Eylül 1331/10 Ekim 1915

⁸⁵⁴ Yazıda, muhasebe işleminin gerekçesi ve muhasebeleştirme işlemi detaylı olarak açıklanmıştır.

⁸⁵⁵ BOA. DH. HMF. 12/75. 21 Kânun-ı Sani 1331/3 Şubat 1916

İttihat ve Terakki sonrasında milli mücadele yıllarında da ordunun bir takım ihtiyaçlarını karşılamak için emval-i metruke kapsamındaki varlıklara başvurulması gerekmiştir. Yunanistan ile yürütülen savaşı finanse etmek için 7-8 Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle tekâlif-i milliye⁸⁵⁶ emirleri çıkarılmıştır. 10 ayrı emirden oluşan tekâlif-i milliye emirlerinden altıncısı, emval-i metruke ile ilgilidir. Yapılan düzenleme ile muhtelif yerlerde mevcut emval-i metrukeye tekâlif-i milliye komisyonlarınca el konulacağı, el konulan malların miktarının tespit edileceği ve fiyatının takdir edileceği ve bir mazbata düzenlenerek mahalli mal sandığına verileceği, bu suretle alınan mallar için tekâlif-i milliye komisyonlarının üçer nüsha defter tutacağı ve bu defterlerinin bir nüshasının Levazımat-ı Umumiye'ye gönderileceği belirtilmiştir.⁸⁵⁷ Bu bağlamda emval-i metrukenin ordunun ihtiyaçları için kullanılmasına BMM Hükümeti döneminde de devam edilmiştir. Tekâlif-i milliye emirleri ile el konulan mallar bir nevi alınmış borçtur ve BMM Hükümeti 12 Nisan 1923 tarihinde çıkardığı bir kanunla bu borçları ödeme kararı almıştır. Kanun tasarısının görüşülmesi esnasında Maliye Bakanı Hasan Fehmi, tekâlif-i milliye bedellerinin 6.361.634 lira olduğunu ve bunun % 75'inin ödenmemiş olduğunu bildirmiştir.⁸⁵⁸ Bu borcun 6.003. 663 Lirası, 1923-1929 yılları arasında ve büyük bir kısmı nakden olmak üzere halka ödenmiştir.⁸⁵⁹

20 Nisan 1922 tarihli ve 224 sayılı Kanun'un yürürlüğü konulmasının hemen ardından 22 Nisan 1922 tarihinde yayımlanan 183 sayılı Milli Emlak Umumi Tebliği ile Osmanlı Bankası ve Reji İdarelerinde bulunan emval-i metruke kapsamındaki tütünlerin, ordunun acil ihtiyaçlarında kullanılmak üzere açık artırmayla satılması tebliğ edilmiştir.⁸⁶⁰

4.8.4. İktisadi Amaçlar İçin Kullanılan/Müslüman-Türk Müteşebbise Verilen Mallar

1912 yılında iç ticaretle uğraşan 18.000 işyerinin %49'u Rumlara, %23'ü Ermenilere, %15'i Türklere, %13'ü diğer unsurlara (Yahudi, diğer gayrimüslim ve Türk olmayan Müslümanlar) ait idi. İmalat ile uğraşan 6.500 işyerinin %49'u Rumlara, %30'u Ermenilere %12'si Türklere %9'u da Yahudi ve diğer unsurlara ait idi.⁸⁶¹ Yine 1915 yılında

⁸⁵⁶ *Tekâlif-i milliye*; milli yükümlülükler anlamına gelmektedir.

⁸⁵⁷ Tural, Mehmet Akif, "Tekâlif-i Milliye (Halka Borcu Kalmayan Devlet)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XI, S. 32, Temmuz 1995, s. 545-546

⁸⁵⁸ Onaran, age, s. 187

⁸⁵⁹ Tural, agm, s. 558-559. Taner Akçam, Hükümetin Ermeni ve Rumlara ödeme yapmamak için birçok problem çıkardığını iddia etmektedir. (Akçam-Kurt, Kanunların Ruhu, s.104-105)

⁸⁶⁰ **Milli Emlak Umumi Tebliğleri, C.1 (1920-1943)**, Maliye Vekilliği Milli Emlak Umum Müdürlüğü Yayını, s. 3

⁸⁶¹ Pur, age, s. 96

sanayi sayımı yapılmış ve ayrıntılı istatistikler hazırlanmıştır.⁸⁶² Buna göre; 264 sanayi kuruluşunun 214 âdeti gerçek kişilere, 50 âdeti de tüzel kişilere (28 tanesi anonim şirketlere 22 tanesi ise hükümet ve Hazine-i Hassa'ya) aitti. Gerçek kişilere ait sanayi kuruluşlarının ise sadece 42 tanesi yani %19,6'sı Türk-İslam unsurunun mülkiyetinde idi. Geriye kalan 172 tane sanayi kuruluşu yani %80,4'ü gayrimüslimlerin mülkiyetinde idi.⁸⁶³

Bununla birlikte genel kabulün aksine İttihat ve Terakki Yönetimi iktidara geldikten sonra I. Dünya Savaşı yıllarına kadar iktisat politikası olarak milli iktisat politikası değil, liberal bir iktisat politikası izlemiştir.⁸⁶⁴ Bu dönemde uygulanmak istenen, kongre programında vurgulanan iktisadi ve mali politikalar, fazla bir yenilik içermeksizin XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı devlet adamlarının ve aydınların üzerinde durduğu konuların tekrarından ibaret olmuştur.⁸⁶⁵ Açık ekonomi politikalarının terk edilerek milli bir ekonomi kurma düşüncesi, dış ticaretin kesildiği, ithalatın hemen hemen durduğu I. Dünya Savaşı ortamında olmuştur.⁸⁶⁶ Savaş, milli iktisat politikalarının uygulanabilmesi için gerekli dış koşulları da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde savaşın başlamasından hemen sonra, Batılı ülkelerin itirazlarına rağmen kapitülasyonlar tek yanlı olarak kaldırılmış,⁸⁶⁷ düşman devletlerine ait limanlar ile Aydın, Suriye ve Mudanya Demiryolları hükümet tarafından satın alınarak millileştirilmiştir.⁸⁶⁸ Yine bu dönemde İttihat ve Terakki Yönetimi, kendi yağıyla kavrulan, kendi kendine yetebilen bir ekonomi oluşturmak için milli şirketler, milli bankalar kurmaya ve Müslüman esnaf ve tüccarı örgütlemeye bir diğer deyişle milli ekonomiyi kurmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda İttihat ve Terakki Yönetimi, I. Dünya Savaşı ortamında yeni bir girişimci sınıf ve milli burjuvazi oluşturma çabasında olmuş ve tüm piyasa mekanizmasını bu yeni sınıfı güçlendirmek için kullanmıştır.⁸⁶⁹ Nakledilen kimselerin geride bıraktığı mallar hem bu amaç doğrultusunda hem de Ermenilerin nakli dolayısıyla oluşması muhtemel iktisadi boşluğun doldurulması amacıyla kullanılmıştır.

⁸⁶² Savaşların yoğun olduğu bir dönemde Osmanlı Devleti'nin sınırlı bir alanında ve bazı sanayi gruplarında sayım yapılabilmiştir. Bununla birlikte her türlü sınırlara rağmen bu sayım Osmanlı sanayisi hakkında genel bir fikir verebilecektir.

⁸⁶³ Toprak, age, ss. 309-319

⁸⁶⁴ Zafer Toprak, İttihat ve Terakki'nin sadece iktisatta değil eğitim de "*Türk Milliyetçiliği*" politikası izlemediğini ve diğer unsurları baskı altına alarak asimile etme amacı taşımadığını belirtmektedir. (Zafer Toprak, "Bir Hayal Ürünü: İttihatçıların "Türkleştirme Politikası", **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 146, Şubat 2006, s. 22)

⁸⁶⁵ Şener, Abdüllatif, "İttihat ve Terakki Cemiyetinin İktisadi ve Mali Politikaları (1908-1918)", **Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, C. 8, S. 1, Ankara, 1990, s. 211

⁸⁶⁶ Toprak, age, s. 37

⁸⁶⁷ Pamuk, age, s. 185

⁸⁶⁸ Tunçay, age, s. 87

⁸⁶⁹ Şener, agm, ss. 220-222

Bu bağlamda 2 Kasım 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti tarafından bazı vilayet, mutasarrıflık ve emval-i metruke idare komisyonlarına çekilen telgrafta; sanat sahibi Ermenilerin nakli dolayısıyla meydana gelecek iktisadi boşluğu celbedilecek üsera-yı İslamiyyeden doldurabilmek için gelen bu kimselerin ihtiyaç nispetinde illere dağıtılmasının kararlaştırıldığı belirtilerek, bu kimselere gerekli olan dükkân, sabit sermaye ve nakdi sermayenin şimdiden hazırlanması ve emval-i metruke arasında bulunan dükkân araç ve gereçlerin iyi şekilde muhafaza edilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁸⁷⁰ 5 Ocak 1916 tarihinde taşraya çekilen telgrafta; Ermenilerden kalan taşınırların İslam ahali arasında kurulacak şirketlere dağıtılarak, sermayenin yabancıların eline geçmesinin önlenmesi gerektiği bildirilmiştir.⁸⁷¹ Dâhiliye Nezareti'nden 6 Ocak 1916 tarihinde 32 tasfiye komisyonu başkanlığına çekilen telgrafta; Ermenilerin geride bıraktığı malların uzun süre muhafazasıyla zarardan korunması ve memleketteki İslam şirketlerinin çoğaltılması için Müslümanlardan oluşan şirketler oluşturulması ve taşınırların uygun şartlarda kendilerine verilmesi, şirketlerin devamlılığını temin için şirket kurucuları, yönetim kurulu ve temsilcilerinin namuslu ve güç sahibi kimselerden seçilmesine dikkat edilmesi, hisse senetlerine esnaf ve çiftçilerin iştirak edebilmesi için senetlerin yarım veya bir liralık olmak üzere çıkarılması, sermayenin yabancı ellere düşmemesi için nama yazılı olması ve buna benzer diğer şartların kabul edilmesiyle Müslüman ahali arasında ticaret hayatının geliştirilmesine özen gösterilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁸⁷² 7 Şubat 1916 tarihinde Ordu Tasfiye Komisyonu Başkanlığı'na gönderilen telgrafta; Ermenilerden kalan sanat ve ticaret müesseselerinin tamamıyla Müslümanlara intikali için emlak-ı metrukeden her dükkân ve mağaza muhteviyatının ayrı ayrı bir surette satılmayıp sanat ve ticareti idame ve tüccar ve ahalden muteber kefil gösterebilecek namuslu ve istekli genç ellere toplu olarak tevdiyle bedelinden münasip miktarının peşin kalan kısmının ise sağlam teminat alınmak şartıyla uygun taksitlere bağlanması gerektiği bildirilmiştir.⁸⁷³

Hükümet'in milli ekonomiyi teşvik etmek amacıyla uygulamak istediği politikalar bazı yerlerde yanlış yorumlanarak, yer yer usulsüz uygulamalar da meydana gelmiştir. Bu yanlış uygulamalar neticesinde, emval-i metrukenin gerçekten ticaret yapmak isteyen ticaret erbabının değil de malı ucuza alıp pahalıya satarak rant elde etme çabasında olan karaborsacıların eline geçtiği de olmuştur. Ancak hükümet bu duruma hemen müdahale

⁸⁷⁰ BOA. DH. ŞFR. 57/261. 20 Teşrin-i Evvel 1331/2 Kasım 1915

⁸⁷¹ BOA. DH. HMŞ. 12/45. 23 Kânun-ı Evvel 1331/5 Ocak 1916

⁸⁷² BOA. DH. ŞFR. 59/239. 24 Kânun-ı Evvel 1331/6 Ocak 1916

⁸⁷³ BOA. DH. ŞFR. 60/277. 25 Kânun-ı Sani 1331/7 Şubat 1916

ederek, yanlış anlamaları gidermeye ve emval-i metrukenin gerçek ticaret ehlinin eline geçmesini sağlamaya çalışmıştır. Örneğin Dâhiliye Nezareti'nden Kayseri Mutasarrıflığına ve Tasfiye Komisyonu Başkanlığı'na çekilen 8 Şubat 1916 tarihli telgrafta; Kayseri'de alelacele kurulan bir İslam şirketinin Ermenilerden kalan bir mağaza malını 2.000 Liraya kapatıp iki gün sonra 10.000 Liraya sattığının istihbar olunduğu ve bu muameleden eşyayı metruke müzayedesini muamelelerinin yolunda cereyan etmediğinin anlaşıldığı, tamamen Kayseri'ye de tebliğ edildiği üzere İslam şirketleri tesisinden maksadın, Müslümanları sanat ve ticarete yönlendirmek ile memlekette İslam müessesesi ve ticaretini geliştirmek gayesine yönelik olduğu cihetle şirketlere elden geldiği kadar yardım edilmesi gerekli ise de emval-i metrukenin toptan ve kapatma suretiyle verilmeyip artırma yoluyla ve başkalarının da artırmaya iştirakini temin edecek tarzda kısım kısım artırmaya konulması ve emlak-i emiriye müzayedesini gibi emlak-i metruke müzayede işlemlerinin dahi kanunlara ve mevcut tebligata uygun olması gerektiği belirtilerek, bundan sonra belirtildiği şekilde işlem yapılmasıyla beraber, söz konusu mağazanın satışı hakkında gerçekleşen işlemlerle alakalı mütalaanın hızlıca gönderilmesi istenmiştir.⁸⁷⁴ Yine Dâhiliye Nezareti'nden birçok tasfiye komisyonu başkanlığına çekilen 16 Şubat 1916 tarihli telgrafta da İslam şirketleri tesisleriyle bunlara yardım edilmesi ve kolaylık gösterilmesi hakkındaki tebliğin, Müslümanların ticaret hayatına teşvikini ve İslam ticari müesseselerinin çoğalması gayesine yönelik olduğu halde, tebliğin bazı yerlerce metruk emvalin tamamının şirketlere devrini gerektirdiği şeklinde anlaşılacak mağaza ve dükkânların kapalı ve toplu halde ve diğer ahali artırma ihalesine iştirak ettirilmeyerek toptan bu şirketlere devir edildiği ve bu şirketlerden çoğunun da aldıkları eşyayı birkaç misli fiyatla başkalarına satarak derhal infisah ettiklerinin istihbar edildiği belirtilerek, Müslüman ticari şirketlerinin teşkilini sağlama ve kendilerine yardım ve kolaylık gösterilmesinin gereği ile beraber, şahsi ve özel girişimlerin de himayesinin lazım bulunduğu, bundan dolayı da şirketlere yapılacak yardımın ticaretin bir elde toplanması ve karaborsacılık gibi bir mahiyet kazanmaması için gerekli kısıtlamaların ve önlemlerin alınarak emval-i metrukenin özel kanun ve nizamname hükümlerine uygun olarak açık artırmaya konulması suretiyle satışı ve münferiden ticaret yapacak diğer ahalinin de açık artırmaya iştirak edebilmelerinin sağlanması gerektiği belirtilmiştir.⁸⁷⁵

Yapılan bu bilgilendirmeler ile emval-i metruke arasında bulunan mağaza, dükkân, bina ve bunların içindeki eşyayı ucuza alarak vurgunculuk, karaborsacılık yapmak amacıyla

⁸⁷⁴ BOA. DH. ŞFR. 60/275. 26 Kânun-ı Sani 1331/8 Şubat 1916

⁸⁷⁵ BOA. DH. ŞFR. 61/31. 3 Şubat 1331/16 Şubat 1916

olanlara müsaade edilmemesi amaçlanmıştır. Bunun için de ticaret yapacak kimselerin açık artırma ihalesine katılımının sağlanmasına önem verilmiştir. Çünkü ihaleye katılımın yüksek olması ile rekabetçi ortam oluşacak ve mallar gerçek değerinden veya değerine yakın bir fiyattan satılabilecektir. Böylece hem nakledilen kimselerin malları ihalede oluşacak daha yüksek değerden satılarak bu kimselerin mağduriyetleri azaltılacak hem de bu malların gerçek ticaret erbabının eline geçmesi ile ekonomik hayatın, ticari faaliyetlerin devamlılığı sağlanacaktır. Bununla birlikte şunu gözden kaçırmamak gerekir ki, dönemin savaş koşullarında zaten yoksul olan halkın emval-i metruke ihalesine girerek bu malları satın alabilmesi oldukça zordur. Halkın yoksulluğunun had safhada olduğu savaş koşullarında, halkın bu mallara talebi oldukça düşük olacaktır.⁸⁷⁶

Öte yandan savaş yıllarında, zorunlu yaşam malzemeleri ve askeri malzemelerin dışındaki malların değerleri, özellikle de taşınmazların değerleri doğal olarak düşecektir.⁸⁷⁷ Bu yüzden gerek emval-i metruke kapsamındaki gerekse de bu kapsam dışındaki varlıkların değerleri savaş öncesine göre oldukça düşük olacaktır. Dolayısıyla savaştan önce değerli olduğu düşünülen, kayıtlı değeri⁸⁷⁸ veya maliyet bedeli⁸⁷⁹ daha yüksek olan malların savaş koşullarında, daha düşük değerle el değiştirmesi ticari hayatın bir gerçekliğidir. Daha önce de belirtildiği gibi rayiç değer yani piyasa değeri, istekli alıcı ile istekli satıcı arasında oluşan değerdir. Talebin yetersiz olduğu durumlarda kayıtlı değeri veya maliyet bedelini yakalama çabası, bu taşınmazların atıl kalmasına, dolayısıyla da ekonomik anlamda değer kaybına sebep olacaktır. Bu yüzden Dâhiliye Nezareti'nden 16 Mayıs 1916 tarihinde bazı vilayet, mutasarrıflık ve tasfiye komisyonlarına yollanan telgrafta; Ermenilerden kalan fabrika, mağaza ve imalathane gibi müesseselerin atıl bırakılmaması için bunların uygun koşullar altında İslam şirketlerine devri ve bu konuda kolaylık ve yardımda bulunulmasının daha önceden bildirildiği belirtilerek, bunların ucuz fiyatla Müslüman taliplerine kiralanması ve

⁸⁷⁶ Örneğin Bitlis Tasfiye Komisyonu, Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı yazıda, savaş şartları dolayısıyla emval- i metrukeye talep olmadığını belirterek, taşınırların değerli olanından başlanmak üzere Diyarbakır'a gönderilmesi ve orada satılması gerektiğini bildirmiştir. (BOA. DH. ŞFR. 506/104. 12 Kânun-ı Sani 1331/25 Ocak 1916)

⁸⁷⁷ Bir malın değeri birçok faktöre bağlı olarak değişmektedir. Bu faktörlerin başında o malın talebi ve arz miktarı gelmektedir. Savaş ortamında oluşan riskler ve belirsizlikler ile savaş ekonomisi, zorunlu gıda maddeleri ve askeri malzemelerin dışındaki varlıkların fiyatını olumsuz etkileyecektir. Bu ortamda taşınmaz, özellikle de ev almak oldukça riskli ve irrasyonel bir davranış olacaktır. Dolayısıyla savaş yıllarında birçok malın değeri kendiliğinden düşecektir. Bu bağlamda savaş öncesi barış ortamında örneğin 10.000 Lira olan bir evin değeri belki 1.000 Liraya, belki de daha aşağı bir değere düşebilecektir. Bu yüzden önceki değerleri baz alıp, bu mallar çok ucuza satıldı demek çok rasyonel değildir.

⁸⁷⁸ *Kayıtlı değer*, bir ekonomik değer, muhasebe kayıtlarında gösterilen değeridir.

⁸⁷⁹ *Maliyet bedeli*, bir kıymetin kazanılabilmesi için yahut değerinin artırılması nedeniyle yapılan ödemelerle bunlara ait masrafların toplamıdır.

gerekli yardımın yapılması için tavsiyede bulunulmuştur.⁸⁸⁰ Bununla birlikte nakle tabi tutulan kimselerin mallarını satın alanlar arasında Müslümanlar kadar Hristiyan Rumlar da vardı. Rumlar Karadeniz sahillerindeki Ermeni arazilerini ve evlerini satın almışlardır. Öyle ki I. Dünya Savaşı bittiğinde İtilaf Devletlerinin emrine rağmen bu malları iade etmemişlerdir.⁸⁸¹

4.8.5. Ermenilerin Sevk ve İaşe Masraflarını Karşılama İçin Kullanılan Mallar

Devlet bütçesi pek parlak olmayan Osmanlı Devleti,⁸⁸² gerek devletin finansman ihtiyacını gerekse de I. Dünya Savaşı'nın çıkardığı ilave masrafları büyük oranda borçlanma sureti ile karşılamaya çalışmıştır.⁸⁸³ Maddi yönden büyük bir darboğazdan geçen devlet, bir de zorunlu göçün ilave maddi külfeti ile karşılaşınca bu yükü taşıyamaz hale gelmiştir. Dolayısıyla hükümet nakledilen kimselerin nakil ve iaşe masraflarını normal bütçe ödenekleri ile karşılayamaz hale gelmiştir. Yeterli ödeneğin olmamasından dolayı zor duruma düşecek Ermenilerin yaşayacakları sıkıntıların hafifletilmesi adına emval-i metrukenin idare ve satışından elde edilen gelirlerin, zorunlu göçe tabi tutulanların sevk, iskân ve iaşesinde kullanılması kararlaştırılmıştır.⁸⁸⁴

8 Kasım 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden Haleb Emval-i Metruke Komisyonu'na çekilen telgrafta; emval-i metrukeden satılan hayvanlara ait bedelden 645.810 kuruştan 600.000 kuruşun, oradaki Ermenilerin sevk ve iaşe masrafları için harcanması uygun görülmüştür.⁸⁸⁵ Haleb'de bulunan Muhacirin Müdürü Şükrü Bey'e yine aynı gün yollanan telgrafta; 600.000 kuruş ile Eskişehir'den gönderilecek 200.000 kuruşun Ermenilerin iaşe ve sevk masraflarına kullanılması gerektiği belirtilmiştir.⁸⁸⁶ 16 Kasım 1915 tarihinde Haleb Vilayetine çekilen telgrafta da Hüdavendigâr Vilayeti emval-i metruke hasılatından 8.000 liranın Ermenilerin iaşe ve iskânına kullanılmak için yollanmak üzere olduğu bildirilmiştir.⁸⁸⁷

4.8.6. Hükümetin Bir Takım İhtiyaçları İçin Kullanılan Mallar

Emval-i metruke kapsamındaki mallar, Maarif Nezareti'nin ihtiyacı, şehirlerin ihtiyacı gibi bir takım ihtiyaçlar doğrultusunda da kullanılmıştır. Bu kullanım bazen emval-

⁸⁸⁰ BOA. DH. ŞFR. 64/39. 3 Mayıs 1332/16 Mayıs 1916

⁸⁸¹ McCarthy, age, s. 213

⁸⁸² Taha Akyol, 1914 yılında Osmanlı Bütçesi'nde sadece 92.000 Lira olduğunu belirtmektedir. (Taha Akyol, "Savaş ve Tehcir", **Hürriyet**, 13.03.2015)

⁸⁸³ Şener, agm, s. 218

⁸⁸⁴ Halaçoğlu, Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları, s. 84

⁸⁸⁵ BOA. DH. ŞFR. 57/342. 26 Teşrin-i Evvel 1331/8 Kasım 1915

⁸⁸⁶ BOA. DH. ŞFR. 57/349. 26 Teşrin-i Evvel 1331/8 Kasım 1915

⁸⁸⁷ BOA. DH. ŞFR. 58/24. 3 Teşrin-i Sani 1331/16 Kasım 1915

i metruke kapsamındaki malın aynen kullanımı şeklinde olabileceği gibi bazen de emval-i metrukeden elde edilen gelirin kullanımı şeklinde olmuştur. Örneğin 22 Haziran 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden bazı emval-i metruke komisyonu ile vilayet ve mutasarrıflıklara çekilen telgrafta; Ermenilerden tahliye edilen kasaba ve köylerde bulunan mekteplerin o yerde yerleştirilecek Müslüman muhacirlere mektep olarak tahsisinin gerekli olduğu yalnız binaların değeriyle içinde bulunan eğitim araç ve gereçlerinin miktar ve kıymetinin deftere kayıt edilmesi ve hesabat-ı umumiyeeye ayrıca idhal edilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁸⁸⁸ Yine Dâhiliye Nezareti'nden Mamûratülaziz Vilayetine çekilen telgrafta; savaş sebebiyle gelirlerin yetersiz olduğu belirtilerek, vilayetteki sanayi mektebinin bir takım ihtiyacı için gerekli paranın şimdilik emval-i metrukeden karşılanması gerektiği bildirilmiştir.⁸⁸⁹ Emval-i metrukenin eğitim amaçlı kullanılmasına Cumhuriyet Dönemi'nde de devam edilmiştir. Bu bağlamda Hüseyin Çelik'e anılarına anlatan Mehmet Delibaş, Van'da iken eski komşuları olan Nedeniyan'a ait dut bahçesinin yerine, Cumhuriyet Okulu yapıldığını belirtmektedir.⁸⁹⁰

Emval-i metruke kapsamındaki taşınmazların kullanıldığı bir diğer alan da hükümet konağı olarak kullanımdır. Kiralama sureti ile kullanılan hükümet konaklarının yıllık kira bedellerinin önemli bir yekûn oluşturması üzerine bu binaların emval-i metruke olan yerlere nakledilmesi düşünülmüş, Maliye ve Mübadele, İmar ve İskân Bakanlıkları bu yerlerin göçmenlere tahsis edildiği için hükümet konağı olarak kullanılmasının uygun olmayacağını düşünse de bu gibi yerlerin hükümet konağı olarak kullanılmasının daha faydalı olacağı düşünülerek bu konuda gerekli kolaylığın gösterilmesi için 3 Nisan 1924 tarihli Emval-i Metrukeden Hükümet Konağı İttihazına Elverişli Binaların Devairi Hükümete Tahsisi Zımında Mümkün Olan Suhuletin Gösterilmesi Hakkında Kararname yürürlüğe konulmuştur.⁸⁹¹ Zaten hükümet konağı olarak kullanılması mümkün olacak kadar büyük olan binaların aile yerleştirilmesine ve insani bir şekilde yaşamasına uygun olmayacağı açıktır.

⁸⁸⁸ BOA. DH. ŞFR. 54/101. 09 Haziran 1331/22 Haziran 1915

⁸⁸⁹ BCA. TİGM. 272.12.35.7.5. 13 Teşrin-i Sani 1331/26 Kasım 1915

⁸⁹⁰ Çelik, age, s. 127

⁸⁹¹ Milli Emlak Muamelelerine Mûteallik Mevzuat, s. 434. Ayrıca 11 Kasım 1929 tarihli Kararname ile de; Maliye Bakanlığı tarafından terk edilmiş mallardan olup resmi dairelerin ihtiyacı için işgal olunan (kullanılan) binaların tahliye edilerek göçmenlere verileceğinin belirtilmesi üzerine bu yerlere göçmenlerden daha çok resmi dairelerin ihtiyacı olduğu belirtilerek bu yerlerin göçmenlere verilmeyip resmi kurumların ihtiyacı için kullanılmasının daha uygun olacağı kararlaştırılmıştır. (Milli Emlak Muamelelerine Mûteallik Mevzuat, s. 435-436)

Emval-i metruke kapsamındaki mallar ve bu malların bedelleri şehirlerin imarı için de kullanılmıştır. Örneğin Sivas Vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 2 Temmuz 1916 tarihli yazıda; emval-i metruke hasılatının uygun görüldüğü takdirde ve emval-i metruke arasında bulunup da henüz tasfiye komisyonlarına devredilmemiş tütünlerin satılarak elde edilecek bedelin Sivas Vilayetine bırakılması veya borçlanma suretiyle kentin imarı için harcanmasına müsaade edilmesi istenmiştir.⁸⁹² Sivas Vilayetinin bu teklifi Nezaret tarafından uygun görülerek söz konusu tütün bedellerinin şehrin imarı için kullanılmasının uygun olduğu belirtilmiştir.⁸⁹³

4.8.7. Ermeni Suikast Komiteleri Tarafından Şehit Edilen veya Bu Uğurda Haksızlığa Uğramış Kimselerin Ailelerine Verilen Mallar

Memleketin selameti ve milletin ilerlemesi, refahı ve mutluluğu için çalışmaktan dolayı suikasta maruz kalarak şehit edilmiş kimselerin geride kalan ve yoksulluk içerisinde yaşayan dul ve yetimlerine de emval-i metrukeden emlak ve arazi verilmesi düşünülmüş ve bu doğrultuda 31 Mayıs 1926 tarihinde 882 numaralı Ermeni Suikast Komiteleri Tarafından Şehit Edilen veya Bu Uğurda Suver-i Muhtelifle ile Duçarı Gadrolan Ricalin Ailelerine Verilecek Emlak ve Arazi Hakkında Kanun yürürlüğe konulmuştur.⁸⁹⁴ Toplam 4 maddeden oluşan kanun ile Ermeni suikast komiteleri tarafından şehit edilen ve kanuna ekli cetvelde isimleri belirtilen 12 kişinin⁸⁹⁵ ailesine İcra Vekilleri Heyeti Kararıyla emval-i metrukeden yirmi bin liraya kadar taşınmaz verilmesi uygun görülmüştür. Kanunda ayrıca verilecek taşınmazların on sene müddetle satılamayacağı ve verilen taşınmaz bedellerinin emval-i metruke hasılatından mahsup olunacağı belirtilmiştir.

Ailelere verilecek taşınmazların, zorunlu göçe tabi tutulan veya zorunlu göç esnasında hayatlarını kaybeden yahut akıbetlerinden haber alınamayan Ermenilere değil, Türkiye'den firar eden, daha sonra dönmeyen ve mülklerini talep etmeyen Ermenilerin geride bıraktıkları mallardan verileceği belirtilmektedir.⁸⁹⁶ Ayrıca kıymeti tam 20.000 Lira olan tek parça taşınmaz bulmak kolay olmadığı için daha kıymetli taşınmazlardan hisse

⁸⁹² BOA. DH. ŞFR. 524/90. 19 Haziran 1332/2 Temmuz 1916

⁸⁹³ BOA. DH ŞFR. 65/197. 29 Haziran 1332/12 Temmuz 1916

⁸⁹⁴ Resmi Gazete, 27 Haziran 1926, No: 405

⁸⁹⁵ 882 sayılı Kanuna ekli cetvelde belirtilen isimler şunlardır: Talat Paşa, Cemal Paşa, Cemal Azmi Bey, Bahattin Şakir Bey, Cemal Paşa'nın Yaveri Süreyya Bey, Cemal Paşa'nın Yaveri Nusret Bey, Sait Halim Paşa, Muş Mutasarrıfı Servet Bey, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, Doktor Reşit Bey ve Erzincanlı Hafız Abdullah Bey.

⁸⁹⁶ Bardakçı, Murat, **İttihadçı'nın Sandığı**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014, s. 30

verilmesi mecburiyetinin doğduğu ve uygulamanın senelerce sürerek ancak 1940 yılında tamamlanabildiği ifade edilmektedir.⁸⁹⁷

Yapılan düzenleme ile Ermeni suikast komiteleri tarafından şehit edilen veya bu yolda haksızlığa uğramış kimselerin dul ve yetimlerine belli bir miktar yardımda bulunularak bu kimselerin mağdur olmalarının önüne geçilmek istenmiştir. Öte yandan İttihat ve Terakki'nin önde gelen bu isimlerinin geride kalan ailelerine fakr-u zaruret içinde bulunmalarından dolayı yapılan yardımlar, bu kimselerin hiç de iddia edildiği gibi emval-i metruke zengini olmadığını göstermektedir.

4.9. Malların Tasfiyesinde Yaşanan Suiistimler ve Alman Önlemler

Osmanlı Devleti, zorunlu göçe tabi tuttuğu kimselerden kalan malların kayıt altına alınarak muhafaza edilmesi için gereken hassasiyeti göstermiştir. Ancak I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği, devletin ölüm kalım mücadelesi verdiği ve muhtemelen kamu düzeninin tam olarak sağlanamadığı bu dönemde, yürürlüğe konulan düzenlemeler tam olarak uygulanamamıştır. Bundan dolayı bazı usulsüzlükler ve yanlış uygulamalar da olmuştur. Bunda bazen yerel yöneticilerin beceriksizliği ve düzenlemeleri yanlış yorumlamaları, bazen Ermenilerin düşmanla işbirliği yapmasından kaynaklanan kin, bazen de mal hırsı etkili olmuştur. Bununla birlikte emval-i metruke konusunda suiistimal yapılmasına göz yumulmamış ve bu yanlış uygulamalar hiçbir zaman Devlet politikası olmamıştır. Bilakis hükümetler, bilgileri olduğu zaman, suiistimler karşısında cezai tedbirlere başvurmuş; yapılan işlemleri iptal etmiştir.

Osmanlı Devleti, zorunlu göç esnasında meydana gelen suiistimleri araştırmak, kanunlara aykırı hareket eden memur ve jandarmalar hakkında gerekli tahkikatı yapmak ve suçlu görülenleri sıkıyönetim mahkemelerine göndermek amacıyla Temyiz Mahkemesi ve Şura-yı Devlet üyelerinden ve ceza mahkemesi başkanlarından soruşturma komisyonları oluşturup, Anadolu'ya yollamıştır.⁸⁹⁸ 1915 yılı sonu itibariyle sevk edilen kafiyelelere saldıranlardan 1673 kişi mahkemelere sevk edilmiş ve Divan-ı Harp'te yargılanmıştır. Bunlardan 524 kişinin hapse, 67 kişinin idama, 68 kişinin kürek, para, pranga ve sürgün cezalarına çarptırıldığı Osmanlı arşivlerinden anlaşılmaktadır. Yine idam cezalarının infaz edildiği de bilinmektedir. Ceza verilen bu kimseler arasında emval-i metruke komisyonu başkanı gibi kamu görevlileri de vardır. Ermeni mallarını gasp edenlerden idama mahkûm

⁸⁹⁷ Bardakçı, İttihadçı'nın Sandığı, s. 30-31

⁸⁹⁸ BOA. MV.199/35. 17 Eylül 1331/30 Eylül 1915

edilenler olmuş ve bunların infazı gerçekleşmiştir.⁸⁹⁹ Öte yandan zorunlu göçe tabi tutulan Ermeni'nin saatini çalan asker, anında kurşuna dizilmiş,⁹⁰⁰ bir Ermeni'nin eşya sandığını çalan bir Kürt, jandarmalar tarafından yakalanarak öldürülmüştür.⁹⁰¹

Zorunlu göç uygulaması esnasında yaşanan/yaşanabilecek suiistimalleri önleyebilmek için hükümetin aldığı tedbirler dönemin yazışmalarına da yansımıştır. Örneğin Trabzon İttihat ve Terakki Mesul Kâtibi M. Nail Bey tarafından Kafkas Ordusu Kumandanı Mahmut Kamil Paşa'ya yazılan mektupta; Trabzon'da Vali Cemal Bey'in himayesinde bir grup karaborsacının askeri malları sattığı, şimdi de nakledilen Ermenilere ait malların gizlice satıldığı duyularının olduğunu belirterek, gizli bir şekilde konunun araştırılması gerektiği bildirilmiştir.⁹⁰² 31 Ağustos 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden Ankara'da bulunan Mülkiye Müfettişi Muhtar Bey'e çekilen telgrafta; oradaki görevi bittikten sonra İzmit, Adapazarı ve Bahçecik'te Ermenilerin sevkleri esnasında sattırılan eşyalar dolayısı ile meydana gelen kötü uygulamaların araştırılması için hızlıca İzmit'e hareket etmesi istenmiştir.⁹⁰³ Sivas Vilayetine çekilen telgrafta; Suşehri Kaymakam vekâletinde bulunmuş olan Fahri Efendi'nin Ermenilerin sevk günü gerçekleşen yağma esnasında yağmacıları engellemeye teşebbüs etmediği gerekçesiyle Heyet-i Tahkikiye tarafından Divan-ı Harbe verilmesi gerektiğinin bildirilmesi üzerine, Vilayetin bu konudaki görüşü istenmiştir.⁹⁰⁴

31 Ekim 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden Hüdavendigâr Emvali Metruke İdare Komisyonu Başkanlığı'na yollanan telgrafta; Karacabey Kazasında Ermenilerin terk ettiği malların onun bunun eline geçtiği ve Hacı Agop isminde birinin 5.000 Lira değerindeki koyunlarının da muvazaa yoluyla Numan Ağa isminde bir Arnavut'a verildiğinin ihbar edildiği belirtilerek, konunun hızlı bir şekilde araştırılması istenmiştir.⁹⁰⁵ Son olarak 4 Ocak 1916 tarihinde Eskişehir Mutasarrıflığına çekilen telgrafta da Mihaliççik Kaymakamı Yuvanaki Efendi'nin Ermeni işlerinde kötü hal ve hareketleri olduğu anlaşılan memurlar ve kişilerle birlikte gece vakti idare meclisini toplayarak Ermenilere cebren ferağ muamelesi yaptırdığının ve böylece memurluk vazifesini kötü kullandığının ve Divan-ı Harbe sevk edilmesi gerektiğinin Heyet-i Tahkikiye Başkanı Hulusi Bey'den alınan telgraftan anlaşıldığı belirtilerek, bu doğrultudaki görüşlerinin bildirilmesi istenmiştir.⁹⁰⁶

⁸⁹⁹ Halaçoğlu, Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları, s. 95

⁹⁰⁰ Laçiner, age, s. 261

⁹⁰¹ Demirel, agm, s. 257

⁹⁰² **TTK Arşivi NP. 1.14.** 17 Temmuz 1331/30 Temmuz 1915

⁹⁰³ **BOA. DH. ŞFR. 55/344.** 18 Ağustos 1331/31 Ağustos 1915

⁹⁰⁴ **BOA. DH. ŞFR. 58/47.** Teşrin-i Sani 1331/1915

⁹⁰⁵ **BOA. DH. ŞFR. 57/208.** 18 Teşrin-i Evvel 1331/31 Ekim 1915

⁹⁰⁶ **BOA. DH. ŞFR. 59/196.** 22 Kânun-ı Evvel 1331/4 Ocak 1916

Öte yandan Ermeni mallarının tasfiyesi sürecinde, İttihat ve Terakki'nin önemli kişilerinin, parti görevlisi olarak hizmet veren eski subayların ve Türk göçmenlerin hızla zenginleşenler arasında bulunduğu iddia edilmektedir.⁹⁰⁷ Ancak önemli İttihatçıların Ermeni mallarını usulsüz olarak elde ettiği iddiası günümüzde henüz bilimsel anlamda ispat edilmiş değildir ve iddiadan öteye gidememiştir.⁹⁰⁸ Bilakis bu kişilerin aileleri ve kendileri savaş sonrası yokluk içerisinde yaşamışlar ve Türkiye Cumhuriyeti bu kimselere ve ailelerine aynı ve nakdi yardım yapmıştır. Bununla birlikte bu durum da İttihat ve Terakki'ye mensup hiçbir kimsenin yolsuzluk yapmadığı anlamına gelmemektedir.

4.10. Emval-i Metruke Hesaplarının Tasfiyesi

Zorunlu göç uygulamasının başlaması ile birlikte nakle tabi tutulan kimselerin geride kalan malları hükümet tarafından idare edilmiştir. Bu dönemde emval-i metrukenin gerek satışından gerekse de kiralanmasından elde edilen gelirler sahiplerine verilmek üzere, sahipleri adına emaneten mal sandıklarında tutulmuştur. 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nda da nakle tabi tutulan kimselerin mal varlıklarının komisyonlarca düzenlenecek mazbatalar üzerine mahkemelerce tasfiye edileceği belirtilmiştir. Yani taşınır ve taşınmazlar satılacak, alacaklar tahsil edilecek, borçlar ödenecek bir diğer ifade ile nakle tabi tutulan kimselerin mal varlıkları nakde çevrilecektir. Tasfiye işlemleri için yapılan masraflar düşüldükten ve nakledilen kimselerin borçları ödendikten sonra kalan tutar da sahipleri adına emaneten mal sandıklarında tutulacaktır. Birinci bölümde de ifade ettiğimiz gibi emaneten mal sandıklarına teslim edilen gelirlerin sahibi, zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerdir. Emanete alınan bedellerin Maliye'ye aktarılması ya da Maliye'ye ait olması gibi bir durum söz konusu değildir.

Nakle tabi tutulan kimselerin malvarlığının idaresi ve tasfiyesi sonucu elde edilen tutarların emaneten mal sandıklarında tutulmasına uzun yıllar devam edilmiştir. Nakledilen, kaybolan, yabancı ülke ve işgal altındaki yerlere giden kimselerin emval-i metrukesi ile ilgili olarak emaneten mal sandıklarında bulunan ve henüz alınmamış paralar, uzun yıllar sahiplerinin alması beklendikten sonra, 28 Mayıs 1928 tarih ve 1349 sayılı Kanun ile 1928

⁹⁰⁷ Dadrian, Jenosid, s. 53

⁹⁰⁸ Bu iddialar Divan-ı Harbi Örfide yargılanan İttihatçılara da sorulmuştur. Bu bağlamda Ziya Gökalp'e, 17 Mayıs 1919 tarihli oturumda; zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerden kalan taşınır malların üçte birinin İttihat ve Terakki'ye alındığı belirtilerek bunun nasıl olduğunun sorulması üzerine Ziya Gökalp, bunun aslı esasının olmadığını, böyle bir şeyin ancak rivayet olabileceğini, eğer bunla alakalı deliller varsa o delillerin gösterilmesi gerektiğini beyan etmiştir. (Zafer Toprak, "Ermeni Sorunu'nda Dünü İnşa Etmek Ya da Mukatele'nin İcadı", **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 147, Mart 2006, s. 23)

yılı bütçesine irat kaydedilmiştir. Söz konusu kanunda; 31 Mayıs 1928 sonunda emval-i metruke cari hesaplarının matlup bakiyelerinin, 1928 mali yılı gelir bütçesinin çeşitli gelirler faslına irat kayıt edileceği ve bundan sonra vaki olacak gelirler hakkında da aynı işlemin yapılacağı ve çeşitli gelirler faslına alınacak tutardan üç yüz bin liraya kadar miktarının 1928 mali yılı Maliye Bakanlığı bütçesinde açılacak bir özel fasla ödenek olarak kaydedileceği belirtilmiştir. Böylece mal sandıklarında emaneten tutulan paralar, bütçeye gelir kaydedilerek emval-i metruke cari hesapları kapatılmıştır.

Peki, emaneten mal sandıklarında tutulan paraların bütçeye gelir kaydedilmesi bütçe üzerinde nasıl bir etki yapmıştır? 1926-1930 yılları arasındaki Genel Bütçe Hesaplarına ait gelir ve gider rakamları aşağıdaki gibidir.⁹⁰⁹

Bütçe Yılı	Bütçe Cetveli	Toplam Tutar (Lira)
1926	Masarif İçin (A)	190.103.544
	Varidat İçin (B)	190.158.844
1927	Masarif İçin (A)	194.454.619
	Varidat İçin (B)	194.580.554
1928	Masarif İçin (A)	207.169.388
	Varidat İçin (B)	207.173.199
1929	Masarif İçin (A)	220.408.481
	Varidat İçin (B)	220.546.000
1930	Masarif İçin (A)	222.646.523
	Varidat İçin (B)	222.732.000

Söz konusu yıllara ait bütçe gelirleri analiz edildiğinde 1927 yılında gelirlerin bir önceki yıla göre, %2,30; 1928 yılı gelirlerinin bir önceki yıla göre %6,40; 1929 yılı gelirlerinin ise bir önceki yıla göre %6,45 arttığı görülmektedir. Dolayısıyla şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki; emval-i metruke cari hesaplarının 1928 yılı bütçesine gelir kaydedilmesi bütçe gelirleri üzerinde fark edilir ve sıra dışı bir artış meydana getirmemiştir.

⁹⁰⁹ Söz konusu rakamlar, Maliye Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü tarafından basılan Osmanlı'dan Günümüze Maliye Teşkilatı ve Görevleri Mevzuatı adlı kitap ile ilgili yılların Muvazene-i Umumiye Kanunlarından tespit edilmiştir.

SONUÇ

Selçukluların Anadolu'yu vatan edinmeleri ile yoğun olarak başlayan Türk-Ermeni ilişkileri, herhangi bir ciddi rahatsızlık olmadan yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin çatısı altında yıllarca huzur bulmuş bir millettir. Türkler ile Ermeniler yüzyıllar boyunca bir arada hayat sürmüşler, farklı dinlere inanmışlar, fakat pek çok müşterek âdete, kültüre, hatta kadere sahip olmuşlardır. Ancak zamanla gerek Osmanlı'nın zayıflaması sonucu dış devletlerin daha kolay Osmanlı topraklarında operasyon yapabilmeleri, gerek Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçi dalgaların etkileri, gerekse de misyonerlerin/emperyalist devletler için çalışan iş adamı ve siyasetçilerin propagandaları sonucu Ermenilerde de bağımsız devlet kurma hülyaları başlamıştır. Bu hülyanın peşinde koşan bazı Ermenilerin yaptığı ihtilalci eylemler, tedhiş hareketleri, isyanlar ve düşmanla işbirliği sonrasında, Türk-Ermeni dostluğu büyük zarar görmüştür. Ermenilerin bir kısmının I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti için en sıkıntılı günlerinde Ruslarla işbirliği yapmaları ve Osmanlı ordusunu arkadan vurarak isyan etmeleri üzerine Ermenilerin büyük bir çoğunluğu yaşadıkları yerlerden çıkarılarak vatanın daha güvenli başka bölgelerine zorunlu olarak göç ettirilmiştir.

Güvenlik gerekçesiyle gerçekleşen bu zorunlu göç esnasında Ermeniler bazı eşyalarını yanlarında götürebilseler bile taşınır mallarının önemli bir kısmını ve taşınmazlarını (arazi, arsa, bina) geride bırakmışlardır. Literatürde emval-i metruke olarak anılan bu malların korunması, idaresi ve tasfiyesi Osmanlı Devleti için önemli bir sorun teşkil etmiştir. Hükümet bu sorunun çözümü adına Ermenilerin geride bıraktıkları mallarla ilgili ilk düzenlemeyi sevk ve iskân kararını aldıktan sadece üç gün sonra yapmıştır. 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı'nda Ermenilerin geride bıraktıkları malların idaresi ile ilgili birçok temel esasa yer verilmiş ve bazı açıklamalar yapılmıştır. Daha sonra yapılan diğer düzenlemeler, Meclis-i Vükela Kararı'nda ana hatları belirlenen esaslar etrafında şekillenmiştir. Yapılan düzenlemeler ile Ermenilerin geride bıraktıkları mallar konusunda özel yetkili emval-i metruke idare komisyonları kurulmuş ve emval-i metrukeye ilişkin tüm işlemler bu işte uzmanlaşmış, anılan komisyonlar tarafından yapılmıştır. Ermenilerin geride bıraktıkları mallar bu komisyonlar tarafından önce muhafaza altına alınmış, sonra da öncelik göçmenlere dağıtılmak üzere satışı mümkün olanlar satılmış, bir kısmı da kiraya verilmiştir. Bununla birlikte bu döneme ait düzenleme ve belgelerden, hükümetin emval-i metruke konusundaki düşüncesinin genel olarak bu malları

idare etmek; nakle tabi tuttuğu kimseler ile alakalı düşüncesinin ise bu kimselerin olağanüstü şartlar sona erdiğinde geri dönmelerine müsaade etmek yönünde olduğu anlaşılmaktadır.

İdari düzenlemeler yapılırken Ermenilerin alacak ve borçları örneğinde olduğu gibi bir takım gözden kaçan, unutilan hususlar olmuştur ki bu konular da taşraya yollanan emirler ve yönergeler ile çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. İlk düzenlemeler yapılırken muhtemelen düşünölemeyen ancak gerek ortaya çıkan hukuki belirsizliklerin gerekse Ermenilerden alacağı olan devletlerin verdiği notaların etkisiyle daha detaylı bir düzenleme yapma ihtiyacı doğmuştur. Bu doğrultuda 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Böylece talimatname ve taşraya gönderilen talimatlar gibi idari düzenlemeler ile yürütölen işlemler yasal dayanağa kavuşturulmuştur.

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nda, 27 Mayıs 1915 tarihli Kanun gereğince başka yerlere nakledilen gerçek ve tüzel kişilerin terk etmiş oldukları malların, alacakların ve borçların bu husus için oluşturulacak komisyonların her şahıs için ayrı ayrı düzenleyecekleri mazbatalara göre mahkemelerce tasfiye edileceği belirtilmiştir. 10 Haziran 1915 tarihli Talimatnamede Ermenilerin geride bıraktıkları malların idaresinden sorumlu olmak üzere emval-i metruke idare komisyonlarından bahsedilirken, 26 Eylül tarihli Kanun'da artık bu malların tasfiyesi için komisyon kurulacağı belirtilmiştir. Böylece hükümetin Ermenilerin geride bıraktıkları mallar konusundaki politikası, idare etmekten tasfiye etmeye dönmüştür. Yine Tasfiye Kanunu'nda, zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin geride bıraktıkları taşınmazlardan vakıf malı olanların Vakıflar Hazinesi adına, diğerlerinin ise Maliye Hazinesi adına kayıt edileceği belirtilmiştir. Bir diğer ifade ile nakledilen kimselere ait taşınmazlar Maliye ve Vakıflar Hazinesi adına tescil edilecektir. Böylece 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile birlikte nakle tabi tutulan kimseler taşınmazları üzerindeki mülkiyet haklarını kaybetmiş, geride kalan taşınmazların mülkiyeti, Maliye ve Vakıflar Hazinesi'ne geçmiştir. Kanunun yürürlüğe konulması ile söz konusu taşınmazlar, özel mülkiyetten çıkıp Maliye ve Vakıflar Hazinesinin mülkiyetine geçmiştir. Bununla birlikte dönemin toprak mülkiyet yapısı dikkate alındığında Maliye Hazine'si adına tescil edilecek taşınmazların büyük bir yekün oluşturmayacağı düşünülmektedir. Çünkü bu dönemde özel mülkiyet çok fazla yaygın değildir ve genel olarak taşınmazların mülkiyeti devlete aittir. Öte yandan özel mülkiyette bulunan taşınmazların mülkiyetinin bu iki hazineye geçmesi bedelsiz olmayacaktır. Bu taşınmazlar için takdir edilen bedellerinden tasfiyeden sonra kalacak miktarı sahiplerine verilecektir.

Tasfiye Kanunu'nda belirtilen genel esasların uygulamasını göstermek üzere 8 Kasım 1915 tarihinde Uygulama Nizamnamesi yürürlüğe konulmuştur. 8 Kasım 1915 tarihli Uygulama Nizamnamesinde emval-i metruke ile ilgili yapılması gereken işlemler detaylı bir biçimde açıklanmıştır. Yapılan her yeni düzenleme ile daha önceki düzenlemelerin eksik bıraktığı veya daha öncesinde düşünülememiş bir konu açıklığa kavuşturulmuştur. Hukuki düzenlemeler yapılırken konunun uygulayıcısı olan taşranın yönlendirmesi de dikkate alınmış, bu doğrultuda bir yandan eksiklikler tamamlanırken diğer yandan da uygulamada birlik sağlanmıştır.

Yapılan düzenlemeler ile bir yandan Ermenilerin daha önce yaşadıkları yerler ile mülkiyet ilişkilerinin yani bir anlamda aidiyetlerin kesilmesi hedeflenirken diğer yandan da zor durumda olan göçmenlerin bu yerlere iskânı sağlanmıştır. Böylece hem göçmenlerin yerleşme problemi çözülmüş hem de yeni iskânlar ile Ermenilerin daha önceki yaşadıkları yerlerde isyan edebilme potansiyelleri ortadan kaldırılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Ermenilere yönelik politikasının, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin iş başında olduğu 1917 yılından itibaren değişmeye ve yumuşamaya başladığı bilinmektedir. Bu bağlamda malların iade edilmesi düşüncesinin mütarekeden çok önce devlet yöneticilerinde oluşmaya başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. İttihat ve Terakki sonrasında iş başına gelen hükümetlerin düşüncesi de bu malların iadesi yönünde olmuştur. Bu bağlamda 14 Ekim 1918'de kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, hükümet programında, zorunlu göçe tabi tutulanların eski yurtlarına peyderpey döneceğini ve bu kişilerin taşınır ve taşınmazlarının kendilerine iade edileceğini, şayet malları satılmış ise bu durumda da bedelinin ödeneceğini ilan etmiştir.

Nakledilen kimselere mallarının iade edilmesi düşüncesinin hayata geçirilebilmesi için yasal düzenleme yapılması gerekiyordu. Çünkü 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu hükümlerine göre Maliye ve Vakıflar Hazinelerine geçen/geçmesi gereken malların tekrar ilk sahiplerine iadesi eşdeğer bir düzenleme ile yani yasal bir düzenleme ile olabilirdi. Bu amaç doğrultusunda derhal hukuki çalışmalara başlanmıştır. Bununla birlikte hükümete yapılan baskılar ve yasal düzenlemelerin zaman alacak olması, hükümeti bir takım arayışlara yöneltmiştir. Bu doğrultuda yasal düzenleme için çalışmalara başlayan komisyon, tesliminde mahzur görülmeyen taşınır ve taşınmazların geri verilmesini kararlaştırmış ve durumu yetkili makamlara iletmiştir. Böylece henüz yasal düzenleme yapılmadan, dönen kimselere malların iadesine fiilen başlanmıştır. Emval-i metruke kapsamındaki malların satıldığı durumlarda da bu malların satışından elde edilen gelir sahiplerine verilmiştir. Hükümetin

yaptığı bu çalışmalar dışında yerli halk da dönen kimselere bazı yardımlarda bulunmuş ve mallarını iade etmiştir.

Mütareke döneminde geri dönen kimselerin evleri ve malları büyük oranda iade edilmiştir. Eski yerlerine dönemeyip başka bölgelere gidenlere de mallarının karşılığı verilmiştir. Atı Gazetesi'nin 6 Şubat 1919 tarihli nüshasında ifade edildiği üzere, bu tarihe kadar Rum ve Ermenilere ait mallarından teslim edilenin miktarı % 95 nispetine ulaşmıştır. 30 Nisan 1919 tarihli Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nin haberine göre de memleketlerine dönen Ermeni ve Rumların iade edilen emval-i metrukeleri için teftişlerde bulunan karma heyet, muhtelif yerlerdeki Ermenilerin emval-i metrukelerinin % 98 oranında iade edildiğini tespit etmiştir. Bu bağlamda 271.000 kişiye malları iade edilmiştir. Dolayısıyla 8 Ocak 1920 tarihli Kararname yürürlüğe konulana kadar nakle tabi tutulan Rum ve Ermenilerin mallarının büyük çoğunluğu iade edilmiştir.

Uzun çalışmalar neticesinde yürürlüğe konulan 08 Ocak 1920 tarihli Kararname ile bir yandan iadeler konusundaki fiili uygulamalar hukuki dayanağa kavuşturulurken bir yandan da emval-i metruke konusundaki sorunların çözümü amaçlanmıştır. Bununla birlikte iadelerin büyük çoğunluğu kararname yürürlüğe konulmadan önce fiilen iade edildiği için bu kararname çok fazla uygulama alanı bulamamıştır. Öte yandan 08 Ocak 1920 tarihli Kararname ile 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun yürürlükten kaldırılması hukuken geçersiz bir işlemdir. Bununla birlikte 08 Ocak 1920 tarihli Kararname hukuka aykırı bir şekilde yürürlüğe konulsa bile iptal edilmediği ve yok hükmünde olduğu iddia edilmediği müddetçe idare hukuku açısından var olan bir düzenlemedir ve bu düzenlemeye göre işlem yapılması yanlış değildir.

Anadolu'da Milli Mücadele'nin başarı kazanmaya başlamasıyla Mütareke döneminde düşman saflarında yer alan ve Müslüman halka karşı acımasız hareketlere girişen, işgal bölgelerinde taşkınlıklarda bulunan ayrılıkçı Ermeniler, yeniden büyük bir hayal kırıklığına uğramış ve bağımsızlık umutları giderek kaybolmuştur. Türkler ile Ermeniler arasında devam eden gerginlikler ve bu süreçte Ankara Hükümeti'nin gittikçe gücünü artırması ile birlikte Anadolu'nun kendileri için güvenli bir yer olmaktan çıktığını düşünen Ermeniler, yeniden ama bu sefer kendi istekleri ile Anadolu'dan göç etmeye başlamışlardır. Böylece bu kimselerin ekili alanları ve geride kalan malları konusu yeniden gündeme gelmeye başlamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan uzun tartışmalar neticesinde 20 Nisan 1922 tarihinde savaş ve işgaller sırasında kaçan ve kaybolanların mallarının idaresi ile ilgili olarak hem Müslümanlar ve hem de Hristiyanlardan kalan malları

ilgilendiren 224 sayılı Kanun yürürlüğe konulmuştur. Bu kanun, Ermenilerden kalan emval-i metruke ilgili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yürürlüğe koyduğu ilk kanun olma özelliğine sahiptir. 224 sayılı Kanun'da yapılan düzenleme ile düşman istilasından kurtulan yerlerde sahipleri kaçtığı veya kaybolduğu için sahipsiz kalmış taşınırın satılacağı, taşınmazların ise idare edileceği belirtilmiştir. Ayrıca kanun ile hükümet tarafından idare edilmesi öngörülen malların kapsamı genişletilmiş, zorunlu göçe tabi tutulanların geride bıraktıkları malların yanında savaş ve siyasi koşullar dolayısıyla kaçmış ve kaybolmuş oldukları hükmen sabit olan kimselere ait mallar da kanun kapsamına alınmıştır.

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun üzerinden uzun yıllar geçmesi ve değişen koşullar nedeniyle kanun tüm ihtiyaçları karşılayamaz hale gelmiştir. Dolayısıyla yeni oluşan duruma uygun, kaybolan veya kaçan kimselerden kalan mallar konusuna içine alan yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuş, bu doğrultuda da 15 Nisan 1923 tarihli ve 333 sayılı Kanun yürürlüğe konulmuştur. 333 sayılı Kanun daha önceki kanunları değiştiren veya uygulamadan kaldıran bir niteliğe sahiptir. 333 sayılı Kanun ile 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nda, yeni koşullar çerçevesinde değişiklikler yapılarak emval-i metruke mevzuatının kapsamı oldukça genişletilmiştir. Bununla birlikte gerek 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun gerekse de 333 sayılı Kanunun öncelikli amacı aynıdır ve emval-i metruke kapsamına giren malları tasfiye etmektir.

Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra, 1914 yılından beri devam eden savaşa kesin surette son vermek için 20 Kasım 1922 tarihinde Lozan Konferansı toplanmış ve 24 Temmuz 1923 tarihinde toplam 143 maddeden oluşan Lozan Antlaşması imzalanmıştır. TBMM Hükümeti, Lozan Antlaşması ile uluslararası arenada uzun yıllardır devam eden sorunlarını çözüme kavuşturmuştur. Lozan Antlaşması'nda doğrudan doğruya emval-i metruke ve Ermenilerle alakalı bir hüküm yer almamıştır. Ermenilere ait konular, azınlıklar ve azınlıkların korunması başlığı altında diğer gayrimüslim azınlıklarla birlikte değerlendirilmiştir. Diğer birçok mevzuatta olduğu gibi emval-i metruke mevzuatının da Lozan Antlaşması'na uyumunun sağlanması gerekmiş ve bu doğrultuda iç mevzuatta bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan düzenlemeler sonrasında, hükümet bir malın emval-i metruke olduğunu 06 Ağustos 1924 tarihinden sonra öğrenecek olursa bu taşınmazlara el koymayacaktır. 13 Haziran 1926-28 Mayıs 1928 tarihleri arasında kapsayan bu dönemde, Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1924 tarihinden sonra "*emval-i metruke*" olduğu anlaşılan mallar hakkında iade hükümleri uygulanacak ve bu mallar iade edilecektir.

28 Mayıs 1928 tarihinde kısaca Temlik Kanunu olarak bilinen 1331 sayılı Kanun yürürlüğe konulmuştur. Söz konusu kanunda 26 Eylül 1915 ve 15 Nisan 1923 tarihli Kanunlara göre el konulmuş ve konulacak taşınmazlar gerek mübadillere tahsis ve tefviz edilmiş olsun, gerek hazine uhdesinde bulunsun, hükmen tahakkuk edecek hak sahiplerine iade edilmeyip ancak kararlaştırılmış kıymetlerinin, 15 Nisan 1925 tarihli Kanuna göre Maliye Hazinesi'nden ödeneceği belirtilmiştir. Böylece emval-i metrukenin sahiplerine iade edilmesi uygulamasından vazgeçilmiştir. Bu düzenleme sonrasında hiçbir surette taşınmazların aynen iadesi söz konusu olmayacaktır. Bunun yerine emval-i metrukenin 1915 yılı başındaki kayıtlı değeri ödenecektir.

Emval-i metrukenin gerek satışından gerekse de kiralanmasından elde edilen gelirler sahiplerine verilmek üzere, sahipleri adına emaneten mal sandıklarında tutulmuştur. Nakle tabi tutulan kimselerin malvarlığının idaresi ve tasfiyesi sonucu elde edilen tutarların emaneten mal sandıklarında tutulmasına uzun yıllar devam edilmiştir. Nakledilen, kaybolan, yabancı ülke ve işgal altındaki yerlere giden kimselerin emval-i metrukesi ile ilgili olarak emaneten mal sandıklarında bulunan ve henüz alınmamış paralar, uzun yıllar sahiplerinin alması beklendikten sonra, 28 Mayıs 1928 tarih ve 1349 sayılı Kanun ile 1928 yılı bütçesine irat kaydedilmiştir. Bununla birlikte emval-i metruke cari hesaplarının 1928 yılı bütçesine gelir kaydedilmesi bütçe gelirleri üzerinde fark edilir ve sıra dışı bir artış meydana getirmemiştir.

Nakledilen kimselerden kalan mallar dördüncü bölümde de detaylı şekilde bahsedildiği üzere birçok amaç için kullanılmıştır. Bu kullanımlar çok büyük oranda bedeli karşılığında olmuştur. Yapılan düzenlemelerde emval-i metruke komisyonunun nasıl hareket edeceği detaylı bir şekilde açıklanmasına rağmen yine de bir takım usulsüzlükler ve yanlış uygulamalar da meydana gelmiştir. Hükümet bu istenmeyen durumları haber aldığı anda olaya müdahale etmiş, usulsüzlükleri önlemeye çalışmış ve hatası olanları cezalandırma çabasında olmuştur. Yapılan bu hukuki düzenlemeler ile şekillendirilen fiili uygulamalar -yerelde uygulayıcılar tarafından bir takım yanlışlıklar, usulsüzlükler yapılsa bile- hükümet tarafından bu yanlışlıkların tasvip edilmediğinin ve malların bir takım kimseler tarafından yağmalanmasının istenmediğinin önemli göstergeleridir. Bununla birlikte kâğıt üzerinde mükemmel hazırlanan düzenlemelerin uygulamada aynı mükemmellikte uygulanamadığı da yadsınamaz bir gerçektir.

KAYNAKÇA

A. ARŞİVLER

I. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Bakanlar Kurulu Kararları

Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Evrakı

Toprak İskân Genel Müdürlüğü Fonu

II. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

Bab-1 Ali Evrak Odası Belgeleri

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemî

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Odası Belgeleri

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye

Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği

Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı

Dâhiliye Nezareti Muhacirin Komisyonu Evrakı

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî

Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti Belgeleri

Dosya Usul-ı İdareler Tasnifi

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı

Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı Evrakı

Meclis-i Vükela Mazbataları

Şura-yı Devlet Heyeti Umumiyye

III. TÜRK TARİH KURUMU ARŞİVİ

Nurettin Peker Koleksiyonu

B. YAYIMLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

Armenians in Ottoman Documents (1915-1920), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, No:25, Ankara, 1995.

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918 C. 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005.

Belgelerle Osmanlı Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2011.

Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, No:112, Ankara, 2010.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919), II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Müdürlüğü Yayınları, No: 86, Ankara, 2007.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1918-1919), II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Müdürlüğü Yayınları, No:61, Ankara, 2002.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922), IV, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Müdürlüğü Yayınları, No:76, Ankara, 2006.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları (1878-1895), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, No:95, Ankara, 2008.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları (1878-1895) II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, No: 96, Ankara, 2008.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları (1896-1909) III, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, No: 98, Ankara.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898) I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, No:78, Ankara, 2006.

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No:91, Ankara, 2007.

C. RESMİ YAYINLAR

Düstur

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

TBMM. Zabıt Ceridesi

D. KİTAPLAR

Adlı, Mehmet- Zeki, Kardeş, Salahaddin, **Mevzuatımızda Tapu ve Kadastro**, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2011.

Afyoncu, Erhan, **1000 Soruda Osmanlı İmparatorluğu 4**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010.

Akar, Hasan- Özbay Müjdat, **Milli Mücadele Yıllarında Niksar**, Niksar Belediyesi Yayınları, Tokat, 2011.

Akçam, Taner, **1915 Yazıları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Akçam, Taner, **Ermeni Meselesi Hallolunmuştur Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Akçam, Taner, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na**, İmge Yayınları, İstanbul, 1999.

Akçam, Taner, **Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

Akçam, Taner, Kurt Ümit, **Kanunların Ruhü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt I (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1983.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt II, (Son Meşrutiyet 1919-1920)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998.

Akşin, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitapevi, Ankara, 2011.

Akgündüz, Ahmet -Öztürk, Said- Kara, Recep, **Sorularla Ermeni Meselesi**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008.

Ali Said, **Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in Hayatı**, (Hz. Ahmet Nezh GALİTEKİN), Nehir Yayınları, İstanbul, 1994.

Altınay, Ahmet Refik, **Kafkas Yollarında İki Komite İki Kıtal** (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu) Temel Yayınları, İstanbul, 1998.

Arazi Kanunnamesi, (Hz. Orhan Çeker), Ebru Yayınları, İstanbul, 1985.

Atay, Falih Rıfki, **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri**, Pozitif Yayınları, Ankara, 2012.

Atnur, İbrahim Ethem, **Türkiye'de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi (1915-1923)**, Babil Yayıncılık, Ankara, 2005.

- Avcı, Halil Ersin, **İngiliz Ermeni İttifakı**, Paraf Yayınları, İstanbul, 2010.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966.
- Aytaç, Önder, **Emval-i Metruke**, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2012.
- Bakar, Bülent, **Ermeni Tehciri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009.
- Bardakçı, Murat, **İttihadçı'nın Sandığı**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014.
- Bardakçı, Murat, **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi**, Everest Yayınları, İstanbul, 2009.
- Bashanov, Mihail, (Çev. İlyas Kemaloğlu), **Türkiye'de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri)**, TTK Yayınları, Ankara, 2013.
- Başak, Tolga, **İngilterenin Ermeni Politikası (1830-1923)**, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi Cilt III**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Bertan, Suad, **Aynı Haklar Cilt 1**, Ankara, 1976.
- Birsel, Haktan, **Türkiye'nin Azınlık Politikaları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Çelik, Hüseyin, **Görenlerin Gözü İle Van'da Ermeni Mezalimi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008.
- Çiçek, Kemal, **Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917)**, TTK Yayınları, Ankara, 2012.
- Dadrian, N. Vahakn, **Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller Toplu Makaleler Kitap 1**, Belge Yayınları, İstanbul, 2007.
- Dadrian, N. Vahakn, **Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sorunu Olarak Jenosid**, Belge Yayınları, İstanbul, 1995.
- Dadrian, N. Vahakn, Akçam, Taner, **Tehcir ve Taktik Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları İttihat ve Terakki'nin Yargılanması 1919-1922**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Demirel, Muammer, **Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri (1914-1918)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
- Deynekli, Adnan- Kısa, Sedat, **Hacizde ve İflasta Sıra Cetveli**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1996.

Dündar, Fuat, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Düzceer, Ali Rıza, **Kadastro Kanunu**, Yetkin Hukuk Yayınları, Ankara, 1996.

Ekşi, Nuray, **Yabancıların Türkiye'deki Taşınmaz Mallar Üzerindeki Hakları**, Arıkan Yayınları, İstanbul, 2006.

Elbeyoğlu, Ali, **Osmanlı'dan Günümüze Tapu ve Emval-i Metruke**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2014.

Eren, Fikret- Başpınar Veysel, **Toprak Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2005.

Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt I**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1953.

Esener, Turhan, Güven, Kudret, **Eşya Hukuku**, Yetkin Kitapevi, Ankara, 2012.

Esmer, Galip, **Mevzuatımızda Gayrimenkul Hükümleri ve Tapu Sicili**, Tapu Kadastro Vakfı Yayınları, Ankara, 1998.

Fırat, M. Ferhat, **Abdülhamit Döneminde Ermeniler "Sözde Ermeni Soykırımı"**, Paradoks Yayınları, İstanbul, 2010.

Göyünç, Nejat, **Osmanlı İdaresinde Ermeniler**, Gültepe Yayınları, İstanbul, 1983.

Gözler, Kemal, **İdare Hukuku Dersleri**, Ekin Yayınları, Bursa, 2006.

Gust, Wolfgang, **Alman Belgeleri Ermeni Soykırımı 1915-1916 Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşiv Belgeleri**, (Çev. Zekiye Hasançebi&A. Takcan), Belge Yayınları, İstanbul, 2012.

Gürün, Kamuran, **Ermeni Dosyası**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2010.

Halaçoğlu, Yusuf, **Ermeni Tehciri**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006.

Halaçoğlu, Yusuf, **Sürgünden Soykırığa Ermeni İddiaları**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2011.

Hazine Davaları İle İlgili Kanunlar-Tüzükler-Yönetmelikler-Genelgeler, Maliye ve Gümrük Bakanlığı APK Kurulu Yayını, Ankara, No: 1985-276.

Hofmann, Tessa, **Takibat, Tehcir ve İmha Osmanlı İmparatorluğu'nda 1912-1922 Yılları Arasında Hıristiyanlara Yönelik Yaptırımlar**, (Çev. Suzan Zengin) Belge Yayınları, İstanbul, 2013.

İmamoğlu, M. Altuğ, **Mülkiyet ve Toprak Sistemleri**, Yazıt Yayıncılık, Ankara, 2006.

İpekçi, Nizam, **İcra ve İflas Kanunu Tatbikatı (Şerhi)**, Ege Hukuk Yayınları, Ankara, 2006.

İpekçi, Nizam, **İhtiyati Haciz ve Hacze İştirak**, İpekçi Yayıncılık, 2006.

Jaeschke, Gotthard, (Çev. Cemal Köprülü) **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, TTK Yayınları, Ankara, 2011.

Kaçaznuni, Ovanes, **Taşnak Partisinin Yapacağı Bir Şey Yok**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

Karabekir, Kazım, **Ermeni Dosyası**, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.

Karacakaya, Recep, **Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 52, İstanbul, 2001.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğunda Ermeni Meselesi**, Dışişleri Akademisi Yayınları, Sayı:15, Ankara, 1971.

Karaşahin, Halil İbrahim, **Tapu Kadastro İşlemleri ve Tapu Sicil Mevzuatı**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1999.

Kardeş, Salahaddin, **Hazine Malları**, Maliye Bakanlığı APK Yayınları, 1999/350, Ankara, 1999.

Kardeş, Salahaddin, **Milli Emlak**, Milli Emlak Kontrolörleri Derneği Yayınları, Ankara, 2010.

Kardeş, Salahaddin, **Tehcir ve Emvali Metruke Mevzuatı**, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012.

Karpat, H. Kemal, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Kazıcı, Ziya, **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, Bilge Yayınları, İstanbul, 2003.

Kılıç, Halil, **Kadastro Kanunu**, Ankara, 2006.

Kılıçoğlu, Ahmet M., **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2003.

Kieser, Hans Lukas, **İskalanmış Barış Doğu Vilayetlerindeki Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938** (Çev. Atilla Dirim), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Kocaoğlu, Bünyamin, **İttihat ve Terakki Fırkası'nın Dağılması (1918-1920)**, Temel Yayınları, İstanbul, 2006.

Kocahanoğlu, Osman Selim, **İttihat ve Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması (1918-1919)**, Temel Yayınları, İstanbul, 1998.

Koçaş, M. Sadi, **Tarihte Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1990.

Köktürk, Erol- Köktürk, Erdal, **Taşınmaz Değerlemesi**, İstanbul, 2011.

Kurat, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları/1194, Ankara, 1990.

Kuru, Baki, **İcra ve İflas Hukuku**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 375, Ankara, 1975.

Laçiner, Sedat, **Hangi Ermeni Sorunu**, Usak Yayınları, Ankara, 2011.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, Takım I, C. 1, Kitap 1, (Çev. Seha L. Meray) Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 291, Ankara, 1969.

Maliye Bakanlığı Milli Emlak Genel Müdürlüğü 2014 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, 2015.

McCarthy, Justin, **Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanların Etnik Kıyımı (1821-1922)**, TTK Yayınları, Ankara, 2012.

Milli Emlak Umumi Tebliğleri, C.1 (1920-1943), Maliye Vekilliği Milli Emlak Umum Müdürlüğü Yayını.

Münir Süreyya Bey, **Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, No: 53, Ankara, 2001.

Nutuk 1919-1927, (Yay. Hz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Oğuzman, M. Kemal- Seliçi, Özer, **Eşya Hukuku**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2002.

Oğuzman, M. Kemal- Seliçi, Özer- Oktay Özdemir, Saibe, **Eşya Hukuku**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2004.

Osmanlı'dan Günümüze Maliye Teşkilatı ve Görevleri Mevzuatı Cilt I (1477-1936), Maliye Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü, Sayı: 1998/1, Ankara, 1998.

Osmanlı'dan Günümüze Tapu Arşiv, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayınları, No:1, Ankara, 2009.

Öke, Mim Kemal, **Ermeni Sorunu 1914-1923**, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

Öner, Erdoğan, **Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare**, Maliye Bakanlığı APK Yayınları, No: 2001/359, Ankara, 2001.

Özdemir, Hikmet, **Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918**, TTK Yayınları, Ankara, 2005.

- Özdemir, Hikmet ve diğerkleri, **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, TTK Yayınları, Ankara, 2010.
- Öztan, Bilge, **Medeni Hukuk'un Temel Kavramları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002.
- Öztürk, İbrahim Sadi, **Sevr Antlaşması**, Fark Yayınları, Ankara, 2007.
- Palabıyık, Mustafa Serdar, **1915 Olaylarını Anlamak Türkler ve Ermeniler**, Beta Yayınları, İstanbul, 2015.
- Pamuk, Şevket, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Parasız, İlker, **Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ezgi Kitapevi, Bursa, 1998.
- Pur, Perviz Hüseyin, **Osmanlı'dan Günümüze Vergi Sisteminin Ekonomiye Uyumu 1838-2012**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2012.
- Reisoğlu, Safa, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, Beta Yayınları, İstanbul, 2006.
- Sapanoğlu, Süleyman, **Kadastro Kanunu**, Sözkese Matbaacılık, Ankara, 2009.
- Sayfa Sayfa Ermeni Meselesi-5**, İttihat ve Terakki Partisi & Ermeniler, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara.
- Selvi, Haluk, **Millet-i Sadıkada İsyân**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- Sevilengül, Orhan, **Genel Muhasebe**, Gazi Kitapevi, Ankara, 1998.
- Süslü, Azmi, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Yayın No:5, Van, 1990.
- Şeker, Mehmet, **Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.
- Şimşek, Suat, **Türk Hukukunda ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Mülkiyet Hakkı**, Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Yayın No: 2011/413, Ankara, 2011.
- Şimşir, Bilal N., **Lozan Telgrafları (1922-1923) I**, TTK Yayınları, Ankara, 1990.
- Şimşir, Bilal N., **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008.
- Timur, Taner, **1915 ve Sonrası Türkler ve Ermeniler**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.
- Toprak, Zafer, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.
- Tunçay, Mete, **Cihat ve Tehcir**, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2008.

Uras, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Yeni Matbaa, Ankara, 1950.

Yeghiayan, Vartkes, **Malta Belgeleri, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Türk Savaş Suçluları Dosyası**, Belge Yayınları, İstanbul, 2007.

Yerasimos, Stefanos, **Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu**, Türkiye Bilimler Akademisi Forumu, Ankara, 2002.

Yürürlükteki Genelgeler (16.5.1303-3.10.1970), Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Ankara, 1970.

E. MAKALELER

Akbıyık, Yaşar, “Asırların Dostluğundan İhanete Ermeniler”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, Eylül-Aralık 2014, S. 60 s. 83-89.

Akbulut, İlhan, “Türk Tarihinde Ermeniler”, **AÜSBF Dergisi**, Ankara, 1995, C. 50, S. 1 s. 29-41.

Akça, Bayram, “Atatürk ve Ermeni Meselesi”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2002 s. 431-438.

Akçam, Taner, “Sevr ve Lozan’ın Başka Tarihi”, **İmparatorluktan Cumhuriyet’e Türkiye’de Etnik Çatışma**, (Der. Eric Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 s. 51-87.

Akçura, Ergün Öz-Kaya, Mehmet, “Ermeni Komitelerinin Anadolu’da Çıkardıkları İsyancılar (1878-1905)”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2014, S. 62 s. 1887-1957.

Akgündüz, Ahmet, “Ermeni Meselesine Yaklaşım Hatalarımız; Tehcir ve Soykırım Kavramları Işığında 1915 Tarihli Kararname”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2014, S. 63 s. 2804-2816.

Aktan, Gündüz, “Devletler Hukukuna Göre Ermeni Sorunu”, **Osmanlı’nın Son Döneminde Ermeniler**, (Ed. Türkkata Atatöv), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 94, Ankara, 2002 s. 243-284.

Aktan, Hamza, “İstihkak”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2001, C. 23, s. 336-337.

Akyılmaz, Gül, “Osmanlı Hukukundaki Düzenlemeler Çerçevesinde Yabancı Ülke Vatandaşlığına Geçen Ermenilerin Gayrimenkullerinin Hukuki Statüsü”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2014, S. 63 s. 3101-3143.

Akyol, Taha, “Savaş ve Tehcir”, **Hürriyet**, 13.03.2015.

Altıntaş, Ahmet, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Tehcir Kararı Alması ve Uygulaması”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Afyonkarahisar, C. VII, S. 1, (Ermeni Özel Sayısı) Haziran 2005 s. 77-99.

Altuğ, Yılmaz, “Onaylanmayan Andlaşmalar Sevr”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Mayıs 1970, S. 32 s. 16-20.

An, Ömer Faruk, “Ermeni Sorununun Özet Tarihi”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2014, S. 60 s. 90-101.

Aslan, Halide, “Selçuklular”, **İslam Tarihi El Kitabı**, (Ed. Eyüp Baş), Grafiker Yayınları, Ankara, 2012 s. 640-676.

Ata, Feridun, “Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargılamaları”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya, Bahar 2004, S. 15 s. 297-323.

Ata, Feridun, “Mütareke Döneminde Yapılan Ermeni Tehciri Yargılamaları Nasıl Değerlendirilmelidir?” **Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri I. Cilt**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2007 s. 571-588.

Ata, Feridun, “I. Dünya Savaşı Sonrasında İstanbul’da Yapılan Tehcir Yargılamaları”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Afyonkarahisar, C. VII, S.1, Haziran 2005 s. 95-116.

Atnur, İbrahim Ethem, “Emval-i Metruke Meselesi” (Yayınlanmamış Makale).

Atnur, İbrahim Ethem, “Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen Rum ve Ermenilerin Yeniden İskânı Meselesi”, **Atatürk Yolu**, Ankara, 7, 4/14 (Kasım 1994), s. 121-139.

Atnur, İbrahim Ethem, “Tehcir Edilen Ermenilerin İskânı Mal ve Mülklerinin İadesi”, **Yeni Türkiye**, Ankara, 2001, S.37 (Ermeni Sorunu Özel Sayısı I), 2001, s. 420-434.

Atnur, İbrahim Ethem, “Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin Emvalinin İadesine Bir Bakış”, **Toplumsal Tarih**, C. 2, S. 9 (Eylül 1994), s. 45-48.

Atnur, İbrahim Ethem, “Yeni Kayıtlar Işığında Tehcirden Dönen Ermeniler Meselesine Bakış”, (Yayınlanmamış Makale).

Atnur, İbrahim Ethem, “1918 Yılında Osmanlı Devleti ve Ermeni Meselesi”, **Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri I. Cilt**, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, No:3, Ankara, 2003 s. 395-400.

Bakar, Bülent, “Ermeni Tehciri Sonrası Geride Kalan Mallara Bir Bakış”, **Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu** (Ed. Bülent Bakar-Necdet Öztürk-Süleyman Eroğlu), IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007 s. 235-252.

Bakar, Bülent, “Malların İadesi”, **Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Ankara, 2011, s. 327-339.

Bardakçı, Murat, “Talat Paşa’nın Tehcir Belgeleri 3”, **Hürriyet**, 26 Nisan 2006.

Bayır, Önder, “Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Sevkiyatının Uygulanışı”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2014, S. 63 s. 2855-2895.

Beydilli, Kemal, “Tehcir”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 40 s. 319-323.

Beyoğlu, Süleyman, “Ermeni Propagandasının Gölgelediği Gerçek: Tehcir Kanunu ve I. Dünya Savaşı’nda Arap Tehciri”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, İstanbul, 2004, S. 11 s. 31-52.

Beyoğlu, Süleyman, “Sevr ve Lozan’da Ermeni Sorunu”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Ankara, C. 2, Sayı 3, Kış 2008 s. 125-138.

Bildirici, Yusuf Ziya, “Ermeni Soykırımı Aldatmacası ve 1919-1920 Adana Katliamları”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. 13 s. 904-926.

Bilgi, Nejdet, “Diyarbakır Valisi Reşit Bey’in Ermeni Meselesine İlişkin Bazı Görüşleri”, **Türk Yurdu Dergisi**, Haziran 2006, C. 26, S. 226 s. 30-36.

Bilgin, Mustafa Sıtkı, “Lozan Konferansı’nda Ermeni Meselesi: İtilaf Devletlerinin Diplomatik Manevraları ve Türkiye’nin Karşı Siyaseti”, **Belleten**, S. LXIX 254 (Nisan 2005) Ankara s. 267-283.

Bozkurt, Gülnihal, “Azınlık İmtiyazları- Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIV, S. 40, Mart 1998 s. 247-261.

Bozkurt, Gülnihal, “Sevr’den Lozan’a”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S. 382, Ekim 2004 s. 8-15.

Bozkurt, Gülnihal, “Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 44, S. 1, 1995 s. 49-59.

Cin, Halil, “Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin TMK. Karşısındaki Durumu”, **AÜHFD**, C.22, S. 1, 1966 s. 745-798.

Çağlar, Günay, “Tehcir Edilen Ermenilerin Eski Yerlerine İadeleri ve Karşılaşılan Problemler”, **Yeni Türkiye**, Ankara, 2001, S. 37 (Ermeni Sorunu Özel Sayısı I), 2001 s. 435-442.

Çağlar, Günay, “Tehcir Edilen Rum ve Ermenilerin Eski Yerlerine İadeleri”, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, **Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi**, Erzurum 1997, S. 24 s. 89-100.

Çetin, İsmigül, “Milli Mücadele Döneminde İngiliz Yüksek Komiserliği’nin Ermenilerin Yeniden İskânı, Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesindeki Rolü”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2014, S. 61 s. 1033-1043.

Çevik, Mehmet, “Ermenilerin Tehcir Sonrası Geri Dönüşü İle İlgili Osmanlı Devleti’nin Uygulamaları”, **Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri II. Cilt**, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, No:3, Ankara, 2003 s. 121-128.

Çiçek, Kemal, “Göçmenlerin Yaşamı”, **Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Ankara, 2011 s. 255-275.

Çiçek, Kemal, “Osmanlı Ermenilerinin 1915’teki Tehciri: Bir Değerlendirme”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Ankara, Yaz, 2010, C. 3, S. 6 s. 1-14.

Çiçek, Kemal, “Talat Paşa’nın Evrak-ı Metrukesi ya da Kara Bahtlı (!) Defteri”, **Zaman Gazetesi**, 11 Temmuz 2009.

Çiçek, Kemal, “I. Dünya Savaşı’nda Ermeniler: Bir Zorunlu Göç Hikâyesi”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2014, S. 63 s. 2773-2796.

Çoruh, Haydar, “1909 Adana Ermeni İsyanı ile İlgili Tanin Gazetesi’nde Yayımlanan İki Vesika Hakkında Hüseyin Cahid’in Değerlendirmesi”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2014, S. 62 s. 2039-2066.

Değerli Sarıkoyunlu, Esra, “Milli Mücadele Sürecinde Avustralya Basımında Ermeniler (1919-1922)”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, Eylül-Aralık 2014, S. 61 s. 1281-1310.

Demir, Demirgil, “Lozan Andlaşmasında İktisadi Bağımsızlık Çabaları ve Başarıları”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Temmuz 1970, S. 34 s. 50-55.

Demirel, Muammer, “Yaşayanların Anılarıyla Tehcir”, **Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu** (Ed. Bülent Bakar, Necdet Öztürk, Süleyman Eroğlu), IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007 s. 253-266.

Dingeç, Emine, “Amerikan Misyoner Okullarının Ermeni Ayrılıkçı Hareketindeki Etkileri Üzerine Bir İnceleme”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, Eylül-Aralık 2014, S. 61 s. 1467-1476.

Duman, Önder, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti ile Müttefikleri Arasında Bir Diplomatik Kriz: Ermeni Emval-i Metrukesi ve Borçları”, **Ermeni Araştırmaları**, Yaz 2006, Sayı: 22 s. 117-161.

Duman, Önder, “Mütareke İstanbulu’nda Ermeni Faaliyetleri”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Kış 2004-İlkbahar 2005, C.4-5, S. 16-17 s. 151-172.

Dündar, Fuat, “Talat Paşa’nın Evrak-ı Metrukesi’ni Okuma”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 196, Nisan 2010 s. 92-96.

Ercan, Yavuz, “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, C. 4 s. 197-207.

Erkal, Mehmet, “Öşür”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 34 s. 97-100.

Emecen, Feridun, “Ağnam Resmi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 1 s. 478-479.

Erdönmez, Güray, “Nam-ı Müstear ve Tasarrufun İptal, Davaları”, **Bankacılar Dergisi**, 2006, S. 59 s. 84-105.

Erickson, Edward, “Tarihçi Dr. Edward Erikson İle Yapılan Söyleşi”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, 2010-2011, S. 37-38 s. 305-309.

Ersan, Mehmet, “Selçuklu Ermeni İlişkileri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. 6 s. 1110-1122.

Eser, Feridun, “Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında ve Devamında Yabancı Devletlerin Rolü”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, Eylül-Aralık 2014, S. 61 s. 905-916.

Evren, Gürbüz, “Diyet Borcu”, **Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Ankara, 2011 s. 603-613.

Göyünç, Nejat, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeniler”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. 10 s. 421-460.

Gümüş, Nebi, “Osmanlı’da Birlikte Yaşama Tecrübesi: Ermeniler Örneği”, **Milel ve Nihal**, C. 6, S. 2, 2009, s. 165-198.

Güner, Hasan, “Ermenilerin Geride Bıraktıkları Mallar Hakkında Yapılan İlk Düzenlemeler ve Emval-i Metruke Komisyonları”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, Eylül-Aralık 2014, S. 63 s. 3144-3158.

Güner, Hasan, “100. Yılında Ermenilerin Zorunlu Göçü ve Yaşananlar”, **Mali Kılavuz**, Ankara, 2015, S. 67 s. 127-144.

Güner, Hasan, “6009 sayılı Kanunla Hazine Taşınmazını İşgal Edenler Lehine Getirilen Düzenlemeler”, **Maliye ve Sigorta Yorumları Dergisi** Ankara, 2011 S. 553, s. 68-72.

Halaçoğlu, Yusuf, “Ermeni Tehciri ve Gerçekler”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. 13 s. 862-903.

Halaçoğlu, Yusuf, “Korkusuzca Tartışmak Yararlı”, **Radikal**, 27 Eylül 2007.

Halaçoğlu, Yusuf, “Mali Harcamalar”, **Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Ankara, 2011 s. 235-243.

Hür, Ayşe, “Ermeni Mallarını Kim Aldı?”, **Taraf**, 02 Nisan 2008.

İlter, Erdal, “Taşnaksutyun”, **Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Ankara, 2011 s. 77-93.

İpek, Nedim, “1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. 13 s. 7-25.

İzgi, Ömer, “Türkler ve Ermeniler: Osmanlı Deneyimi”, **Osmanlı’nın Son Döneminde Ermeniler**, (Ed. Türkkata Atatöv), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 94, Ankara, 2002 s. 1-20.

Jaeschke, Gotthard, (Çev. Cemal Köprülü), “Sevres Antlaşması”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ocak 2004, Sayı 84 s. 27-32.

Kaiser, Hilmar, “1915-1916 Ermeni Soykırımı Sırasında Ermeni Mülkleri, Osmanlı Hukuku ve Milliyet Politikaları”, **İmparatorluktan Cumhuriyet’e Türkiye’de Etnik Çatışma**, (Der. Eric Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 s. 123-156.

Karaca, Taha Niyazi, “Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemlerinde Yozgat Ermenileri (1914-1920)”, **Atatürk Dergisi**, C. III, S. 4, Temmuz 2003 s. 99-134.

Kankal, Ahmet, “Ermeni Edebi Eserlerinde Ermenilerin Türk Devletine ve Türk Toplumuna Bakışları”, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBArD)**, Diyarbakır, S. 5 Mart 2005 s. 1-22.

Karaca, Erdem, “Ahmet Ağaoğlu’nun Kaleminden Şarki Anadolu Islahatı (1913-1914)”, **Gazi Akademik Bakış**, Ankara, 2010, C. 3, S. 6 s. 15-26.

Karataş, Ali İhsan, “Fethinden XIX Yüzyılın Sonlarına Kadar Bursa’da Ermeniler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Bursa, C. 14, S. 2, 2005 s. 81-106.

Kardeş, Salahaddin, “Osmanlı’nın 700’üncü Yılında Tehcir Dedikleri”, **Maliye Dergisi**, Ankara, Mayıs-Ağustos 1999, S. 131 s. 25-35.

Kaya, Yakup, “Ermeni Cemiyetleri İle Jön Türk Münasebetlerinin Ermeni Milliyetçiliğinin Yükselişindeki Yeri”, **Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler** C. IV, (Yay. Haz. M. Metin Hülügü-Şakir Batmaz-Gülbadi Alan), Kayseri, 2009 s. 293-313.

Kazıcı, Ziya, “Osmanlılarda Hoşgörü”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. 10 s. 400-420.

Kılıç, Davut, “Tehcir Olunmayanlar”, **Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Ankara, 2011 s. 245-253.

Kodaman, Barçın, “1920 Sevr-1923 Lozan Antlaşmaları ve Ermeniler”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, Mart-Nisan 2002, S. 44 s. 439-446.

Kodaman, Bayram, “İttihat-Terakki ve Almanya”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2002, S. 44 s. 258-264.

Kodaman, Bayram, “II. Abdülhamit ve Kürtler-Ermeniler”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Isparta, Mayıs 2010, S. 21 s. 131-138.

Kodaman, Bayram, “XX. Yüzyıl Başında Sivas Vilayeti (1901)”, **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, Gelişim Matbaası, Ankara, 1987 s. 170-183.

Konukçu, Enver, “Osmanlılar ve Millet-i Sadıkadan Ermeniler”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, C. 4 s. 326-333.

Kuran, Ercüment, “Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu”, **Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu**, (Ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000 s. 57-69.

Kurt, Ümit, “1915 Yazıları Vesilesiyle Yeniden Ermeni Meselesi”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 198, Haziran 2010 s. 86-91.

Küçük, Cevdet, “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, C. 4 s. 208-216.

Kürşad, Cengiz, “Türkiye Büyük Millet Meclisinde Lozan Murahhas Hey’etine Verilen Talimatlar”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Temmuz 1970, S. 34 s. 12-32.

Kütükoğlu, S. Mübahat, “Layiha”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2003, C. 27 s. 116-117.

Lewy, Guenter, “Tarihçi Dr. Guenter Lewy İle Söyleşi”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, 2010-2011, S. 37-38 s. 321-322.

Lütem, E. Ömer, “1919 Paris Barış Konferansı’nda Ermeni Talepleri”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Yaz 2006, S. 22 s. 163-173.

Mutlu, Servet, “Osmanlı Nüfusu”, **Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Ankara, 2011 s. 352-397.

Oktay, Hasan, “Portre (1): Manukyan”, **Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Ankara, 2011 s. 117-131.

Ortaylı, İlber, “Batı Kendine Suç Ortağı Arıyor”, **Yeni İpek Yolu Dergisi**, Konya, Nisan 2001, S. 158 s. 18-25.

Ozınian, Alın, “Matosyan Matbaası: Cumhuriyet’in Emval-i Metruke Mirası”, **Zaman Gazetesi**, 6 Ekim 2013.

Öksüz, Hikmet-Okur, Mehmet, “Milli Mücadele Yıllarında Ermeni Sorunu ve Ermenilerin Avrupa’daki Faaliyetleri”, **Türk Yurdu**, C. 26, S. 226, Haziran 2006 s. 99-104.

Özdemir, Yavuz, “I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2002, S. 44 s. 307-323.

Öztuna, Yılmaz, “Türkler ve Ermeni Sorununun Oluştığı Siyasal Ortam”, **Osmanlı’nın Son Döneminde Ermeniler**, (Ed. Türkkata Atatöv), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 94, Ankara, 2002 s. 41-62.

Peker, Mümtaz, “Lozan Konferansı’nda Nüfus Tartışmaları”, **Bellekten**, C. LXIX, S. 256, Aralık 2005 s. 1015-1046.

Sarıнай, Yusuf, “Ermeni Tutuklamaları ve 24 Nisan Gerçeği”, **Yapay Sorun Ermeni Meselesi** (Yay. Haz. Mahir Aydın) İstanbul, 2008 s. 41-51.

Sarıнай, Yusuf, “Sevk ve İskân”, **Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Ankara, 2011 s. 211-233.

Saydam, Abdullah, “İmtiyaz Talebinden İstiklal Hayaline”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2014, S. 62 s. 1865-1886.

Serdar, Mehmet Törehan, “Osmanlı Devlet Kademesinde Görev Yapan Ermeniler”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2014, S. 60 s. 722-727.

Sonyel, Salahi R., “Tehcir ve Kırımlar Konusunda, Ermeni Propagandası Hıristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı”, **Bellekten**, C. XLI, S.161, Ocak 1977 s. 137-175.

Şahin, Hasan, “Kaynarca’dan (1774) Paris Barışı’na (1856) Kadar Şark Meselesi Perspektifinde Osmanlı-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. 12 s. 857-888.

Selvi, Haluk, “Savaş Başlarken”, **Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Ankara, 2011 s. 55-63.

Şeker, Nesim, “Türklük ve Osmanlılık Arasında: Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye’de Milliyet Arayışları Ya Da Anasır Meselesi”, **İmparatorluktan Cumhuriyet’e Türkiye’de Etnik Çatışma**, (Der. Eric Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 s. 157-174.

Şener, Abdüllatif, “İttihat ve Terakki Cemiyetinin İktisadi ve Mali Politikaları (1908-1918)”, **Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, C. 8, S. 1, Ankara, 1990 s. 203-232.

Şimşek, Suat, “Emval’i Metruke İle İlgili Olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde Açılacak Davaların Muhtemel Sonuçları”, **Adalet Dergisi**, 2014, S. 49 s. 197-229.

Tepekaya, Muzaffer, “Osmanlı-Alman İlişkileri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2002, S. 44 s. 234-257.

Terzi Tozduman, Arzu, “Hazine-i Hassa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1998, C. 17 (137-141).

Toprak, Zafer, “Bir Hayal Ürünü: İttihatçıların Türkleştirme Politikası”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 146, Şubat 2006 s. 14-22.

Toprak, Zafer, “Ermeni Sorunu’nda Dünü İnşa Etmek Ya da Mukatele’nin İcadı”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 147, Mart 2006 s. 18-25.

Tural, Mehmet Akif, “Tekâlif-i Milliye (Halka Borcu Kalmayan Devlet)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XI, S. 32, Temmuz 1995 s. 535-559.

Turan, Ömer, “Lozan Barış Görüşmelerinde Ermeni Sorunu”, **Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler**, (Ed. Türkkata Atatöv), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 94, Ankara, 2002 s. 195-222.

Türkgeldi, Ali Fuat, “Mondros (Moudros) Mütarekesi VI”, (Yay. Haz. İdil Kürşat) **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ekim 1999 Sayı 33 s. 61-63.

Türkgeldi, Ali Fuat, “Mondros (Moudros) Mütarekesi VIII”, (Yay. Haz. İdil Kürşat) **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Aralık 1999 Sayı 35 s. 32-34.

Türkmen, Zekeriya, “Unutulan Senaryo”, **Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Ankara, 2011 s. 33-53.

Yavuz, Celalettin, “Göçmenler ve Cemal Paşa”, **Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Ankara, 2011 s. 277-303.

Yavuz, Celalettin, “1915 Ermeni Zorunlu Göçüne Alman Subaylarının Bakışı”, **Türk Yurdu**, C. 26, S. 226, Haziran 2006 s. 37-41.

Yayla, Hatice Tolunay Ozanemre, “Gabinin Şartları”, **Çankaya University Journal of Law**, 7/2, Şubat 2011 s. 195-217.

Yılmaz, Salih, “Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılında Ermeni Sorunu, Tehcir ve Pontos Sorununa Genel Bakış”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 2014, S. 63 s. 2837-2854.

F. TEZLER

Atnur, İbrahim Ethem, **Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İskânı Meselesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1991.

Çelik, Akın, **Mondros Mütarekesi Sonrasında İstanbul Hükümetleri ve Ermeniler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2009.

Çokçetin Kadir, **Milli Emlak Açısından Türk-Yunan Mübadelesi İle Emvali Metruke Kanunlarının İncelenmesi ve Günümüze Etkisi**, Yayınlanmamış Mesleki Tez, İstanbul, 2009.

Eroğlu Tayfun, **Tehcirden Milli Mücadele'ye Ermeni Malları (1915-1922)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2008.

Günaydın, Adem, **The Return And Resettlement Of The Relocated Armenians 1918-1920**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Üniversitesi, Ankara, 2007.

Hatiboğlu, Feride, **Yabancıların Türkiye'de Gayrimenkul Edinimi ve ABD Karşılaştırması**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2007.

Köksal, Osman, **Tarihsel Süreci İçinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harb-i Örfler 1877-1922**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1996.

Kümbül, Bengi, **Tercüman-ı Hakikat Gazetesine Göre Osmanlı Ermenileri (1914-1918)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2005.

Sezer, Cemal, **Ermenilerin Sevk ve İskânı Hakkında Yapılan Uygulama ve Yardımlar (1915-1917)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2011.

Şakar, Serkan, **Vakıf Mevzuatı ve Uygulamaları**, Yayınlanmamış Mesleki Tez, Ankara, 2009.

Selçuk, Funda, **Türk Basınında Ermeni Sorunu (Mayıs 1919-Aralık 1920)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2003.

Temizgüney, Firdes, **Emval-i Metruke Meselesi (Ermenilerden Kalan Mallar 1915-1923)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2014.

Taşer, Pınar, **Mütareke Dönemi'nde Divan-ı Harb-i Örfler (1918-1922)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2005.

Tezcan, Cezmi, **Tekâlif-i Harbiye ve Tekâlif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mali Politikaları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2005.

Uca, Alaattin, **İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Bahaeddin Şakir Bey**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2009.

Yıldırım, Yakup, **Yabancı Gerçek ve Tüzel Kişilerin Mülkiyet ve Miras Hakkı**, Yayınlanmamış Mesleki Tez, İstanbul, 2006.

G. SÖZLÜKLER

Amid, Hasan, **Ferheng-i Amid**, Tahran, 1369 (1950), Cilt 2.

Develioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Doğu Matbaası, Ankara, 1970.

Kardeş, Salahaddin, **Ansiklopedik Hazine Malları Sözlüğü**, Maliye Bakanlığı APK Kurulu Başkanlığı Yayın No: 2004/364, Ankara, 2004.

Kardeş, Salahaddin, **Milli Emlak Sözlüğü**, Devlet Malları Uzmanları Derneği Yayınları, Ankara, 2008.

Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III**, Milli Eğitim Nezareti Yayınları, İstanbul, 2004.

Şener, Esat, **Hukuk Sözlüğü**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2001.

Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2011.

Türkçe Sözlük, Cilt 2, Türk Dil Kurumu Yayınları, 9. Baskı, Ankara, 1998.

H. DERGİLER VE GAZETELER

Alemdar

Analist

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi

Atı

Hadisat

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Hürriyet

İkdam

İleri

İstihbarat-ı Siyasiye-i Umumiye Mecmuası

Memleket

NTV Tarih Dergisi

Radikal

Resmi Gazete

Sabah

Takvim-i Vekayi

Taraf

Tasvir-i Efkâr

Vakit

Yenigün

Yeni İstanbul

